

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

**1328-1329 DERS SENESİ İHSAİYAT MECMUASI IŞIĞINDA
OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM**

Yüksek Lisans Tezi

Ömer DUMAN

Sivas

Temmuz 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

**1328-1329 DERS SENESİ İHSAİYAT MECMUASI IŞIĞINDA
OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM**

Yüksek Lisans Tezi

Ömer DUMAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mahmut AKPINAR

Sivas

Temmuz 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Tarih Ana Bilim Dalı
Tezin Başlığı : 1328-1329 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası Işığında Osmanlı Devleti'nde Eğitim
Savunma Tarihi : 26 / 06 / 2019
Danışmanı : Doç.Dr. Mahmut AKPINAR

Unvanı - Adı Soyadı

İmzası

Jüri Başkanı : Doç.Dr. Mehmet SAĞLAM

Üye : Doç. Dr. Mahmut AKPINAR

Üye : Doç. Dr. Zafer KARADEMİR

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Ömer DUMAN tarafından hazırlanan "1328-1329 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası Işığında Osmanlı Devleti'nde Eğitim" başlıklı tez, kabul edilmiştir. .... / ..... / .....

Prof.Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL

Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

23/07/2019

Ömer DUMAN

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren sayma, kayıt altına alma, kayıtları bir arada tutma eğilimi hep var olmuştur. Bunun arka planında da taşımakta olduğu potansiyelini anlama ve anlamlandırma çabası yatmaktadır. Bu anlama ve anlamlandırma çabasının modernleşen yüzünü 19.yüzyıldaki düzenlemelerde aramak gerekir. 19.yüzyılda Tanzimatla beraber batı tandanslı normlar yerleştirilmeye başlanmıştır. Kurumsal ve toplumsal çerçevede istenen niteliksel dönüşümün niceliksel görünümle ilişkisini, dönemin istatistik uygulamalarında aramak gerekir. İstatistik uygulamalarının kendini adım adım hissettirdiği kurumlardan biri de Maarif-i Umumiye Nezareti'dir. Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kuruluşu, teşkilatlanması, yasal dayanakların ortaya konması sancılı devam etmiştir. Modernleşirken bürokrasinin değişim sürecini, özellikle Maarif Teşkilatı'nın geçirdiği evreleri doğru anlamak gerekmektedir. Maarif Teşkilatı'nın sahadaki uygulayıcılarının kaydını düştüğü istatistik verileri ilginizi çekmiş bulunmaktadır. Bu ilginin bizdeki karşılığı, 1328-1329 (1912-1913) ders yılına dair hazırlanmış İhsaiyat Mecmuası olmuştur.

Araştırmamız, Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî'nin ilk defa renkli ve haritalı olarak hazırlanmış olduğu 1328-1329 (1912-1913) ders senesi İhsaiyat Mecmuası ışığında maarif teşkilatına bağlı tüm kademelerdeki eğitimin niceliksel halini gösterebilmeyi amaçlamaktadır.

1328-1329 (1912-1913) ders senesi İhsaiyat Mecmuası'nın mikrofilminin temininde yardımcı olan Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi Müdürü Salih ŞAHİN'e, İstatistik ve Eğitim Tarihi çalışmalarına katkı sağlayacağına inandığım bu çalışma da desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Mahmut AKPINAR'a teşekkürü bir borç bilirim. Aileme gösterdikleri sabır ve destekleri için de müteşekkirim.

Ömer DUMAN

Sivas - 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
SİMGELER VE KISALTMALAR	v
TABLO LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	ix
ÖZET	xiii
ABSTRACT	xv
BİRİNCİ BÖLÜM	5
OSMANLI DEVLETİ İSTATİSTİK UYGULAMALARI	5
1.1. Klasik Devirde İstatistik Uygulamaları	5
1.1.1. Tahrir Defterleri	5
1.1.2. Avarız ve Cizye Defterleri	6
1.1.3. Diğer İstatistik Veri Kaynakları	7
1.2. Tanzimat Devrinde İstatistik Uygulamaları	8
1.2.1. Nüfus Sayımları	8
1.2.2. Temettuat Defterleri	9
1.2.3. Salnameler	10
1.2.3.1. Devlet Salnameleri	10
1.2.3.2. Nezaret Salnameleri	11
1.2.3.3. Vilayet Salnameleri	12
1.2.3.4. Özel Salnameler	12
1.3. Modern İstatistik Sisteminegeçiş	13
1.3.1. Yasal Düzenlemeler	14
1.3.2. Resmi İstatistik Yayınları	17
1.3.2.1. Devlet İstatistik Yıllığı (1897)	17
1.3.2.2. Diğer İstatistik Yıllıkları	18
1.3.3. Resmi Olmayan İstatistik Yayınları	20
İKİNCİ BÖLÜM	21
MODERN EĞİTİMDE İSTATİSTİK UYGULAMALARI	21
2.1. Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Kalemi	27
2.1.1. Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Kalemi İstatistik Yayınları	30

2.1.1.1. 1894-1895 Ders Yılı İstatistiği.....	31
2.1.1.2. 1895-1896 Ders Yılı İstatistiği.....	32
2.1.1.3. 1907-1908 ve Kısmen 1909-1910 Ders Yılı İstatistik Mecmuası... 34	
2.1.1.4. 1912-1913 Ders Yılı İhsaiyat Mecmuası	37
2.1.1.5. 1913-1914 Ders Yılı İhsaiyat Mecmuası	39
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	43
1912-1913 DERS YILI EĞİTİM İSTATİSTİKLERİ.....	43
3.1. 1912-1913 Ders Yılında Maarif-i Umumiye Nezareti	43
3.1.1. Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı.....	43
3.1.2. Maarif-i Umumiye Nezareti Bütçesi.....	44
3.1.3. Maarif-i Umumiye Nezareti Nazırları	45
3.2. İlköğretim	47
3.2.1. İlköğretim Kurumları İstatistik Verilerinin Kaynağı	47
3.2.2. İlköğretim Kurumları İstatistiği.....	49
3.2.2.1. Genel İlköğretim Kurumları İstatistiği.....	50
3.2.2.1.1. Genel İlköğretim Kurumları Öğrenci İstatistiği	54
3.2.2.1.2. Genel İlköğretim Kurumları Öğretmen İstatistiği	56
3.2.2.2. Özel İlköğretim Kurumları İstatistiği.....	58
3.2.2.2.1. Özel İlköğretim Kurumları Öğrenci İstatistiği	61
3.2.2.2.2. Özel İlköğretim Kurumları Öğretmen İstatistiği.....	62
3.2.2.3. Gayrimüslim İlköğretim Kurumları İstatistiği	63
3.2.2.3.1. Gayrimüslim İlköğretim Kurumları Öğrenci İstatistiği.....	66
3.2.2.3.2. Gayrimüslim İlköğretim Kurumları Öğretmen İstatistiği	67
3.2.3. İlköğretim Kurumları İstatistiği'nin Değerlendirilmesi.....	70
3.3. Ortaöğretim.....	72
3.3.1. Ortaöğretim Kurumları İstatistik Verilerinin Kaynağı	72
3.3.2. Öğretmen Yetiştiren Ortaöğretim Kurumları Darulmualliminler.....	76
3.3.2.1. Darulmuallimin Öğrenci İstatistiği	78
3.3.2.2. Darulmualliminlerin Tahsisatı ve Bina Durumları İstatistiği	86
3.3.2.3. Darulmuallimin Çalışan İstatistiği	88
3.3.3. Sultaniler.....	92
3.3.3.1. Sultanî Öğrenci İstatistiği.....	93

3.3.3.2. Sultanilerin Tahsisatı ve Bina Durumları İstatistiği.....	101
3.3.3.3. Sultanilerin Çalışan İstatistiği	102
3.3.4. İdadiler	108
3.3.4.1. İdadi Öğrenci İstatistiği.....	109
3.3.4.2. İdadi Tahsisatı ve Bina Durumları İstatistiği	117
3.3.4.3. İdadi Çalışan İstatistiği	118
3.3.5. Özel Ortaöğretim Kurumları	127
3.3.5.1. Özel Ortaöğretim Kurumları Öğrenci İstatistiği	129
3.3.5.2. Özel Ortaöğretim Kurumları Tahsisatı ve Bina Durumları İstatistiği	140
3.3.5.3. Özel Ortaöğretim Kurumları Çalışan İstatistiği	144
3.3.6. Ortaöğretim Kurumları İstatistiği'nin Değerlendirilmesi.....	149
3.4. Yükseköğretim	151
3.4.1. Yükseköğretim Kurumları İstatistik Verilerinin Kaynağı.....	152
3.4.2. Yükseköğretim Kurumları İstatistiği	154
3.4.2.1. Yükseköğretim Kurumları Öğrenci İstatistiği	154
3.4.2.2. Yükseköğretim Kurumları Çalışan İstatistiği	160
3.5. 1912-1913 Ders Yılı İhsaiyat Mecmuası İstatistik Verilerinin Değerlendirilmesi	164
3.6. 1913 Yılı Müze-i Hümayun ve Kütüphaneler İstatistiği	165
3.6.1. Müze-i Hümayun İstatistiği	165
3.6.2. Kütüphaneler İstatistiği.....	167
3.7. Haritalar ve Grafikler	170
KAYNAKLAR	179
EKLER.....	189
Ek:1. Hama Livası Muzafferî Mektebi İbtidaisi 1328-1329 Ders Yılı İstatistik Cetveli.....	189
Ek: 2. Darüşşafakat'ül İslamiye 1328-1329 Ders Yılına Ait İstatistik Cetveli ...	193
Ek: 3. Lazkiye Livası 1328-1329 Sene-i Dersiyesine Ait Hususi Mektep Listesi.....	197
Ek: 4. Her Livada mevcut Mekatib-i İbtidaiye Resmîyenin merbuları vasıtasıyla mikdarını gösterir harita	201

Ek: 5. Vilayat ve Elviye-i Gayri Mülhaka'da bulunan mekatibin zükur, inas ve muhtelit olarak adedini taksimatlı sütunlarla ira'e eder levha.....	203
Ek: 6. İstanbul Vilayeti Maarif Haritası	205
ÖZGEÇMİŞ.....	207

SİMGELER VE KISALTMALAR

A	Ağustos
age.	adı geçen eser
agm.	adı geçen makale
agmad.	adı geçen madde
agtez	adı geçen tez
B	Receb
BEO	Bab-1 Ali Evrak Odası
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Ca	Cemaziyelevvel
C.Ü.	Cumhuriyet Üniversitesi
H.	Hicri
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
M	Muharrem
MF.HUS.	Maarif Nezareti Tedrisat-1 Hususiye Kalemî
MF.İBT.	Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidai Kalemî
MF.İST	Maarif Nezareti İstatistik Kalemî
MF.MGM.	Maarif Nezareti Mekatib-i Gayr-1 Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği
MF.MKT	Maarif Nezareti Mektubi Kalemî
MF.TLY.	Maarif Nezareti Tedrisat-1 Taliye Dairesi
M.U.N.İhs.M.	Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Mecmuası
M.U.N.İst.M.	Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Mecmuası
N	Ramazan
Ni	Nisan
R.	Rumî
Ra	Rebiülevvel
s.	Sayfa
S.N.M.U	Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye
T	Temmuz

TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
yy	yüzyıl
Za	Zilkade

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Osmanlı Devleti'nde Yayınlanmış Resmi Olmayan İstatistik Kitapları.....	20
Tablo 2. Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Kalemінде 1893-1919 Yılları Arası Çalışanlar Listesi.....	29
Tablo 3. 1894-1895 Ders Yılı İstatistiği Tablo Başlıkları.....	32
Tablo 4. 1895-1896 Ders Yılı İstatistik Mecmuası Tablo Başlıkları	33
Tablo 5. 1907-1908 ve Kısmen 1909-1910 Ders Yılı İstatistik Mecmuası Bölüm Başlıkları.....	36
Tablo 6. 1912-1913 Ders Yılı İhsaiyat Mecmuası Kısımları	39
Tablo 7. 1913-1914 Ders Yılı İhsaiyat Mecmuası Kısımları	42
Tablo 8. İlköğretim Kurumlarının Kullandığı İstatistik Cetvelinde Yer Alan Öğrenci Velisi Meslek Sınıfları	48
Tablo 9. Gayrimüslim İlköğretim Kurumlarında Okuyan Öğrencilerin Mensup Olduğu Cemaatler	64
Tablo 10. Gayrimüslim İlköğretim Okulları Cemaat Bazlı Erkek/Kız/Karma Okul Sayı ve Oranları	65
Tablo 11. Gayrimüslim İlköğretim Okulları Cemaat Bazlı Erkek/Kız Öğrenci Sayı ve Oranları	67
Tablo 12. Gayrimüslim İlköğretim Okullarının Cemaat Bazlı Erkek/Kadın Öğretmen Sayı ve Oranları	68
Tablo 13. Gayrimüslim İlköğretim Okulları Başına Düşen Cemaat Bazlı İbtidai/Öğrenci, İbtidai/Öğretmen, Öğretmen/Öğrenci Sayıları	69
Tablo 14. İlköğretim Okulları Erkek/Kadın Öğretmen Sayıları ve Oranları.....	72
Tablo 15. Ortaöğretim Kurumlarının Doldurdukları İstatistik Cetvelinde İstenen Öğrenci Verileri	74
Tablo 16. Ortaöğretim Kurumları İstatistik Cetvelinde Veri İstenen Öğrenci Velisi Meslek Sınıfları.....	75
Tablo 17. Ortaöğretim Kurumları İstatistik Cetvelinde Öğretmenlerin Menşeleri ile İlgili Veri İstenen Okul İsimleri.....	75
Tablo 18. Ortaöğretim Kurumları İstatistik Cetvelinde Veri İstenen Öğretmenlerin Girdikleri Derslerin Listesi	76

Tablo 19. 1912-1913 Ders Yılında Açık Bulunan Darulmualliminler	78
Tablo 20. Darulmualliminlerin Öğrenci Sayılarının Sınıflara Taksimi.....	82
Tablo 21. Darulmualliminlerin Ayrıntılı Öğrenci Başarı Oranları.....	84
Tablo 22. Darulmualliminlerin Tesis ve Küşad Tarihleri.....	88
Tablo 24. 1912-1913 Ders Yılında Açık Olan Sultaniler	93
Tablo 25. Sultanilerde Sınıf Başına Düşen Öğrenci Oranları	97
Tablo 26. Sultanilerde Öğrenci Başarı Oranları	98
Tablo 27. Sultanilerde Öğretmenlerin Tedris Ettikleri Dersler İtibariyle Mikdarı..	106
Tablo 28. Sultanilerde Çalışan Öğretmenlerin Menşei olan Okullar ve Sayıları	107
Tablo 29. Vilayetlere ve Merkeze Bağlı Livalara Göre İdadilerin Dağılımı.....	109
Tablo 30. İdadilerde Sınıf Başına Düşen Öğrenci Sayıları	113
Tablo 31. İdadi Öğretmenlerinin Girdikleri Dersler İtibariyle Miktarı	123
Tablo 32. İdadilerde Öğretmen Bulunmayan Derslere Hangi Branş Öğretmeninin Girdiğine Dair Liste	125
Tablo 33. İdadilerde Çalışan Öğretmenlerin Menşei Olan Okullar ve Sayıları	126
Tablo 34. Özel Ortaöğretim Kurumlarının Vilayetlere Dağılımı	128
Tablo 35. Özel Ortaöğretim Okullarının Yatılı/Gündüzlü Dağılımı	130
Tablo 36. Özel Ortaöğretim Okulları Öğrencilerinin Cemaatlere Göre Dağılımı...	133
Tablo 37. Sınıf Başına Düşen Öğrenci Sayıları ve Oranları.....	135
Tablo 38. Özel Ortaöğretim Okulları Öğretmenlerinin Tedris Ettikleri Dersler İtibariyle Miktarı	147
Tablo 39. Özel Ortaöğretim Okullarında Çalışan Öğretmenlerin Menşei Olan Okullar ve Sayıları	148
Tablo 40. 1912-1913 Ders Yılında Açık Olan Yükseköğretim Kurumları	151
Tablo 41. Yükseköğretim Kurumlarının Kullandığı İstatistik Cetvelinde Yer Alan Öğrenci Velisi Meslek Sınıfları	153
Tablo 42. Yükseköğretim Kurumlarının Tarihi Tesisi	163
Tablo 43. 1912-1913 Ders Yılı İcmal Tablosu.....	164
Tablo 44. 1912-1913 Ders Yılı İcmal Tablosu Açıklamaları	165
Tablo 45. 1913 Yılında Müze-i Hümayun Kütüphanesi'nde Bulunan Şark Kitaplarının Dağılımı	168

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. Genel İlköğretim Okullarının Dağılımı	51
Şekil 2. Genel İlköğretim Okullarında Masarif-i Seneviyye'nin Dağılımı	53
Şekil 3. Genel İlköğretim Okulları Öğrencilerinin Cinsiyete Göre Dağılımı.....	55
Şekil 4. Genel İlköğretim Okulları Erkek-Kadın Öğretmen Sayılarının Dağılımı	56
Şekil 5. Özel İlköğretim Okullarının Dağılımı	58
Şekil 6. Özel İlköğretim Okullarının Sıbyan/İbtidai Oluşlarına Göre Karşılaştırılması	60
Şekil 7. Özel İlköğretim Okulları Öğrencilerinin Cinsiyete Göre Dağılımı.....	61
Şekil 8. Özel İlköğretim Okulları Öğretmenlerinin Cinsiyete Göre Dağılımı.....	62
Şekil 9. Özel Gayrimüslim İlköğretim Erkek/Kız/Karma Okullarının Oranı.....	64
Şekil 10. Gayrimüslim İlköğretim Okulları Öğrencilerinin Cinsiyete Göre /Dağılımı	66
Şekil 11. Gayrimüslim İlköğretim Okulları Öğretmenlerin Cinsiyet Göre Dağılımı	67
Şekil 12. İlköğretim Okullarının Dağılımı.....	70
Şekil 13. İlköğretim Öğrencilerinin Dağılımı.....	71
Şekil 14. Ortaöğretim Okullarının Bünyesinde Yer Alan İbtidai Sınıflarındaki Öğrencilerin Dağılımı	71
Şekil 15. Mensup Olduğu Cemaate Göre Darulmualliminlere Kayıt Olan Öğrencilerin Dağılımı	79
Şekil 16. Mensup Olduğu Cemaate Göre Darulmualliminleri Terk Eden Öğrencilerin Dağılımı	80
Şekil 17. Darulmualliminleri Terk Eden Öğrencilerin Terk Sebepleri.....	80
Şekil 18. Darulmuallimin Yatılı-Gündüzlü Öğrenci Oranları	81
Şekil 19. Darulmuallimin Öğrenci Sayılarının Sene Sonu İtibariyle Cemaatlere Göre Dağılımı	81
Şekil 20. Darulmuallimin Öğrencilerinin Sınıflara Taksimi.....	83
Şekil 21. Darulmuallimin Öğrenci Başarı Oranları	83
Şekil 22. Darulmuallimin Öğrenci Velilerinin Meslek Sınıflarına Göre Dağılımı....	85
Şekil 23. Darulmuallimin Öğretmenlerinin Yaş Aralıklarına göre Dağılımı	90
Şekil 24. Darulmuallimin İdare Heyeti ve Öğretmenlerinin Maaş Aralıklarına Göre Dağılımı	91

Şekil 25. Mensup Olduğu Cemaate Göre Sultanilere Kayıt Olan Öğrencilerin Dağılımı	94
Şekil 26. Mensup Olduğu Cemaate Göre Sultanileri Terk Eden Öğrencilerin Oranları	95
Şekil 27. Sultanilerde Okuyan Öğrencilerin Okulu Terk Sebepleri.....	95
Şekil 28. Sultani Öğrencilerinin Mensup Olduğu Cemaate Göre Dağılımı.....	96
Şekil 29. Sultani Öğrencilerinin Başarı Oranları	98
Şekil 30. Sultani Öğrenci Velilerinin Meslek Sınıflarına Göre Dağılımı	99
Şekil 31. Sultani Öğretmenlerinin Yaş Aralıklarına Göre Dağılımı	104
Şekil 32. Sultani Öğretmenlerinin Maaş Aralıklarına Göre Dağılımı	105
Şekil 33. Mensup Olduğu Cemaate Göre İdadilere Kayıt Olan Öğrencilerin Oranları	110
Şekil 34. Mensup Olduğu Cemaate Göre İdadileri Terk Eden Öğrenci Oranları	111
Şekil 35. İdadi Öğrencilerinin Okulu Terk Sebepleri	111
Şekil 36. İdadi Öğrencilerinin Mensup Olduğu Cemaate Göre Dağılımı.....	112
Şekil 37. İdadi Öğrencilerinin Başarı Oranları	115
Şekil 38. İdadi Öğrenci Velilerinin Meslek Sınıflarına Göre Dağılımı	116
Şekil 39. İdadi Öğretmenlerinin Yaş Aralıklarına Göre Dağılımı	121
Şekil 40. İdadilerde İdare Heyeti ve Öğretmenlerin Hangi Maaş Aralığında Maaş Aldığına Dair Karşılaştırma	121
Şekil 41. Özel Ortaöğretim Okullarının Cemaatlere Göre Dağılımı	130
Şekil 42. Özel Ortaöğretim Okullarını Terk Eden Öğrenciler Mensup Olduğu Cemaate Göre Dağılımı	131
Şekil 43. Özel Ortaöğretim Okulları Öğrencilerinin Okulu Terk Sebepleri	132
Şekil 44. Özel Ortaöğretim Kurumları Öğrenci Başarı Oranları	137
Şekil 45. Özel Ortaöğretim Okulları Öğrenci Velilerinin Meslek Sınıflarına Göre Dağılımı	138
Şekil 46. Özel Ortaöğretim Okulları Öğretmenlerinin Yaş Aralıklarına Göre Dağılımı	146
Şekil 47. Özel Ortaöğretim Okulları İdare Heyeti ve Öğretmenlerin Hangi Maaş Aralığında Maaş Aldığına Dair	146
Şekil 48. Ortaöğretim Okullarının Dağılımı	149

Şekil 49. Ortaöğretim Öğrencilerinin Dağılımı	150
Şekil 50. Ortaöğretim Öğretmenlerinin Dağılımı	150
Şekil 51. Yükseköğretim Kurumlarındaki Öğrencilerin Cemaatlere Göre Dağılımı	155
Şekil 52. Yükseköğretim Öğrencilerinin Ücretli/Ücretsiz Okuma Durumu.....	157
Şekil 53. Öğrencilerin Yükseköğretimi Terk Sebepleri.....	158
Şekil 54. Yükseköğretim Öğrencilerinin Başarı Oranları.....	160
Şekil 55. Yükseköğretim Kurumlarında Çalışanların Oranı.....	160
Şekil 56. 12 No'lu Haritada Bulunan Derecelendirme	173

ÖZET

Osmanlı Devleti, her büyük devlet gibi sahip olduğu potansiyel enerjiyi kullanma konusunda, niteliksel gelişmeyi besleyecek niceliksel unsurları harekete geçirmeyi bilmiştir. Bu doğrultuda istatistik ilminin metodlarını; klasik dönemde kendi oluşturduğu normlarla, modernleşme sürecinin yoğun yaşadığı son yüzyılında ise batı tandanslı normlarla devam ettirmiştir. Klasik dönemde ekonomik ve askeri gerekçelerle toplanan sayısal veriler; modernleşme sürecinde yaygınlık kazanarak nüfus sayımları, devlet salnameleri, istatistik yıllıkları olarak kendini göstermiştir.

Bu çalışmada; Osmanlı Devleti Maarif-i Umumiye Nezareti'nin yayınladığı istatistik, 20.yy. ilk çeyreğinde ihşaiyat, mecmualarının biri olan 1912-1913 Ders Yılı İhşaiyat Mecmuası incelenmiş, transkripsiyonu yapılmıştır. Mecmuanın içeriği incelenmeden önce Osmanlı Devleti'nde istatistik uygulamalarının klasik devir ile modernleşme sürecinin yaşandığı 19.yy.'da neler olduğu üzerinde durulmuştur. Modern istatistik yapılanmasının ne şekilde gerçekleştiği, bunun eğitimdeki izdüşümünün neler olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

1912-1913 Ders Yılı İhşaiyat Mecmuası; II. Meşrutiyet Devri'nin eğitim sisteminin ve anlayışının fotoğrafını çekmesi bakımından çok değerlidir. İlköğretim Kurumları olan ibtidaiyelere; Ortaöğretim Kurumları olan darulmualliminler, sultaniler, idadiler ve özel ortaöğretim okullarına; yükseköğretim kurumları olan Darulfünun'a ve diğer yüksekokullara, Müze-i Hümayun ve Kütüphanelere dair veriler değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Eğitim sisteminin ana unsuru olan okullar, öğrenciler ve öğretmenler hakkında istatistikî karşılaştırmalar yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, istatistik, eğitim, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim.

ABSTRACT

The Ottoman Empire, like every big state, managed to set the quantitative elements, which were to feed qualitative development, into action when it came to fulfilling its potential energy. In line with this, it continued the methods of the science of statistics through the norms created by it in the classical period and through the norms with western tendency in its last century when modernization process was experienced heavily. The numerical data collected on economic and military grounds in the classical period became widespread and transformed into censuses, governmental yearbooks and annual abstracts of statistics in the modernization period.

In this study, the statistics published by the Ministry of National Education of Ottoman Empire, the Journal of Statistics at 1912-1913 Academic Year, which was one of the journals of statistics in the first quarter of the 20th century, is examined and transcribed. Before the content of the Journal is examined, what were the practices of statistics in the 19th century, when the classical age and the modernization process were experienced, are discussed. How the modern statistics structuring is carried out and what is the projection of this on education are tried to be revealed.

The Journal of Statistics at 1912-1913 Academic Year is precious in the sense that it takes the photo of the educational system and understanding of the Second Constitutional Period. The data about the iptidaiyes which are primary school institutions; the secondary school institutions such as darulmuallimins, sultanis, high schools and private secondary education schools; Darülfünun which is the higher education institution and other colleges; and Müze-i Hümayun and Libraries was subjected to evaluation. Statistical comparisons between schools, students and teachers that are the main elements of the education system, are made.

Keywords: Ottoman Empire, statistic, education, primary education, secondary education, higher education.

GİRİŞ

İstatistik, sözlük anlamıyla çeşitli olayları ve vakıaları düzenli şekilde toplayıp sayılarla gösteren ilim dalı olarak bilinmektedir¹. İstatistik ilmi, günümüzde olduğu gibi geçmiş devletlerde ve toplumlarda hep kullanılmıştır. Toplumlar, yaşadıkları tecrübelerle birikimler elde ederler. İstatistik ilminin uygulanabilirliği bu birikimi harekete geçirme ile ilgilidir. Gelişim isteyen tüm devletler ve toplumlar, birikimini objektif kriterlerle ölçmeyi her zaman istemiştir. Osmanlı Devleti de geniş topraklarında yaşayan tebaasının yönetimi ve denetimi amacıyla birikiminin özelliklerinden faydalanmak için sayım yoluna gitmesini bilmiş, karmaşık sayım yöntemleri geliştirmiştir².

Osmanlı Devleti'nde 14.yüzyıl sonlarında Defterhane'nin kurulması (1389), bilinçli bir istatistik algısının daha ilk yüzyılında oluştuğunu göstermektedir³. Osmanlı Devleti'nde klasik devirlerden Tanzimat devrine ve daha sonrasına kadar süregelen istatistik tutma çalışmalarının, çeşitliliğini arttırarak çağdaş dünyanın istatistik anlayışına uyum sağlayıcı hüviyete kavuşturulmaya gayret edildiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır⁴. Modern istatistik uygulamaları, Sultan II. Mahmud devrinde nüfus sayımları yapılarak başlamıştır⁵. 19.yüzyıl ortalarında yayını başlayan, merkezde ve taşrada yıllıklar olarak da bilinen salnameler⁶, bünyesinde önemli istatistik verileri barındırması açısından önem arz etmektedir. 19.yüzyılın sonlarından itibaren de müstakil istatistik cetvelleri, yıllıklar ve mecmualar oluşturularak da yayınlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde istatistik yayınlarının II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet devirlerinde yoğunluğu göze çarpar. Modern istatistik algısının önemli yansımalarından birini de Maarif-i Umumiye Nezareti yayınlarında görmek mümkündür. Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Kalemi 1894-1914 yılları

¹Mehmet Doğan, "İstatistik", Büyük Türkçe Sözlük, İz Yayıncılık, 11.Basım, İstanbul, 1996, s.555.

²Halil İnalçık, "Osmanlıda İstatistik Metodu Kullanıldı mı?", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s.3-4.

³Orhan Güvenen, "Sunuş", *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1996, s.VIII.

⁴BOA.MKT.MHM, 347-28-H-09-Ş-1282.

⁵Enver Ziya Karal, *Osmanlı Devletinde İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2.Baskı, 1997.

⁶Bilgin Aydın, "Salname", *TDVİA*, C. 36, 2009, s.51-54.

arasında kalan (1894-1895, 1895-1896, 1907-1908 ve kısmen 1909-1910, 1912-1913 ve 1913-1914 ders yılları) beş istatistik mecmuası hazırlamıştır. Salnamelerde düzensiz ve metin içinde gördüğümüz istatistik verilerinin daha düzenli ve toplu halde bulunduğu tablolar, okunması ve değerlendirilmesi kolay bir hüviyet kazandırmıştır. Tez çalışmamızın kaynağı olan “1328-1329 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası”⁷, Osmanlı Devleti’nin yayınladığı istatistik mecmualarının en önemlilerindedir. Renklendirilmiş harita ve grafiklerle istatistikî karşılaştırmalara ilk defa yer verilmesi de önemini arttırmaktadır. Bünyesinde barındırdığı istatistikî veriler açısından Osmanlı Devleti’nin yüzyıllarca biriktirerek olgunlaştırdığı istatistik uygulamalarının II. Meşrutiyet devrindeki izdüşümü olması, üzerinde çalışılmaya değer olduğu fikrini güçlendirmiştir.

1912-1913 yıllarına denk gelen İhsaiyat Mecmuası, özellikle Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının oluşturduğu kaotik bir devrin eğitim istatistiği hüviyetindedir. Darulmuallimin tarihinde bir devre adı verilen Satı Bey⁸ ile maarif teşkilat yapısını değiştiren, Darulfünun’a düzen getiren, “Tuba Ağacı Nazariyesi” ile eğitim tarihinde kendinden söz ettiren Emrullah Efendi⁹’nin çalışmalarının niceliksel karşılığının mecmuaya yansımış olması, mecmuanın önemini bize göstermektedir.

Osmanlı istatistik kaynakları ile ilgili önemli araştırmalar bulunmaktadır. En bilinen araştırmacı Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan’dır. *Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I-II, Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında bir Araştırma ve Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi* önemli çalışmalarındandır. Enver Ziya Karal’ın *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831* adlı eseri nüfus istatistiği çalışmalarında öne çıkmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu’nun yedi cilt olarak hazırladığı “*Tarihi İstatistikler Dizisi*” Prof. Dr. Halil İncelik, Prof. Dr. Şevket Pamuk ve Prof. Dr. Tevfik Güran gibi önemli tarihçilerin emekleriyle hazırlanmıştır. Maarif-i Umumiye Nezareti istatistik mecmualarının eğitim tarihi ve yerel tarih

⁷ Rumi tarihli 1328-1329 ders senesi İhsaiyat Mecmuası, anlatımın bür bütün olarak algılanması için tez metni boyunca miladi tarihli karşılığı olan 1912-1913 ders yılı İhsaiyat Mecmuası olarak kullanılmıştır.

⁸ Muallim Cevdet, “Darulmualliminin Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans”, Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler (Haz. Mustafa Gündüz), Doğu Batı Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2015, s.530-533.

⁹ Ziya Kazıcı, “Emrullah Efendi”, TDV İslam Ansiklopedisi, 11.C., İstanbul, 1995, s.165-166.

araştırmalarında daha fazla kullanılması gerektiği araştırmalarımız neticesinde görölmüştür. Bu çerçevede *Tarihi İstatistikler Dizisi*'nin altıncı cildi olan Mehmet Ö. Alkan'ın yayına hazırladığı *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924* adlı eser, özel bir öneme sahiptir. Osmanlı Devleti eğitim istatistiği araştırmalarının en önemlilerinin başında gelmektedir. Devlet salnamelerinde yer alan istatistik verileri ile istatistik mecmualarından 1894-1895, 1913-1914 ve 1923-1924 ders yıllarına ait hazırlanmış istatistik mecmualarının verilerini içermektedir. İstisna olarak 1895-1896 ve 1912-1913 ders yılı istatistik mecmualarına yer verilmediği önsözünde yazarı tarafından bahsedilen bu eser, çalışmamızı bu eksikliklerden biri üzerinde çalışmaya sevk etmiştir. Eğitim istatistiği yayınlarından Hüseyin Dilaver'in *II. Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Bir İstatistik Mecmuasına Göre Osmanlı Maarifi* adlı makalesi ile Şamil Mutlu'nun *II. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim* adlı makalesi unutulmamalıdır.

Osmanlı eğitimi ile ilgili nicel araştırmalarda konuyu ele alış şekli ağırlıklı olarak eğitim tarihi merkezlidir. Bu tez çalışması istatistik tarihi merkezli ele alınarak, farklı ve özel bir konuma çıkartılmaya gayret edilmiştir. Eğitim istatistiği verisinin bulunduğu bütün devlet ve maarif salnameleri incelemeye tabi tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nin ilk istatistik yıllığı ile tüm maarif istatistik mecmuaları temin edilerek incelenmiştir. Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Kalemine ve diğer kalemlere ait arşiv belgeleri, özellikle de 1912-1913 ders yılına dair, araştırılıp incelenerek gerekli göröldüğu yerlerde istatistik tarihi merkezli bir yaklaşımla kullanılmaya gayret edilmiştir. Osmanlı Eğitim ve İstatistik Tarihi'ne dair ikincil kaynaklarla araştırmamız desteklenmiştir.

"1328-1329 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası Işığında Osmanlı Devleti'nde Eğitim" adlı tez çalışmamızda, 1912-1913 ders yılına ait 47 adet eğitim istatistiği tablosunun ihtiva ettiği veriler ele alınmıştır. Tüm tabloların transkripsiyonu yapılmış ve incelemiş, kullanılması gerekli görölen veriler tablolara ve grafiklere dönüştürölmüştür. 1912-1913 ders yılı eğitiminin istatistikî değerlendirilmesi yapılmıştır. Osmanlı Devleti genel istatistik uygulamaları ile modern eğitim istatistiği uygulamaları hakkında bilgilerle tez metni temellendirilmeye çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasının amacı; ihsaiyat mecmuasının önemini, 1912-1913 ders yılına ışık tutan istatistikî verilerini, istatistik çalışmaları sıkça kullanılan tablo ve

şekillerle destekleyerek konuşturabilmektir. Böylece Osmanlı Devleti'nde eğitim istatistiğinin geçirdiği evreler ve barındırdığı zenginlikler ortaya konmuş olacaktır.

Bu çalışma çerçevesinde bir takım sorulara cevaplar aranmıştır. Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan yıkılışına kadar istatistik ilmi nerelerde, nasıl ve niçin uygulandığı, istatistik çalışmalarına kaynaklık eden ne tür belge, mecmua ya da kitap bulunduğu, Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinin istatistik ilmine ne tür yansımaları olduğu ilk akla gelen sorulardır. Modern istatistik uygulamalarının geçirdiği evreler ve eğitimdeki izdüşümünün neler olduğu, eğitim istatistiğini resmi yayınlardan takip edilip edilemeyeceği yine akla gelen sorulardandır. Maarif-i Umumiye Nezareti bünyesinde kurulan İstatistik Kalemî'nin resmi yayınlarından istatistik mecmuaları, öneminden hareket edilerek tanıtılmıştır. 1912-1913 ders yılı İhsaiyat Mecmuası muhtevasında barındırdığı 47 istatistikî tablonun nasıl okunması gerektiği, istatistikî veri kaynaklarının neler olduğu tablo ve şekillerle anlatılmaya gayret edilmiştir. İlköğretimde okul, öğrenci ve öğretmen verileri incelenirken kızların eğitimi, karma eğitim, yıllık masraflar, özel müslim ve gayrimüslim eğitimi, gayrimüslim cemaat okullarının istatistikî görünümü üzerinde durulmuştur.

Mecmuada ortaöğretim kurumları istatistiği daha ayrıntılı olarak tablolarla gösterildiğinden darulmualliminler, sultaniler, idadiler ve özel ortaöğretim okulları istatistiği ayrı ayrı mensup olduğu cemaate göre okul, öğrenci ve öğretmen bazlı gösterilmiştir. Öğrenci velilerinin meslekî dağılımları, okulların bütçeleri, öğretmenlerin maaş durumları, menşeleri ve verdikleri derslerin dağılımları gibi veriler istatistikî olarak karşılaştırılmıştır. Yükseköğretim kurumları istatistiğinde bulunan okulların mensup oldukları cemaatlere göre öğrenci istatistiği, okulların bütçeleri, öğretmen sayıları karşılaştırılmıştır. Ayrıca Müze-i Hümayun ve Kütüphaneler istatistiği, haritalar ve grafikler hakkında da bilgiler verilmiştir.

Bu çalışmanın kapsamı 1912-1913 ders yılı İhsaiyat Mecmuası'nda yer alan bütün istatistikî verilerdir. Herhangi bir veri eksikliği ya da yokluğu belirtilmiştir. Maarif-i Umumiye Nezareti dışındaki nezaretlere bağlı okullar ve medreseler hakkında da hiçbir istatistikî veri bulunmadığından değinilmemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ İSTATİSTİK UYGULAMALARI

1.1. Klasik Devirde İstatistik Uygulamaları

Merkeziyetçi, bürokratik bir devlet olan Osmanlı Devleti'nde insan ve maddi kaynakların tespiti ihtiyacından doğmuş olan istatistik uygulamaları, arşivlerde bulunan geniş istatistik dizilerinin varlığından anlaşılmaktadır. İstatistik metotlarını karmaşık ve bir o kadar da gelişmiş olarak uygulayan Osmanlı Devleti, merkez teşkilatında, özellikle de Defterhane'de ayrıntılı istatistik verileri içeren defterler hazırlamıştır¹⁰.

1.1.1. Tahrir Defterleri

Osmanlı Devleti'nin klasik devrindeki ilk akla gelen istatistik çalışmasının “*Tahrirler*” olduğu görülmektedir. Vergi sayımı olarak da düşüneceğimiz tahrirler, askeri gereksinimleri bünyesinde barındırmaktadır. Kadim büyük devletlerin tamamında rastlanılan arazi tahrirleri, Osmanlı Devletinde de gelişmiş bir halde bulunmaktadır. Tahrirler, devletin kuruluşunun ilk zamanlarından itibaren uygulanmıştır. İdari, mali ve askeri ihtiyaçlar, devrin iletişim ve ulaşım şartlarının zorluğunu göze alarak sağlıklı vergi toplanabilmesini, vergi kaynaklarının neler olduğunun planlanmasını zorunlu kılmıştır. Sistemik vergi düzeni için, istatistik metotlarının gerekliliği ortaya çıkmıştır¹¹.

Tahrir işlemleri sonunda oluşan iki defter tipi; *Defter-i Mufassal* ve *Defter-i İcmal*'dir. İstatistik araştırmaları açısından muazzam bilgi kaynağı hüviyeti taşımaktadır. Mufassal Defterler, her köyün ve mezranın isimleri ile vergi mükellefi reayanın adları, o bölgede yetişen ürünler ve bunlardan alınacak öşür miktarı ile diğer vergi ve resimlerin cinsleri ve miktarlarının yazılı olduğu defterlerdir. İcmal Defterlerinde ise, her köyün ve mezranın adı ile toplam ödeyecekleri vergi toplamı

---

¹⁰Halil İnalçık, *age*, s.3-4.

¹¹ Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığa sıralarında (1638-1643) Sultan İbrahim'e sunduğu bir lâyhada, sayım hakkında şu satırlar tahririn önemini göze çarpmaktadır: “*Tahrir memleket yazımı demektir. Gayet lâzımdır. 30 yılda bir kerre tahriri memleket kanundur. Amma gayet müslüman ve dindar adamlar tayin olunup cümle mahsure bir uğruna tahrir lâzımdır.*”, bkz. RatipYüceuluğ, *Türkiye'de İstatistik Tarihi ve Teşkilatı*, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Doğu Matbaası, Ankara, 1947, s.10.

ve dirlik sahibinin adı yer alırdı. Yaklaşık 2000 kadar tahrir defterinin arşivlerde ve kütüphanelerde bulunduğu, bunun da Osmanlı klasik çağlarının; nüfus, arazinin yapısı ve tasarruf şekli, ziraat, hayvancılık, bölgenin etnik kimliği, örf ve adetleri gibi konularda zengin istatistik bilgi sunduğu kaçınılmazdır¹².Günümüze ulaşan en eski icmal defteri 1431 tarihli Arnavid Sancağı defteri olarak bilinmektedir¹³.

1.1.2. Avarız ve Cizye Defterleri

Osmanlı Devleti'nin klasik devirlerinin istatistik kaynağı olarak düşünülebilecek tahrir defterleri ile dönüşümün yaşandığı 19.yüzyıl ortalarının nüfus sayımları ve temettuat defterlerinin arasında kalan dönemin istatistikî veri kaynaklarından biri olarak avarız ve cizye defterleri görülebilir. Avarız ve cizye defterleri esas itibariyle birer nüfus verisi olarak da düşünülmektedir. 17.yüzyılın en önemli mali kaynaklarından olan avarız ve cizye vergileri ile ilgili tutulan defterler; sadece vergi veren nüfus verisi değil, işlenen toprak büyüklüğü ve zirai ürün niteliği bakımından da istatistikî veri sunmaktadır.

Osmanlı merkez hazinesinin önemli vergi kalemlerinden, 16. yüzyıl boyunca yalnızca olağanüstü durumlarda, ihtiyaç duyuldukça nakdî, aynî ya da hizmet şeklinde toplanan avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye olarak bilinen avarız vergileri, Müslim yahut gayrimüslim tüm tebâdan alınan bir vergidir. Geleneksel şer'i vergi hüviyetinde olan, gayrimüslim tebâdan alınan cizye vergileri, 1856'ya kadar düzenli alınmış bir vergi çeşididir. Bu iki vergi çeşidinin kayıtları olan defterler; arşivlerde mevcut cizye ve avarız defter serilerinin çok büyük bir kısmı özet niteliğinde olan defterlerdir. Bunun en büyük istisnasının 1640'larda imparatorluk çapında yapıldığı anlaşılan kapsamlı avanz ve cizye sayımlarıdır. Nüfus ve iskân açısından güvenilir veriler sunan defterler, sayım niteliği ve sistematığı ile dikkat çekici niteliktedir. Tahrir defterlerine benzer nitelikte, mufassal ve icmal defteri şeklinde de düzenlendiği ifade edilmektedir¹⁴.

---

¹² Mehmet Ali Ünal, "Arazi ve Vergi Düzeni", *Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, Eskişehir, 2012, s.107-127; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s.17-20.

¹³ Halil İnalçık, *age.*, s.3-4.

¹⁴ Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s.35-48.

1.1.3. Diğer İstatistik Veri Kaynakları

Günü gününe verilen tımarların beratları yazıldığı Ruznamçe Defterleri, istatistikî veri kaynaklarının önemlilerindendir¹⁵. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanları ruzname denilirken, zamanla ruznamçe denilmiştir. Muhasebe kalemi yerinde de kullanılırdı. Bu defterleri tutanlara da “*Ruznamçeci*” denilirdi. Tanzimattan sonra yevmiye defteri adını almış, bu defteri tutanlara da “*Yevmiye Kâtibi*” yada “*Muhasebe Kâtibi*” adları verilmiştir¹⁶.

Mali açıdan akçedeki enflasyon ve aşırı fiyat artışları karşısında, pazardaki bütün malları kalite ve ölçüleriyle fiyatlandırıldığını bilinennarh defterleri çok önemli iktisat belgelerinden olduğu kadar istatistik özellikleri açısından da çok değerlidir¹⁷.

Sosyal ve Ekonomi Tarihi için çok önemli bir kaynak olan Şeriyye Sicilleri, aynı zamanda istatistikî veri kaynağı olarak da öneme sahiptir. Şeriyye Sicil defterleri içerik olarak; dava zabıtları, mukavele, senet, satış, vakfiye kayıtları, vekâlet, kefalet, vesayet, azatlık belgesi, borçlanma, tereke ve taksim senetleri, nikâh akidleri ve esnaf teftişiyle ilgili kayıtlara sahiptir. Ayrıca ferman, berat, ruus, tezkire kayıtlarını da bulmak mümkündür¹⁸. Bu defterler: demografik, ekonomik ve sosyolojik özellikleriyle niteliksel ve niceliksel birçok araştırmanın konusu olabilmektedir¹⁹.

Enderun Mektebinin maaşlarının tutulduğu defterler de birçok istatistikî veriyi içermektedir. İçoğlanların miktarını, aldıkları pabuç akçesini, dönem dönem izlemek mümkündür²⁰.

---

¹⁵Ratip Yüceuluğ, *age*, s.14.

¹⁶Mehmet Zeki Pakalın, "Ruznamçe", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s.60.

¹⁷Halil İnalçık, Sunuş, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler (1841-1918)*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2003, s.XIV.

¹⁸İlber Ortaylı, “*Kadı*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.24, İstanbul, 2001, s.73.

¹⁹“1700-1730 Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı” adlı makale istatistik açısından Şeriye Sicillerinin önemine güzel bir örnektir. Bkz. Ömer Demirel, “1700-1730 Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı”, *Bellekten*, C. LIV 60,

²⁰Enderun mektebinde içoğlanlara verilen maaşlardaki farklılığın nisbetini gösterir tablo, istatistik açısından önemlidir. Bkz. Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, Gazi Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1984, s.57-58,67-68.

1.2. Tanzimat Devrinde İstatistik Uygulamaları

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat devrinin başlangıcı, ferman dan daha önceye götürülür. 18.y.y. ıslahat çalışmalarının ve hitama eremeyen III. Selim devri hamlelerinin sonrası, güçlü geleneksel muhalif gücü olan Yeniçeri ocağının lağvedilmesi, yeni bir başlangıcın tanzimini doğurmuş, bu doğrultuda da pragmatik devlet aklı yeni bir askeri yapının teşekkülünü zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk, mevcut askerî kaynağın tespitine sebep olmuştur. Nüfus sayımının gerekliliği üzerine de 1831 yılında ilk nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir²¹. Finans problemini aşmak için de çeşitli adlarda toplanan vergileri tek isimde toplamak gayesiyle de temettuat sayımı yoluna gidilmiştir²².

1.2.1. Nüfus Sayımları

Osmanlı Devleti'nde genel olarak vergi ve toprak sayımları amacıyla yapılan sayımlarda nüfusla ilgili önemli bilgilere ulaşmak mümkündür²³. Osmanlı Devleti gerçek anlamda sadece nüfusu saymanın gerekliliğini 19.yüzyılın ilk yarısında anlamıştır²⁴.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrası, Sultan II. Mahmud'un "*Usul-i Nizami Mistahsene*" olarak adlandırılan reformlarının en önemlilerinden biri olan 1831 Nüfus Sayımı öncesi, 1828 yılında Rus Savaşı esnasında nüfus sayımına gidilmiş, lakin savaş şartlarından dolayı bir sonuca ulaşılmamıştır. Savaş bitiminde yapılan hazırlıklarla 1831 yılında Anadolu ve Rumeli sancaklarında ve kasabalarında sayım gerçekleştirilmiştir. Osmanlı tebaasının adil vergilendirilmesi esas alındığı söylenerek bu sayım gerçekleştirilmiştir. Yeni kurulan ordunun ihtiyaçlarına binaen asker toplama amacını da gütmüştür. Sadece erkek nüfus sayılmıştır. Vergiye tabî tutulabilecek gayrimüslim nüfus da *âlâ*, *evsat* ve *ednâ* olarak üç kategoriye ayrılmıştır²⁵.

²¹ Enver Ziya Karal, *age.*, s.11.

²² Tevfik Güran, 19. Yüzyıl "Temettuat Tahrirleri", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s.75-76.

²³ Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 2, İstanbul, 1940, s.29-31.

²⁴ Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayınlanan "Tarihi İstatistikler Dizisi"nin 2. Kitabı nüfus istatistiği çalışmaları için bkz. Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000.

²⁵ 1831 yılı sayımına ait sayım defterleri Enver Ziya Karal tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Enver Ziya Karal, *age.*

İkinci nüfus sayımı ise 1844 yılında yapılmıştır. Serasker Rıza Paşa tarafından orduyu yeniden tanzim amacıyla yapılmıştır. Halk tarafından tereddütle karşılanmıştır. İstenilen sonuca ulaşılamamıştır²⁶. Esas sayım belge ve defterleri bugüne kadar gelmemiştir. İlk iki sayım, ülkenin tamamının sayımını sağlamamış olmakla beraber, modern nüfus istatistikleri açısından öncü olmuştur. Bu sayımları destekleyecek yerel uygulamada görülecek olan önemli bir nüfus sayımı ise 1866'daki Tuna Vilayeti'nin sayımıdır. Sayım tekniklerine çağdaş bir yaklaşım getiren bu sayım, 1864'de yeni oluşturulmuş Tuna Vilayeti'nin emlak ve nüfus sayımıdır. Tüm vilâyet nüfusunun yaşa, cinsiyete, medenî duruma, iktisadî faaliyet kollarına ve türlerine göre ve her hanede bulunan kişi sayısına göre dökümler yapılmıştır. Sosyolojik, ekonomik ve demografik verileri ile modern nüfus istatistiği çalışmalarının önemlilerindendir²⁷.

1874 yılında Dâhiliye Vekâleti bünyesinde bir Tahrir-i Nüfus Umum Müdürlüğü kurulmuş, 1881 yılında Sicil-i Nüfus Nizamnamesi yayınlanmıştır. 1885 ve 1907 yıllarında Osmanlı Devletinin en geniş kapsamlı sayımları yapılmıştır. 1885 ve 1907 sayımlarından ve bunlara temel teşkil eden "esas nüfus kayıt defterleri"nden yola çıkarak çağdaş nüfus tekniklerini kullanılmıştır. İlk kez doğurganlık, evlilik, ölümlülük vs. verileri hesaplamak mümkündür. 1907 sayımıyla oluşturulan ve "esas defter" ve "vukuat defteri" adı verilen kayıt defteri türlerine dayanan nüfus kayıt sistemi Türkiye Cumhuriyetinde kullanılmakta olan nüfus kütüklerinin temelini teşkil etmektedir²⁸.

1.2.2. Temettuat Defterleri

Kâr etme, kazanma, kâr ve fayda anlamlarına gelen temettu, tüccar ve esnafın senelik kazançları üzerinden alınan vergi olarak tabir olunur²⁹. Temettuat ise, kârlar, faydalar ve kazançlar anlamına gelmektedir³⁰. "Emlak, Arazî, Hayvanat ve

---

²⁶RatipYüceuluğ, *agm*, s.308.

²⁷ Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri Ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Ankara, 2000 s.69.

²⁸ Cem Behar, *age*, s.70.

²⁹ Ferit Devellioğlu, "Temettu", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 17.Baskı, Ankara, 2000, s.1073.

³⁰ Ferit Devellioğlu, "Temettuat", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 17.Baskı, Ankara, 2000, s.1073.

Temettuat Tahrir Defterleri" adıyla geçen kısaca tabiriyle "*Temettuat Defterleri*" istatistik veri kaynağı açısından çok önemli bir yer tutar³¹.

Temettuat Tahrirleri esas itibariyle ondokuzuncu yüzyılın ortalarında belirli bir tarihte ve imparatorluğun çok geniş bir bölümünde aynı sistematik içinde yapılmış bir vergi, servet ve gelir sayımıdır. Bu tahrirlerde tahminen 1.1 milyon hane kapsanmıştır. Sayımların hane esasına göre yapılmış olması ihtiva ettiği bilgileri daha da zenginleştirmekte ve sayımlara adeta dev bir istatistik anket özelliği kazandırmaktadır³².

17.540 defter, 9 cilt halinde Osmanlı Arşivlerinde bulunan Temettuat Defterleri; hane sahibinin adı, ünvanı ve mesleğini, vergi ödemelerini, taşınır-taşınmaz servetlerini ve her tür gelirini ihtiva etmesi açısından son derece değerlidir. Tanzimat sonrası dönemde imparatorluğun büyük bir bölümünde vergi matrahı olarak köylünün elindeki bütün malların sayımını içermekteydi³³. Bünyesinde bazı eksiklik barındırsa da iktisadi ve sosyal tarih açısından, zengin istatistikler sunması ve istatistik tarihi araştırmaları açısından olağanüstü bir kıymete haizdir³⁴.

1.2.3. Salnameler

1.2.3.1. Devlet Salnameleri

Osmanlı Devleti'nde merkezi yönetimin, nezaretlerin, askeri kurumların, vilayetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı neşriyata sal-name adı verilmiştir. Kelime Farsça sal (yıl) ile name (yazılı şey, mektup) kelimelerinden meydana gelmiştir. Resmi ve özel olarak değerlendirilen salnamelerin resmi olanlarından ilk akla gelen Devlet Salnameleridir. Devlet Salnamesi fikrini ilk kez düşünen ve uygulamaya koyan Mustafa Reşit Paşa'dır. Bu işe Hayrullah Efendi memur edilmiş, o da Ahmet Vefik Paşa'ya yaptırtmıştır³⁵. 1847 yılındaki bu ilk salnameden itibaren, 1912 yılına kadar kesintisiz 67 defa yayınlanmış, 1912-1918 yılları arası savaş yılları olması hasebiyle sadece 1918 yılına

---

³¹ Tefik Güran, *age*, s.75.

³² Tefik Güran, *age*, s.79.

³³ Halil İnalçık, "Tarihi İstatistikler Dizisine Başlarken", *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1996, s.X.

³⁴ Tefik Güran, *age*, s.80-81.

³⁵ Mehmet Zeki Pakalın, "Salname", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, MEB, İstanbul, 1993, s.106.

dair bir salname yayınlanmıştır. 1847-1908 tarihleri arasındaki 63 salname hicri tarihe göre, son dört salname ise rumi tarihe göre basılmıştır.

İlk devlet salname olan 1847 yılı salnamesi ve sonraki salnameler; mülkiye, askeriye ve ilmiye bölümleriyle tablolar halinde bilgiler sunmaktadır. İdari taksimat çerçevesinde, merkez ve taşra teşkilatları, devlet kademelerinde görev yapan görevlilerin isimlerinin listesi düzenli olarak yer almaktadır. Bu durum istatistikî veri kaynağı açısından büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı Devleti'nin sosyal hayatını ilgilendiren günlerin ve etkinliklerin yer aldığı takvimler, kara ve deniz postaları tarifeleri, namaz vakitleri gibi bilgilerde yine önemlidir. Yabancı ülke elçilikleri, bazılarının hükümdarları, idari şekilleri gibi bilgilerle de dış ilişkilere dair veri bulmak mümkün görülmektedir³⁶.

İçerik açısından sürekli bir gelişme gösteren devlet salnameleri, sistematik bir sunum ile çıkmayı sürdürmüştür. Merkez Teşkilatının tüm unsurları, çalışanları ile beraber tanıtımını, Ticaret, Maarif ve Adliye nezaretleri gibi birçok nezaretin bünyesindeki kuruluşlar hakkında önceleri listeler halinde, zamanla tablolara da müracaat edilerek sunduğu sistematik verilerini izlemek ve istatistik açısından değerlendirmek mümkün olmuştur. Özellikle 1882'den önceki sayılarında devletin yönetim ve ekonomik yönleri hakkında bilgiler verirken, çoğu zaman nüfusu bina sayılarını, idarî gelirleri ve giderlerini, öğrenci sayısını ve diğer tanım ve istatistikleri kapsardı. 1882 sonrasında da bu veriler daha da zenginleşmiş, direkt istatistik olarak verilen bilgiler artmıştır. Vilâyetlerdeki ilçeler, kazalar ve köylerin sayıları buna örnektir³⁷.

1.2.3.2. Nezaret Salnameleri

Devlet salnameleri kadar düzenli olmasa da yayımlandıkları dönem için önemli bilgi kaynağı teşkil eden resmi salnamelerin bir bölümü nezaretler ve askeri kurumlar tarafından hazırlanarak 1865-1908 yılları arasında elli bir adet olarak basılmıştır. Nezaret Salnamelerinde düzensizlik söz konusudur. Önemli bir kısmı birbirini takip etmeyen farklı tarihlerde yayınlanmıştır.

---

³⁶ Bilgin Aydın, *agmad.*, s. 51-52.

³⁷ İlhan Palalı, "Osmanlı Salnameleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Değeri", *İktibas/Citation*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 23, Şanlıurfa, 2010, s.4.

Nezaret salnamelerinin en önemlileri ise şunlardır: Salname-i Askerî (14 defa), Bahriye Salnamesi (24 defa), Salname-i Nezareti Hariciyye (4 defa), Maarif Nezareti Salnamesi (5 defa), İlmiyye Salnamesi, Ceride-i İlmiye Salnamesi, Rasadhane-i Amire Salnamesi, Rüsumat Salnamesi ve Cem'iyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye'nin hazırladığı salnamedir.

Nezaret Salnamelerinde, ilgili nezaretin teşkilat yapısı, tarihçesi ve mevzuatı, nezaretin yaptığı ve yapacağı çalışmalar, nezaret çalışanları, nezarete bağlı olan kuruluşlar, fotoğraflar yer almaktadır. Bu bilgilerde istatistik araştırmalarına yayınlandığı yıllar açısından zengin veri sunmaktadır³⁸.

1.2.3.3. Vilayet Salnameleri

Vilayet Salnameleri, muhteva bakımından yayımlandıkları vilayetlere göre farklılıklar göstermekle beraber ilgili vilayete ait birçok zengin bilgi sunmaktadır. Halep mektupçusu İbrahim Halet Bey'in yayımladığı “*Fihrist-i Vilayet-i Haleb*“ adlı salname örnek alınarak, 1866 tarihinde ilk eyalet salnamesi olan Saraybosna'da “*Salname-i Vilayet-i Bosna*” neşredilmiştir. Son olarak da 1921-1922 yıllarına ait “*Bolu Livası Salnamesi*” neşredilmiştir. Toplam 504 vilayet salnamesi tespit edilmiştir.

Yerel tarih araştırmaları açısından çok önemli olan vilayet salnameleri, bulunduğu yerin ayrıntılı niteliksel ve niceliksel fotoğrafını çekmektedir. Düzenli yayınlanmalarına rağmen vilayetin yönetimi, kuruluşları, çalışanları, idari taksimatı ve idari birim listeleri, okul ve öğrenci verileri, sağlık ve ulaştırma bilgileri oldukça zengin istatistik veri sunmaktadır³⁹.

1.2.3.4. Özel Salnameler

Devlet, nezaret ve vilayet salnamelerinin dışında da salnameler hazırlanmıştır. Şahıs ve özel kuruluşlar tarafından hazırlanan bu salnamelerin ilki Ali Suavi tarafından çıkarılan “*Türkiye Fi Sene 1288*” adıyla çıkan 1871 tarihli

---

³⁸Bilgin Aydın, *agmad*, s.52-53.

³⁹Örneğin 1322 yılı Konya Vilayeti Salnamesi zengin istatistiki veri sunan vilayet salnamelerindedir. Vileyette bulunan bütün yerleşim merkezlerinden, hastane, kütüphane, medrese, cami, ziraat, nüfus, eğitim gibi birçok veriyi bulmak mümkündür. Bkz. Bilgin Aydın, *agmad*, s.53; *Konya Vilayeti Salnamesi*, 1322.

salnamedir. Bir diğ er önemli salname çıkaran kişi EbuZZiya'dır⁴⁰. Farklı adlarla çıkardığı salnamelerin ilki *Salname-i Hadika* adını taşır. Ahmed İhsan'ın çıkardığı “*Musavver Nevsâl-i Servet-i Fünun*” önemli salnamelerdendir. Daha sonraki yıllarda iki kere daha çıkmıştır. Milli Nevsal ise 1922-1925 yıllarında Kanaat Kütüphanesi tarafından yayımlanmıştır. *Nevsal-i Atiyet ve Salname-i Tıbbi* adlarıyla Besim Ömer Paşa'nın 1899-1906 yıllarında çıkardığı salnameler Türk tıp tarihi açısından değerlidir. Boğaziçi Şirket-i Hayriyye Salnamesi, Nevsal-i Askeri, Musavver Eczacı Salnamesi ve Nevsâl-i Osmanî yine öne çıkan salnamelerden bazılarıdır⁴¹. Özel kuruluş tarihi ve biyografi çalışmalarına veri zenginliği sunmakta olan özel salnameler, istatistik çalışmalarına da veri sunmaktadır.

1.3. Modern İstatistik Sisteminegeçiş

Osmanlı Devleti'nde modern istatistik verileri toplamaya yönelik çalışmaların 1874 yılında Ticaret Nezareti bünyesinde oluşturulan İstatistik Klemi ile başladığı ifade edilmektedir⁴². Ancak 29 Nisan 1865 (3 Zilhicce 1281) tarihinde bir “*İstatistik Klemi*” oluşturulduğu, çeşitli alanlarda risaleler ve cetveller hazırlandığı, gerekli harcamaların karşılanması için 15-20.000 kuruş tahsisat ayrıldığı, 1.200 kuruş maaşla tercüman olarak Kostaki Efendi ve 750 kuruş maaşla kâtip olarak Hasan Efendi'nin görevlendiği ifade edilmiştir⁴³. Ayrıca bu durumu destekler nitelikte 28 Aralık 1865 tarihli bir arşiv belgesinde “*Çağdaş ülkelerde kullanılan istatistik ilminin Osmanlı ülkesinde de icra olunması*” ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“*Maliye Nezareti Celilesi ve Rusumet Emaniyesinde
Düvel-i mutemeddine ve munazzamada merail icra olan istatistik tabir olunur. İlm-i
ahval-i memleket kaziyesizin yani memalik-i şahaneden diyar-ı ecnebiye ihraç ve
oralarda memalik-i devleti aliyeye idhal kılınan emtia ve eşyanın cinsi ve miktarıyla
kıymeti hakikisini meydana çıkarılması memleketin terakki ve tedenni-i bâr ve servetini*

⁴⁰Mecmuayı EbuZZiya, Kütüphane-i EbuZZiya, Nevsal-i Marifet serilerini çıkaran EbuZZiya Tevfik Yeni Osmanlıların en son temsilcisi olarak bilinir. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 12.Basım, İstanbul, 2013, s.210-211.

⁴¹ Bilgin Aydın, *agmad*, s.53-54; Hasan Duman, *Osmanlı Salnameleri ve Nevsalleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.1, Ankara, 1999, s.3-5.

⁴²İstatistik dairesinin 1874 yılında kurulduğu Ratip Yüceuluğ'da da geçmektedir. Ratip Yüceuluğ, *Türkiye'de İstatistik Tarihi ve Teşkilatı*, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Doğuş Matbaası, Ankara, 1947, s.15; Ratip Yüceuluğ, *Türkiyede İstatistik Öğretimi Ve İstatistik Çalışmaları İmparatorluk Ve Cumhuriyet Devirlerinde*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, Ankara, 1949, s.304.

⁴³Şamil Mutlu, “II. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim”, *Belgeler*, TTK 21, Ankara, 1996, s.127.

gösterici bir miyar olmasıyla işbu maslahat-ı naftanın mevki-i icrâya isali zımında masraf kapısı açılmaksızın rusumet-i emanetiyesi dairesinde müstahdem maaşlı memurinden lüzumu mikdar ketibesine takdis ve yalnız açıktan ta'yin bir menzur-ı mahsus için müceddeden bin beş yüz guruş maaş tahsis-i hususa emanet müşarün ileyha canibından vukubulan işâr mücibince bi'l istinad irade-i cenab-ı padişahi müteallik ve şerefsudür buyurulmuş ve keyfiyet emanet-i müşarün ileyha bildirilmiş olmakla hazinece dahi ifasına takdis himmet buyuruldu.

*Maliye Nezareti Celilesine bildirilmiş olmağın oraca dahi iktizasınca icrasına yapılarak tanzim”.*⁴⁴

Bu belgeden memleketin ithalat ve ihracatında kullanılan ürünlerin cins ve miktarını göstermesi bakımından istatistik ilminin, ülkenin servetine katkıda bulunan bir ilim olduğu kanaatinin 1865’lerde oluştuğunu görmek mümkündür. Dünyadaki istatistik ile ilgili çalışmaların takip edildiğini göstermesi açısından da önemli bir belgedir.⁴⁵

Merkezi yönetim bünyesinde 1868’de bir İstatistik Ofisi açıldığından bahsedilmektedir⁴⁶. 1874 yılında Ticaret Nezareti bünyesinde oluşturulmuş istatistik kalemi, bir rus uzman tarafından yönetilmiştir. Daha sonra da Rusya ile yapılan “93 Harbi” ile kaldırıldığı şu ifade ile açıklanmıştır: “1874 tarihinde İstatistik Dairesi küşad ve riyaseti bir Rus’a tevdiî idilmişdi. Fakat 77 muharebesi üzerine bu daire ilga olundu.”⁴⁷

30 Ocak 1879 (6 Safer 1296)'da Ticaret Nezareti'nde istatistik işlerini yürütecek bir "Kalem-i Mahsûs" açılmıştır⁴⁸.

1.3.1. Yasal Düzenlemeler

Kalemi Mahsus’un açılışını izleyen süreçte istatistik çalışmaları için 17 Ocak 1880⁴⁹tarihli “İstatistik İdarelerine Dair Nizamname” çıkarılmıştır⁵⁰.

⁴⁴BOA.MKT.MHM, 347-28-H-09-Ş-1282.

⁴⁵ Emrah Çetin, 1865 yılına ait bulduğu arşiv belgelerinde bir istatistik kaleminin kurulduğunu söylemektedir. 28 aralık 1865 tarihli belgeden de bahsetmektedir. Bkz. Emrah Çetin, *İstatistiğin Kurumsal Tarihi: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e*, Gece Kitaplığı, Birinci Basım, Ankara, 2017, s.106-107.

⁴⁶ Mehmet Ö. Alkan, Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri, *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Ankara, 2000 s.130.

⁴⁷ Mehmed Cavid, *İhsâiyât*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1325, s. 67-68.

⁴⁸ Mehmed Cavid, *age.*, s.68.

⁴⁹ Mehmed Cavid’in İhsaiyat adlı eserinde İstatistik Nizamnamesinden bahsederken “1296 senesi saferinin altıncı günü neşr idilen bir nizamname ile vilayet, liva, kaza merkezlerinde komisyon teşkil ...” şeklinde ifade etmiştir. Ancak Nizamnamenin tarihi Düstur’da 4 Safer 1297 olarak geçmektedir. Ratip Yüceuluğ’da, Mehmed Cavid’in İhsaiyat kitabını kaynak göstermiş olmalı ki 1879 yılını

İstatistik İdarelerine Dair Nizamname, 7 maddeden müteşekkildir⁵¹. Kaza, liva ve vilayetlerde oluşturulan istatistik komisyonlarının kaza, liva ve vilayetlerde kimlerden oluşturulacağı birinci maddede ayrıntısıyla anlatılmaktadır.

İkinci madde de ise istatistik komisyonlarının çalışmalarında nasıl hareket edeceği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca Ticaret Nezareti'nin, hazırlanacak cetvelleri neşretme görevini de buradan görmek mümkündür.

Üçüncü madde İstanbul hakkındadır. İstanbul'daki üç beldenin Devair-i Belediye Heyetleri'nin istatistik komisyonları görevini üstlenmesi ve ne şekilde çalışacakları konusunu içermektedir. Dördüncü madde bütün devlet müesseselerinin hazırlayacakları istatistik cetvellerini tertip ve düzenlemesini içermektedir. Bütün cetveller Ticaret Nezaretinde toplanacaktır.

Beşinci Madde ise her sene mayıs ayının başlangıcından itibaren istatistik komisyonlarının yapacakları iş ve işlemler hakkındadır. Kaza ve nahiye komisyonlarının ne kadar zaman içerisinde cetvelleri gönderecekleri yazmaktadır.

Altıncı madde, istatistik komisyonlarının sorumluluklarını yerine getirmedikleri takdirde uygulanacak cezai işlemlerden söz etmektedir. Maaş kesim ve görevden azl cezaları verileceği belirtilmektedir.

Son madde olan yedinci madde ise nahiye ve köylere gidecek memurların alacakları ücret ile ilgili bilgi vermektedir. Çalıştıkları iki ay için onbeş kuruş yevmiye verileceği yazmaktadır⁵².

Osmanlı Devleti'nde *İstatistik İdarelerine Dair Nizamname* hazırlanması, yasal bir zeminde istatistik çalışmalarının yapılması gerektiğini ve istatistik açısından zihinsel bir olgunluğa ulaşıldığını göstermektedir.

Ticaret Nezareti bünyesinde müstakil bir İstatistik kalemi oluşturulduğu görülmektedir. 1881 yılında ise Ceza İstatistikleri Nizamnamesi, 1891 yılında Hukuk ve Ticaret İstatistikleri Talimatnamesi çıkarıldı⁵³. İstatistik çalışmalarının dağınık olarak da olsa devam ettiği, ufak tefek istatistikler dışında fazla bir şey yapılamadığı, Mahmud Paşa'nın Nafia Nezareti görevindeyken, yine Ticaret Nezareti bünyesinde

---

vermektedir. Bkz. *Düstur*, Tertib 1, C4, s.672.; Mehmed Cavid, *age*, s.68; Ratip Yüceuluğ, *age*, s.15; Ratip Yüceuluğ, *agm*. S.304.

⁵⁰ *Düstur*, Tertib 1, C4, s.670-672.

⁵¹ Bu nizamnamenin bütün maddelerinden bahsedilmektedir. Bkz. Şamil Mutlu, *agm*, s.128-129.

⁵² *Düstur*, Tertib 1, C4, s.670-672.

⁵³ Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Sayısallaşma yada Çağdaş İstatistiğin Doğuşu", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s.98.

umumi istatistik tertibine başlandığı, 1897 yılına mahsus, umumi istatistik cedvelini 1900 tarihinde yayınladığı ifade edilmektedir⁵⁴. 1900-1905 arası yayımlanan Vital Cuinet'nin “*La Turquie d'Asie. Statistique Descriptive et Resonnee de chaque province de l'Asie mineur*” adlı eseri, geniş ölçüde devlet istatistiklerinden yararlanılarak hazırlanmıştır⁵⁵.

Fransa'da bulunan “*İstatistik Merkez Komisyonu*” adındaki heyeti takliden⁵⁶, Bâb-ı âlî'de bir “*İstatistik Encümeni*” teşkil edilmiştir. 29 Eylül 1891 tarihinde Babıâli İstatistik Encümeni Nizamnamesi yayınlanmıştır. Şûrayı Devlet riyasetine verilen bu nizamname, 13 maddeden oluşmaktadır⁵⁷.

Nizamname'nin 1.maddesinde, İstatistik Encümeninin kimlerden oluşacağından bahsedilmektedir. Şûrayı Devlet azasından üç zat ile Dâhiliye ve Hariciye Nezaretleri erkânından tayin olunan birer memurdan mürekkep olarak haftada bir gün ve icap ettiğinde daha ziyade günlerde Şûrayı Devlet'te içtima edecek ve bu encümen Şûrayı Devlet reisinin tahtı riyasetinde olup azadan biri riyaseti saniye vazifesini yürütecektir. Her sene tanzim olunacak devletin her kademesine ait istatistik cetvellerinin tanziminden neşr sürecine kadar akılcı ve faydalı bir sonuca ulaşmanın bu encümenin sorumluluğunda olduğu görülecektir⁵⁸.

İstatistik teşkilatının başlangıcını teşkil ettiği “*Bu komisyon nezaretce İstatistik Teşkilatının bidayetidir.*” dipnotuyla İstatistik komisyon görevlileri ve çalışma zamanları anlatılmaktadır:

*“Maarif Nazın Münif Paşa'nın taht-ı riyasetinde olarak ilmi ve edebi ve sanayi istatistikleri tanzimi zımında azası Cemiyet-i Rusumiye Reisi Portakal Mikail Efendi, Matbuat Müdürü Mehmed Efendi, Matbuat-ı Ecnebiye Serhalifesi Panciri Efendiden ibaret olmak ve haftada iki defa akdi içtima etmek üzere bairade-i seniye daire-i maarifde bir komisyon teşkil kılınmıştır.”*⁵⁹

⁵⁴ *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi*, Âlem Matbaası ve Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1316.

⁵⁵ “*Ticaret Nezaretinde bir kalemi mahsus küşad olunmuşdur. Maamañih bu da devam edememiştir.*” Bkz. Mehmed Cavid, *age*, s.68.

⁵⁶ Şamil Mutlu, *agm*, s.129.

⁵⁷ *Düstur*, Tertib 1, C6, s.1105-1107.

⁵⁸ *Düstur*, Tertib 1, C6, s.1105.

⁵⁹ Mahmud Cevad İbn-i Eşşeyh Nafi; *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1338, s.255; Mehmet Ö. Alkan, *age*, s.134; *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Nezareti 1339-1340 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası*, Maarif Vekaleti İhsaiyat Müdüriyeti Tarafından Neşr Edilmiştir., İstanbul, Matbaa-i Amire, 1341, s.1.

Meşrutiyetten sonra bir takım yasal düzenlemelere gidilmiştir. 3 Kasım 1911'de Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlı olan Sanayi, Ticaret ve İstatistik Müdüriyetlerinin Ziraat, Orman ve Maden Nezareti'ne bağlanmasıyla ilgili bir kanun yayınlanmıştır. 8 Şubat 1914'de de Bab-ı Fetvada Dosya ve İstatistik Kalemi namıyla bir kalemin teşkili hakkında bir kanun çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin merkezi bir sistemde istatistikleri yürütmek için 18 Mart 1918 tarihinde doğrudan sadarete bağlı, sadrazam ve maliye nazırının sorumluluğunda “*İstatistik Müdiriyyet-i Umumiyesi'nin Teşkili Hakkında Kanun*” çıkarılmıştır. Bir genel müdür, bir müdür yardımcısı, kalem müdürü, üç istatistik memuru ve bir evrak memurundan oluşan yedi kişilik bir müdüriyet olarak kurulmuştur. Bu kanun beş maddeden oluşmuştur. Bu kanunun uygulanmasında, özellikle diğer nezaretlerle ilişkinin sağlıklı yürütülmesinde çıkabilecek sorunları çözücü bir nizamname yayınlanmıştır. 1 Ağustos 1918'de “*İstatistik Müdiriyyet-i Umumiyesinin Vezâifine ve Devairdeki İstatistik Kalemleriyle Münasebetine Dair Nizamname*” adıyla, onbir maddelik bir nizamname olarak yürürlüğe girmiştir.

İstatistik Müdiriyyet-i Umumiyesi varlığını kısa sürdürebilmiştir. 5 Temmuz 1919'da “*Daire-i Sadaret'de Mütetşekkil İstatistik Müdiriyyet-i Umumiyesi'nin İlgasi Hakkında Kararname*” adıyla yayınlanan kararname ile lağv edilmiştir⁶⁰.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti ise kuruluş aşamasında Osmanlı Devleti'nin istatistik çalışmalarının devamlılığı doğrultusunda 11 Ağustos 1923'de “*Türkiye İstatistik Müdiriyyeti Umumiyesi Nizamname Layihası*” yayınlarak başladığı çalışmalarını, 25 Nisan 1926'da bir talimatname ile *Merkezi İstatistik Dairesini* teşkil ederek, günümüze kadar uzanan çalışmalara süreklilik kazandırmıştır⁶¹.

1.3.2. Resmi İstatistik Yayınları

1.3.2.1. Devlet İstatistik Yıllığı (1897)

Osmanlı Devleti'nin ilk ve tek umumi istatistik yılı 1897 yılına aittir. 1900 yılında neşretmiştir. “*Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi*” olarak Ticaret ve Nafia Nezareti'nin İstatistik Umumi İdaresi

---

⁶⁰Emrah Çetin, *age*, s.58-67

⁶¹Emrah Çetin, *age*, s.132-133.

tarafından hazırlanıp, Âlem Matbaasında basılmıştır. 171⁶² sayfadan oluşmaktadır. Bu istatistik yıllığı, zengin bir veriye sahip olması açısından dönemine ışık tutmaktadır.

1897 yılı Devlet İstatistik Yıllığı, 19.yüzyılın ikinci yarısında oluşmaya başlayan modern istatistik düşünce ve uygulamasının en önemli örneklerinden biri olması hasebiyle büyük önem taşımaktadır. İdari yapı, nüfus, sağlık, eğitim, adliye, ulaştırma, maliye, tarım, sanayi, dış ticaret, madencilik, ormancılık, kara ve deniz taşımacılığı ile haberleşme başlıklarıyla Osmanlı Devleti'nin sosyolojik ve ekonomik verilerini bir arada bulundurması açısından da öneme haizdir⁶³.

1.3.2.2. Diğer İstatistik Yıllıkları

II. Meşrutiyet öncesi bir takım istatistik yayınları yapılmıştır. İlk yayınlanan istatistik Dış Ticaret İstatistiği⁶⁴, dir. Dış Ticaret İstatistikleri, Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından ithalat ve ihracatın miktarını, değerini ve ülkelerini gösterir mahiyette olmuştur. 1889'da da Tarım İstatistiklerine başlanmıştır. Burada *Aşar Defterleri* esas tutularak cetveller oluşturulmuştur⁶⁵. Bunlar salnameler dışında kalan yayınlardır. Bu yayınların başlıca olanları şunlardır⁶⁶:

1 — *Dersaadet ve bilâdı selâsenin (1301 - 1885) deki nüfusu umumisine dair Dâhiliye Nezareti tarafından yayınlanmış taş basma bir eser.*

2 — *1888 ve 1890 tarihlerinde "Cetveli Vekayi" adı altında yayınlanmış iki kitap.*

3 — *1906 yılında yayınlanmış bulunan "Memaliki Osmaniyenin Orman İstatistiği",*

---

⁶² Mecmuanın fihristinde 165.sayfaya kadar tablo başlıkları sıralanmıştır. İstatistiğin tabında vuku bulan hatayât ile ilgili sayfa, 4 harita ve bir şekille beraber 171 sayfa olduğunu anlıyoruz. Bkz. *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyeye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi*, Âlem Matbaası ve Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1316.

⁶³ Tefvik Güran, "Önsöz", *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1997, s.XVII.

⁶⁴ 19.yüzyıldaki Dış Ticaret İstatistiği ile ilgili bkz. Şevket Pamuk, "19. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaret İstatistikleri" *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s.63-74.

⁶⁵ 1878-1911 yılları arasında, 1901-1904 devresi hariç, sürekli olarak yayınlanan Dış Ticaret İstatistikleri, Balkan ve I.Dünya Savaşı yıllarında aralıklı olarak 1922'ye kadar devam etmiştir. Ayrıca 1878-1911 döneminde dış ticaret istatistiklerinde eşyanın miktarını göstermek için değişik ölçü birimleri kullanılmış, okka, kantar, kile, dizi, deste, sandık, gram, denk, top, gros tonilata, tulum, kasa, kulaç, çeki gibi envai ölçü birimi istatistiklerde yer almıştır. 1911'den itibaren ölçülerde de bir düzen aranmış, giderek kg kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Zafer Toprak, *age.*, s.98-102.

⁶⁶ Ratip Yüceuluğ, *agm.* S.309-310.

- 4 — 1906 ve 1907 yıllarında yayınlanmış "*Memaliki Osmaniyenin Maadin İstatistiği*",
- 5 — 1882 yılında yayınlanmış bulunan "*Mevaddı Hukukiye ve Ticariye istatistiği*",
- 6 — Ziraat Bankasının (1318 - 1902) senesi sermaye ve temettüatı,
- 7 — Ziraat Bankasının (1322 - 1906) senesi muamelâtı hesabiyesi,
- 8 — 1894 - 1895 ve 1895 - 1896 yıllarına ait Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistikleri,
- 9 — 1913 yılında Samsun Ticaret ve Sanayi Odası tarafından yayınlanan "*Samsun'un Umumî Ticaret İstatistiği*",
- 10 — İzmir Ticaret ve Sanayi Odası tarafından yayınlanmış bulunan İzmir'in 9 adet ithalât ve ihracat istatistik cetvelleri.

Bazı hastaneler, mükemmel ve muntazam ölüm sebepleri istatistikleri yapmışlar, vilâyetler her hafta bir ölüm İstatistik Bülteni yayınlamışlardır. Adliye Nezareti cünha ve kabahatlerin sayısını, mahkûm olanların muhtelif vasıflar bakımından ayrışlarını cetveller halinde tesbit etmiş, hukuk ve ticaret dâvalarına ait istatistikler yapmış işe de bu istatistikleri yayınlamamıştır⁶⁷.

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası da bir takım istatistik yayınları yapılmıştır. Bunların başlıca olanları şunlardır⁶⁸:

- 1 — 1908 yılında "*Asya ve Afrika-i Osmanî Ziraat İstatistiği*",
- 2 — 1908, 1909 ve 1910 yıllarına dair hazırlanan "*Memaliki Osmaniyenin Maadin istatistiği*",
- 3 — 1913 yılında Ziraat istatistiği,
- 4 — 1917 yılında (1913 - 1915 yıllarını kapsayan) Sanayi Tahriri Neticeleri ile ilgili istatistik,
- 5 — 1911 yılında Sıhhî istatistik,
- 6 — 1910 yılında İhsaiyatı Maliye,
- 7 — 1907 - 1908 ve kısmen 1909 - 1910, 1912 - 1913, 1913 - 1914 ders yıllarına dair Maarif İhsaiyat Mecmuaları,
- 8 — 1912, 1913, 1914 ve 1919 yıllarında İstanbul Belediyesi İhsaiyat Mecmuaları.

---

⁶⁷Ratip Yüceuluğ, *agm.* s.310.

⁶⁸Ratip Yüceuluğ, *agm.* s.311.

1.3.3. Resmi Olmayan İstatistik Yayınları

Resmi istatistik yayınlarının dışında teorik amaçla yazılmış bir takım istatistik kitapları da mevcuttur.19.yüzyılın sonlarında istatistik adıyla yayınlar artmışken, 20.yüzyılın başlarında “*istatistik*” kelimesinin arapça karşılığı olan “*ihşaiyat*”⁶⁹ kelimesi yaygınlık kazanmış ve bu adla da yayınlar artmıştır.

Resmi olmayan istatistik/ihşaiyat yayınlarının belli başlıcalarının isimleri ise şunlardır:

Tablo 1. Osmanlı Devleti’nde Yayınlanmış Resmi Olmayan İstatistik Kitapları⁷⁰

Yazarın Adı	Kitabın Adı	Basım Tarihi
Recai Bey	İstatistik-i Umumi	1293
Mehmet Ali Ayni	Nazari ve Ameli İstatistik	1306
Abdurrahman Şeref	İstatistik ve Coğrafya-i Umrani	1314
Tüccarzade İbrahim Hilmi	Memalik-i Osmanî Cep Atlası- Devlet-i Aliye-i Osmaniyenin Ahvali Coğrafiye ve İstatistikiyesi	1323
Cemal Bey	Usul ve Tatbik-i İstatistik	1328
Mehmed Cavid Bey	İhşaiyyat	1325
Ahmed Emin	İhşaiyyat Nazariyatı	1331
Ahmed Emin	İhşaiyyat	1334
Mustafa Zühdü	İhşaiyyat	1335
Mustafa Zühdü	İhşaiyyat Dersleri	1337
Namık Zeki	İhşaiyyat	1337

⁶⁹İhşaiyat, İstatistik kelimesinin Arapçasıdır. bkz. Serdar Mutçalı, “İhşaiyat”, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, sayfa:175.

⁷⁰ Zafer Toprak, *age.*, s.99-100.

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN EĞİTİMDE İSTATİSTİK UYGULAMALARI

Osmanlı Devletinde eğitimdeki değişimin miladını *Tanzimatın İlanı* yıllarında aramak gerekmektedir. Bugünkü anlamıyla sivil modern eğitim sistemi başlangıcı, medrese ve ulemadan uzak bir eğitimi kurma yolunda ilk adım olarak görülen 1838 yılındaki Meclis-i Umur-ı Nafia'nın kurulmasıyla'dır. Meclis-i Umur-ı Nafia, mahalle mekteplerinde reform yapılması ve rüşdiye adında yeni bir eğitim kurumunun oluşturulması üzerinde çalışmalar yürütmüştür. Tanzimat'ın ilanının hemen öncesinde 1838 yılında Sultanahmet'te "*Mekteb-i Maarif-i Adliye*", 1839 yılında "*Mekteb-i Ulum-ı Edebiye*" açılmıştır⁷¹. Rüşdiye olarak adlandırılan okul basamağının öncülleri olmuşlardır⁷². Devlet dairelerinde çalışmak isteyenlere bu iki okulda okuma zorunluluğu getirilmiştir. Eğitim istatistiği açısından da bu iki okulun açılışı bir başlangıç olmuştur⁷³.

1847 yılında ilk rüşdiyenin açılması ile aynı yıl yayınlanmaya başlanan devlet salnamelerinin, eğitim istatistiği açısından sürekliliğin başlangıcı olması, önem arz eder. Devlet salnamelerinde eğitim ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Birinci defa yayınlanan 1847 yılına ait Devlet Salnamesinde "*Meclis-i Maarif-i Umumiye*" bünyesindeki üyelerin isim listesi bulunmaktadır. Başka bir bilgiye rastlanılmamıştır⁷⁴. 1848-1852 yılları arasındaki beş farklı devlet salnamesinde yine benzer bir durum olduğu görülmüştür⁷⁵. 1853 yılına dair devlet salnamesinde ise

⁷¹ Osman Nuri Ergin'in *Türk Maarif Tarihi* adlı eserde Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin açılış tarihi 1838(1254), Mekteb-i Umum-ı Edebiye'nin açılış tarihi 1839(1255) tarihi verilmiştir. Yahya Akyüz'ün *Türk Eğitim Tarihi* adlı eserinde Osman Nuri Ergin'in *Türk Maarif Tarihi* adlı esere atıfta bulunarak Mekteb-i Maarif-i Adliye Şubat 1839'da, Mekteb-i Umum-ı Edebiye Mart 1839'da açıldığı yazmaktadır. Bkz. Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1.C., İstanbul, 1977, s. 386,394.; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, 28.Baskı, Ankara, 2015, s.148-149.

⁷² Bu iki o Mekteb-i Maarif-i Adliye kulu ilk rüşdiye mektebi olarak ileri sürenlerin olduğu, fakat gerçekte meslekten memurlara yönelik hizmet içi kurs niteliğinde olup esasen ileri seviyede ilköğretim kurumları düzeyindeydi. Bkz. Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, TTK, 2.Baskı, Ankara, 2007,s.2-3; Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitim'in Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2015, s.57.

⁷³ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2015, s.26.

⁷⁴ *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1263*,s.32-33.

⁷⁵ *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1264*, s.34-35; *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1265*, s.31; *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1266*, s.19;*Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1267*, s.43-44;*Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1268*, s.44.

ilk defa Meclis-i Maarif-i Umumiye üyelerinin listesi dışında “*Dersaadetteki Mekatib-i Mahsusa Şahane*” ve “*Dersaadetteki Mekatib-i Umumiye-i Şahane*” başlıkları altında okul isimleri sıralanmıştır. Okul isimlerinin devamında Müslüman cemaate ait İstanbul’da 360 sıbyan mektebin olduğu notu düşülmüştür⁷⁶. Bu bilgiler dışında eğitime dair başka bir veri yoktur. 1854, 1855 ve 1856 yıllarına dair devlet salnameleri de 1853 yılı salnamesine benzer bilgiler sunmaktadır. Bu salnamelerde de Müslüman cemaatin İstanbul’da 360 sıbyan mektebi olduğu bilgisi vardır⁷⁷.

Maarif-i Umumiye Nezaretinin kurulduğu 1857 yılına ait devlet salnamesinin eğitim verilerinin olduğunu tahmin ettiğimiz sayfaların eksik olduğu görülmüştür⁷⁸. Maarif-i Umumiye Nezareti’nin kuruluşunun etkisi olduğunu düşündüren 1858 ve daha sonraki yıllara ait devlet salnamelerinde biraz daha ayrıntılı eğitim verilerine de rastlanılmaktadır. Aynı zamanda eğitim verilerinin yayınlanma düzeninde bir istikrar ve düzen takip edilebilmektedir. Ayrıca eğitim verilerinde sürekli bir artışın olduğu, bu durumun yeni okulların açılmasıyla paralellik arz ettiği göze çarpmaktadır⁷⁹. Buna örnek olarak 1863 yılına ait devlet salnamesinde rüşdiye ve idadi öğrenci sayısı 4.250 iken, 1873 yılına ait salnamede bu sayı 15.247’ye çıkmıştır⁸⁰.

1888 yılına kadarki salnamelerde eğitim istatistiği ile ilgili bilgiler yüksek okul, idadi ve rüşdiye bağlamında artarak verilmeye devam etmiştir⁸¹. 1872 yılında bir irade-i seniyye ile devlet salnamelerinin hazırlanması *Maarif Umumiye Nezareti Mektubi Kalemi*’ne verilmiştir. 1888 yılından itibaren ise bu görev, *Sicill-i Ahval Komisyon-ı Umumisi Tedkikat Kalemi*’ne verilmiştir. 1872-1888 yılları aralığındaki devlet salnamelerinde eğitim istatistiği verilerinde yoğunluk göze çarparken, 1888 sonrası devlet salnamelerinde uzunca bir süre sadece Maarif

⁷⁶Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1269, s.87-88.

⁷⁷Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1270, s.94-95; Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1271, 104-105; Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1272, s.114.

⁷⁸135. ile 144. arası sayfalar eksik görülmektedir. Bu eksik sayfalarda Maarif ile ilgili bilgiler olduğu 145.sayfanın başlangıcından anlaşılmaktadır. Bkz. Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1273, s.145.

⁷⁹Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1274, s.130-132; Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1275, s.91-98; Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1276, s.107-116; Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1277, s.112-118; Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1278, s.111-118; Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1279, s.116-124.

⁸⁰Mehmet Ö.Alkan (Haz.), *Tanzimattan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*.Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s.18-32.

⁸¹Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye, 1300, s.182-212; Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye, 1301, s.164-398; Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye, 1302, s.386-420; Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye, 1303, s.313-339; Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye, 1304, s.302-327; Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye, 1305, s. 223-253

Umumiye Nezareti teşkilatı ve İstanbul'daki orta ve yüksek mektepler hakkında genel bilgilere yer verilmesinin, istatistikî bilgilere yer verilmemesinin sebebi olarak, devlet salnamesinin hazırlanması görevinin Maarif Umumiye Nezareti'nin uhdesinden çıkması olarak açıklanabilir⁸².

Devlet Salnamelerinin dışında eğitim verilerini takip edebilmek için nezaret ve vilayet salnamelerinde yararlanılmaktadır. Nezaret Salnameleri için 1865, Vilayet Salnameleri için 1866 başlangıç tarihidir. 1865'de Seraskerlik ve Harbiye Nezareti tarafından *Salname-i Askeri* adıyla çıkan ilk nezaret salnamesidir. Nezaret salnamelerinde, o nezarete bağlı bir okul varsa, eğitim verisini takip etmek mümkündür. İlk vilayet salnamesi 1866'de Saraybosna'da "*Salname-i Vilayet-i Bosna*" adıyla çıkmıştır. Bu tarihten itibaren vilayet salnamelerinde vilayette bulunan her kademedede açılmış okullara ait verilere rastlamak mümkündür⁸³.

Tanzimat'ın başlangıcından, 1870'li yıllara gelindiğinde eğitime dair verilerin arttığını görmek mümkündür. 1873 yılında eğitim verilerine dayanarak okuma yazma oranı % 1 olarak hesaplanmıştır⁸⁴.

II. Abdulhamid devrinin ilk yıllarından itibaren okul tarihçeleri düzenlenmiştir. Farklı bir istatistik veri kaynağı olarak görülen okul tarihçelerinde; eğitimdeki ilerlemeyi anlamak, okuyan öğrencilerle, okulların yıllara göre verdiği mezun sayılarını isimleriyle beraber bulmak imkân dâhilindedir. *Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye*, *Mir'at-ı Mühendishane* gibi isimlerle çıkan okul tarihçeleri vardır⁸⁵.

Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Kalemi'nin kuruluşuna binaen eğitim verilerinin daha düzenli ve sistemli olarak takip edilebildiğini görmek mümkündür⁸⁶. İlk önce Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Kalemi'nin 1894-1895 ve 1895-1896 ders yılı istatistikleri, daha sonra Ticaret ve Nafia Nezareti'nin çıkardığı 1897 yılına ait Osmanlı Devleti'nin İstatistik Yıllığı, en sonunda da Maarif-i Umumiye

---

⁸²*Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye*, 1306 s.308-317; *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye*, 1307 s.346-355; *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye*, 1308 s.346-355; *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye*, 1309 s.366-376.

⁸³Bilgin Aydın, *agmad*, s.51-54.

⁸⁴Mehmet Ö. Alkan, Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri, *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Ankara, 2000 s.131.

⁸⁵Mehmet Ö. Alkan, *age*, s.133.

⁸⁶Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Kalemi başlığında ayrıntılı olarak değinilecektir.

Nezareti'nin 1898, 1899, 1900, 1901 ve 1903 yılı salnameleri 1894-1903 yılları arasının eğitim istatistiği açısından devamlılık yılları olarak görülmesini sağlar.

1897 yılına ait Osmanlı Devleti'nin istatistik yıllığında eğitime dair bilgiler; 52. ile 87. sayfalar arasındaki *Genel Eğitim, Müze-i Hümayun, Kütüphaneler, Askeri Eğitim ve Diğer Eğitim Kurumları (Gayrimüslim ve Yabancı okullar)*'na ait tablolarla almaktadır. Maarif-i Umumiye Nezareti'nin çıkarttığı 1894-1895 ve 1895-1896 ders yıllarına ait istatistik yıllıklarının devamı niteliğindeki eğitim bölümleri, 1897 yılına ait hemen hemen aynı tablo başlıklarıyla veri devamlılığını sunmaktadır. Ayrıca yüksekokullar ile ilgili bilgilerde o okulun kuruluşundan itibaren oluşan eğitim veri devamlılığının bulunuşu, önemli bir bilgi zenginliği katmıştır⁸⁷.

1898 yılında Maarif Umumiye Nezareti, istatistik yıllıkları hazırlayıp yayınlama kararı alırken, maarif salnameleri yayınlama kararı da almıştır⁸⁸. Maarif-i Umumiye Nezareti 1898-1903 yılları arasında beş adet salname yayınlamıştır. 1901 yılına ait dördüncü defa⁸⁹, 1903 yılına ait altıncı defa⁹⁰ yayınlandığı görülmektedir. 1902 yılına ait bir salnamenin izine rastlanılmamaktadır⁹¹. “Beşinci defa” yayınlanan bir maarif salnamesi olduğu anlaşılmaktadır. Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından yayınlanan beş adet salname şunlardır:

- 1- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, -Birinci Sene-, Birinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, 1316 Sene-i Hicriyesine Mahsusdur. (Darülhilafetülaliye: Matbaa-i Amire, 1316)⁹².
- 2- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, -İkinci Sene-, İkinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, 1317 Sene-i Hicriyesine Mahsusdur. (Darülhilafetülaliye: Matbaa-i Amire, 1317)⁹³.
- 3- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, -Üçüncü Sene-, Üçüncü Defa Olarak Tertib Edilmiştir, 1318 Sene-i Hicriyesine Mahsusdur. (Darülhilafetülaliye: Matbaa-i Amire, 1318)⁹⁴.

⁸⁷*Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi*; Tevfik Güran, *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997, s.95-143.

⁸⁸*Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1316, s.13.

⁸⁹*S.N.M.U.* 1319.

⁹⁰*S.N.M.U.* 1321.

⁹¹Mehmet Ö. Alkan, *age.*,s.136.

⁹²*S.N.M.U.* 1316.

⁹³*S.N.M.U.*1317.

- 4- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, -Dördüncü Sene-, Dördüncü Defa Olarak Tertib Edilmiştir, 1319 Sene-i Hicriyesine Mahsusdur (Darülhilafetülaliye; Matbaa-i Amire, 1319)⁹⁵.
- 5- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, -Altıncı Sene-, Altıncı Defa Olarak Tertib Edilmiştir, 1321 Sene-i Hicriyesine Mahsusdur (Dersaadet; Asır Matbaası, 1321)⁹⁶.

Maarif Salnamelerinde, Osmanlı Devleti'nin eğitimine dair 19. yüzyıl sonuna ve 20.yüzyıl başına ait zengin verilere rastlanılmaktadır. Maarif tarihçesi, nazırlar, bütün nezaretlere bağlı her kademedeki erkek ve kız okullarının ders programları, her türlü mevzuat, bazı okullara ait müfredat programlar bulunmaktadır. Müze-i Hümayûn, Matbaa-i Amire, kütüphaneler, inşâ olunan ve olunmakta olan okullar ve İstanbul'da o yıl içinde yayınlanan kitap, dergi ve gazetelerin listesi de bulunmaktadır. Bütün vilayet ve sancaklarda bulunan maarif çalışanları ve her kademedeki okul verileri ayrıntılı olarak verilmektedir⁹⁷.

Maarif Salnameleri, Osmanlı eğitiminde istatistik veri takibinin kolaylıkla yapılabileceği bilgilere sahiptir. İstatistik cetvellerinin ve de mecmualarının tablolarının sunduğu ayrıntılı veriyi bir arada görme imkânı sunmasa da, istenilen bilginin ulaşılabilirliği açısından büyük bir zenginlik sunmaktadır⁹⁸.

1902 yılını devlet salnamesinden sadece nezaret teşkilatı çalışanlarının isimleri, unvanları ile İstanbul'daki yüksek ve ortaöğretim kurumlarının personel listelerini kapsamaktadır⁹⁹. 1903 Maarif Salnamesinden sonra eğitim istatistiği verilerini devlet salnamelerinden takip etmek mümkündür. 1903 yayınından sonra yine devlet salnamelerinde de teşkilat çalışanlarının isimleri, unvanları ile İstanbul'daki yüksek ve ortaöğretim kurumlarının personeline ait künye bilgileri ile

---

⁹⁴S.N.M.U.1318.

⁹⁵S.N.M.U.1319.

⁹⁶S.N.M.U.1321.

⁹⁷ Bilgin Aydın, "Salname", *TDVİA*, C. 36, 2009, s. 51-54.

⁹⁸1898 yılı Maarif salnamesinde bazı vilayetlerin eğitim verilerinin devamında fotoğraflar ve bina planları yer almaktadır. Örneğin Kudüs-i Şerif Mekatib-i İdadisi Fotoğrafı, Üsküp Hamidiye Sanayi Mektebi, Canik ve Biga Mekatib-i İdadisi Planları bkz. *S.N.M.U.*,1316, s.442-444.

⁹⁹*Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye* 1320, s.384-410.

zengin eğitim verisine rastlanılmamaktadır¹⁰⁰. 1903-1910 arası yıllarda istatistikî veri açısından vilayet salnameleri önemli bir açığı kapatmaktadır¹⁰¹.

1903'ten sonra en kapsamlı eğitim istatistiğine 1910 yılı devlet salnamesinde rastlanılmaktadır. “*Maarif-i Umumiyye Nezareti İstatistiği 1323-1324*” başlığı altında istatistikî verileri bu salnamede bulmak mümkündür. İstatistik disiplinine uygun tablolar halinde bulunmaktadır¹⁰². 1910 yılına ait devlet salnamesi 1326 mali yılı olarak yayınlanmıştır. Buradaki maarif istatistikleri ile ilgili verilen 1323-1324 tarihi mali ya da hicri olarak belirtilmemiştir. 1905-1906 ya da 1907-1908 ders yılına aittir. Genellikle ders yıllarının, mali yıla göre yazıldığını, istatistik yıllıklarında görmek mümkündür. 1907-1908 ders yılına ait olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. 1911 yılında İstatistik Müdüriyeti tarafından çıkarılan “*1323-1324 ve Kısmen 1325-1326 Ders Yılı İstatistik Mecmuası*” ile eğitim istatistiği verilerini izlemek mümkündür.

1911 yılına ait devlet salnamesinde, 1910 salnamesine nazaran eğitim istatistiğine dair veriler daha azdır. Sadece İstanbul'da bulunan resmi/özel okulların erkek/kız ayrımını göstererek isimleri ve tesis tarihleri verilmiştir¹⁰³.

1912 devlet salnamesinde teşkilat çalışanlarının isimleri, unvanları ile İstanbul'daki yüksek ve ortaöğretim kurumlarının yönetici personelinin isimleri yer almaktadır. İstatistik anlamında bir bilgi yer almamaktadır¹⁰⁴. 1912-1913 ve 1913-1914 ders yıllarına ait ihşaiyat mecmuaları eğitimle ilgili en zengin istatistik sunan yapıdaki yayınlardır. 1912, 1913 ve 1914 İstanbul Beldesi İhşaiyat Mecmuaları da bu döneme ciddi katkıda bulunan yayınlardandır¹⁰⁵. 1918 yılında devlet salnamesi ve

¹⁰⁰ *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye* 1322 s.428-449.; *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye* 1323, s.470-498; *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye* 1324, s.518-547; *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye* 1325, s.490-543; *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye* 1326, s.524-551.

¹⁰¹ Birçok vilayetin 1903-1910 yılları arasında salnamesi mevcuttur. Örneğin; Ankara Vilayeti'nin 1907, Halep Vilayeti'nin 1904-1905-1908, Konya Vilayeti'nin 1906, Sivas Vilayeti'nin 1907 yılına ait salnamesi vardır. Bkz. *Ankara Vilayeti Salnamesi 1325*, Ankara Vilayet Matbaası; *Haleb Vilayeti Salnamesi 1322, 1323, 1326*, Halep Vilayeti Litografya Matbaası; *Salname-i Vilayeti Konya 1322*, Konya Vilayet Matbaası; *Sivas Vilayeti Salnamesi 1325*, Sivas Vilayeti Matbaası.

¹⁰² Ayrı başlık altında ayrıntılı eğitim istatistiği verilmiştir. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye, 1326*, s.336-399.

¹⁰³ *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye* 1327, s.352-365.

¹⁰⁴ *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye* 1328, s.366-385; *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye* 1333-1334, s.314-330.

¹⁰⁵ 1912 yılında Şehremini Cemil Paşa zamanında İstanbul ile ilgili toplanan istatistikî bilgiler derlenmeye başlanmıştır. Bu bilgiler Şehremaneti'ne bağlı İstatistik Şubesi tarafından hazırlanan istatistik cetvellerine işlenmiştir. 1912, 1913, 1914 ve 1919 yıllarına dair dört mecmua hazırlanmıştır. Bu dört mecmuanın her birinde birer fasıl halinde eğitim verileri bulunmaktadır. Neşrolunan mecmualarda şehre ait en teferruatlı eğitim bilgilerine rastlanılmaktadır. *1328 Senesi İstanbul Beldesi*

1921-1922 yıllarında çıkan *Bolu Livası Salnamesi*¹⁰⁶ devlet ve vilayet salnamelerinin sonuncusu olarak eğitim verilerini en son takip edebileceğimiz Osmanlı Devleti yayınlarıdır. *1919 İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası* ise istatistik mecmuası bağlamında bir son niteliğindedir¹⁰⁷. Türkiye Cumhuriyeti Devleti Maarif Vekâleti'nin ilk yayınladığı 1923-1924 ders yılı İhsaiyat Mecmuasında karşılaştırma yapılırken, 1917-1918 ders yılından itibaren verilerin yayınlandığı görülmektedir. 1917-1923 arasında eğitim verilerine ders yılı bağlamında rastlanabilecek en önemli yayın olarak görülmektedir¹⁰⁸.

2.1. Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Kalemî

Osmanlı Devleti eğitim sisteminde modern istatistik uygulamalarına geçişin resmiyet kazanması, Mektubi Kalemî bünyesinde İstatistik Şubesinin açılmasıyla mümkün olmuştur. Maarif-i Umumiye Nezareti Mektubî Kalemî'nde bir istatistik şubesinin açıldığı şu ifadeden anlaşılmaktadır: “1308 senesi kanun-i evvelinde Mektubi Kalemî olmak üzere bir istatistik şubesi teşkil edilmiştir.” Mehmet Tahir Münif Paşa'nın nazırlığı döneminde, 14 Aralık 1892 ile 13 Ocak 1893 tarihleri arasına denk gelen bir tarihte kurulduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁹. Bu tarihten itibaren de Osmanlı arşivlerinde Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Şubesine ait belgeleri takip etmek mümkündür¹¹⁰.

İhs.M.;1329 Senesi İstanbul Beldesi İhs.M.; 1330 Senesi İstanbul Beldesi İhs.M.; 1335 Senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası. Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet, 1337.; Vahap Sayın, *İstanbul Şehremaneti'nin Şehir İstatistiği Çalışmaları: 1919 Yılı İhsaiyat Mecmuası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s.10-16.

¹⁰⁶*Bolu Livası Salname-i Resmisi 1337-1338*, Bolu Hükümet Matbaası, Bolu, 1340.

¹⁰⁷*1335 Senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası.* Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet, 1337.; Vahap Sayın, *İstanbul Şehremaneti'nin Şehir İstatistiği Çalışmaları: 1919 Yılı İhsaiyat Mecmuası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014,

¹⁰⁸*Türkiye Cumhuriyeti Maarif Nezareti 1339-1340 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası*, Maarif Vekaleti İhsaiyat Müdüriyeti Tarafından Neşr Edilmiştir., İstanbul, Matbaa-i Amire, 1341.

¹⁰⁹Mehmet Tahir Münif Paşa'nın üçüncü Maarif Nazırlığı dönemi Eylül 1891'de sona ermiştir. 9 Ekim 1891 tarihli bir arşiv belgesinde “*Mazuliyet maası*” itasından bahsetmektedir. Bkz. *BOA*, İ.DH.-1252-98240-0-H-14-Ra-1309; *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, -Birinci Sene-, Birinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, 1316 Sene-i Hicriyesine Mahsusdur, Darülhilafetü'laliye, Matbaa-i Amire, 1316, s.31; Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Devlet ver Erkan Ricali 1839-1922*, İSİS, s:118, İstanbul, 1999, s.105.

¹¹⁰Maarif-i Umumiye Nezareti bünyesinde 1892-1922 yıllarında hizmet veren İstatistik Kaleminde 60 dosyada istatistiksel arşiv belgeleri mevcuttur. Ayrıca Tedrisat-ı İbtidaiye, Tedrisat-ı Taliye, Tedrisat-ı Aliye, Tedrisat-ı Hususiye ve Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği birimlerine ait belgelerde de istatistik ile ilgili bilgilerin olduğu belgeler mevcuttur. Bkz. İskender Türe, Salim Kaynar(Hazırlayan), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 4.Baskı, İstanbul, 2017, s.255-259.

Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Kalemi'nin vazifesi 1901 tarihli Maarif Salnamesinde şu şekilde ifade edilmektedir¹¹¹:

“Memalik-i mahrusa-i şahanede bulunan bilumum mekatib-i mülkiye ve müessesat-ı ulyâ'ya aid malumatı her sene celb ve cerh ile istatistik risaleleri biltertib tabh ve neşr itdirir ve her senenin istatistiğini ondan evvelki seneye aid mukayese ederek arasında fark gördüğü takdirde esbabını mahallerinden istifsar ve neticesini makamı celil nezarete arz eyler.

Maarif-i Umumiye Nezareti'nin 1914 yılındaki teşkilatlanmasında, hazırlanan nizamnamenin 12.maddesinde ise şu ifadeyle görev tanımı yapılmıştır:

“İhsaiyat Kalemi umur-ı maarif ve mekatibe ait bilumum ihsaiyatı cem ve teflik ve neşr ile muvazzaftur.”¹¹²

Bu tanımlamalara uygun bir şekilde, 1894-1895 ve 1895-1896 ders yıllarından itibaren istatistik mecmualarının verileri karşılaştırılarak yayınlanmıştır. Bu anlayış II. Meşrutiyet'in ilanından sonrada devam etmiştir. 1907-1908 ve kısmen 1909-1910 ders yılı istatistiği, 1912-1913 ve 1913-1914 ders yılları İhsaiyat Mecmuaları bu tanımlamaların karşılığını bulduğu yayınlardır.

İstatistiklerde yapılan karşılaştırmalarda görülen farkların sebebi, istatistikî verinin kaynağı olan maarif idarelerine de sorulmuş ve izahat istenmiştir¹¹³. Ancak Maarif Nezareti İstatistik Kalemi'nde çalışmış olan Cavit Bey, vilayetlerden gelen istatistik verilerin sağlıklı veriler olmadığı üzerinde duruyordu. İstatistik verilerin çoğunun yanlış olduğunu, buradan gönderilen talimatlardan hele mektep hocalarının hiçbir şey anlamamış olduklarını ve sonucun pek az güvenilir bulunduğunu söylemekteydi¹¹⁴. İstatistik Şubesi'nde çalışmış personel isimlerini devlet ve maarif salnamelerinden 1893 yılından itibaren takip edilebilmektedir. İstatistik Şubesi'nde çalışmış personel listesi Tablo 2'de gösterilmiştir.

---

¹¹¹S.N.M.U. 1319, s.37-38.

¹¹²*Düştur*, 2. Tertip, 6.C. s.1038; Reşat Özalp, *Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, Birinci Basılış, İstanbul, 1982. s.532.

¹¹³Bu duruma örnek olarak Musul Maarif İdaresi'nce gönderilen istatistik cedvellerine göre 1310-1311 senesine göre 1311-1312 senesinde talebe sayısında azalma görüldüğünden, lüzumsuz muhaberat ile nezaret meşgul edilmeden bu eksilmenin sebebinin bildirilmesi istenmiştir. Bkz. BOA.-MF.MKT.-501-33-R-18-Ni-1316.

¹¹⁴Mehmed Cavid, *age.*, s.296.

Tablo 2. Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Kaleminde 1893-1919 Yılları Arası Çalışanlar Listesi

Personelin Adı	Memuriyeti	Görev Yaptığı Yıl
Abdi Bey	Mektubi Kalemi bünyesinde İstatistik Başkâtibi	1893 ¹¹⁵
Hasan Tahsin Bey	Mektubi Kalemi Sicil-i Ahval ve İstatistik Başkâtibi	1894 ¹¹⁶
Hasan Tahsin Bey	Mektubi Kalemi Sicil-i Ahval ve İstatistik Başkâtibi	1895 ¹¹⁷
Mehmet Ali Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Kâtibi	1896 ¹¹⁸
Mehmet Ali Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Kâtibi	1897 ¹¹⁹
Osman Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Başkâtibi	1898 ¹²⁰
Osman Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Başkâtibi	1899 ¹²¹
Osman Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Başkâtibi	1900 ¹²²
Osman Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Başkâtibi	1901 ¹²³
Halis Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Kâtibi	
Faik Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Kâtibi	
Osman Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Başkâtibi	1902 ¹²⁴
Halis Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Kâtibi	
Osman Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Başkâtibi	1903 ¹²⁵
Halis Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Kâtibi	
Faik Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Kâtibi	
Osman Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Başkâtibi	1904 ¹²⁶
Osman Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Başkâtibi	1905 ¹²⁷
Osman Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Başkâtibi	1906 ¹²⁸
Osman Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Başkâtibi	1907 ¹²⁹
Osman Bey	Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi Başkâtibi	1908 ¹³⁰
Ziya Bey	İstatistik Dairesi Müdürü	1910 ¹³¹
Hacı Ahmed Efendi	Mümeyyiz	
Ziya Bey	İstatistik Dairesi Müdürü	1911 ¹³²
Hacı Ahmed Efendi	Mümeyyiz	
Cemil Bey	İhsaiyat Kalemi Müdürü	1916 ¹³³
Cemil Bey	İhsaiyat Kalemi Müdürü	1918 ¹³⁴
Bahaddin Efendi	İhsaiyat Kalemi Kâtibi	1919 ¹³⁵

¹¹⁵Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1311, s.400.

¹¹⁶Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1312, s.416-417.

¹¹⁷Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1313, s.442-443.

¹¹⁸Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1314, s.452-453.

¹¹⁹Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1315, s.282.

¹²⁰Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1316, s.314.

¹²¹Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1317, s.301.

¹²²Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1318, s.337.

¹²³Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, -Dördüncü Sene-, Birinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, 1319 Sene-i Hicriyesine Mahsusdur, Darülhilafetü'laliye, Matbaa-i Amire, s.37-38.;Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye, 1319, s.575.

¹²⁴Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye, 1320, s.390.

¹²⁵S.N.M.U.1319, s.38.;Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye, 1321, s.418-419.

¹²⁶Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1322, s.436.

¹²⁷Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye1323, s.478.

¹²⁸Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye1324, s.526-527.

¹²⁹Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1325, s.526-527.

¹³⁰Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1326, s.534.

¹³¹Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1326, s.325.

¹³²Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1327, s.353.

¹³³BOA.MF.MKT.121929-H-23-Za-1334

¹³⁴Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye 1333-1334, s.316.

“Abdi Bey” adındaki başkâtibin adı İstatistik Şubesi’nin ilk çalışanı olarak göze çarpmaktadır. Meşrutiyetten sonra İstatistik Müdüriyeti olarak devam eden yapının, 1912 yılında kapatılmasına kadar devamlı çalışan personelinin olduğu anlaşılmaktadır¹³⁶. 1914’de İhsaiyat¹³⁷ Kalemî olarak tekrar teşkilatlandıktan sonra çalışan personel kaydına yine rastlanılmaktadır.

2.1.1. Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Kalemî İstatistik Yayınları

Maarif-i Umumiye Nezareti Mektubi Kalemî bünyesinde İstatistik Şubesi tarafından tanzim edildiğini Maarif salnamelerindeki şu açıklamadan anlamak mümkündür:

“1316 sene-i hicriyesinde 1310 ve 1311 sene-i tedrisiyelerinden ibtida ile her sene inkişar etmek üzere nezaretce bir istatistik tanzimine mübaşeret edilmiş, 1316 sene-i hicriyesinde yine her sene neşr olunmak üzere bir de salname-i maarif tesis kılınmış olup bunların ikisi dahi istatistik şubesi marifetiyle muntazaman tertib ve neşr edilmekte bulunmuşdur.”¹³⁸

1898 yılına ait Maarif salnamesinde gördüğümüz bu açıklama, İstatistik şubesine görev olarak verilen, maarif istatistik yıllıklarının hazırlanmasının başlangıcıyla, 1894-1895 ders yılı istatistiği, maarif salnamelerinin hazırlanmasının başlangıcının aynı tarihlere denk geldiğini göstermektedir. Her sene düzenlenmesi kararının da yine aynı tarihte alındığı görülmektedir. 1898 yılının maarif istatistikleri açısından da yayın açısından da bir başlangıç teşkil ettiği muhakkaktır. İlk iki maarif yıllığının ardından 1896-1897, 1897-1898 ders yıllarına ait istatistik yıllıklarının birlikte hazırlandığı Cavid Bey’in İhsaiyat kitabında yer almaktadır¹³⁹.

Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Kalemî tarafından beş istatistik mecmuası farklı isimlerle ve farklı tarihlerde basılmıştır. İlk olarak 1895-1896 ders yılına dair yıllık yayınlanmıştır.

---

¹³⁵BOA. MF.MKT.1238122-H-28-09-1337

¹³⁶Düstur, 2. Tertip, 4.C. s.167-173.

¹³⁷İhsaiyat kavramı 20.yy. başlarından, II. Meşrutiyet Devrinden Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar kullanılmıştır. En son olarak 1928’de Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı’nın adında kullanılmıştır. bkz. Serdar Mutçalı, *agmad.*,s.175; *İhsai Yıllık*, Merkez İstatistik Müdüriyeti Umumi Neşriyatından, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1928.

¹³⁸S.N.M.U.,1316, s.13.

¹³⁹İlk iki maarif yıllığının ardından 1312-1313/1896-1897 ve 1313-1314/1897-1898 ders yıllarına ait istatistik yıllıklarının birlikte hazırlandığı Cavid Bey’in İhsaiyat kitabında yer almaktadır. Ancak bu yıllıklara rastlanılmamıştır. bkz Hasan Duman(Hazırlayan), *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986; Mehmet Cavid, *age.*, s.296.

2.1.1.1. 1894-1895 Ders Yılı İstatistiği

Maarif İstatistik mecmuaları açısından başlangıç olarak görülen bu mecmuada basım tarihi görülmemektedir. 1901 yılına ait maarif salnamesinde, 1898 (1316) yılında basıldığı yazmaktadır¹⁴⁰.

İlk mecmua “*Maarif-i Umumiyye Nezareti celilesi idaresinde bulunan mekatib-i ibtidaiye, rüşdiye, idadiye, âliye ile mekatib-i hususiye ve ecnebiyyenin ve Dersaadet’de tahriri icra kılınan ve taşrada mevcut bulunan kütüphanelerin istatistiği. (1310-1311) sene-i dersiye-i maliyesine mahsusdur.*” adıyla Matbaa-i Osmaniye’de 16x24 cm ebatında 58 çift sayfadan oluşmuştur¹⁴¹. Mukaddimesinde hangi maksatla hazırlandığını ayrıntıları ile belirtmiştir.

"Mukaddime

Maarif-i Umumiyyenin keyfiyet-i tamimi ile suret-i terakkiyatını en vazih ve en celi bir suretde beyan ve irae eden şey sair bilcümle muamelatda olduğu gibi muntazam istatistiklerdir. Mekatib-i umumiyyenin istatistiklerine atf-ı nazar dikkat olunur ve bunların her seneye mahsus olanları yekdiğeriyle mukayese edilir ise mekatibe devam eden şakirdanın her seneki mikdarı görülerek umur-i maarifin intişanca tezayid veya tenakusu zahir ve hakikatin bu suretle tebyini tamim-i maarif hususunda lazımlıca bir sebep-i müesser olur. İşte şu maksad-ı mühimmin husulüne dahi memalik-i mahrusetülmesalik şahanede her nev’i terakkiyatın zaman-ı icrası olan asr-ı meali-i hasr-ı hazret-i hilafetpenahide muvafık olunarak birinci defa olmak ve bittedric nevakısı ikmal olunmak üzere işbu cedveller saye-i muvaffakiyyetvaye-i cenab-ı zillullahide bittertib tab ve temsil kılınmıştır.“

Bu istatistiklerde, dikkat çeken en önemli hususlardan biri Sultan II. Abdulhamid devrinden önceki eğitim verilerine atıfta bulunulmasıdır. İstatistiğin en önemli amaçlarından biri olan kıyası, dönem eğitim politikalarının ne kadar isabetli olduğunu ispat yolunda kullanıldığını görmek mümkündür. Mukaddime’nin devamında “*İcmal*” niteliğinde bilgiler verilmektedir¹⁴². Maarif-i Umumiye Nezareti’ne bağlı olan iptidai, rüşdi, idadi ve yüksekokullar ve özel yabancı okullarla ilgili öğrenci ve öğretmen sayıları, öğrenci ve öğretmenlerin cinsiyete ve cemaate

¹⁴⁰S.N.M.U.,1319, s.13.

¹⁴¹ Maarif-i Umumiyye Nezareti-i celilesi idaresinde bulunan mekatib-i ibtidaiye, rüşdiye, idadiye, aliye ile Mektaib-i hususiye ve ecnebiyyenin ve Dersaadet’de tahriri icra kılınan ve taşrada mevcut bulunan kütüphanelerin istatistiği. 1310-1311 sene-i dersiye-i maliyesine mahsus. (Yayımlayan: Maarif-i Umumiyye Nezareti İstatistik Kalemi), İstanbul, Matbaa-i Osmaniye.s.1.

¹⁴²1310-1311M.U.N.İst.M., s.”Mukaddime”.

göre dağılımı yer almaktadır. İstanbul ve taşradaki kütüphanelerin istatistiklerine yer verilmiştir¹⁴³.

1894-1895 İstatistik Mecmuasındaki tablo başlıkları, tablo sayısı ve sayfa numaraları Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. 1894-1895 Ders Yılı İstatistiği Tablo Başlıkları

	Tablo Başlıkları	Tablo Sayısı	Sayfa Numarası
1	İcmal-Dersaadette kâin Mekatib-i Mülkiye	1	5
2	Dersaadette kâin Mekatib-i Aliye-i Mülkiye	1	6
3	Dersaadette kâin Mekatib-i İdadiye-i Mülkiye	1	7
4	Dersaadette kâin Mekatib-i Zükur Rüşdiye-i Mülkiye	1	7
5	Dersaadet Mekatib-i İnas Rüşdiyesi	1	8
6	Dersaadet Mekatib-i İbtidaiye-i İslamiye	12	9-20
7	Dersaadette kain Mekatib-i Hususiye-i İslamiye	1	21
8	Dersaadetteki Mekatib-i Gayr-i Müslime	1	22
9	Dersaadetteki Mekatib-i Ecnebiye	1	22
10	Dersaadette tahriri icra olunan kütüphaneler	2	23-24
11	Vilayat-ı Şahanedeki Leyli Mekatib-i İdadiye-i Mülkiye	1	25
12	Vilayat-ı Şahanedeki Nehari Mekatib-i İdadiye	2	26-27
13	Vilayat-ı Şahanedeki Mekatib-i Rüşdiye-i Mülkiye	16	28-43
14	Vilayat-ı Şahanedeki İnas Rüşdiyeleri	1	44
15	Vilayat-ı Şahanedeki İbtidai Darulmualliminler	1	45
16	Vilayat-ı Şahane bulunan Mekatib-i İbtidaiye-i İslamiye	5	46-50
17	Vilayat-ı Şahanedeki Mekatib-i Gayr-i Müslime	4	51-54
18	Vilayat-ı Şahanedeki Mekatib-i Ecnebiye	2	55-56
19	Vilayat-ı Şahane kâin kütüphaneler	2	57-58

2.1.1.2. 1895-1896 Ders Yılı İstatistiği

İkinci istatistik mecmuası, ilkinin devamı niteliğinde bir hüviyete sahiptir. 1895-1896 (1311-1312) ders yılına ait olarak çıkarılmıştır. İkinci mecmua “*Maarif-i*

¹⁴³ Mehmet Ö.Alkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri 1839-1924”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s.135-136.

Umumiyye Nezareti idaresinde bulunan mekatib-i iptidaiye, rüşdiye, idadiye, âliye ile Dersaadet’de tahriri icra kılınan ve taşrada mevcut bulunan kütüphanelerin istatistiği. 1311-1312 sene-i dersiyeye-i maliyesi.” adıyla 1900 (1318) yılında Matbaa-i Amire’de 16x24 cm ebadında 60 çift sayfa olarak basılmıştır¹⁴⁴.

Bu mecmuada, bir önceki yıl için hazırlanan eğitim verilerinin, kıyaslandığı anlaşılmaktadır. Maarif-i Umumiye Nezareti’ne bağlı olan iptidai, rüşdi, idadi ve yüksekokullar ve özel yabancı okullarla ilgili öğrenci ve öğretmen sayıları, öğrenci ve öğretmenlerin cinsiyete ve cemaate göre dağılımı yer almaktadır. Tablo başlıklarına kadar neredeyse birincinin kopyası bir yapıdadır.1895-1896 İstatistik Mecmuasında tablolar ve sayfa numaraları aşağıda verilmiştir:

Tablo 4. 1895-1896 Ders Yılı İstatistik Mecmuası Tablo Başlıkları

	Tablo Başlıkları	Tablo Sayısı	Sayfa Numarası
1	İcmal-Dersaadette kain Mekatib-i Mülkiye	1	4
2	Dersaadette kain Mekatib-i Aliye-i Mülkiye	1	6
3	Dersaadette kain Mekatib-i İdadiye-i Mülkiye	1	7
4	Dersaadette kain Mekatib-i Zükur Rüşdiye-i Mülkiye	1	7
5	Dersaadet Mekatib-i İnas Rüşdiyesi	1	8
6	Dersaadet Mekatib-i İbtidaiye-i İslamiyesi	12	9-20
7	Dersaadette kain Mekatib-i Hususiye-i İslamiye	1	21
8	Dersaadetteki Mekatib-i Gayr-i Müslime	1	22
9	Dersaadetteki Mekatib-i Ecnebiye	1	22
10	Dersaadette tahriri icra olunan kütüphaneler	2	23-24
11	Vilayat-ı Şahanedeki Leyli Mekatib-i İdadiye-i Mülkiye	1	25
12	Vilayat-ı Şahanedeki Nehari Mekatib-i İdadiye	2	26-27
13	Vilayat-ı Şahanedeki Mekatib-i Mülkiye-i Rüşdiye	17	28-44
14	Vilayat-ı Şahanedeki İnas Rüşdiyeleri	1	45
15	Vilayat-ı Şahanedeki İbtidai Darulmualliminler	1	46
16	Vilayat-ı Şahanede bulunan Mekatib-i İbtidaiye-i İslamiye	5	47-51
17	Vilayat-ı Şahanedeki Mekatib-i Gayr-i Müslime	5	50 ¹⁴⁵ /52-55
18	Vilayat-ı Şahanedeki Mekatib-i Ecnebiye	3	56-58
19	Vilayat-ı Şahanede kain kütüphaneler	2	69-60

¹⁴⁴ Maarif-i Umumiyye Nezareti idaresinde bulunan mekatib-i ibtidaiye, rüşdiye, idadiye, aliye ile Dersaadet’de tahriri icra kılınan ve taşrada mevcut bulunan kütüphanelerin istatistiği. 1311-1312 sene-i dersiyeye-i maliyesi, Maarif-i Umumiyye Nezareti İstatistik Kalemi, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1318, s.1.

¹⁴⁵ 50.sayfa iki kere basılmış. Bkz. *1311-1312M.U.N.İst.M.*, s.50.

2.1.1.3. 1907-1908 ve Kısmen 1909-1910 Ders Yılı İstatistik Mecmuası

Üçüncü mecmuanın yayınlanması biraz zaman almıştır. Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Kalemi, II. Meşrutiyet devrindeki yeni yapılanmayla İstatistik Müdüriyetine dönüştürülmüştür¹⁴⁶. İstatistik Müdüriyeti tarafından “*Dersaadet ve vilâyatta kâin mekâtib-i resimye ve hususiyeye ve Dersaadette bulunan medaris-i islâmiye ile kütüphanelere dair istatistik mecmuasıdır; 1323-1324 ve kısmen 1325-1326sene-i dersiyelerine aid malûmat teşkil etmektedir.*”adıyla Matbaa-i Amire’de 1911 (1327) yılında 46 sayfa olarak basılmıştır¹⁴⁷.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra çıkarılan ilk maarif istatistik mecmuası önemini göstermektedir. Bu çerçevede önsöze şu sözlerle başlanmıştır¹⁴⁸.

“*İlan-ı Meşrutiyetten beri birinci defa olarak tertip ve neşrolunan şu istatistik hûlasası mekâtib-i umumiye hakkında bir fikri mücmel verebilir. İstatistikler, milel ve akvamın heyet-i içtimaiye ve siyasiyelerinin nazmı ve miyarı sahihi olduğu düşünülürse, buna ne derece atfi nazar ehemmiyet idilmek lazım geleceği anlaşılır.*”

Maarif tarafından istatistik, sosyal hayatta ve siyasi düşüncede bir ölçü olarak kabul görmüş, niceliksel gelişmenin mücmel halini görüp anlayabilmek bu doğrultuda öne çıkmıştır.

Önsözde, nezaretin 1898 senesinden 1903 senesine kadar altı defa neşrolunan salnâmeler çıkarttığı, bir hayli faydalı malumat topladığından bahsedilmektedir. Ancak, bu salnamelerdeki malumatın, diğer ülkelerin tertip ve neşrettikleri yıllıklarda takip olunan usul ve tertip ile bir dereceye kadar kıyaslanabileceğinden bahsetmektedir. 1894-1895 ve 1895-1896 ders yıllarına ait istatistikleri yayınından hiç bahsedilmediği görülmektedir.

Ayruya istatistikleri örnek alındığı ve tamamen olmasa da uygulamaya çalışıldığı üzerinde durulmaktadır. İstatistik tanzim ve tertibindeki kriterlerin ve uygulamaların bir kısmının bu mecmuada yer aldığından söz edilmektedir.

---

¹⁴⁶Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, 1.Basıls, İstanbul, 1970, s.186.

¹⁴⁷*Dersaadet ve vilâyatta kâin mekâtib-i resimye ve hususiyeye ve Dersaadette bulunan medaris-i islâmiye ile kütüphanelere dair istatistik mecmuası; 1323-1324 ve kısmen 1325-1326 senesi dersiyelerine aid malûmat.*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1327,s.1.

¹⁴⁸“1323-1324 ve kısmen 1325-1326 İst.M. s.”İfade”

Mecmuadaki bilgilerin, 1907-1908 ve kısmen 1909-1910 ders yıllarına ait olduğunu, 1909-1910 ders yılına ait bilgiler yeterince elde edilemediği, II.Meşrutiyetin ilanının sonrasında İstatistik Müdüriyetinin yeni kurulduğunu, istatistik tertibi konusunda “*henüz tecrübe vadisinde bulunuyor*” açıklamasıyla eksiklikler olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Mecmuanın 1911’de neşredildiği düşünüldüğünde, Maarif Umumiye Nezareti bünyesinde istatistik şubesi/kalemi teşekkülünün neredeyse 20 yıla yaklaştığı görülmektedir.

Önsöz de son olarak da şu vurgulanmıştır. İstatistik idaresinin, mecmuada yaşadığı eksiklikleri dikkate alacağını, hazırlayacağı daha sonraki yıllıklarda muntazam ve mükemmel bir sonuç için tertip, usul ve bilgi açısından çaba sarf edeceği vurgulanmaktadır. Bu husustaki başarının da “*Bilumum memurin-i devlet tarafından istatistiğin derkar olan fevaid ve menafi-i içtimaiyesi tesbitinde daha ziyade ibraz-ı cedid ve faaliyet olunmasına vabestedir.*”¹⁴⁹

Bu istatistik mecmuası 13 bölümden oluşmuştur. 38 tablo ile veriler karşılaştırılmıştır. Bu açıdan Avrupa istatistikleri tarzındadır. Bir diğer özelliği ise, devrinin eğitim politikalarını ve uygulamalarını, özellikle okullar bazında, ayrıntılı anlatması diğer mecmualardan farkını göstermektedir. Her bölüm başında hangi kurum yada okuldan bahsediyorsa tesis tarihinden, geçirdiği süreçlere kadar bilgi sunmaktadır. Fransa’da ve Avrupa’nın diğer ülkelerinde tahsil gören öğrenciler hakkındaki tablolar ise mecmuaya farklı bir değer katmaktadır. Daha önce yayınlanan (1894-1895, 1895-1896 ders yıllarına ait istatistik yıllıkları) ve daha sonra yayınlanan(1912-1913, 1913-1914 Ders Yıllarına ait İhsaiyat Mecmuaları) mecmualarda bu türden bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Bu mecmuada her bölüm başlığında geniş açıklamalar, ilgili okulla ilgili bilgiler verilmektedir. Bölüm başlıkları ise; Önsöz, İstanbul Darülmuallimîni, Darülfünûn ve şubeleri, Mekteb-i Sultanî, Ticaret Mektebi, Sanayi-i Nefise Mektebi, İstanbul Darülmuallimâtı, yatılı ve Gündüzlü Kız Sanayi Mektepleri, Mekâtib-i İdadiye, Darüşşafaka, Fransa Darülfünûnlarında halen tahsilde bulunan Osmanlı öğrencileri, Medâris-i İslâmiye Hakkında Bazı Mütalâalar, Kütüphaneler

---

¹⁴⁹1323-1324 ve kısmen 1325-1326 İst.M. s. "İfade".

Muhteviyatına Bir Nazar olarak sıralanmıştır. Ayrıca mecmuanın sonunda “Zeyl” bulunmaktadır.

İstatistik mecmuasında yer alan 38 tablonun 27’si bu bölümlerin açıklamalarının devamında yer alırken, 11’izeyl olarak en sonda verilmiştir¹⁵⁰.

1907-1908 ve kısmen 1909-1910 ders yılı İstatistik Mecmuasında bulunan bütün bölüm başlıkları, tablo sayıları ve ilgili sayfa numaraları Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. 1907-1908 ve Kısmen 1909-1910 Ders Yılı İstatistik Mecmuası Bölüm Başlıkları¹⁵¹

Bölüm Başlığı	Tablo Sayısı	Sayfa Numarası
Dersaadet Darulmuallimini	3	4-9
Darulfünun ve Şuabatı	2	6-7
Mekteb-i Sultanî	1	8-9
Ticaret Mektebi	1	9-11
Sanayi-i Nefise Mektebi	1	12-15
Dersaadet Darulmuallimatı	2	15-17
Dersaadet Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektepleri	4 ¹⁵²	18-19
Mekatib-i İdadiye Faslı	10	19-27
Darüşşafaka	1	28-30
Fransa Darulfünunlarında elyevm tahsilde bulunan Talebe-i Osmaniyeye dair istatistik cedvelidir.	1	32-33
Medaris-i İslamiye hakkında bazı mütalaat	1	34-35
Kütüphaneler Muhteviyatına Bir Nazar	0	36-37
Zeyl ¹⁵³	11	38-46

¹⁵⁰ Hüseyin Dilaver, II.Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Bir İstatistik Mecmuasına Göre Osmanlı Maarifi, *Türkler Cilt 15*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.115-117.

¹⁵¹ 1323-1324 ve kısmen 1325-1326 İst.M.

¹⁵² Dersaadet Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektepleri ile ilgili 2 harita, Mekatib-i İdadiye Faslı’nın bulunduğu kısımda 21. Sayfada yer almaktadır. Yanlışlıkla basıldığı anlaşılmaktadır. bkz. 1323-1324 ve kısmen 1325-1326 İst.M. s.21.

¹⁵³ Ekte yer alan 11 tablo; “Dersaadette bulunan kütüphaneler, Darulfünun-tıb şubesi, Darulfünun-hukuk şubesi, Mekatib-i sultani, Mekatib-i Mülkiye, Sanayi Nefise Mektebi, Ticaret mektebi, Maarif-i umumiye nezaretinin 1326 senesi bütçesindeki mekatib-i umumiye tahsisatı, İstanbul mekatib-i idadiyesindeki gayri müslim osmanlı talebesinin mensub oldukları cemaate ve tabiiati ecnebiyede bulunan müslümanlara dair istatistikdir, Dersaadette ve vilayatta kain mekatib-i hülasa cedvelidir., Avrupada tahsilde bulunan talebe-i osmaniyeye dair istatistikdir” başlıklarını içermektedir. Bkz. 1323-1324 ve kısmen 1325-1326 İst.M.s.38-46.

Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik kalemi 1912 yılında kaldırılmıştır¹⁵⁴. Nezaret, 1914 yılında istatistik kalemini yeniden tahsis etmiş, “İstatistik” adının arapça karşılığı olan “İhsâiyât¹⁵⁵” adını kullanmıştır. “İhsaiyat Kalemi” olarak istatistik çalışmaları kapsamında iki istatistik mecmuası daha neşrederek, cumhuriyette devam edecek bir altyapı oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti Maarif Vekâleti, ihsaiyat adıyla 1923-1924¹⁵⁶, 1924-1925¹⁵⁷ ve 1925-1926¹⁵⁸ ders yıllarında mecmua hazırlamıştır. Son olarak Türkiye Cumhuriyeti, 1928 yılına ait *İhsai Yıllık*¹⁵⁹ hazırlayarak, “İhsai/İhsaiyat” kelimesini kullanmıştır.

2.1.1.4. 1912-1913 Ders Yılı İhsaiyat Mecmuası

Tez çalışmasının temelini teşkil eden dördüncü mecmua, 1918 (1334)’de 1912-1913 ders yılına dair neşredilmiştir. Dış kapakta “*Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemi 1328-1329 senesine mahsus İhsaiyat Mecmuasıdır, Matbaa-i Amire, 1334*”, iç kapakta “*Nezarete merbut mekteb-i umumiye ile mekatib-i hususiyenin ve Müze-i Hümayun ile müze ve Yıldız kütüphanelerinin ve Kütüphane-i Umumi’nin 1328-1329 senesine mahsus ihsaiyat mecmuasıdır. Haritalı olarak birinci defa olarak neşrediliyor.*” yazmaktadır. Matbaa-i Amire’de 31x42,5 cm ebadında 45 sayfa, 11 harita ve 2 grafik olarak basılmıştır¹⁶⁰.

Bu mecmuanın mukaddimesine bakıldığında, II. Meşrutiyetin ilanına müteakip yeniden oluşturulan İstatistik İdaresinin, 1323-1324 kısmen 1325-1326 ders yıllarına ait İstatistik Mecmuasını yayınlamasından sonra, lağv edildiğinden bahsederek 1914 yılında tekrar oluşturulan yeni adıyla İhsaiyat kaleminin, yayımlayacağı diğer mecmualara esas kılınacak olan bu mecmuanın muhtevasından bahsetmektedir. Hangi bölümlerden oluştuğunu, hangi ekler aldığını şu şekilde ifade etmektedir¹⁶¹:

¹⁵⁴ *Düstür, Tertib-i Sani, C. 4, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1331, s.167-173.*

¹⁵⁵ Serdar Mutçalı, *agmad*. s.175.

¹⁵⁶ *1339-1340 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti İhsaiyat Müdüriyeti, İstanbul, Matbaa-i Amire. 1341 (1925) 88 S. 4 tablo, 2 harita 24x32.

¹⁵⁷ *1340-1341; 1924-1925 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1927.

¹⁵⁸ *1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.

¹⁵⁹ *İhsai Yıllık*, 1928.

¹⁶⁰ *1328-1329 senesine mahsus İhsaiyat Mecmuasıdır, Haritalı olarak birinci defa neşrediliyor*, Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemi, İstanbul, Matbaa-i Amire . 1334, 45 S. 12 harita 2 grafik 31x42,5.

¹⁶¹ *1328-1329 M.U.N.İhs.M, “Mukaddime”.*

“328-29 sene-i dersiyesi esas ittihaz kılınarak bi’avnuhu teala harita ve levhalarının maada kırkbeş büyük sahifeden ve mekatibi ibtidaiyye, darulmuallimler, mekatib-i sultaniyye, mekatib-i idadiyye, mekatib-i taliye-i hususiyeye, mekatib-i aliye ve müze-i hümayun ile nezarete merbut kütüphaneler malumat-ı ihşaiyyesinde ibaret olmak üzere yedi kısımdan müteşekkil şu mecmua tertib olunmuştur.”

“Mekatib-i İbtidaiye” olarak adlandırılmış ilköğretim ile ilgili birinci kısımda hiçbir rüşdiye adına rastlanmamaktadır. Maarif Nezaretinin yeniden teşkilatlanmasının en önemli sonuçlarından biri olan rüşdiyelerin, ilköğretim bünyesinde kabul edilerek ibtidaiyeler bünyesine alınmasının bir sonucunu da bu mecmuada görmek mümkündür. Rüşdiye mekteplerinin bir mecmua bünyesinde yer almadığı ilk mecmuadır. 1912, 1913 ve 1914 yıllarına ait İstanbul Beldesi İhsaiyat mecmualarında, rüşdiye adına rastlanmaktadır¹⁶².

Bu mecmuayı farklı kılan özelliklerden biri de, Maarif-i Umumiye Nezareti dışında diğer nezaretler bünyesinde bulunan okullara ait hiçbir veriye yer vermemesidir. Bunun sebebiyle ilgili hiçbir ifadeye rastlanılmamıştır.

Yine bu mecmuada daha önceki hiçbir mecmuada olmayan fihristin yer almasıdır. Ayrıca yine ilk defa tablolar numaralandırılarak, daha kullanışlı bir hale getirilmiştir. Ayrıntılı olarak sunulmuş verilerin, daha sistematik kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eğitim istatistiği açısından, yeni bir başlangıcın olduğunu ve mukayese için referans alınacağını gösteren mukaddimeyi kaleme alan İhsaiyat Kalemi, içeriğe bakıldığında haklılığı ispat etmektedir. 1913-1914 ders yılı İhsaiyat Mecmuasında, bu mukayeseyi görmek mümkündür¹⁶³.

1912-1913 ders yılına ait olan İhsaiyat Mecmuası: mukaddime, fihrist, yedi kısım, bu kısımlarda 47 tablo ve bunlara ek olarak da 10 adet Osmanlı Devleti’nin genel haritası ve 1 adet İstanbul Vilayeti maarif haritası (eğitim ile ilgili karşılaştırmalar), 2 adet karşılaştırmalı sütun grafik ve 1 adet hata ve sevap cetvelinden oluşmuştur.

¹⁶² 1328(1912) ve 1329(1913) yıllarına ait İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuasında rüşdiye derecesindeki okul adı ve sayısı ayrı bir başlıkta verilmişken, 1330(1914) yılına ait İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuasında ise rüşdiye derecesindeki okul adı ayrı verilmiş, lakin okul sayısı İbtidailerle beraber verilmiştir. Bkz. *1328 Senesi İstanbul Beldesi İhsâiyât Mecmuası*, Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet, 1328, s.52; *1329 Senesi İstanbul Beldesi İhsâiyât Mecmuası*, Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet, 1330, s.128-129; *1330 Senesi İstanbul Beldesi İhsâiyât Mecmuası*, Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet, 1331, s.122-125.

¹⁶³ *1329-1330 senesine mahsus maarif-i umumiye ihşaiyat mecmuası. Haritalı olarak ikinci defa neşrediliyor.* Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemi, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1336 (1920). 100 S. (79 levha), 16 harita, 2 grafik 26x36,5.

1912-1913 ders yılına ait olan İhsaiyat Mecmuası'nın kısımları Tablo 7'de gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 6. 1912-1913 Ders Yılı İhsaiyat Mecmuası Kısımları¹⁶⁴

Kısım No	Kısım Adı	Tablo No	Sayfası
	Mukaddime		1
1 Kısım	Mekatib-i İbtidaiye	1-4	2-10
2.Kısım	Darulmalliminler	5-10	11-14
3.Kısım	Mekatib-i Sultaniye	11-18	15-18
4.Kısım	Mekatib-i İdadiye	19-26	19-28
5.Kısım	Mekatib-i Taliye-i Hususiye	27-35	29-39
6.Kısım	Mekatib-i Aliye	36-39	40-42
7.Kısım	Müze-i Hümayun ile Maarif Nezaretine merbut Kütüphaneler Osmanlı Devleti Genel Haritaları (10 adet) Grafikler (2 adet) ¹⁶⁵ İstanbul Haritası (1 adet) ¹⁶⁶ Hata Sevab Cetveli	40-47	43-45

1912-1913 ders yılı İhsaiyat Mecmuasını özel kılan özelliklerinden biri de renklendirilmiş 10 genel haritaya, 1 İstanbul Haritasına sahip olmasıdır. Osmanlı Devletinin haritacılıkta ne kadar ileri bir düzeye geldiğini, 13 farklı istatistiği Osmanlı Devleti genel haritaları ve grafiklerle, vilayetlere göre ayırarak ve renklendirerek göstermiş olmasından anlaşılmaktadır¹⁶⁷.

2.1.1.5. 1913-1914 Ders Yılı İhsaiyat Mecmuası

Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî, beşinci ve son mecmuayı; 1920 (1336)'de 1913-1914 ders yılına dair neşretmiştir. “1329-1330 senesine mahsus maarif-i umumiye ihsaiyat mecmuası. Haritalı olarak ikinci defa neşrediliyor.” başlığıyla Matbaa-i Amire'de 26x36,5 cm ebatında 100 sayfa, 28 harita, 2 grafik

¹⁶⁴ 1328-1329 M.U.N.İhs.M., “Fihrist”.

¹⁶⁵ Haritalar ve Grafikler ile ilgili sayfalar numaralandırılmamıştır. Bkz. 1328-1329 M.U.N.İhs.M. “Haritalar ve Grafikler 1-12”

¹⁶⁶ 1912-1913 yılı İstanbul Vilayeti resmi ibtidaileri gösterir harita fihristte gösterilmemiştir. Bkz. 1328-1329 M.U.N.İhs.M., “İstanbul Haritası”

¹⁶⁷ 1328-1329 M.U.N.İhs.M., “Haritalar ve Grafikler 1-12”.

olarak basılmıştır¹⁶⁸. 100 sayfa, haritalar ve grafikler haricindeki sayfa sayısını ifade etmektedir.

Bu mecmuanın mukaddimesine bakıldığında 1912-1913 ders yılı İhsaiyat Mecmuasının birçok açıdan yeni bir takım verilerle devamı olduğu görülmektedir. Bir önceki mecmuada hangi başlıkların yer aldığından bahsederek, hangi başlıklarda istatistikî veri sunulduğu anlatılmıştır¹⁶⁹.

“Bu mecmuada Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiyyenin – derslane ve muallimin adedi, kabl-el-inkulâb ve bad-el-inkulâb tesis ve küşad edilmiş olmak ve mekatib ebniyesinin keyfiyeti ve cihet-i aidiyeti itibarıyla – mikdarına, mekatib binalarının kıymetine, mekatib-i ibtidaiye için senevi verilmiş olan icarata, 329-330 senesinde Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiyyeden batadikname neşet eyleyen ve terfî sınıf iden ve idemeyen şakirdan mikdarına, mekatib-i mezkure muallimininin menşelerine dair malumat olduğu gibi Mekatib-i İbtidaiye-i Ecnebiye ihsaiyatı dahi münderiç bulunmuşdur. Bundan maada 329-330 senesi sin mükellifiyet-i tahsilde bulunan etfal-i Müslime ile bunlardan mekatibe müdavim ve gayri müdavim olanların mikdarını ve henüz mekatibi olmayan kurânın adedini ve vilayat, liva ve kaza merkezlerinde bir dersaneli ve bir muallim veya muallimeli olmak ve her biri elli şakird istiab itmek üzere daha ne kadar mekatibe ihtiyaç bulunmakta olduğunu kaza itibarıyla mübeyyen, 31 sahifeden müteşekkil bir cedvel ilave edilmiştir.”

İlk dikkati çeken II. Meşrutiyet’in ilanının öncesi ve sonrasının, eğitim verilerinin kıyaslanmasına gidilmesidir. Bir önceki mecmuada “*Mekatib-i Taliye-i Hususiye*” olarak adlandırılan başlık altında yer alan yabancı okulların, bu mecmuada da yer aldığından bahsetmektedir. Zorunlu ilköğretim eğitiminin sahada ne kadar gerçekleşip gerçekleşmediğini de ele aldığı görülen bu mecmua, maarif teşkilatının ciddiyetle temel eğitim çalışmalarının ve uygulamalarının takipçisi olduğunu da bize göstermektedir. 1913 yılında çıkan *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı*’nın uygulamaya konulmasının yansımaları olan verilerin bulunması da mecmuaya ayrı bir değer katmaktadır¹⁷⁰.

1913-1914 ders yılı İhsaiyat Mecmuası’nda yer alan ilköğretime dair istatistikî veriler, bütün vilayetler ve livaları kapsayacak şekilde ayrı ayrı verilmiştir.

¹⁶⁸ 1329-1330 M.U.N.İhs.M.

¹⁶⁹ 1329-1330 M.U.N.İhs.M.,”Mukaddime”.

¹⁷⁰ 10 Eylül 1913 tarihinde çıkmıştır. 10 Fasıl, 101 maddeden müteşekkildir. İlköğretim zorunlu hale getirilmiştir. 6 yıllık ilköğretim eğitimi, 3 devre halinde; Devre-i ibtidaiye, Devre-i vasatiye, Devre-i aliye olarak düzenlenmiştir. Bkz. Reşat Özalp, *age*, s.83-102.

Her livaya ait veriler, hem liva merkezi hem de liva mülhakatı başlıklarına ayrılarak verilmiştir. Ayrıca yabancı devletlerin açtıkları ilköğretim okulları ile ilgili ayrı tablolar halinde istatistikî veriler bulunmaktadır.

1912-1913 ders yılı İhsaiyat Mecmuası'nda yer almayan özel yükseköğretim kurumlarının, diğer nezaretlere bağlı okulların, Matbaa-ı Amîre'de basılan kitap ve risalelerin, çini fabrikasında imal edilen ürünlerin, Avrupa'da tahsil gören öğrencilerin istatistikî verilerine şu ifadelerle yer verilmiştir¹⁷¹:

“Mekatib-i Aliye-i Hususiyeye dair de malumat vardır. Bu mecmuaya diğer nezaretlere merbut mekatib-i İhsaiyatıyla Matbaa-ı Amirede tabh olunan eşya-i İhsaiyatı ve vilayat ve evliye-i gayri mülhaka hususi bütçeleriyle mezkûr bütçelerden hasa maarif olarak tefrik idilen meblağ ve Avrupa'da tahsilde bulunan talebe ve talebat miktarına ve saireye dair bir takım malumat-ı İhsaiye dahi derç edilmiştir.”

28 harita ve 2 grafik en son kısımda yer almaktadır. Bir önceki mecmuada Osmanlı Devleti'nin genel siyasi haritası üzerinde gösterilen istatistiklerin, bu sefer her vilayete (16 harita) ve bağımsız livaya (12 harita) ait haritaların, bağımsız birer harita olarak hazırlandığı, üzerinde ise gerekli bilgilerle açıklamalar yapıldığı görülmektedir.

1913-1914 ders yılına dair olan İhsaiyat Mecmuası, sekiz kısımdan oluşmuştur. 4 farklı yerde “İzahat ve Mülahazat” yoluna gidilmiştir. İzahat ve Mülahazatlar, verilmekte olunan istatistik tablolarını daha iyi anlaşılır hale getirmiştir. 1913 yılındaki çok önemli değişiklikleri izahat ve mülahazatlarda görmek mümkündür. Ayrıca mecmuadaki izahat ve mülahazatların konu olduğu kısım ile ilgili yapılan değişiklikler ve yeni uygulamalardan da bahsedilmektedir. İlköğretimde 1913'de yayınlanan *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı*'nin yansıması olan değişiklikler (6 yıllık zorunlu eğitim gibi), sultaniye çevrilen idadiler ve yeni açılan idadiler bu çerçevede değerlendirilmektedir.

Tablo 7, 1913-1914 ders yılına dair olan İhsaiyat Mecmuası'nın bütün kısımlarını, tablo sayılarını ve sayfalarını fihristteki sıralamasına uygun düşecek şekilde göstermektedir.

---

¹⁷¹ 1329-1330 M.U.N.İhs.M.”Mukaddime”.

Tablo 7. 1913-1914 Ders Yılı İhsaiyat Mecmuası Kısımları¹⁷²

Kısım No	Kısım Adı	Tablo No	Sayfa
1 Kısım	Mukaddeme		
	Mekatib-i İbtidaiye	1-7	1-7
	İzahat ve Mülahazat		8
	Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiye ile İbtidaiye Mualliminin, tahsil-i ibtidaiyede bulunan müslim şakirdanın mecburiyeti tahsil-i senesinde bulunanlarla bunlardan mektebe devam itmemekte olan etfal müslimenin mikdarını, mülhakatta mekatib-i olmayan karyenin adedini vilayat, liva ve kaza merkezlerinde mektebe gayri müdavim etfal mikdarına nazaran bir dersaneli ve bir muallim veya bir muallimeli olmak ve her biri elli şakird istiab itmek üzere daha ne kadar mekatibe ihtiyaç bulunmakta olduğunu kaza itibariyle gösterir cedvel.	8	10-31
2. Kısım	İzahat ve Mülahazat		32
	Darulmalliminler	9-12	34-37
3.Kısım	Mekatib-i Sultaniye	13-20	40-47
	İzahat ve Mülahazat		48
4.Kısım	Mekatib-i İdadiye	21-27	50-58
	İzahat ve Mülahazat		59
5.Kısım	Mekatib-i Taliye-i Hususiye	28-38	61-71
6.Kısım	Mekatib-i Aliye	39-44	75-80
	Mekatib-i Aliye-i Hususiye	45-47	82
7.Kısım	Devair-i Saireye Merbut Mekatib	48-64	84-90
8.Kısım	Mevad Müteferrika	65-78	93-98
	Haritalar ve iki sene-i dersiyeye zarfında mekatib-i ibtidaiye-i umumiyece vuku bulan tezaid veya tenakuzu sütunlarla irae ider levhalar		

Şu söylenebilir ki bu mecmua genel olarak Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, özel olarak Maarif-i Umumiye Nezareti'nin eğitimde ve istatistikte geldiği zirve noktasını nicelik ve nitelik bakımından, temsil etmektedir.

¹⁷²1329-1330 M.U.N.İhs.M.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1912-1913 DERS YILI EĞİTİM İSTATİSTİKLERİ

3.1. 1912-1913 Ders Yılında Maarif-i Umumiye Nezareti

3.1.1. Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı

1912-1913 ders yılı eğitimine dair istatistikî verileri değerlendirirken, II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip Maarif-i Umumiye Nezareti'nin teşkilat yapısındaki değişimi izlemek gerekmektedir. Meşrutiyet ile maarif teşkilatı yapısı ve ihtiyaçtan fazla olduğu düşünülen personel sayısı, yeniden düzenlenmiştir. Meclis-i Kebir-i Maarif, bir başkan ve beş üyeden oluşan daimi bir encümen haline getirilerek teşkilat daireleri yeniden tanzim edilmiştir. Bu tanzim ile Tedrisat-ı Taliye, Tedrisat-ı İbtidaiye, Mekatib-i Hususiye, Tahrirat, Muhasebat, Sicil İşleri, İstatistik, Donatım ve Evrak daireleri olarak nezarete bağlı daireler düzenlenmiştir. Bu dairelere 1910 yılında Tedrisat-ı Aliye dâhil edilmiş ve müstakil kütüphaneler müfettişliği oluşturulmuştur¹⁷³. Emrullah Efendi, 1910 yılında *Tedrisat-i İbtidaiye Kanunu Lâyihası* hazırlamıştır. Bu layihada eğitimin zorunlu tutulması, ilköğretim teşkilatının yeniden yapılandırılması, eğitim programlarının batı usulüne uygun düzenlenmesi, vilayet ve livalarda eğitim encümenlerinin oluşturulması bahsetmektedir. Eğitimin topluma sunulması gereken en temel hak olduğu üzerinde duruyordu. Bu düşüncesi 1913'te *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-i Muvakkatı* ile hayata geçecektir¹⁷⁴.

Türk Eğitim Tarihi'nde önemli bir yeri olan Emrullah Efendi'nin nazırlığındaki bu gelişmelere ilaveten, 9 Mart 1912 tarihinde "*Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname*" yayınlanmıştır. Bu nizamname ile teşkilat yapısı yeniden düzenlenmiştir. 1912-1913 ders yılının hemen öncesindeki bu yeni teşkilatta merkez idare: *İdare Hizmeti* ve *Teftiş Hizmeti* olarak ikiye ayrılmıştır. İdare Hizmeti önceki yapıdan farklı olarak Tedrisat-ı İbtidaiye, Tedrisat-ı Taliye, Tedrisat-ı

¹⁷³Ali Akyıldız, "Maarif-i Umumiyye Nezareti", *TDV İslam Ansiklopedisi 27.C.*, İstanbul, 2003, s.274; Hasan Ali Koçer, *Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi(1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, Birinci Basılış, İstanbul, 1970, s.186; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, 28.Baskı, Ankara, 2015, s.286.

¹⁷⁴Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Eğitim Tarihi*, (Haz. Levent Eraslan, Umut Karadoğan), Nobel Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2016, s.155.

Aliye ve Muhasebe Dairelerinden oluşturulmuştur. İstatistik Dairesi kaldırılmıştır. İstatistik Dairesinin görevleri öğretim daireleri olan Tedrisat-ı İbtidaiye, Tedrisat-ı Taliye, Tedrisat-ı Aliye Daireleri bünyesine alınmıştır.¹⁷⁵

Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi beş şubeden teşkil edilmiştir. İstatistik işleri ise ikinci şubesi olan *Tedrisat Şubesi*'nin görevidir. Bu görev ile ilgili açıklamada “*İhsaiyat muamelatını icra eylemek bu şubenin vazifesi*” olarak ifade edilmiştir. Tedrisat-ı Taliye Dairesi ise üç şubeden teşkil edilmiştir. İkinci şubesi olan *Memurin ve Muallimin Şubesi*'nin görevlerinden biri “*Tedrisat-ı Taliye ihsaiyatını tanzim etmek*” olarak ifade edilmiştir. Tedrisat-ı Aliye Dairesi de üç şubeden teşkil edilmiştir. İkinci Şubesi olan “*İkinci Şube*” nin görevlerinden biri de ihsaiyat olarak ifade edilmiştir¹⁷⁶.

Nezaretteki bu yeni düzenlemeye göre Meclis-i Kebir-i Maarif¹⁷⁷, daimi ve senevî olarak iki kısma ayrılmıştır. Daimi kısmı, onbeş günde toplanan bir yapıda iken, senevî kısmı senede bir kere toplanan günümüz Milli Eğitim Şuralarının temelini oluşturan bir yapıda teşkil edilmiştir¹⁷⁸.

4 Temmuz 1914'te yeniden teşkilat yapısında düzenlemeye gidilmiştir. “*Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname*” adıyla yayınlanan nizamname, İstatistik kaleminin “İhsaiyat Kalemi” adıyla yeniden oluşturulmasını sağlamıştır. 1912-1913 ve 1913-1914 ders yıllarına ait İhsaiyat Mecmualarının hazırlanıp, yayınlanması bu yeni oluşumla meydana gelmiştir. Nizamnamenin 12. ve 16. maddeleri bu çerçevede oluşturulmuştur¹⁷⁹.

3.1.2. Maarif-i Umumiye Nezareti Bütçesi

Osmanlı Devleti'nin 1912 yılı gelir gider dengesinde önemli bir kalem olarak eğitim bütçesi gelmektedir. 1912 yılı, 3.051.415.854 kuruş gelirin, 3.467.667.170 kuruş giderin olduğu, % 4,1 açığın olduğu bir yıldır. Maarif-i Umûmiye Nezaretine

¹⁷⁵ *Düstur*, 2. Tertip, 4. C., s.167-173.

¹⁷⁶ Reşat Özalp, *Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, Birinci Basılış, İstanbul, 1982. s.494-500.

¹⁷⁷ Salih Zeki Bey'in müsteşar olarak başkanlığında Abdurrahman Şeref Efendi, Selim Sırrı Bey gibi dönemin tanınmış kişilerinden oluşmuş bir meclis olarak çalışmıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye* 1328, s.367-368.

¹⁷⁸ Ali Akyıldız, *agmad.*, s.274; *Düstur*, 2. Tertip, 4. C., s.167-173; Reşat Özalp, *age*, 494-500.

¹⁷⁹ *Düstur*, 2. Tertip, 6. C., s.1036-1041; Reşat Özalp, *age*, 530-535.

94.030.752 kuruş tahsisat verilmiştir¹⁸⁰. Genel bütçeye oranı % 2,82 olarak çıkmıştır. Diğer nezaretlerde bulunan eğitim kurumlarına ayrılan tahsisatla bu rakam % 4,15'e çıkmaktadır. 1913 yılı bütçesi ise bulunamadığından bir bilgiye rastlanılmadı.

Maarif-i Umumiye Nezareti harcamalarının iç düzeninde ibtidai, rüşdi ve öğretmen okulları % 40,19 oranıyla en yüksek bütçe olarak öne çıkmaktadır. Sultani ve idadilere ise % 27 oranında bir bütçe ayrılmıştır. Yükseköğretim, Dârümuallimîn, Rasathane, kütüphaneler, Ticaret Mektebi eğitim bütçesinin % 10,91'lik kısmını kullanmaktadır. Merkezi idare harcamaları % 2,91, vilayet idare harcamaları % 4,28 oranıyla bütçeden payını almıştır. Müze, Fabrika, Matbaa, Sanayi-i Nefise Mektebi % 3,38, Avrupa'daki öğrenciler % 2,96; Arnavutluk, Arabistan ve Kürdistan'a kurulacak ibtidai ve rüşdiyeler % 1,92; Kız okulları % 1,26 ve çeşitli harcamalar % 5,38 oranında bütçeden pay almıştır. 1912 yılı için yapılan bütçe artışları en çok Arnavutluk, Arabistan ve Kürdistan'a kurulacak ibtidai ve rüşdiyeler için olmuştur. Bu artış % 66,41 ile gerçekleşmiştir. Rumeli vilayetlerinde eğitim seferberliği için % 30,08 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Vilayet eğitim harcamaları da artıştan % 1,51 oranında pay alabilmiştir¹⁸¹.

3.1.3. Maarif-i Umumiye Nezareti Nazırları

1912-1913 ders yılını hazırlayan süreçte Maarif Nazırı Emrullah Efendi 2. defa görevde bulunmaktadır¹⁸². Küçük Mehmet Said Paşa kabinesinde 1 Ocak 1912-21 Temmuz 1912 tarihleri arasında görevini ifa etmiştir. 9 Mart 1912 tarihinde yayınlanan “*Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname*” yapmış olduğu en önemli çalışmalardan biridir. Maarif-i Umumiye Nezareti'nin yeni bir teşkilat yapısına kavuşturulduğunu bu nizamnameden görmek mümkündür¹⁸³. Ayrıca 8 Nisan 1912 yılında çıkarttığı “*Darulfunun ve Şuabatının İnzibatına Dair Nizamname*” yükseköğretimdeki idarî işlemleri yeniden düzenlemektedir¹⁸⁴. İstanbul Darulmuallimini'ni yükseköğretim statüsüne çıkartmıştır.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Tevfik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler (1841-1918)*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2003, s.9,162.

¹⁸¹ Mustafa Ergün, *age*, s.240-241.

¹⁸² 10 Ocak 1910-18 Şubat 1911 tarihleri arasında İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde ilk Maarif Nazırlığı görevini ifa etmiştir. Bkz. Ziya Kazıcı, *agmad*, s.165.

¹⁸³ *Düstur*, 2.Tertip, 4.C., s.167-173.

¹⁸⁴ *Düstur*, 2.Tertip, 4.C., s.460-463.

¹⁸⁵ *Düstur*, 2.Tertip 4.C., s.568;Reşat Özalp, *age*. s.105.

1912-1913 ders yılına Gelenbevizâde Said Bey ile başlanmıştır. 22 Temmuz 1912 tarihinde Ahmed Muhtar Paşa kabinesinde Maarif Nazırı olarak bulunmuştur¹⁸⁶. Balkan Savaşlarının patlak verdiği günlerde hükümet istifa etmiştir. 29 Ekim 1912 tarihlerinde görevi son bulmuştur.

Mehmet Kamil Paşa'nın dördüncü sadrazamlığı döneminde Mehmed Şerif Paşa, 30 Ekim 1912 tarihinde Maarif Nazırı olmuştur. Mehmet Şerif Paşa, nazırlığı döneminde yapmak istediği bazı düşüncelerini hayata geçiremeden kabinesinin düşmesiyle 23 Ocak 1913 tarihinde görevini bırakmıştır. Bu düşünceler; derslerin teorik olarak değil tatbikat mektepleri yoluyla verilmesi, ortaöğretimin süresinin kısaltılması, her idadının bulunduğu yerin şartlarına göre müfredat programlarının düzenlenmesi, üniversitelere ihtiyat sınıfları getirilmesi olarak sıralanmaktadır.

En son olarak Şükrü Bey 24 Ocak 1913 tarihinde Mahmut Şevket Paşa hükümetinde göreve getirilmiştir. İlk icraatı ise göreve gelir gelmez bütün vilayet maarif müdürlüklerine çektiği telgraf ile eğitim çalışanlarının daha çok çalışmalarını istemesidir¹⁸⁷.

1912-1913 ders yılı, onun nazırlığı süresinde tamamlanmıştır. Şükrü Bey, nazırlığı döneminde birçok kanun, nizamname, talimatname ve program çıkartmıştır. En önemlisi *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-i Muvakkatı*'dır. Nizamnameler ise: Mülâzemet Rûusu Nizâmnâmesi, Ticaret Mekteb-i Âlisi Nizâmnâmesi ve Avrupa'ya Gidecek Talebe Nizâmnâmesi'dir. Talimatnameler: Mekâtib-i Sultânîye Talimatnâmesi, İnas Sultânîsi Talimatnâmesi Muallim ve Muallim Muavinliği Talimatnâmesi, Darülfünun Talimatnâmesi, Devre-i Tatbikiye Talimatnâmesi Maarif Müdürlerinin Vezâifi Talimatnâmesi'dir. Programlar: Mekâtib-i İbtidaiye, Dârümuallimîn, Mekâtib-i Sultânîye, İnas Sultânîsi, Liva idadileri, Ticaret İdadileri Programı'dır. 9 Temmuz 1917 tarihine kadar dört buçuk yıl nazırlık görevini yürütmüştür¹⁸⁸.

---

¹⁸⁶Mustafa Ergün, *age*, s.180.

¹⁸⁷ Mehmet Salik Erkek, "II. Meşrutiyet Devri Maarif Nazırları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII, Uşak, 2003, s.397.

¹⁸⁸Mehmet Salik Erkek, *agm.*, s.398-401.

3.2. İlköğretim

3.2.1. İlköğretim Kurumları İstatistik Verilerinin Kaynağı

Maarif-i Umumiye Nezareti'nin, ilköğretim kurumları olan ibtidaiye ve rüşdiyelerle ilgili istatistikî verilerini toplarken pratik ve işlevsel cetveller kullandığı görülmektedir. Okullardaki yönetici ve öğretmenlerin doldurmaları gereken tablolar, gerekli açıklamalarla, anlaşılması kolay hale getirilmiştir. Okullarda kullanılan ders ve not çizelgeleri ile okula ait genel tablolar, veri temininde standart oluşturulduğunu göstermektedir. Ayrıntılı imtihan cetvelleri ile genel istatistik cetvellerinin nezarete toplu olarak gönderildiği birçok arşiv belgesinden anlaşılmaktadır¹⁸⁹.

İhsaiyat Mecmuasında, ortaöğretim kurumları ile ilgili levhalarda da yer alan ayrıntılı okul ve öğrenci verilerinden okulların tesis tarihinden idare ve öğretmenlere dair verilere kadar, istatistikî cetveller zengin veri sunmaktadır. Binlerce ilköğretim okuluna ait verinin, ortaöğretim kurumlarına ait tablolarda olduğu gibi ayrıntılı olarak mecmuada yer almasının hacim açısından zorlukları, daha dar kapsamda genel verilerle mecmuanın düzenlenmesini zorunlu kıldığı anlaşılmaktadır.

İlköğretim kurumlarında kullanılmak üzere hazırlanan genel istatistik cetvelinde, 4 farklı cetvel alt alta gelecek şekilde tek bir belgede düzenlenmiştir. İlk cetvel, düzenlenecek okulun yerini belirtmek üzere “*Liva, Kaza, Nahiyeye ve Karye*” sütun başlıkları ile başlamaktadır. Daha sonra *Mektebin Derecesi* sorulmaktadır. Burada ibtidai ya da rüşdi ifadeleri yer almaktadır. Daha sonraki başlık ise “*Tedrisatı kaç sene üzerine tertib olduğu*” başlığıyla eğitim süresi sorgulanmaktadır. Diğer iki sütun başlığı ise “*Mektebin Tarihi Tesis*” ve “*Mektebin İsmi*” olarak yer almaktadır. Aynı cetvelde ders yılının başlangıcında ve bitişinde mevcut öğrenci sayıları, Müslim ya da gayrimüslim olarak sorularak cevabı istenmiştir. Cetvelin en sonunda da toplam öğrenci sayısı istenmiştir.

İkinci cetvelde okulu terk eden öğrencilerin terk sebeplerini; “*hastalık, vefat, ihraç ve esbabı saireden*” başlıklarındaki hangi sebepten terk ettikleri veri olarak

---

¹⁸⁹ Bu duruma örnek Şam'da yer alan bir ibtidai mektebine ait verilerin sınıf seviyelerine göre imtihan cetvelleri, boş imtihan cetveli çizelgesi ve genel istatistik cetveli beraber düzenlenerek nezarete gönderilmiştir. Ayrıca Mamuratülaziz Kız Rüşdiyesi'nin İmtihan-ı Umumi Cetveli de güzel bir örnek olarak görülebilir. Bkz BOA.-MF-İBT-435-55-H-16-B-1331; BOA.-MF-İST-00013-158,159,160,161,162,163,164-R-8-H-1329.

istenmektedir. Daha sonraki başlık ise öğrenci babalarının mesleklerinin dağılımı üzerinedir. Tablo 7’de meslek sınıfları 11 kategoride verilmiştir.

Tablo 8. İlköğretim Kurumlarının Kullandığı İstatistik Cetvelinde Yer Alan Öğrenci Velisi Meslek Sınıfları¹⁹⁰

Ulemadan	Vükela-i Devaiden	Ziraatden
Zabit ve Memurinden	Mualliminden	Hidmetkaraneden
Etibbadan	Tüccardan	Sınıf Sairenden
Mühendisinden	Sanatkaraneden	

Bir sonraki başlık ise öğrencinin yaş aralıkları hakkında veri isteyen bilgileri sorgulamaktadır. Bu veriler; “5 ila 10”, “11 ila 15”, “16 ila 20” ve “21’in fevkinde” sütun başlıkları ile istenmektedir. Ayrıca öğrencinin “Köylü veya Şehirli” olduğu sorgulanmaktadır. İkinci cetvelin diğer önemli başlığı ise “Heyeti Tedrisiye ve Heyeti İdare” verileridir. Heyeti Tedrisiye olarak “Muallim ve Muallime” sayıları, Heyeti İdare olarak da “Erkek ve Kadın” personel sayıları istenmektedir. En son sütun başlığı olarak da “Mektebin devlet malı olup olmadığı” sorgulanmaktadır.

Üçüncü cetvelde ise “Mekteb Şakirdanlarının İmtihanlarına Aid İstatistik Cedvelidir” genel başlığı bulunmaktadır. Bu başlık altında “Mektebin maaş ve masarafatı” ilk sorgulanan veridir. Öğrencilerin birinci, ikinci, üçüncü ve ihtiyat sınıfları başlıkları altında erkek ve kız öğrencilerin Müslim ve gayrimüslim verileri istenmektedir. Toplam sayı yazıldıktan sonrada imtihana girenler ile girmeyenlerin verisi istenmektedir.

Dördüncü cetvelde ise şu bilgiler istenmektedir; “İmtihanda Terfi Sınıf İdenler”, “İmtihanda Terfi Sınıf İdemeyenler”, “İmtihanda İkmale Kalanlar”, “Şahadetname alanlar” ve “Umum Derslerden Kazanılan Doğruların Vasatısı”. Dört farklı cetvel doldurulduktan sonra genel değerlendirme cümleleri yer almaktadır. Bu türden bir açıklamanın yer aldığı arşiv belgelerinin birinde şu ifadeler yer almaktadır¹⁹¹:

“Suriye Vilayeti celilesi mülhaka Hama Sancağı Nefs-i Hama Kasabasında kain Muzafferî Mektebi İbtidaiye Şakirdanı 1328-1329 sene-i tedrisiyesine mahsuba muayyen ve ihtibarları acizanemizle icar olunarak nizam ve hakkaniyet dairesinde

¹⁹⁰BOA.MF.İST.13-58-H-9-M-1332.

¹⁹¹ Bu açıklamalar, Hama’da yer alan bir ibtidai mektebine aittir. Havran’da yer alan bir rüşdiye de buna örnek gösterilebilir. Bkz. BOA.MF.İST.13-58-H-9-M-1332;BOA.MF.İST.13-59-H-28-M-1332.

takrir olunan numeruların badelmuharrer isimleri hizasında terkim idilmek olmağla işbu cedvel batemhid tasdik olunur.”

Kapsamlı bilgi isteyen bu istatistik cetveli imza ve mühürler ile sonlanmaktadır. Şu anlaşılmaktadır ki Maarif-i Umumiye Nezareti, uluslar arası istatistik normlarında belli bir olgunluğa gelmiştir. Hangi bilginin toplanması gerektiği çok net olarak anlaşılmaktadır¹⁹².

3.2.2. İlköğretim Kurumları İstatistiği

Genel İlköğretim, Özel İlköğretim ve Gayrimüslim İlköğretim Kurumları hakkındaki istatistikî veriler; Levha 1 ile Levha 4 arasındaki 4 levhada gösterilmiştir¹⁹³. Genel İlköğretim ve Özel İlköğretim Kurumları¹⁹⁴ istatistik verileri; Levha 1 ile Levha 2, 3 sayfada (çift çift olarak 2., 3. ve 4. sayfalarda) gösterilmiştir. Özel Gayrimüslim İlköğretim Kurumları ise, Levha 3 ile 4 sayfada (5., 6., 7. ve 8. sayfalarda) gösterilmiştir. İlköğretim Kurumlarının “İcmal”i ise, Ortaöğretim Kurumlarının bünyesindeki ilköğretim öğrenci verilerinin de eklenmesiyle oluşturularak, Levha-4’de (9. sayfa) gösterilmiştir¹⁹⁵.

Mecmuada yer alan İstanbul Vilayeti’ne ait ilköğretim kurumlarından genel ilköğretim ve özel ilköğretim okulları’nın sayılarıyla İstanbul Beldesi 1913 ve 1914 İhsaiyat Mecmualarının okul sayılarının birbirinden farklı olduğu görülmüştür¹⁹⁶. Tabii ki okulun bulunduğu yerin merkeze ne kadar uzaklıkta olduğu, istenen bilgilerin okul yönetici ve öğretmenleri tarafından doğru doldurulup doldurmadığı, ilgili cetvellerin Maarif-i Umumiye Nezareti’ne ulaşım ulaşımadığı gibi sorular sorulabilir.

---

¹⁹² Uluslararası İstatistik Enstitüsü’nün 1891’deki Viyana Kongresinde maarif istatistiği üzerine aldığı kararlarla örtüşen veri toplama yapısının Maarif-i Umumiye Nezaretince genel olarak benimsendiği görülmektedir. bkz. Mehmed Cavid, *age*, s.289-290.

¹⁹³ 1328-1329 ders yılına ait İhsaiyat Mecmuası boyunca tablolar, *levha* adıyla ifade edilmiştir. Üçüncü Bölüm içerisinde kendi hazırladığımız tablolarla karışıklık olmaması için levha ifadesini kullanıma devam edilecektir. Bkz. *1328-1329M.U.N.İhs.M.*

¹⁹⁴ Özel İlköğretim Okulları “*Mekatib-i İbtidaiye-i Hususiye*” başlığında bütün özel Müslim ilköğretim okullarını kapsamaktadır. Gayrimüslim İlköğretim Okulları ayrı bir başlık altındadır. Bkz. *1328-1329M.U.N.İhs.M.* s.2-8.

¹⁹⁵ *1328-1329M.U.N.İhs.M.*s.2-9.

¹⁹⁶ 1913 yılı verilerinde İstanbul Vilayeti ilköğretim okullarında; Maarif Nezareti İhsaiyat Mecmuasına göre 87 okul, -İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası’na göre 55 okul bulunmaktadır. Özel Müslim ilköğretim okulları sayılarında benzer durum göre çarpılmaktadır. Bkz. *1329 Senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası*, s.128-129; *1328-1329M.U.N. İhs.M.*, s.2.

Gayrimüslim İlköğretim Okullarının hangi cemaate ait olduğu ile ilgili sütunların ayrıntılı oluşturulduğu görülmüştür. Hangi cemaate ait kaç okul olduğu cinsiyet bağlamında açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Gayrimüslim İlköğretim okul sayılarında farklar olduğu söylenebilir. Bu durum da mecmuadaki gayrimüslim okul ve öğrenci sayılarının gerçek sayılardan eksik olduğu kanısını güçlendirmektedir. 1912-1913 ders yılına ait arşiv belgelerinde bu farka dair verilere raslanılmıştır¹⁹⁷.

Gayrimüslim İlköğretim okullarının yabancı devletlere ait olup olmadığı ile ilgili bir açıklama yoktur. Ancak 1913-1914 ders yılına ait İhsaiyat Mecmuası'nda yabancı devletlerin ilköğretim okullarının istatistik tablosu (Levha 6) mevcuttur. Buradan da 1912-1913 ders yılı İhsaiyat Mecmuasında yabancı devlet okulları ile ilgili istatistikî tabloya yer verilmediği sonucu çıkmaktadır¹⁹⁸.

3.2.2.1. Genel İlköğretim Kurumları İstatistiği

Genel İlköğretim Kurumları İstatistiği, Levha 1'de "*Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiye*" başlığıyla Genel İlköğretim Okulları; 23 vilayet, bu vilayetlere bağlı livalar ve doğrudan merkeze bağlı livalar olarak ayrı ayrı gösterilmiştir. Okul, öğrenci ve öğretmen sayıları, masraflar ve açıklamalar sütun başlıklarına ayrılarak verilmiştir. İlköğretim okul sayıları verilirken, "*zükûr*", "*inas*", "*muhtelit*¹⁹⁹" ve "*yekün*" sütun başlıkları altında gösterilmiştir. 4.194 genel ilköğretim okulunun bulunduğu levha sonundan anlaşılmaktadır.

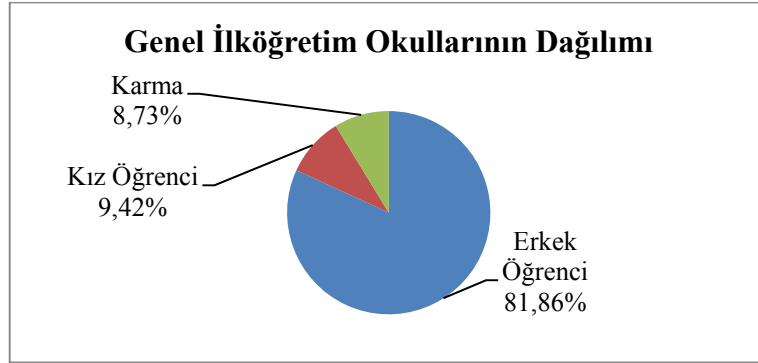
En çok ilköğretim okulu bulunan vilayetlerde Aydın Vilayeti öne çıkmaktadır. 378 okulla ilk sıradadır. 312 okulla Konya, 260 okulla Ankara Vilayetleri en çok ilköğretim okulu olan vilayetlerdendir. En az ilköğretim okulu ise Basra Vilayeti'nde sadece 31 adettir. Musul Vilayeti 51, Hicaz Vilayeti 61 okulla en

¹⁹⁷Gayrimüslim okul sayılarında farklılıklara birçok arşiv belgesinde rastlamak mümkündür. Örnek olarak da Trablusşam Sancağı'nın gayrimüslim okul sayılarına ait istatistik listeleriyle İhsaiyat Mecmuasındaki okul sayılarındaki farklılık dikkat çekicidir. Trablusşam Livasında İhsaiyat Mecmuasına göre 9 adet Rum Katolik İbtidai Mektebi bulunmaktadır. 2 Ağustos 1913 tarihli çizelgede 50 adet gayrimüslim ve yabancı ibtidai mektebine ait bilgiler mevcuttur. Bunların 2'si Maruni, 9'u Rum Katolik, 1 Rum Ortadoks, 8'i Fransız, 2'si İtalyan, 15'i Rus ve 13'ü Amerikan mektebidir. Mecmuaya sadece Rum Katolik cemaatinin verisi yansımıştır. Osmanlı tebaası olan Maruni ve Rum Ortadoks cemaatlerine ait okul sayıları bulunmamaktadır. Bkz. *BOA.MF.MGM.*, 9-38-R-15-A-1329.

¹⁹⁸ *1328-1329 M.U.N. İhs.M.s.5-8; 1329-1330 M.U.N. İhs.M.*, s.6.

¹⁹⁹ Muhtelit, karma eğitim yapan okullar için kullanılan bir tabirdir. Bkz. Yahya Akyüz, *age.*, s.498.

az okul bulundurulan vilayetlerdendir. İstanbul Vilayeti'nde ise 87 ilköğretim okulu mevcuttur²⁰⁰.

Şekil 1. Genel İlköğretim Okullarının Dağılımı

Şekil 1'e bakıldığında 3.433 okulun (% 81,86) erkek öğrenciler için olduğu anlaşılmaktadır. 395 okulun (% 9,42) kız, 366 okulun (% 8,73) karma olduğu görülmektedir²⁰¹.

Erkek ilköğretim okulunun en çok olduğu vilayet, Aydın Vilayeti'dir. 310 erkek ilköğretim okulu vardır. Konya Vilayeti 278, Ankara Vilayeti 238 ve Trabzon Vilayeti 223 okulla en çok erkek ilköğretim okulu bulunan vilayetlerdendir. Merkeze bağlı Asir Sancağı ise sadece "1" erkek ilköğretim okuluna sahiptir. Bu okulun dışında da başka bir ilköğretim okulu bulunmamaktadır. En az erkek ilköğretim okulu bulunan vilayetler ise Basra ve Edirne Vilayetleri'dir. Basra Vilayeti'nde 29 ve Edirne Vilayeti'nde 31 erkek ilköğretim okulu bulunmaktadır.

Erkek ilköğretim okullarının kız ve karma okullara oranla en çok olduğu vilayetler; Yemen Vilayeti (%98,96), Kastamonu Vilayeti (% 98,53) ve Hicaz Vilayeti (%98,36)'dir. Erkek İlköğretim Okullarının kız ve karma okullara oranla en az olduğu vilayetler ise; Edirne Vilayeti (% 15,66) ve Hüdavendigâr Vilayeti (% 45,37)'dir. Bağımsız Sancaklardan da Çatalca Sancağı (%24,14)'dir. İstanbul Vilayeti ise % 71,26 oranında erkek ilköğretim okuluna sahiptir.

Kız ilköğretim okulunun en çok olduğu vilayet, Aydın Vilayeti'dir. 68 kız ilköğretim okulu vardır. Adana ve İstanbul Vilayetleri 23'er okulla en çok kız ilköğretim okulu bulunan vilayetlerdendir. En az kız ilköğretim okulu bulunan

²⁰⁰ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.2-4.

²⁰¹ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.2-4.

vilayetler ise; Yemen ve Hicaz Vilayetleri'dir. Sadece 1'er kız ilköğretim okulu bulunmaktadır.

Kız ilköğretim okullarının erkek ve karma okullara oranla en çok olduğu vilayetler; İstanbul Vilayeti (% 26,44), Aydın Vilayeti (% 17,99) ve Adana Vilayeti (% 15,23)'dir. Kız ilköğretim okullarının erkek ve karma okullara oranla en az olduğu vilayetler ise Yemen Vilayeti (% 1,04), Kastamonu Vilayeti (% 1,47) ve Hicaz Vilayeti (% 1,64)'dir. Bazı sancaklarda hiçbir kız ilköğretim okulu bulunmamaktadır. Bitlis Vilayeti Genç Sancağı, Suriye Vilayeti Havran Sancağı, Musul Vilayeti Süleymaniye Sancağı buna örnektir.

Karma ilköğretim okulunun en çok olduğu vilayet, Edirne Vilayeti'dir. 150 karma ilköğretim okulu vardır. Hüdavendigar Vilayeti 104 okulla en çok karma ilköğretim okulu bulunan vilayetlerdendir. Bağımsız Liva olan Çatalca'da 20, Karesi'de 13, Kale-i Sultaniye'de 28 ve Bolu'da 18 karma ilköğretim okulu bulunmaktadır. Karma eğitimin Marmara Bölgesi'nde karşılığını bulduğunu, diğer bütün bölgelerde kabul görmediği anlaşılmaktadır. Karma ilköğretim okullarının olmadığı yerleşim birimlerinin çoğunluğu teşkil ettiği görülmektedir. 23 vilayetin 16'sında ve 15 bağımsız livanın 9'unda karma eğitimin olmadığı anlaşılmaktadır. Bazı yerleşim yerlerinde de birkaç okulla sınırlıdır. Bitlis Vilayeti'nde 1, İstanbul Vilayeti'nde 2 ve Mamuratülaziz Vilayeti'nde sadece 3 karma ilköğretim okulu vardır. İstanbul Vilayeti'nde 2 karma okulun olması da dikkat çekmektedir²⁰².

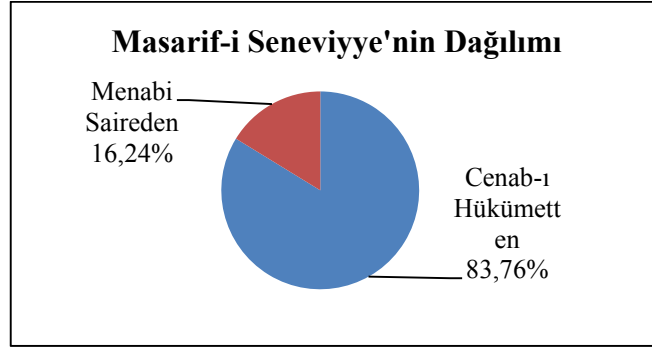
Karma ilköğretim okullarının erkek ve kız okullara oranla en çok olduğu vilayetler Edirne Vilayeti (% 75,76) ve Hüdavendigar Vilayeti (% 45,81)'dir. Edirne Vilayeti'ne bağlı bütün sancaklar % 50'nin üzerinde karma eğitime geçmiş durumdadır. Kırk Kilise Sancağı'nın % 87,50 oranında karma eğitim yaptığı anlaşılmaktadır. Merkeze bağlı Çatalca ve Kale-i Sultaniye de % 50'nin üzerinde karma eğitime geçmiş vilayetlerdendir.

Genel ilköğretim okullarının yıllık masrafları ile ilgili "*Masarif-i Seneviyye*" sütun başlığı altında "*Cenab-ı Hükümetten*", "*Menabi Saireden*" ve "*Yekün*" sütun başlıkları bulunmaktadır. Edirne Vilayeti'nin tamamının, Aydın Merkez Kazası'nın ve Kütahya Sancağı'nın yıllık masrafları hakkında malumat alınamadığı açıklama

---

²⁰² 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.2-4.

kısımında ve dipnot olarak verilmiştir. Ayrıca Çatalca, Kayseri ve Asir Sancaklarının Masarif-i Seneviyye sütununda hiçbir bilgi yazmamaktadır. Diğer bütün vilayet ve livalarda bulunan genel ilköğretim okullarının masrafları hakkında bilgiler mevcuttur.

Şekil 2. Genel İlköğretim Okullarında Masarif-i Seneviyye'nin Dağılımı

Hükümetten gelen kaynak miktarı 16.597.752 kuruş'tur. Bu % 83,76'ya denk gelmektedir. Farklı kaynakların miktarı ise 3.219.193 kuruş'tur. Bu da % 16,24'e denk gelmektedir. Toplam'da 19.816.945 kuruşluk yıllık masrafı olan ilköğretim okullarının hükümete ortalama masrafları 4.346,10 kuruştur. Birçok vilayet ve liva satırında farklı kaynaklar sütununda "0" yazmaktadır. Bu da birçok ilköğretim okulunun hükümetten gelen kaynaklarla eğitim-öğretimi sürdürmeye çalıştığını göstermektedir.

Hükümetten gelen kaynaklarda vilayet bazında İstanbul, en yüksek meblağı oluşturan vilayettir. Bu meblağ 1.520.540 kuruş'tur. Önemli büyük vilayetlerde yüksek meblağlar hükümet kaynaklıdır. Aydın, Haleb, Hüdavendigâr, Sivas, Trabzon Vilayetleri gibi vilayetler bu türdendir²⁰³.

Osmanlı toplumunun yeni usûl eğitim veren ibtidaiileri yeterince desteği vermediğini, birçok vilayette % 100 oranında hükümet kaynaklarıyla masrafların giderildiği anlaşılmaktadır. Merkezden taşraya doğru yayılarak gelişen eğitim uygulamalarının 1912'li, 1913'lü yıllarda henüz istenilen düzeye gelmediği görmek mümkündür. İstanbul da bile % 98,61 oranında bulunan hükümet kaynağı, Trabzon, Erzurum, Sivas, Diyarbakir gibi Anadolu'nun uzak vilayetleri, Doğu Akdeniz'e yakın yerleşim yerleri hariç neredeyse bütün Arap Yarımadası'ndaki vilayetler bu

²⁰³ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.2-4.

durumdadır. Farklı kaynaklardan hiçbir meblağın eğitim girdisi olarak yansımadağı görölmektedir.

Menabi Saireden başlığıyla farklı kaynaklardan masraflarının giderildiğı vilayetler Beyrut, Aydın, Hüdavendigar, Konya gibi vilayetlerdir. Beyrut Vilayeti'nde yıllık masrafların % 47,76'sı başka kaynaklardandır. Bu oran Aydın Vilayeti'nde % 45,41 düzeyindedir. Aydın Vilayeti aynı zamanda 838.113 kuruşluk yüksek bir meblağı farklı kaynaklardan temin ederek 1.845.459 kuruşla İstanbul'un da üzerinde bir meblağa ulaşmıştır. 1.542.020 kuruşla İstanbul Vilayeti, Aydın Vilayeti'ni izlemektedir. Hüdavendigar, Beyrut ve Konya farklı kaynaklarla eğitim masraflarını 1.000.000 kuruşun üzerine çıkararak vilayetlerdir. En düşük yıllık masrafa sahip vilayet ise Van Vilayeti'dir. 176.580 kuruşluk masrafları görönmektedir. Hiçbir farklı kaynağı yoktur. Basra, Hicaz ve Musul Vilayetleri düşük masraflı vilayetlerin başında gelmektedir.

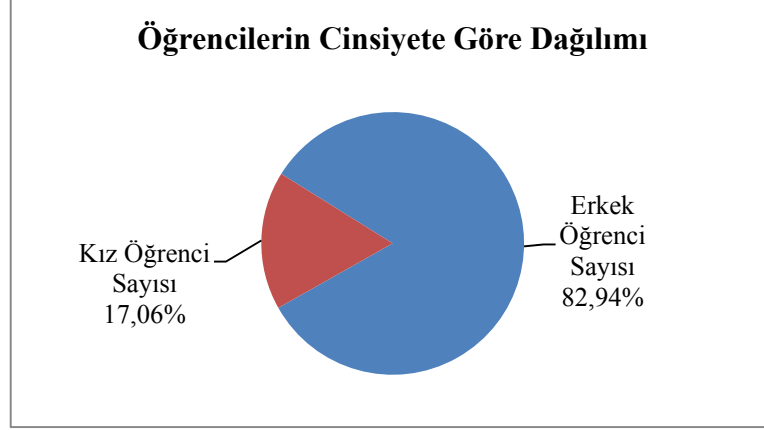
Vilayetlerin okul sayıları ile yıllık masraflarının hükümet kaynaklı meblağlar oran olarak okul başına 3.957 kuruş düşmektedir. İstanbul'daki ilköğretim okulları ortalama 17.477 kuruş ile en yüksek hükümet kaynaklı meblağ alan okullar olarak görölmektedir. Adana Kozan Sancağı ilköğretim okulları ise en düşük konumdadır. Okul başına hükümet kaynaklı meblağ ortalama 504 kuruş düşmektedir. Devlet kaynaklarının da vilayetlere eşit dağıtılmadağı sonucu da çıkmaktadır²⁰⁴.

3.2.2.1.1. Genel İlköğretim Kurumları Öğrenci İstatistiğı

1912-1913 ders yılı itibariyle Maarif-i Umumiye Nezareti'ne bağı olan genel ilköğretim kurumlarında 242.069 öğrenci bulunmaktadır. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı Şekil 3'de gösterilmiştir.

---

²⁰⁴ 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.2-4.

Şekil 3. Genel İlköğretim Okulları Öğrencilerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Şekil 3’de erkek öğrenci okullarının çokluğu durumunu, öğrenci sayılarında da görmek mümkündür. 242.069 öğrenciden 200.776’sı (% 82,94) erkek, 41.293’ü (% 17,06) kız’dır.

Genel ilköğretim okulları başına düşen öğrenci sayısı yaklaşık olarak 57,72’dir. Karma okulların kız-erkek öğrenci sayıları verilmediğinden buradan kesin bir bilgi çıkarılamamaktadır.

Genel ilköğretim okullarında vilayet ve livalara bakıldığında en çok öğrencinin 30.974 öğrenci Aydın Vilayeti’nde olduğu görülmektedir. Konya, Hüdavendigar, Edirne, Ankara ve Trabzon 10.000 öğrencinin üzerinde öğrencisi bulunması açısından öne çıkan vilayetlerdir. En az öğrenci ise Basra ve Hicaz Vilayeti’nde bulunmaktadır. Basra Vilayeti’nde 950, Hicaz Vilayeti’nde 1.024 öğrenci bulunmaktadır²⁰⁵.

Öğrencilerin cinsiyetine bakıldığında Aydın Vilayeti, erkek öğrencisi en çok olan vilayet konumundadır. 25.055 öğrencisi vardır. Konya, Hüdavendigar, Ankara ve Trabzon 10.000’nin üzerinde erkek öğrenciye sahip görülmektedir. Basra ve Hicaz Vilayetleri erkek öğrenci sayısı en düşük konumdadır. Sırasıyla 919 ve 918 erkek öğrenciye sahiptirler.

Erkek öğrencilerin kız öğrencilere oranında Yemen Vilayeti en yüksek oranla (% 98,28) erkek öğrenciye sahiptir. Basra, Mamuratülaziz, Trabzon, Van Vilayetleri % 90’nın üzerinde erkek öğrenciye sahiptir. İstanbul Vilayeti erkek-kız öğrenci

²⁰⁵ 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.2-4.

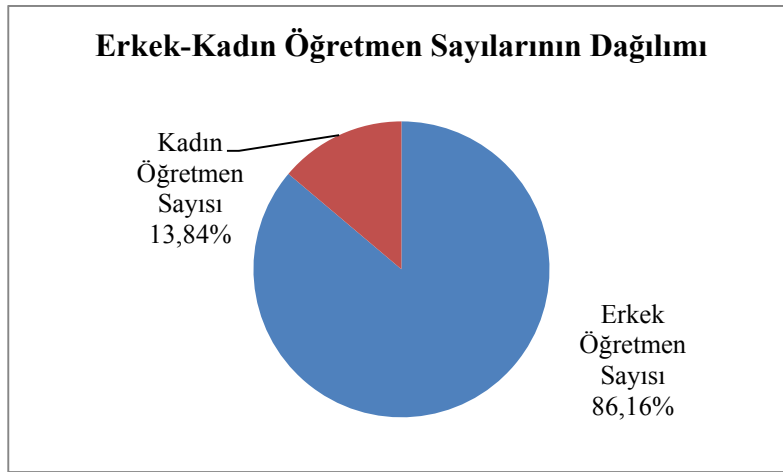
oranında erkek öğrenciler lehine en düşük orana sahip vilayet konumundadır. Öğrencilerinin % 58,79'i erkektir.

En yüksek kız öğrenci sayısında Aydın Vilayeti 5.919 öğrenci ile ilk sıradadır. Edirne Vilayeti'nde 5.380, Hüdavendigar Vilayeti'nde 4.570 ve İstanbul Vilayeti'nde 4.416 kız öğrenci mevcuttur. Düşük sayıda kız öğrenciye sahip vilayetler ise 31 öğrenci Basra, 44 öğrenci Yemen, 88 öğrenci Van Vilayeti'dir.

İstanbul Vilayeti kız öğrencilerinin oranı % 41,21'dir. Edirne % 37,73 ve Hüdavendigar % 24,72 oranında kız öğrenciye sahiptir. % 1,72 oranıyla Yemen Vilayeti kız öğrenci oranında en düşük konumdadır. Basra, Van ve Kastamonu gibi Vilayetler yine kız öğrencinin az olduğu vilayetlerdendir.

3.2.2.1.2. Genel İlköğretim Kurumları Öğretmen İstatistiği

1912-1913 ders yılı itibariyle genel ilköğretim kurumlarında bulunan öğretmenlere dair istatistikî veriler, cinsiyete göre ayrı sütunlar halinde Levha 1'de gösterilmiştir. Toplamda 7.260 öğretmenin görev yaptığı yazmaktadır²⁰⁶.

Şekil 4. Genel İlköğretim Okulları Erkek-Kadın Öğretmen Sayılarının Dağılımı

Erkek öğretmen sayısı 6.255 iken, kadın öğretmen sayısı 1.005'dir²⁰⁷. Okul sayısına oranlandığında okul başına 1,73 öğretmen düşmektedir. Birçok ilköğretim

²⁰⁶ Şubat 1910 tarihinde Maarif Nazırı Emrullah Efendi, 70 bin öğretmene ihtiyaç duyduklarını itiraf etmiştir "Muallim yok, taşra mekatib-i ibtidaileri için bugün yetmişbin muallime muhtacız. Terbiyetül etfalin mebadisinin anlar yetmiş bin muallim değil, bu mikdarın yüzde birini bulabileceğimizi kim iddia edebilir." 1912-1913 ders yılında ihtiyaç olan yetmişbin öğretmenin % 10'unun biraz üzerinde bir sayıda öğretmen bulunması, dönem açısından ciddi bir sorun olarak durmaktadır. Bkz. Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri*, PEGEM Akademi, 2.Baskı, Ankara, 2012, s.163.

okulunun 1 ya da 2 öğretmenle eğitim-öğretimi sürdürdüğü anlaşılmaktadır ki öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 33,34'dür.

En çok öğretmene sahip vilayetlere bakıldığında Aydın Vilayeti 860 öğretmenle öne çıkmaktadır. Toplam yedi vilayet 300'den fazla öğretmene sahiptir. İstanbul Vilayeti 471 öğretmene sahiptir. Edirne, Hüdavendigâr, Konya, Mamuratülaziz ve Trabzon Vilayetleri 300'den fazla öğretmeni olan vilayetlerdendir. Öğretmen sayısının az olduğu dört vilayet bulunmaktadır. Basra Vilayeti 54, Van Vilayeti 70, Hicaz Vilayeti 82 ve Musul Vilayeti 84 öğretmen ile ilköğretim okullarında eğitimi sürdürmüştür.

Erkek öğretmene en çok sahip olan vilayet Aydın Vilayeti'dir. 699 erkek öğretmeni vardır. İstanbul Vilayeti'nde 285 erkek öğretmen vardır. Konya, Hüdavendigâr ve Mamuratülaziz Vilayetleri erkek öğretmen sayısı açısından 300'ün üzerindedir. Basra Vilayeti de 50 erkek öğretmenle en az erkek öğretmene sahip konumdadır²⁰⁸.

Erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere oranında Kastamonu Vilayeti % 98,28 oranla en yüksek erkek öğretmen oranına ulaşmıştır. Yemen ve Hicaz Vilayetleri % 95'in üzerinde erkek öğretmene sahiptir. İstanbul Vilayeti % 60,51 ile en düşük erkek öğretmen oranına sahiptir.

Kadın öğretmenin en çok olduğu vilayet ise 186 öğretmenle İstanbul Vilayeti'dir. Aydın Vilayeti'nde 161 kadın öğretmen bulunmaktadır. Birçok vilayette 50'den çok az sayıda kadın öğretmen bulunmaktadır. Yemen ve Hicaz Vilayetlerinde sadece 3'er kadın öğretmen varken; bu sayı Kastamonu, Basra ve Van Vilayeti'nde 4'tür.

İstanbul Vilayeti en yüksek kadın öğretmen oranıyla öne çıkmaktadır. % 39,49 oranındadır. İstanbul dışında kalan tüm vilayetlerde % 20'nin altında

---

²⁰⁷ Yahya Akyüz Meşrutiyet döneminde öğretmenlerin sayısal durumunu anlatmaya başlarken "Meşrutiyet yıllarında öğretmenlere ilişkin istatistiklerde tutarlılık yoktur. Muallim'de çıkan çıkan bir yazıda, 1913-1914 ders yılında ülkedeki ilkokullarda 6255 erkek 1005 kadın öğretmenin bulunduğu kayıtlıdır. Oysa aynı yıla ait Maarif Nezareti'nin sonradan yayınladığı istatistiklerde ülkedeki 4486 ilkokulda 6872 erkek, 1154 kadın öğretmen, 111 erkek, 28 kadın memur bulunduğu görülmektedir." diyerek doğru bir tespit yaptığı, Muallim'deki yazının ise 1912-1913 ders yılına ait öğretmen sayıları olduğu net olarak görülmektedir. Bir tarih hatası olduğu anlaşılmaktadır. Bkz.1328-1329 M.U.N.İhs.M.s.2-4; Yahya Akyüz, age., s.162.

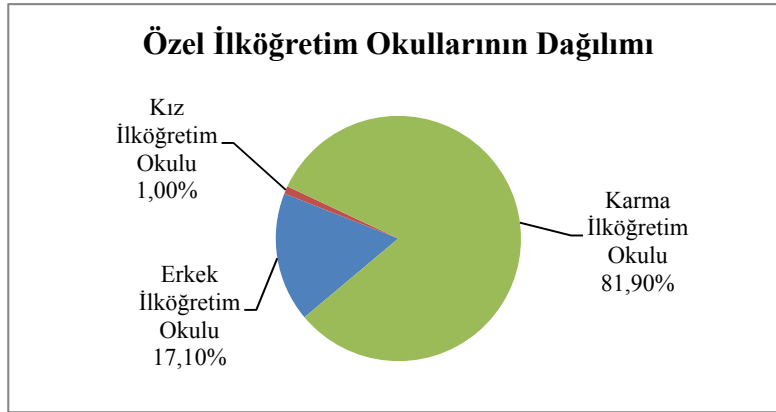
²⁰⁸ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.2-4.

kadınöğretmen bulunmaktadır. Kastamonu Vilayeti'ndeki kadın öğretmen oranı sadece % 1,71'dir.

3.2.2.2. Özel İlköğretim Kurumları İstatistiği

Levha 2'de "*Mekatib-i İbtidaiye-i Hususiye*"²⁰⁹ başlığıyla yer alan özel ilköğretim okulları; 2., 3. ve 4.sayfalarda Levha 1'in devamı olarak gösterilmiştir. Levha-1'de olduğu gibi 23 vilayet ve 15 merkeze bağlı liva'da bulunan okul, öğrenci ve öğretmen sayıları ve açıklamaları sütun başlıkları halinde gösterilmiştir. Edirne, Erzurum ve Adana Vilayetlerinin tamamı, Hüdavendigâr Vilayetinin Kütahya Sancağı²¹⁰, Merkeze Bağlı Çatalca ve Asir Sancakları ile ilgili satırlarda hiçbir istatistikî bilgi mevcut değildir. Özel ilköğretim okulunun olmadığı vilayetler olan Adana, Basra, Yemen ve Hicaz Vilayetleri satırlarında "0" yazmaktadır. Hiçbir okul verisi görülmemektedir.

Özel ilköğretim okul sayıları verilirken, "*zükûr*", "*inas*", "*muhtelit*" ve "*yekün*" sütun başlıkları altında gösterilmiştir. 6.692 Özel ilköğretim okulunun bulunduğu levha sonundan anlaşılmaktadır²¹¹.

Şekil 5. Özel İlköğretim Okullarının Dağılımı

Özel ilköğretim okulları ile ilgili sütunun sonunda 6.692 okulun var olduğu görülmektedir. 1.194 ilköğretim okulu (% 17.10) erkek öğrenciler, 67 ilköğretim okulu (% 1,00) kız öğrenciler için tahsis edildiği görülmektedir. Özel İlköğretim

²⁰⁹ Gayrimüslim Mekatib-i İbtidaiye başlığı altında, gayrimüslim ilköğretim okulları verilerinin yer alması hasebiyle, Mekatib-i İbtidaiye-i Hususiye tablosu müslim okulların verilerini kapsamaktadır. bkz.1328-1329M.U.N.İhs. M.s.2-8.

²¹⁰ Kütahya Sancağı ile ilgili 26 Temmuz 1913 tarihli bir istatistik cetvelinde 9 adet özel müslim ilköğretim okulu tespit edilmiştir. Bkz. BOA. MF. MGM. 9-36-H-18-N-1331.

²¹¹1328-1329M.U.N.İhs. M.s.2-4.

Okullarından karma eğitim yapan okul sayısı 5.481 (%81,90) olarak öne çıkmaktadır. Karma eğitimin yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır.

Özel ilköğretim okullarının en çok olduğu vilayet, Trabzon Vilayeti'dir. 1.755 okulla tüm ülkedeki özel ilköğretim okullarının % 26,23'ü ile ilk sırada yer almaktadır. Kastamonu Vilayeti 1.106, Hüdavendigâr Vilayeti 923 okulla en çok özel ilköğretim okulu bulunan yerlerin başında gelen vilayetlerdendir. İstanbul Vilayeti'nde ise 103 okul mevcuttur. Mecmuaya göre Adana, Basra, Yemen ve Hicaz Vilayetlerinde ise hiçbir özel ilköğretim okulu bulunmamaktadır²¹².

Özel ilköğretim okullarının erkek öğrencilere tahsis edilmiş olanlarda 170 okulla Sivas Vilayeti öne çıkmaktadır. Ülke genelinde % 17,10 oranında bulunan özel erkek ilköğretim okullarına nazaran Sivas Vilayeti'nde 373 okulun % 45,58'i özel erkek ilköğretim okuludur. Ayrıca tamamı *sıbyan mektebi* hüviyetindedir. Okul sayısı az olmasına rağmen Bağdat, Musul, Van, Diyarbakir ve Suriye Vilayetlerindeki bütün özel ilköğretim okulları erkek öğrencilere yöneliktir. Beyrut Vilayeti'nde 136 okulla % 95,77 oranındadır. Karma eğitimin öne çıktığı vilayetlerde özel erkek ilköğretim okul sayıları ve oranları da o nispetle azdır. Hüdavendigâr Vilayeti okullarının sadece % 1,08'i, Trabzon Vilayeti okullarının % 1,48'i erkek ilköğretim okuludur.

Özel ilköğretim okullarının kız öğrencilere tahsis edilmiş toplam 67 okul mevcuttur. Halep Vilayeti'nde 26 kız okulu vardır % 50'lik bir orana sahiptir. 9 adet vilayette hiçbir kız ilköğretim okulu bulunmamaktadır. Bazı vilayetlerde de 1 veya 2 kız ilköğretim okulu vardır.

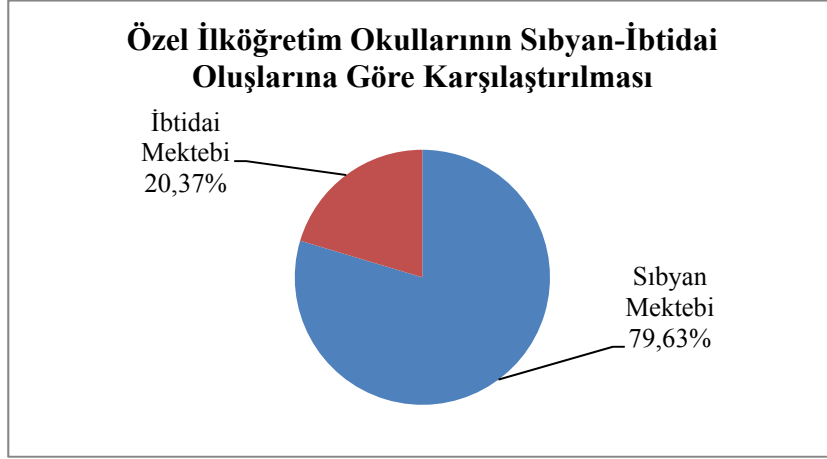
Özel ilköğretim okullarının ağırlıklı olarak karma eğitim yaptığı görülmektedir. 1.755 okuldan 1.725'inin karma eğitim yaptığı Trabzon Vilayeti öne çıkmaktadır. Oran olarak % 98,29'dur. Trabzon Vilayeti Lazistan ve Gümüşhane Sancakları, Kastamonu Vilayeti Sinob ve Kengiri Sancakları % 100 oranında karma eğitim uygulamaktadır. Bağdat, Musul, Van, Diyarbakir, Suriye ve Halep Vilayetleri'nde karma eğitim yapan özel ilköğretim okuluna raslanılmamaktadır.

---

²¹² Adana Vilayeti özel okulları ile ilgili 12 Haziran 1913 tarihli bir arşiv belgesinde 5 adet özel müslim okuldan bahsetmektedir. İbtidai düzeyinde okullardır. Arşiv belgesinin olması, mecmuanın hazırlanma aşamasında bir takım eksikliklerin olduğu izlenimini vermektedir. Bkz. BOA, MF. MGM,09-214/218-R-25-H-1329.

Özel İlköğretim Okullarının bir kısmı “*Sıbyan Mektebi*”²¹³ olarak, bir kısmı ise “*İbtidai Mektebi*” olarak teşkil edilmiştir²¹⁴. Bu durum açıklama kısmından da anlaşılmaktadır. Şekil 6’da “*Sıbyan-İbtidai*” karşılaştırmasını görmek mümkündür.

Şekil 6. Özel İlköğretim Okullarının Sıbyan/İbtidai Oluşlarına Göre Karşılaştırılması

Beyrut Vilayeti’nin özel erkek ilköğretim okulları; Trabzon ve Kastamonu Vilayetleri’nin tamamında, Konya ve Mamuratülaziz Merkez Sancakları’nda özel karma okullar; Sivas Vilayeti’nin tamamında, Halep Vilayeti’nin Maraş Sancağı’nda, merkeze bağlı Kale-i Sultaniye, Karesi, Karahisar-ı Sahib, Kayseri, Kuds-i Şerif, Bolu ve Canik Sancakları’nda bulunan bütün özel Müslim ilköğretim okulları “*sıbyan mektepleri*” olarak açıklanmıştır. Bu okulların sayısı 5.349’dur²¹⁵.

²¹³ Sıbyan arapça bir kelime olarak “sabi”nin çoğulu olarak, küçük erkek çocuk anlamında kullanılmıştır. Sıbyan Mektebi ise, Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda itibaren her köy ve mahallede en az bir tane oluşturulmuştur. Eğitimin esası, dinin ve ahlakın öğretilmesi üzerine idi. Mahalle mektebi adı da verilmişti. 1824 yılında II.Mahmud’un “Talimi Sıbyan” hakkındaki ferman ilk yasal düzenleme olarak geçmektedir. 1838 yılında da Meclis-i Umur-ı Nafia’nın yaptığı düzenlemedir. Denetlemenin geldiği bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. 8 Nisan 1847 tarihinde Makatib-i Umumiye Nezareti kurulduktan sonra yayınlanan “*Talimat*” ilköğretim yönetmeliği niteliğinde hazırlanmıştır. 1869 yılındaki Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, ilköğretimi doğal olarak sıbyan mekteplerini sistematik hale getirmiştir. Mekatib-i Sıbyaniyye olarak bulunan nezaret bünyesindeki idare, 1882 yılından itibaren yeni usul ile eğitim veren okullara izafen Mekatib-i İbtidaiye İdaresi adıyla anılmaya başlanmıştır. Sayıları II. Meşrutiyet’in ilanına kadar azalsa da ciddi sayıda varlığını sürdüren Sıbyan Mektepleri, özellikle Emrullah Efendi’nin nazırlığındaki çalışmalar ve Satı Bey’in İstanbul Darulmuallimininde bulunduğu sıradaki reform niteliğindeki çalışmalar sayesinde azalmıştır. Bkz. *Bayram Kodaman, II.Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991, s.31; Osman Nuri Ergin, *age.*, s.86; Yahya Akyüz, *age.*, s.270.

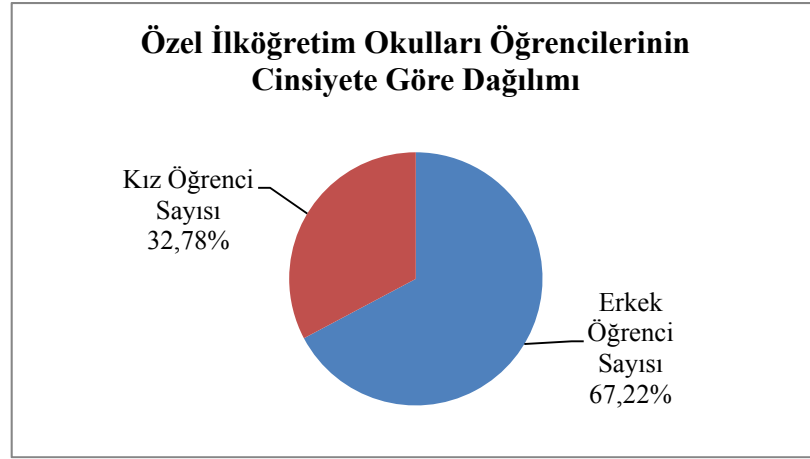
²¹⁴ 1894-1895 ve 1895-1896 ders yılı istatistiklerinde sıbyan mektebi için “*Usul-ü Atika*”, ibtidai mektebi için “*Usul-ü Cedide*” tabirleri kullanılmıştır. Bkz.1310-1311 *M.U.N.İst.M.*, s.9-20;1311-1312 *M.U.N.İst.M.*, s.9-20.

²¹⁵ 1328-1329 *M.U.N.İhs.M.s.2-4.*

3.2.2.2.1. Özel İlköğretim Kurumları Öğrenci İstatistiği

Özel ilköğretim okullarının toplam öğrenci sayısı 187.855’dir. En çok öğrenci, Trabzon Vilayeti Merkez Liva’sındadır ki öğrenci sayısı 24.637’dir. Trabzon Vilayeti de en çok öğrenciye sahip vilayet olarak görülmektedir. Öğrenci sayısı 36.569’dur. Öğrencilerin tamamı “*sıbyan mektebi*” öğrencisidir. Hüdavendigar (32.219 öğrenci) ve Kastamonu (21.223 öğrenci) Vilayetleri, Karesi Sancağı (19.764 öğrenci) en çok özel ilköğretim öğrencisi olan yerler olarak öne çıkmaktadır. En az öğrenci ise Bitlis (138 öğrenci) ve Van (216 öğrenci) Vilayetleri’nde bulunmaktadır.

Özel ilköğretim okulu öğrencilerinin cinsiyete göre dağılıma bakıldığında 126.284 erkek öğrenci (% 67,22), 61.571 kız öğrenci (%32,78) bulunmaktadır.

Şekil 7. Özel İlköğretim Okulları Öğrencilerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

En çok erkek öğrenci 20.449 öğrenciyle Trabzon Vilayeti’ndedir. % 55,92’lik bir orana denk gelmektedir. Hüdavendigar Vilayeti 17.425, Kastamonu Vilayeti 14.337 erkek öğrenciye sahiptir. Karesi Livası’da 14.179 erkek öğrenciyle bağımsız livalar arasında en çok erkek öğrencisi olan liva olarak dikkat çekmektedir. En az erkek öğrenci ise 104 öğrenciyle Bitlis Vilayeti’ndedir. 216 erkek öğrenciyle Van Vilayeti de en az erkek öğrencisi olan vilayetlerdendir. İstanbul Vilayeti’nde 2.900 erkek öğrenci vardır.

Diyarbakir, Van, Suriye, Basra, Musul ve Bağdat Vilayetleri ile İzmit ve Menteşe bağımsız livalarında erkek öğrenci oranı % 100’dür. Hüdavendigar Vilayeti erkek öğrenci oranı ise % 54,08 ile en düşük seviyededir²¹⁶.

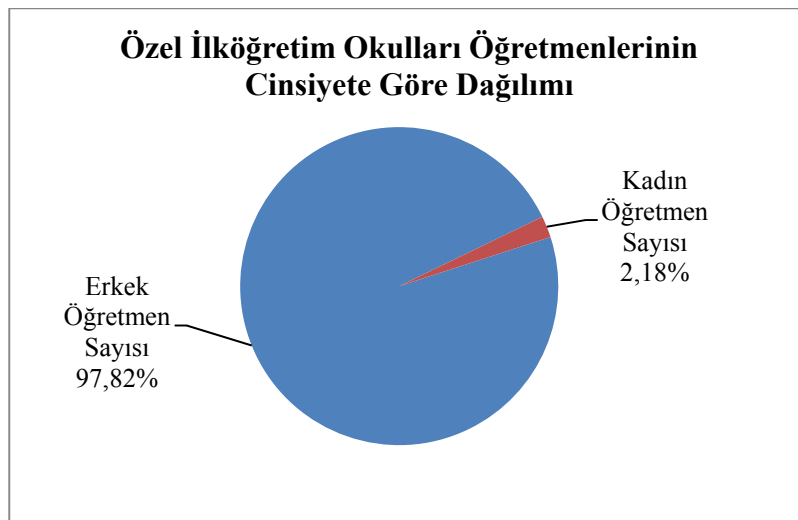
²¹⁶ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.2-4.

En çok kız öğrenci 16.120 öğrenciyle Trabzon Vilayeti'ndedir. % 44,08'lik bir orana denk gelmektedir. Hüdavendigâr Vilayeti 14.794, Kasaamonu Vilayeti 6.886 ve Sivas Vilayeti 4.270 kız öğrenci sayısı ile en çok kız öğrencisi olan vilayetler arasındadır. Karesi Livasında ise 5.585 kız öğrenciyle bağımsız livalar arasında en çok erkek öğrencisi olan liva olarak dikkat çekmektedir. En yüksek kız öğrenci oranı ise Haleb vilayeti Maraş Livasında'dır. 1.015 öğrencinin % 56,16'sı olan 570 kız öğrenciye sahiptir. % 50,21 oranla Gümüşhane Livası yüksek oranda kız öğrencisi olan livalardandır. Hüdavendigâr (% 45,92), Trabzon (% 44,08) gibi bazı vilayetlerde % 50'ye yakın kız öğrenci vardır. Diğer vilayet ve livalarda kız öğrenci sayısı % 50'nin çok altındadır. Diyarbakir, Van, Suriye, Basra, Musul ve Bağdat Vilayetleri'nde kız öğrenci olmadığından oranları sıfırdır. Kızların eğitime yönelik Özel İlköğretim Okullarının olmadığı yerlerde de kız öğrencilerin eğitimden mahrum kaldığı anlaşılmaktadır.

Özel ilköğretim okulu başına düşen öğrenci sayısı yaklaşık olarak 28,07'dir. Karma eğitim yapan okulların kız-erkek öğrenci sayıları verilmediğinden buradan kesin bir yorum çıkmamaktadır.

3.2.2.2.2. Özel İlköğretim Kurumları Öğretmen İstatistiği

1912-1913 ders yılı itibariyle özel ilköğretim okullarında çalışan öğretmenlerin 7.218'i erkek öğretmen, 161'i kadın öğretmen'dir. Toplam 7.379 öğretmenin görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Şekil 8. Özel İlköğretim Okulları Öğretmenlerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Özel ilköğretim okullarında sadece % 97,82'lik bir oranla erkek öğretmen çalışmaktadır. En çok erkek öğretmen, 1.807 erkek öğretmenle Trabzon Vilayeti'nde bulunmaktadır. Kastamonu Vilayeti 1.107, Hüdavendigâr Vilayeti 944 ve Sivas Vilayeti 394 erkek öğretmenle en çok erkek öğretmenin bulunduğu vilayetlerdendir. İstanbul vilayeti'nde ise 257 erkek öğretmen bulunmaktadır. Bağımsız livalardan Karesi Livası'nda da 828 erkek öğretmen bulunmaktadır. En az erkek öğretmen ise Bitlis Vilayeti'nde sadece 6'dır. Van Vilayeti de 12 ve Ankara Vilayeti 23 erkek öğretmenle en az erkek öğretmenin bulunduğu vilayetlerdendir²¹⁷.

Özel ilköğretim okullarında sadece % 2,18'lik bir oranla kadın öğretmen çalışmaktadır. Kadın Öğretmen istihdamı çok düşüktür. Birkaç istisna olarak Maraş Livasında 43 öğretmenin 24'ü (% 55,81), Antalya Livasında 2 öğretmenden biri (% 50,00) ve Trablusşam Livasında 18 öğretmenin 6'sı (% 33,33) kadın öğretmendir. 11 vilayette kadın öğretmen hiç bulunmamaktadır²¹⁸. İstanbul Vilayeti'nde ise % 15,18'lik bir oranla 46 kadın öğretmen çalışmaktadır.

6.692 özel ilköğretim okulunda 7.379 öğretmenin görev yaptığına bakıldığında okul başına 1,10 öğretmen düşmektedir. Öğretmen başına da 25,46 öğrenci düştüğü görülmektedir.

3.2.2.3. Gayrimüslim İlköğretim Kurumları İstatistiği

“*Mekatib-i Gayri Müslime*” başlığıyla Levha 3, gayrimüslim ilköğretim okullarına ait istatistikî verileri kapsamaktadır. 5., 6., 7. ve 8. sayfalarda bulunan *mekatib, şakirdan ve muallimin* ara sütun başlıkları altında cemaatlere ait veriler sıralanmıştır. Edirne, Erzurum, Trabzon, Diyarbakir, Suriye, Basra, Yemen ve Hicaz Vilayetleri'nin tamamı; Hüdavendigâr Vilayeti Kütahya Sancağı²¹⁹, merkeze bağlı livalardan olan Çatalca, Zor, Medine-i Münevvere ve Asir Sancakları gayrimüslim ilköğretim okulları ile ilgili hiçbir veri yoktur.

²¹⁷ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.s.2-4.

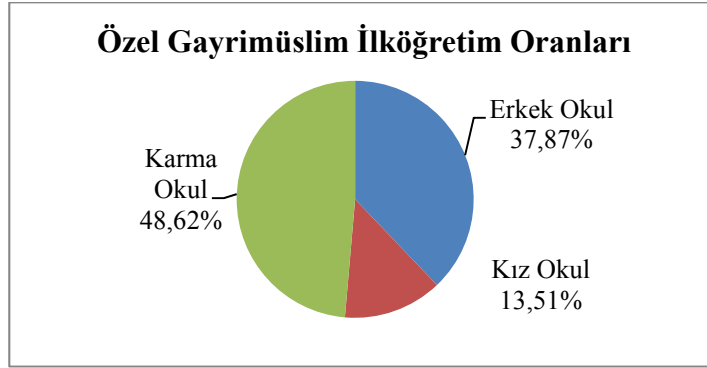
²¹⁸ Diyarbakir, Suriye, Kastamonu, Adana, Konya, Basra, Bağdat, Musul, Van, Yemen, Hicaz Vilayetleri kadın öğretmenin olmadığı vilayetlerdir. Bkz. 1328-1329 M.U.N.İhs.M.s.2-4.

²¹⁹ Kütahya Sancağı ile ilgili 26 Temmuz 1913 tarihli bir istatistik cetvelinde 5 adet ermeni, 3 adet rum ilköğretim okulunun olduğu görülmektedir. Ayrıca 2 adet Fransız ve 1 adet Alman okulunun da olduğunu bu cetvelden anlıyoruz. Bkz. BOA.MF.MGM. 9-36-H-18-N-1331.

Tablo 9. Gayrimüslim İlköğretim Kurumlarında Okuyan Öğrencilerin Mensup Olduğu Cemaatler

Gayrimüslim Cemaatin Adı		Gayrimüslim Cemaatin Adı	
1	Ermeni	6	Protestan
2	Rum	7	Süryani
3	Ermeni Katolik	8	Keldani
4	Rum Katolik	9	Milel Saire ²²⁰
5	Musevi		

9 cemaat başlığı ile ilgili 23 vilayet (her livası ayrı ayrı) ve 15 merkeze bağlı liva olarak satır başlıkları oluşturulduğu görülmektedir. Gayrimüslim ilköğretim okulları; *zükur*, *inas* ve *muhtelit* olarak ayrılmıştır. 1912-1913 ders yılı itibariyle 1.962 gayrimüslim ilköğretim okulu bulunmaktadır²²¹.

Şekil 9. Özel Gayrimüslim İlköğretim Erkek/Kız/Karma Okullarının Oranı

1.962 özel gayrimüslim ilköğretim okulundan 743'ü (% 37,87) erkek, 265'i (% 13.51)'i kız, 954'ü (%48.62) karma olarak teşekkül edildiği görülmektedir.

Rum cemaatine ait okul sayısı 906'dır. Gayrimüslim ilköğretim okullarının % 46,18'i ile en çok okula sahip cemaat olma konumundadır. Ermeni cemaatine ait okul sayısı 671'dir. Oran olarak da % 34,20'ye denk gelmektedir.

²²⁰ 1913-1914 ders yılı İhsaiyat Mecmuasında Milel Saire olarak gösterilen cemaatler ayrı bir sütunda gösterilmeden açıklama sütununda; Bulgar, Keldani, Süryani, Marunî, Protestan, Katolik ve Samiri olarak geçmektedir. Keldani, Süryani, Protestan, Rum ve Ermeni Katolik 1912-1913 ders yılı İhsaiyat Mecmuasında ayrı sütun başlığı olarak geçmektedir. Bulgar, Marunî ve Samiri cemaatleri "milel saire" yani diğer cemaatler olarak düşünülebilir. Bkz. 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.5-8; 1329-1330 M.U.N.İhs.M.s.5..

²²¹ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.5-8.

En fazla erkek öğrencilere yönelik ilköğretim okulu olan cemaatler Keldani ve Süryani cemaatidir. En fazla kız öğrencilere yönelik ilköğretim okuluna sahip cemaatler ise *Milel-i saire* ve *Protestan* cemaatlerine aittir. En fazla karma eğitim uygulayan ilköğretim okuluna sahip olan cemaatler ise; Rum ve Protestan Cemaatleri'dir. Cemaatlere göre okul sayısı ve oranları Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Gayrimüslim İlköğretim Okulları Cemaat Bazlı Erkek/Kız/Karma Okul Sayı ve Oranları²²²

Cemaatler	Erkek		Kız		Karma		Toplam Sayısı
	Okul Sayısı	%	Okul Sayısı	%	Okul Sayısı	%	
Ermeni	277	41,28	82	12,22	312	46,50	671
Rum	249	27,48	111	12,25	546	60,26	906
Ermeni Katolik	29	53,70	12	22,22	13	24,07	54
Rum Katolik	42	68,85	13	21,31	6	9,84	61
Musevi	47	48,45	19	19,59	31	31,96	97
Protestan	24	30,38	17	21,52	38	48,10	79
Süryani	31	88,57	3	8,57	1	2,86	35
Keldani	30	93,75	1	3,13	1	3,13	32
Milel-i Saire	14	51,85	7	25,93	6	22,22	27
Toplam	743	37,87	265	13,51	954	48,62	1.962

Musul ve Van Vilayeti'nin tamamında, Beyrut Vilayeti Lazkiye Sancağı'nda bulunan gayrimüslim ilköğretim okullarının tamamı erkek öğrencilere yöneliktir²²³. Hüdavendigâr Vilayeti'nin tamamında sadece 1 okul, Canik Sancağında 9 okul erkek öğrencilere yöneliktir. Başkent İstanbul'dakigayrimüslim ilköğretim okullarının % 32,70'i erkek öğrencilere yöneliktir.

Gayrimüslim ilköğretim okullarının kız öğrencilere yönelik olanlarının sadece iki yer istisna olacak şekilde % 50'nin çok altında olduğu görülmektedir. Adana Vilayeti Kozan Sancağı'nda bulunan gayrimüslim ilköğretim okullarının yarıdan fazlası (11 okuldan 6'sı), Aydın Vilayeti Denizli Sancağı'nda bulunan gayrimüslim ilköğretim okullarının yarısı (6 okulun 3'ü) kız öğrencilerine yöneliktir²²⁴.

²²² 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.5-8.

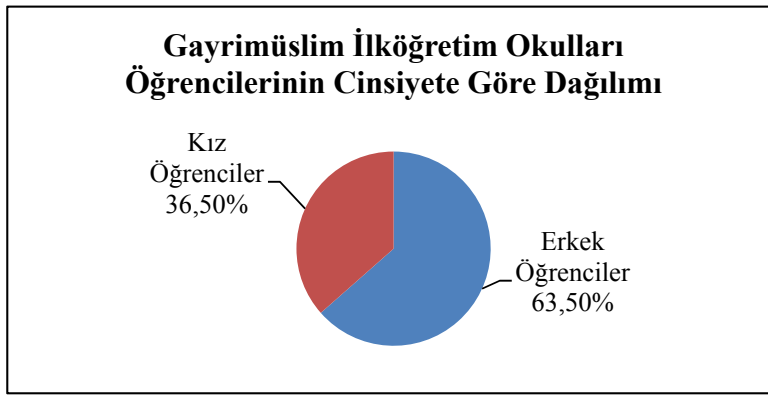
²²³ Lazkiye Sancağında bulunan gayrimüslim okullarının sayısı eksiktir. Sadece 1 okul görülmektedir. Bir arşiv belgesinde aynı dönemde 9 okulun bulunduğu; bu okulların 4'ü erkek, 3'ü kız ve 2'si karma eğitim verdiği görülmektedir.bkz. Bkz. BOA.MF.MGM., 9-259-R-18-T-1329.

²²⁴ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.5-8.

Hüdavendigâr Vilayeti'nde bulunan gayrimüslim ilköğretim okullarının tamamına yakını (%96,77) karma eğitime geçmiştir. Hüdavendigâr Vilayeti Ertuğrul Sancağı, Halep Vilayeti Maraş Sancağı, Mamuratülaziz Vilayeti Malatya Sancağı gayrimüslim ilköğretim okulları tamamen karma eğitim yapmaktadır.

3.2.2.3.1. Gayrimüslim İlköğretim Kurumları Öğrenci İstatistiği

1912-1913 ders yılı itibariyle gayrimüslim ilköğretim okullarında 152.744 öğrenci mevcuttur. 96.994 öğrenci (% 63,50) erkek, 55.750 öğrenci (% 36,50) kız'dır. Okul başına 77,85 öğrenci düşmektedir.

Şekil 10. Gayrimüslim İlköğretim Okulları Öğrencilerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Gayrimüslim ilköğretim okullarında mensup olduğu cemaate göre en fazla erkek öğrenci *milel-i saire* olarak adlandırılan diğer farklı inanç gruplarına aittir. Milel-i Saire'ye mensup erkek öğrencinin oranı % 90,68 oranındadır. Rum Katolik cemaatine mensup erkek öğrenciler % 74,51 oranındadır. Kız öğrencilerin en çok olduğu gayrimüslim okulları ise Protestan cemaatine aittir. Bu oran % 41,86'dır.

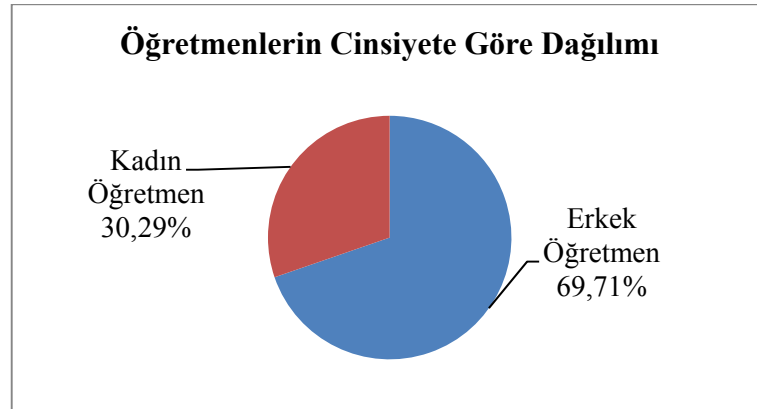
Tablo 11. Gayrimüslim İlköğretim Okulları Cemaat Bazlı Erkek/Kız Öğrenci Sayı ve Oranları²²⁵

Cemaatler	Erkek Öğrenciler		Kız Öğrenciler		Toplam Sayısı
	Öğrenci Sayısı	%	Öğrenci Sayısı	%	
Ermeni	33.603	65,54	17.666	34,46	51.269
Rum	41.126	60,70	26.623	39,30	67.749
Ermeni Katolik	2.477	60,37	1.626	39,63	4.103
Rum Katolik	2.049	74,51	701	25,49	2.750
Musevi	11.785	67,53	5.667	32,47	17.452
Protestan	2.832	58,14	2.039	41,86	4.871
Süryani	1.578	61,42	991	38,58	2.569
Keldani	1.077	73,47	389	26,53	1.466
Milel-i Saire	467	90,68	48	9,32	515
Toplam	96.994	63,50	55.750	36,50	152.744

Musul Vilayeti Kerkük, Süleymaniye Sancakları, Beyrut Vilayeti Lazkiye Sancağı öğrencilerinin tamamı erkektir. İstanbul'da bulunan gayrimüslim ilköğretim okulları öğrencilerinin % 56,19'u erkek, % 43,81'i kız öğrencilerdir. En fazla kız öğrenci ise % 66,67 ile Trablusşam Sancağı'ndadır.

3.2.2.3.2. Gayrimüslim İlköğretim Kurumları Öğretmen İstatistiği

1912-1913 ders yılında gayrimüslim ilköğretim kurumlarında 4.563 öğretmen çalışmaktadır. Bu öğretmenlerin 3.181'i erkek, 1.382'si kadındır.

Şekil 11. Gayrimüslim İlköğretim Okulları Öğretmenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

²²⁵ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.5-8.

Gayrimüslim ilköğretim okullarındaki kadın öğretmen sayısı ve oranı, Genel ve Özel İlköğretim okullarına nazaran çok yüksektir. Erkek öğretmenlerin yarısına yakın (2,3 kat fark) kadın öğretmen çalıştığı görülmektedir.

Keldani cemaatine mensup öğretmen cinsiyete göre oranlarına bakıldığında erkek öğretmenlerin % 93,55 oranında olduğu görülmektedir. Süryani cemaatine ve diğer inanç grup cemaatlerine bakıldığında erkek öğretmen oranı çok yüksektir. Protestan cemaatine mensup erkek öğretmen oranı, kadın öğretmen oranına yakın olarak % 56,76 çıkmıştır. Ermeni Katolik (% 42,59) ve Protestan (% 43,24) cemaatlerine mensup Kadın öğretmen oranı da % 40'ın üzerindedir²²⁶. Erkek-kadın öğretmen sayıları ve birbirlerine oranları Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12. Gayrimüslim İlköğretim Okullarının Cemaat Bazlı Erkek/Kadın Öğretmen Sayı ve Oranları

Cemaatler	Erkek Öğretmen		Kadın Öğretmen		Toplam Sayısı
	Öğretmen Sayısı	%	Öğretmen Sayısı	%	
Ermeni	1.107	65,62	580	34,38	1.687
Rum	1.206	71,07	491	28,93	1.697
Ermeni Katolik	93	57,41	69	42,59	162
Rum Katolik	146	81,56	33	18,44	179
Musevi	389	75,10	129	24,90	518
Protestan	84	56,76	64	43,24	148
Süryani	52	89,66	6	10,34	58
Keldani	58	93,55	4	6,45	62
Milel-i Saire	46	88,46	6	11,54	52
Toplam	3.181	69,71	1.382	30,29	4.563

1.962 Gayrimüslim ilköğretim okulunda 4.563 öğretmenin görev yaptığını düşünürsek okul başına 2,33 öğretmen düşmektedir. Öğretmen başına 33,47 öğrenci düşmektedir²²⁷.

²²⁶ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.5-8.

²²⁷ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.5-8.

Tablo 13. Gayrimüslim İlköğretim Okulları Başına Düşen Cemaat Bazlı İbtidai/Öğrenci, İbtidai/Öğretmen, Öğretmen/Öğrenci Sayıları

Cemaatler	İbtidai Başına Düşen Öğrenci Sayısı	İbtidai Başına Düşen Öğretmen Sayısı	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı
Ermeni	76,41	2,51	30,39
Rum	74,78	1,87	39,92
Ermeni Katolik	75,98	3,00	25,33
Rum Katolik	45,08	2,93	15,36
Musevi	179,92	5,34	33,69
Protestan	61,66	1,87	32,91
Süryani	73,40	1,66	44,29
Keldani	45,81	1,94	23,65
Milel-i Saire	19,07	1,93	9,90
Toplam	77,85	2,33	33,47

Gayrimüslim ilköğretim okullarında bulunan öğretmenlerin vilayetlere dağılımına bakıldığında 848 öğretmenle en fazla öğretmene sahip vilayet, İstanbul Vilayeti'dir²²⁸. Sivas Vilayeti'nde 397, Aydın Vilayeti 386, Beyrut Vilayeti 341 ve Hüdavendigar Vilayeti 312 öğretmenle en çok öğretmenin bulunduğu vilayetlerdendir. 21 öğretmenin bulunduğu Kastamonu Vilayeti en az öğretmenin bulunduğu vilayet konumundadır.

Erkek öğretmenin en fazla olduğu vilayet, İstanbul Vilayeti'dir. 491 öğretmen erkektir. Bu sayı Sivas Vilayeti'nde 288'dir. Kastamonu Vilayeti'nde sadece 12'dir. Kadın öğretmenler ise en fazla sayıda 357 kişiyle İstanbul Vilayeti'ndedir. Aydın, Hüdavendigar ve Sivas Vilayetleri'nde 100'den fazla Kadın öğretmen bulunmaktadır. Musul Vilayeti'nde hiç kadın öğretmen yokken, Bağdat Vilayeti'nde 6, Kastamonu Vilayeti'nde sadece 9 kişidir.

Öğretmenlerin % 100'ü erkektir. Bağdat Vilayeti'ndeki erkek öğretmen oranı % 95,89 oranındadır. Adana Vilayeti'nde bulunan gayrimüslim ilköğretim okullarındaki öğretmenlerde kadın öğretmenler erkek öğretmenlerden daha fazladır.

²²⁸ Bir belgede 1912 yılına ait "Patrikhaneye merbut dersaadette kain ermeni mekteb muallimlerinin isimleri gösterir cetvel" de 126 öğretmen ile ilgili isimlere rastlıyoruz. Bkz. BOA,MF.HUS.18-560-H-1330.

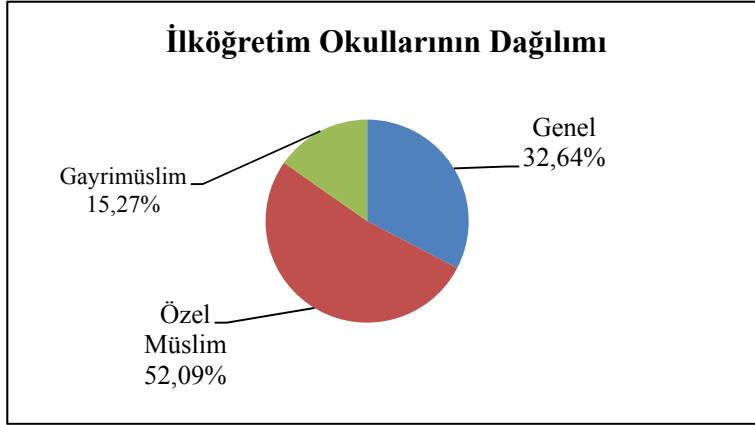
İstisnai bir durum olarak % 52,99 oranında kadın, % 47,01 oranında erkek öğretmen vardır. Bağdat Vilayeti'nde ise kadın öğretmen oranı sadece % 4,11'dir²²⁹.

3.2.3. İlköğretim Kurumları İstatistiği'nin Değerlendirilmesi

Levha 4'de ilköğretim kurumlarının tamamına dair "İcmal" tablosu yer almaktadır. 23 vilayet ve 15 merkeze bağlı liva ilköğretim okullarına ait okul, öğrenci, öğretmen sayıları toplu olarak verilmiş, ortaöğretim okullarının ibtidai sınıflarında yer alan öğrenci sayıları da ayrı bir sütun başlığıyla eklenmiştir²³⁰.

1912-1913 ders yılı sonu itibariyle Osmanlı Devleti bünyesinde 12.848 ilköğretim okulu bulunmaktaydı. Bu okulların 4.194'ü genel, 6.692'si özel ve 1.962'si gayrimüslim ilköğretim okuludur. Yabancı okullar hakkında hiçbir veri yoktur²³¹.

İlköğretim Okulları'nın Resmi/Özel Müslim/Gayrimüslim ayrımına göre dağılımı Şekil 12'de görülebilir.

Şekil 12. İlköğretim Okullarının Dağılımı

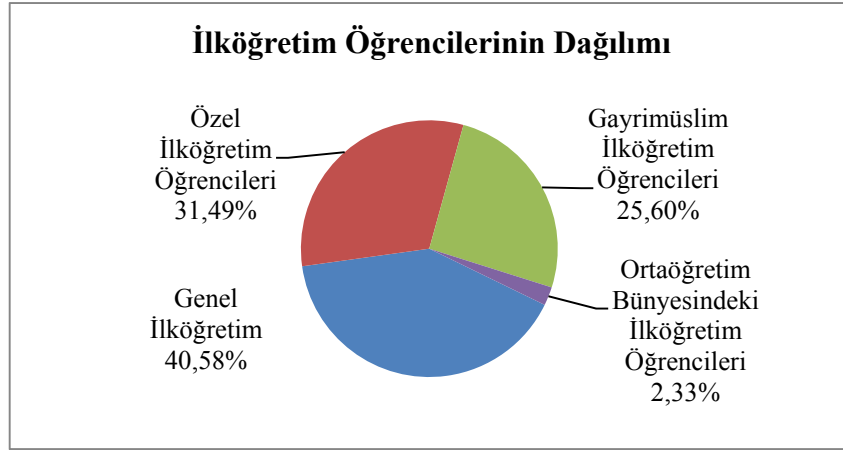
Okul sayısı açısından Özel ilköğretim okulları bütün ilköğretim okullarının yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Gayrimüslim İlköğretim okulları da özel okul konumunda olduğundan % 67,36 oranında özel ilköğretim okulu olduğu anlaşılmaktadır. Genel İlköğretim Okullarının % 32,64 oranındadır.

²²⁹ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.s.5-8.

²³⁰ 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.9.

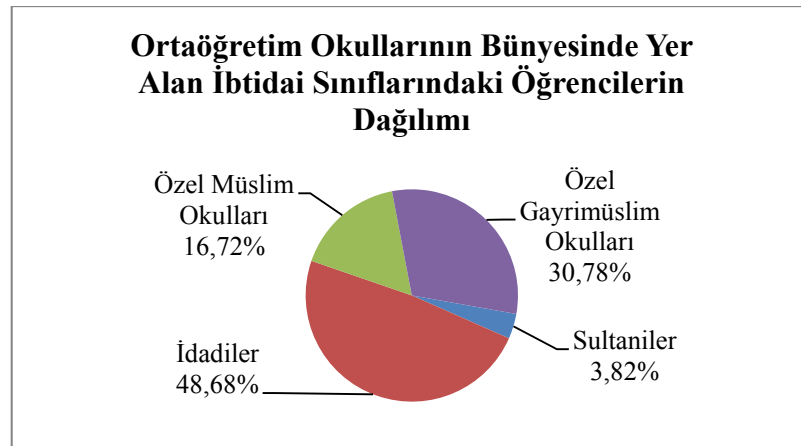
²³¹ 1913-1914 ders yılı İhsaiyat Mecmuası'nda 215 yabancı ilköğretim okulu hakkında istatistiki tablo mevcuttur. 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.7.

1912-1913 ders yılı itibariyle ilköğretim okullarında; ortaöğretim okullarının ilköğretim sınıflarındaki öğrencilerle beraber 596.577 öğrenci mevcuttur. İlköğretim okullarında 582.668 öğrencinin 242.069'ı genel ilköğretim, 187.855'i özel ilköğretim ve 152.744'ü gayrimüslim ilköğretim öğrencileridir. 13.909 öğrenci ise ortaöğretim okullarının ilköğretim sınıflarındaki öğrencilerdir²³².

Şekil 13. İlköğretim Öğrencilerinin Dağılımı

Ortaöğretim okulları bünyesinde yer alan 13.909 öğrencinin 532'si sultanilerde, 6.771'i idadilerde, 2.325'i Özel Müslim Ortaöğretim okullarında ve 4.281'i Özel Gayrimüslim Ortaöğretim okullarında okumaktadır. Maarif-i Umumiye Nezareti'nin bünyesindeki ortaöğretim okulları olan sultani ve idadilerde toplam 7.303 ilköğretim öğrencisi bulunmaktadır. Ortaöğretim okulları bünyesinde okuyan ilköğretim öğrencilerinin % 52,5'sinin devlet okulunda okuduğu sonucu çıkmaktadır.

Şekil 14. Ortaöğretim Okullarının Bünyesinde Yer Alan İbtidai Sınıflarındaki Öğrencilerin Dağılımı

²³² 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.9.

Maarif-i Umumiye Nezareti bağı ortaöğretim okulları bünyesindeki ilköğretim öğrencileri dâhil edildiğinde 249.372 öğrenci sayısına ulaşılmaktadır. Oranı ise % 41,80'dir. 347.205 öğrenci ise özel öğretim bünyesinde kalmaktadır. Oranı % 58,20 olarak çıkmaktadır.

İlköğretim okulları bünyesinde toplam olarak 19.212 öğretmen bulunduğu görülmektedir. Bu öğretmenlerin 16.664'ü erkek, 2.548'i Kadın öğretmendir. Öğretmenlerin % 86,74'ü erkek, % 13,26'sı Kadın öğretmendir²³³.

Tablo 14. İlköğretim Okulları Erkek/Kadın Öğretmen Sayıları ve Oranları

Öğretmenlerin Cinsiyetleri	Genel İlköğretim Okulları		Özel İlköğretim Okulları		Gayrimüslim İlköğretim Okulları		Toplam
	Öğretmen Sayısı	%	Öğretmen Sayısı	%	Öğretmen Sayısı	%	
Erkek Öğretmen	6.255	37,54	7.228	43,37	3.181	19,09	16.664
Kadın Öğretmen	1.005	39,44	161	6,32	1.382	54,24	2.548
Toplam	7.260	37,79	7.389	38,46	4.563	23,75	19.212

3.3. Ortaöğretim

1912-1913 ders yılı İhsaiyat Mecmuası; istatistikî veri açısından, ortaöğretim kurumlarına, ilköğretim ve yükseköğretim kurumlarına nazaran, daha ayrıntılı yer vermiştir. 5. ile 35. levhalar arasında kalan 31 levha tamamen ortaöğretime aittir. Mecmuada 2.Kısımda darulmualliminlere, 3.Kısımda mekatib-i taliye ile sultanilere, 4.Kısımda mekatib-i idadilere ve 5.Kısımda mekatib-i taliye-i hususilere yer verilmiştir. 35.Levha ile ortaöğretimin "İcmal"i ortaya konmuştur²³⁴.

3.3.1. Ortaöğretim Kurumları İstatistik Verilerinin Kaynağı

Maarif-i Umumiye Nezareti'nin, ortaöğretim kurumları olan darulmualliminler, sultaniler, idadiler ve özel ortaöğretim kurumlarının istatistikî verilerini toplarken pratik ve işlevsel cetveller kullandığı görülmektedir. Okullardaki yönetici ve öğretmenlerin doldurmaları gereken tablolar, gerekli açıklamalarla anlaşılması kolay hale getirilmiştir. Mecmuada ortaöğretim kurumları ile ilgili levhalarda da yer alan ayrıntılı verilerin tek bir cetvelde istendiğibirçok arşiv belgesinden anlaşılmaktadır. 1912-1913 ders yılına ait bir istatistik cetvelinin başlığı

²³³ 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.9.

²³⁴ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.10-39.

şu şekildedir; “1328-1329 Maarif-i Umumiyye Nezareti – İhsaiyat Müdiriyeti - Darulmualliminler ile Mekatib-i Taliyeye Mahsusdur”²³⁵. Bu başlık, cetvelin bütün ortaöğretim kurumlarında doldurulması istenen standart bir cetvel olduğunu göstermektedir.

İstatistik cetvelinde bulunan sütun ve satır başlıklarının, hangi amaç için veri istenildiğini açık ve anlaşılır ifadelerle göstermesi, maarif teşkilatında istatistik normlarına sahip bir anlayışın oluştuğunu göstermesi bakımından manidardır.

Örnek olarak ele aldığımız istatistik cetveli, Darüşşafakat’ül İslamiye’ye ait cetveldir²³⁶. Darüşşafaka hakkında 1912-1913 ders yılı İhsaiyat Mecmuası’nda hiçbir istatistik verisinin olmaması da ilginçtir²³⁷.

Ortaöğretim kurumları için istatistik cetveli, mektebin ismi ile başlamaktadır. Daha sonra öğrencilerin yatılı veya gündüzlü olarak hangi cemaate mensup olduğu ile ilgili veriler istenmektedir. *Müslim, Rum, Ermeni, Musevi ve Milel-i muhtelif*e başlıklarıyla hangi cemaat ile ilgili veri istendiğini de görmek mümkündür. Bu veriler de şu başlıklarla istenmektedir:

---

²³⁵BOA.MF.İST.14-039,040-1332-Ca-11.

²³⁶Darüşşafaka tarihi için bkz. <https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/tarihce>, 26.03.2019, 16.03; Nuri Güçtekin, *İstanbul'daki Müslim Özel Mektepleri(1873-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s.98-104.

²³⁷1910-1911 ders yılına ait veriler, Darüşşafaka hakkında genel bilgilerle 1323-1324 kısmen 1325-1326 İstatistik Mecmuasında yer almıştır. 1329-1330 ders yılına ait İhsaiyat Mecmuasında da sadece istatistik olarak mevcuttur. Elimizde arşiv belgesindeki veriler, aradaki eksikliği tamamlar niteliktedir. 1328-1329 ders yılı İhsaiyat Mecmuasında ise yer almamaktadır. Mecmuanın hazırlanma evresinden sonra cetvelin nezarete ulaşmış olması olasıdır. Bu cetvelin varlığı buna delil olabilir. bkz. *1323-1324 kısmen 1325-1326 İst.M.* s.28-30; *1328-1329 M.U.N.İhs.M;* *1329-1330 M.U.N.İhs.M.*,s.71.

Tablo 15. Ortaöğretim Kurumlarının Doldurdıkları İstatistik Cetvelinde İstenen Öğrenci Verileri

<u>Sıra</u>	<u>İstenen Veri Başlığı</u>
1	Sene-i Dersiye-i Sabıkadan Müdavim
2	Sene-i Dersiye Zarfında Kayd İdilen
3	Yekün
4	Mektebi Terk İdenler
5	Sene-i Dersiye Zarfında Talebe
6	Ücretli Talebe
7	Nezaretce Ücretsiz Talebe
8	Vilayetce Ücretsiz Talebe
9	İbka İdilenler
10	Terfi Sınıf İdenler
11	Şahadetname Alanlar

Tablo 15’deki başlıklar, İhsaiyat Mecmuası’nda ortaöğretim kurumlarında okuyan öğrenciler ile ilgili açıklanan veri başlıklarıyla da örtüşen başlıklardır.

Cetvelin devamında okulu terk eden öğrencilerin “*Esbabı terki*” ile ilgili veriler istenmektedir. “*Hastalık, Vefat, İhraç, Nakil ve Esbab saire*” başlıkları terk sebepleri olarak gösterilmiştir.

Öğrencilerin sınıflara taksimatı ve imtihan-ı umumi neticeleri, oniki sınıf üzerinden istenmiştir. En uzun eğitim süresi olan sultanilere göre hazırlandığı görülmektedir²³⁸. Bu veriler de dört başlık altında istenmiştir ki bu başlıklar; *Sene-i Dersiye Zarfından Talebe, Terfi Sınıf İdenler, Bad’el ikmal idenler, İbka idenler*’dir.

Öğrenci velilerinin meslek sınıfları ile ilgili verilerde cetvelin devamında yer almaktadır.

²³⁸ 1913 yılında Mekatib-i Sultaniye Talimatnamesi yayınlanmıştır. Bu talimatnameye göre sultani programları 12 yıldır. İlk beş yılı Kısmı Evvelî, Yedi yılı ise Kısmı Talî olarak ifade edilmektedir. Kısmı Talî iki devreye ayrılıyor. Devre-i Ulâ dört yıl olarak ilk devresi, Devre-i Sanî üç yıl ikinci devresi olarak geçmektedir. Bkz. Mustafa Ergün, *II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara, 1996, s.325.

Tablo 16. Ortaöğretim Kurumları İstatistik Cetvelinde Veri İstenen Öğrenci Velisi Meslek Sınıfları²³⁹

Ulemadan	Tüccardan
Sınıf Ruhaniyeden	Sanatkaranedden
Memurinden	Ziraatten
Mesalik-i Fenniye Erbabından	Sunuf Saireden

İstatistik cetvelinin devamında “Memurin, Muallimin ve Müstahdemin”, “Mualliminin Seneleri”, “Heyeti İdare ve Talimiyenin Maaşatı”, “Mualliminin Seneleri”, “Mualliminin Menşeleri” ve “Mualliminin Tedris Etdikleri Dürus İtibariyle Mikdarı” başlıkları ile çalışanlar istatistiği üzerine veri istenmektedir. Öğretmenlerin yaşları; 20-25, 25-30, 30-40, 40-50, 50 ila 65 yş aralıklarına göre istenmektedir. Öğretmen maaşları ise; 500’den az, 500-1000, 1000-1500, 1500-2000 ve 2000-3000 kuruş maaş aralığında veri olarak istenmektedir.

Öğretmenlerin hangi okuldan mezun oldukları ile ilgili olabilecek okul isimleri verilmiştir. Bu okul isimleri ise şunlardır:

Tablo 17. Ortaöğretim Kurumları İstatistik Cetvelinde Öğretmenlerin Menşeleri ile İlgili Veri İstenen Okul İsimleri²⁴⁰

1	Mekatib-i Aliyeden Mezun
2	Darulmuallimini Aliyeden Mezun
3	Darulmuallimini İbtidaiyeden Mezun
4	Mekatib-i Sultani ve İdadiden Mezun
5	Mekatib-i Saireden Mezun

Öğretmenlerin girdikleri dersler ile ilgili verileri 20 farklı ders üzerinden istenmiştir. Buradan da ders cetvellerinin içeriği hakkında da bir fikre varılabilir. Branşlar bazında da öğretmen mevcudiyetinin görülmesi de önemlidir. Öğretmenlerin girdikleri derslerin miktarı için belirlenmiş dersler şunlardır:

²³⁹BOA.MF.İST.14-039,040-H-11-Ca-1332.

²⁴⁰BOA.MF.İST.14-040-H-11-Ca-1332.

Tablo 18. Ortaöğretim Kurumları İstatistik Cetvelinde Veri İstenen Öğretmenlerin Girdikleri Derslerin Listesi²⁴¹

Sunuf İbtidaiye Muallimini	Almanca ve İngilizce
Ulum-ı Diniyye ve Fıkhiyye	Malumatı Medeniye, Ahlakiye ve Hukukiye
Türkçe ve Kitabet	Dürus Eşya
Edebiyat, Mantık, Felsefe	Ziraat
Ulum-ı Riyaziye	Malumat-ı Sanayii
Ulum-ı Tabiiye ve Sıhhiye ve Hakimiye	Malumatı Ticariye ve Usul-i Defteri
Tarih ve Coğrafya	Fenni Terbiye
Arabi	Resim, Resm-i Hattı, Hüsn-i Hat
Farisi	Gina (Musikî)
Fransızca	Terbiye-i Bedeniye

Cetvel “*Tahsisatı Seneviye*” başlığı ile devam etmektedir. Yıllık tahsisatı üç alt başlıkla istemektedir. “*Maaşat*”, “*Masarafat*” ve “*Yekün*” olarak belirlenmiştir.

İstatistik cetvelinin son dört başlığı ise “*Mektebin Nev'i, Resmi, Hususi, Leyli, Nehari Olduğu*”, “*Mektebin Tarihi Tesisi ve Küşadı*”, “*Mekteb binasının cihet-i aidiyeti ve kıymeti ve icare-i seneviyesi*” ve “*Mülahazat*”dır.

İstatistik cetvelinin altında “*İhtar*” başlığıyla 8 maddede cetvelin nasıl doldurulacağı ile ilgili geniş açıklamalar mevcuttur²⁴².

3.3.2. Öğretmen Yetiştiren Ortaöğretim Kurumları Darulmualliminler²⁴³

Öğretmen yetiştiren ortaöğretim kurumları olan “*Darulmualliminler*” hakkında istatistik verileri, Levha 5 ile Levha 10 arasında bulunan toplam 6 levhada bulmak mümkündür. Levhalarda 17 adet Darulmuallimine yer verilirken, Levha-5’de dipnot olarak 4 darulmualliminin adı verilerek malumat alınmadığı açıklanmıştır.

²⁴¹BOA.MF.İST.14-040-11-Ca-1332.

²⁴²Ek 2’de gösterilmiştir. BOA.MF.İST.14-040-11-Ca-1332.

²⁴³ “1912 yılında rüşdiyelerin ibtidailerle birleştirilerek kaldırılmasının bir sonucu olarak da bünyesinde “Darulmuallimini Rüşdiye” bulunduran Üsküb, Konya(1911’de kapatılmıştır), Ankara ve Konya Darulmallimlerinin, rüşdiye kısımları kapatılmıştır. bkz. 1323-1324 ve kısmen 1325-1326 İst.M. s.5,17; Hatip Yıldız, *Diyarbakir Darulmuallimininin Tarihçesi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 4, Sayı,8, Diyarbakır, 2012, s.138-139.

Levha 5'te 17 adet darulmuallimin ile dipnotta adından bahsedilen 4 darulmuallimin ile beraber 1912-1913 ders yılında 21 adet darulmualliminin açık olduğu ve eğitim-öğretime devam ettiği anlaşılmaktadır²⁴⁴. Diğer levhalarda bahsedilme gereği duyulmadığı görülmektedir. Herhangi bir bilginin olmadığı darulmuallimler hakkında; açıklama sütununda, ara sütunlarda ve dipnotta “*Malumat alınamamıştır*” ifadesiyle durumları açıklanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.²⁴⁵

Bitlis ve Edirne Darulmuallimini²⁴⁶ ile ilgili satırlarda bütün levhalarda hiçbir bilgi mevcut değildir. 15 darulmuallimin hakkında veriler mevcuttur. Haleb, Trabzon, Mamuratülaziz ve Musul Darulmuallimini'nin gündüzlü olduğu açıklaması vardır. Öğrenci yatılı ve gündüzlü sütunlarından da bu anlaşılabilir. Ayrıca adına rastlanılmayan, İstanbul Darulmuallimini²⁴⁷ ve Darulmuallimatı yüksek okul olarak değerlendirildiğinden mecmuanın “*Mekatib-i Aliye*” kısmında yer almaktadır. Bu durum ortaöğretim kurumları ile ilgili Levha-35'deki “*İcmal*” de de şu şekilde ifade edilmiştir: “*İstanbul Darulmuallimini Mekatibi Aliye Cedveline Derç İdilmiştir*”²⁴⁸.

1912-1913 ders yılında eğitim-öğretimin olduğu darulmualliminler Tablo 19'de gösterilmiştir.

---

²⁴⁴ Malumat alınamayan Erzurum, Van, Yemen, Basra, Bitlis ve Edirne Darulmuallimleri, 1909-1910 ders yılı sonu itibarıyla 310 öğrenciye sahiptir. Ayrıca Ayıntab, Medine-i Münevvere ve Balıkesir'de de darulmuallimin olduğu ve 99 toplam öğrenciye sahip olduğu görülmektedir. Balıkesir Darulmuallimini'nin Muallimi Evveli Hüseyin Ferit'tir. Aynı yılsonunda okul kapanmıştır. Trablusgarb ve Balkan Savaşları sonunda Osmanlı Devletinden çıkan topraklarda ise 8 darulmuallimin olduğu görülmektedir. Bkz. *1323-1324 kısmen 1325-1326 İstatistik Mecmuası*, s.5; Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Ortaöğretim*, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994, s.526.

²⁴⁵ *1328-1329M.U.N.İhs.M.s.12-14.*

²⁴⁶ Hasan Ali Yücel, Edirne Erkek Öğretmen Okulu bahsinde 1912-1913 ders yılında bahsederken şunları anlatıyor: “*1912-1913 ders yılı okulun tarihinde en felaketli bir zamandır. Balkan savaşı çıkınca talebelerin çoğu dağılıyor, kalanlar da hastanelerde çalışıyor. Dersler devam etmediği için kimse mezun olmuyor. Savaştan dolayı okul bir binadan bir başka binaya taşınıyor. Abuk Paşa konağından, Şükrü Paşa Konağına, oradanda asıl binasına taşınıyor. 26 Mart 1913'de Edirne Bulgar işgaline düşünce, okul binası tüm eşyalarıyla işgale uğruyor. Edirne'nin kurtuluşundan sonra okul binası tamir edilerek 1913-1914 ders yılında yeniden faaliyete başlıyor.*” Bkz. Hasan Ali Yücel, *age*, s.537.

²⁴⁷ İstanbul Darulmualliminin “Darulmuallimin-i Aliye” namıyla Mekatib-i Aliye'den add' olunması hakkında 4 Temmuz 1328 tarihli İrade-i Seniyye'ye bkz. *Düstur*, 2.Tertip 4.C. s.568.;Reşat Özalp, *age.*, s.105.

²⁴⁸ *1328-1329M.U.N.İhs. M.s.36.*

Tablo 19. 1912-1913 Ders Yılında Açık Bulunan Darulmualliminler²⁴⁹

Darulmualliminin Adı		Darulmualliminin Adı	
1	Edirne Darulmuallimini	12	Sivas Darulmuallimini
2	İzmir Darulmuallimini	13	Trabzon Darulmuallimini
3	Adana Darulmuallimini	14	Kastamonu Darulmuallimini
4	Ankara Darulmuallimini	15	Konya Darulmuallimini
5	Bitlis Darulmuallimini	16	Mamuratülaziz Darulmuallimini
6	Bağdad Darulmuallimini	17	Musul Darulmuallimini
7	Beyrut Darulmuallimini	18	Erzurum Darulmuallimini
8	Haleb Darulmuallimini	19	Van Darulmuallimini
9	Hüdavendigâr Darulmuallimini	20	Yemen Darulmuallimini
10	Diyarbakir Darulmuallimini	21	Basra Darulmuallimini
11	Şam Darulmuallimini		

3.3.2.1. Darulmuallimin Öğrenci İstatistiği

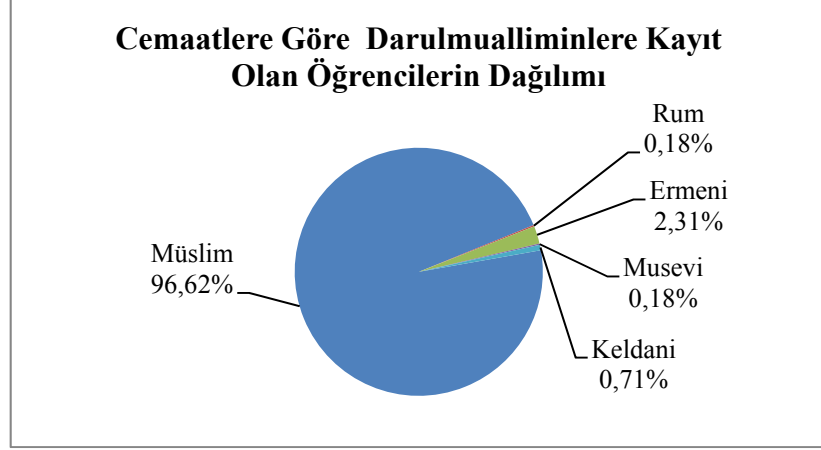
1912-1913 ders yılında darulmuallimin öğrencileri ile ilgili sayısal veriler verilirken cemaatlere göre *Müslim, Rum, Ermeni ve Musevi* olarak ayrılmıştır²⁵⁰. Musevi başlığı altında *Keldani* öğrencilerle ilgili istatistikî veriler mevcuttur. Sayının az olması hasebiyle ayrı bir sütun başlığına gerek duyulmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca öğrencilerin yatılı ya da gündüzlü olanlara dair her cemaat başlığının altında ayrı ayrı sütunlarda istatistikî veri sunulmuştur.

1912-1913 ders yılında darulmualliminlere kayıt olan öğrenci sayısı 562 olarak belirtilmiştir. Bu öğrencilerin 418'i (% 74,38) yatılı kısma, 144'ü (% 25,62) ise gündüzlü kısma kaydı gerçekleşmiştir. Kaydı olan 562 öğrenciden 543'ü Müslim, 13'ü Ermeni'dir. Keldani 4, Rum 1 ve Musevi 1 öğrenci kayıt olmuştur²⁵¹.

²⁴⁹ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.12-14.

²⁵⁰ Osmanlı Etnik/dinsel cemaatlerine baktığımızda 1914 nüfus sayımına göre Müslüman tebaanın dışında, en çok nüfusa sahip üç cemaat vardır. Bu cemaatler; Rum Ortadoks (1.729.738 kişi), Ermeni Gregoryen (1.162.109 kişi) ve Yahudi (187.073) cemaatleridir. 3.475.170 kişilik gayrimüslim cemaat mensubunun % 88,6'sı bu üç cemaate mensuptur. Diğer cemaatler Rum ve Ermeni Katolik, Protestan, Latin, Marunî'dir. Bkz. Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996, s.46.

²⁵¹ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.12.

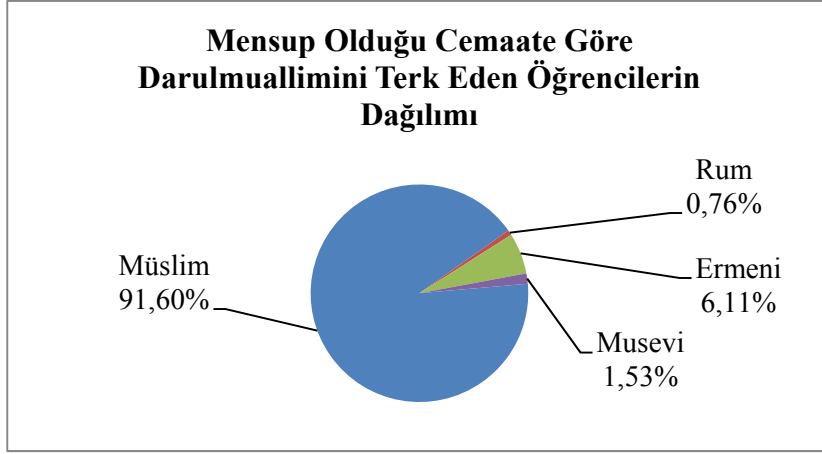
Şekil 15. Mensup Olduğu Cemaate Göre Darulmuallimlere Kayıt Olan Öğrencilerin Dağılımı

Şekil 15'e bakıldığında Müslim öğrenciler % 96,62'lik bir orandadır. Genel olarak Müslim öğrencilerin öğretmen okullarına gittiği söylenebilir. Bu durum, öğretmen yetiştiren okullara Müslüman toplumun teveccühünü göstermektedir. Gayrimüslim öğrencilerin tamamı 19 kişi ile % 3,38'lik orana denk gelmektedir.

En fazla öğrenci kaydı 72 öğrenciyle Adana Darulmuallimini'ndedir. Adana Darulmuallimini'ni 56 öğrenciyle İzmir, 49 öğrenciyle Konya Darulmuallimini takip etmektedir. En az öğrenci kaydeden okul ise 15 öğrenciyle Ankara Darulmuallimini'dir. Ankara Darulmuallimini'ni 16 öğrenciyle Diyarbakir Darulmuallimini ve 17 öğrenciyle Hüdavendigar Darulmuallimini takip etmektedir. Ortalama 37,47 öğrenci kaydı yapılmıştır.

1912-1913 ders yılında darulmuallimini terk eden öğrenci sayısı 131 olarak belirtilmiştir. Bu öğrencilerin 76'sı (% 58,02) yatılı kısım, 55'i (% 41,98) ise gündüzlü kısım öğrencisidir. Okulu terk eden 131 öğrencinin mensup olduğu cemaate göre dağılımına bakıldığında 120 öğrenci Müslim, 1 öğrenci Rum, 8 öğrenci Ermeni ve 2 öğrenci Musevi olarak görülmektedir. Okulu terk eden öğrenci sayılarının oranları Şekil 16'da gösterilmiştir²⁵².

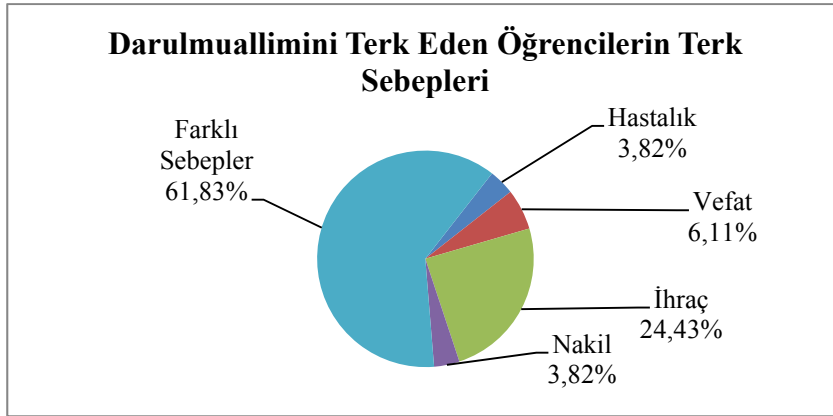
²⁵² 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.12.

Şekil 16. Mensup Olduğu Cemaate Göre Darulmualliminleri Terk Eden Öğrencilerin Dağılımı

En fazla öğrencinin terk ettiği darulmuallimin, 29 öğrenciyle Musul Darulmuallimini'dir. 28 öğrenciyle Adana Darulmuallimini takip etmektedir. İzmir, Adana, Ankara, Bağdad ve Sivas Darulmuallimini öğrencilerinden hiçbir terk durumu olmadığı görülmektedir. Ortalama olarak 8,73 öğrenci okulu terk etmiştir.

Darulmualliminleri terk sebepleri sütunlarında beş başlık halinde veriler gösterilmiştir. *Hastalık* sebebiyle 5 öğrenci, *vefat* sebebiyle 8 öğrenci, *ihraç* sebebiyle 32 öğrenci, *nakil* sebebiyle 5 öğrenci okullarını terk etmişlerdir. 81 öğrencinin terk sebebi "*Esbabı saire*" olarak gösterilmiştir²⁵³.

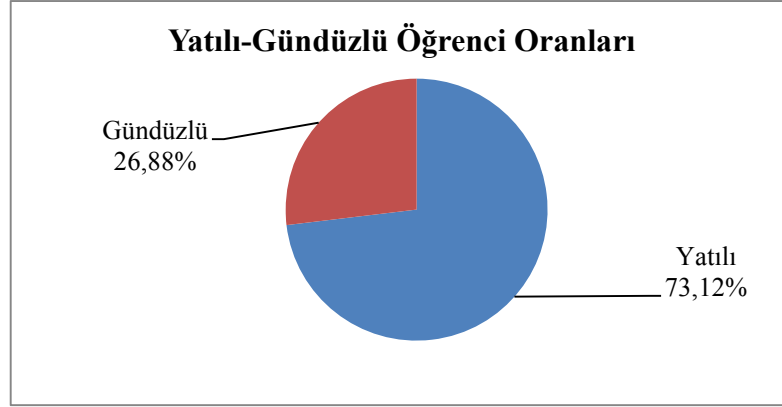
Şekil 17. Darulmualliminleri Terk Eden Öğrencilerin Terk Sebepleri

Levha 5'de Darulmualliminlerde sene sonu imtihanları öncesi mevcut öğrenci sayıları, mensup olunan cemaate göre sütunlar halinde yatılı ve gündüzlü sütun

²⁵³ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.12.

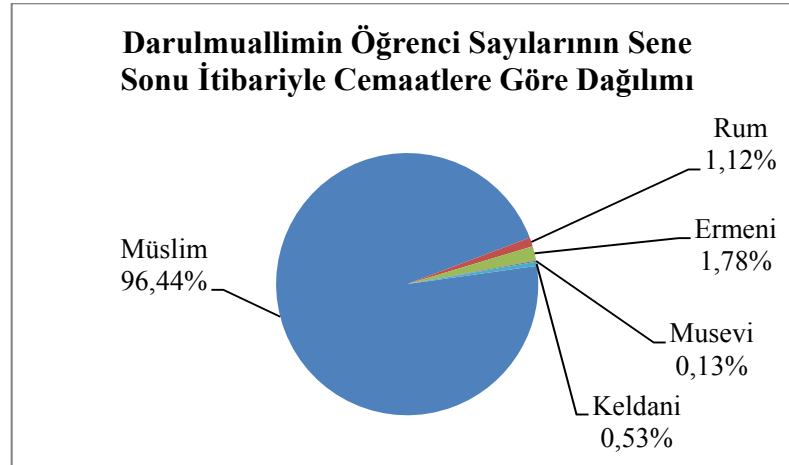
başlıklarının altında ayrı ayrı istatistikî veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca öğrencilerin sınıflarına taksimleri de ilgili sütunların altında verilmiştir.

İstatistikî verisi olan 15 darulmuallimin, toplam 1.518 öğrenci mevcuduna sahiptir²⁵⁴. Bu öğrencilerin 1.110'u (% 73,12) yatılı öğrenci, 408'i (% 26,88) gündüzlü öğrenci olarak çıkmaktadır²⁵⁵.

Şekil 18. Darulmuallimin Yatılı-Gündüzlü Öğrenci Oranları

Öğrenci sayılarına cemaat bazlı bakıldığında 1.464'ü (% 96,44) Müslim; 17'si (% 1,12) Rum; 27'si (%1,78) Ermeni; 2'si (% 0,13) Musevi ve 8'i (% 0,53) Keldanidir.

Şekil 19. Darulmuallimin Öğrenci Sayılarının Sene Sonu İtibariyle Cemaatlere Göre Dağılımı

²⁵⁴ 1909-1910 ders yılında bu 15 darulmualliminin öğrenci sayısı 1371 olarak çıkmaktadır. 3 yıl içerisinde öğrenci sayısı 147 kişi artmış olduğu görülmektedir. bkz. 1323-1324 kısmen 1325-1326 İst.M.s.5.

²⁵⁵ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.12.

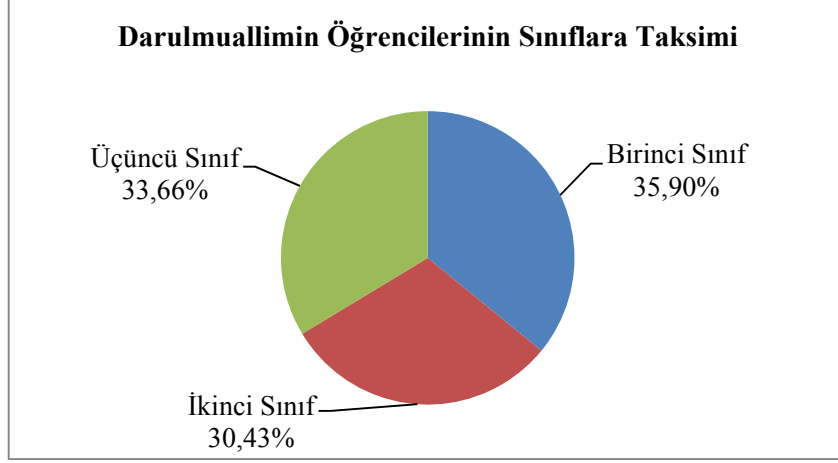
121 öğrenci mevcuduyla İzmir Darulmuallimini en çok öğrenciye sahip okul konumundadır. 68 öğrencisiyle Diyarbakir Darulmuallimini en az öğrenciye sahiptir. Ortalama olarak 101,2 öğrenciye sahip darulmualliminlerin öğrenci sayıları Tablo 20’de gösterilmiştir.

Tablo 20. Darulmualliminlerin Öğrenci Sayılarının Sınıflara Taksimi²⁵⁶

Darulmuallimin Adı	Toplam Öğrenci	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
Edirne Darulmuallimini				
İzmir Darulmuallimini	121	56	23	42
Adana Darulmuallimini	108	43	31	34
Ankara Darulmuallimini	101	37	36	28
Bitlis Darulmuallimini				
Bağdad Darulmuallimini	88	17	27	44
Beyrut Darulmuallimini	94	36	31	27
Haleb Darulmuallimini	106	36	35	35
Hüdavendigar Darulmuallimini	115	45	32	38
Diyarbakir Darulmuallimini	68	19	18	31
Şam Darulmuallimini	95	43	17	35
Sivas Darulmuallimini	112	32	35	45
Trabzon Darulmuallimini	97	26	38	33
Kastamonu Darulmuallimini	110	44	33	33
Konya Darulmuallimini	114	40	36	38
Mamuratülaziz Darulmuallimini	107	45	37	25
Musul Darulmuallimini	82	26	33	23
Genel Toplam	1518	545	462	511

Darulmuallimin öğrencilerinin sınıflara taksiminde birbirine yakın öğrenci sayıları mevcuttur. Şekil 20’de ise Darulmuallimin öğrencilerinin sınıflara taksim oranları gösterilmiştir.

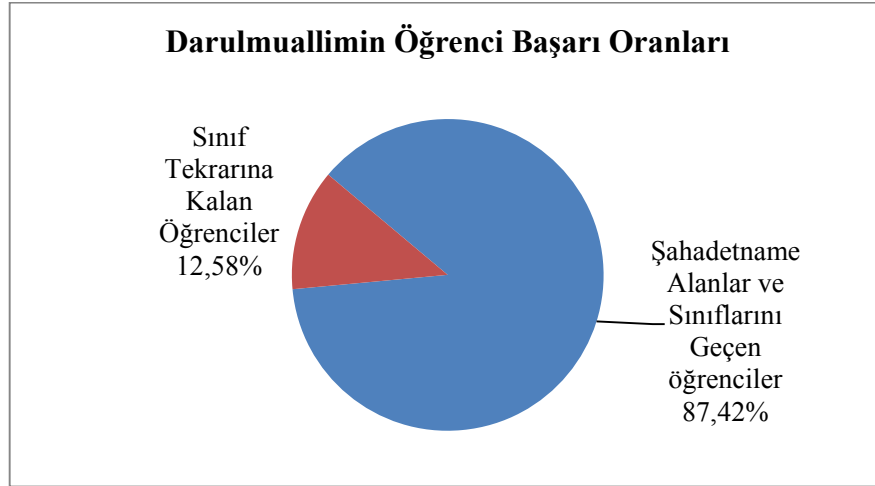
²⁵⁶ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.12.

Şekil 20. Darulmuallimin Öğrencilerinin Sınıflara Taksimi

Darulmuallimin öğrencilerinin başarı durumlarını, şahadetname alan, sınıfını geçen ve sınıf tekrarına kalan öğrencilerin istatistikî verileri Levha 6'da yer almaktadır. 454 öğrenci şahadetname almayı hak etmiştir. Müslim öğrencilerden 338'i, Ermeni öğrencilerden 17'si, Keldani öğrencilerden 1'i şahadetname almıştır. Rum ve musevi öğrencilerden şahadetname alan yoktur.

873 öğrenci sınıflarını geçmiş, 191 öğrenci ise sınıf tekrarına kalmış görünmektedir. Şahadetname alan ve sınıflarını geçen 1327 öğrencinin başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Darulmualliminlerdeki öğrenci başarı oranları Şekil 21'de gösterilmiştir²⁵⁷.

Şekil 21. Darulmuallimin Öğrenci Başarı Oranları

²⁵⁷ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.12.

Başarı durumlarına bakıldığında şahadetname alan ve sınıfını geçen öğrencilerin % 87,42'lik bir oran yakaladıklarını görmek mümkündür. Konya Darulmuallimini en başarılı okul olarak görülmektedir. Konya Darulmuallimini öğrencilerinin tamamı başarılı olarak görülmektedir. Toplam beş okul % 90'nın üzerinde başarı göstermiştir. 6 okul ise % 80 ile % 90 arasında başarı göstermiştir. Üç okul % 70 ile % 80 arasında başarı göstermiştir. Musul Darulmuallimini % 60,98 oranıyla en düşük başarıyı yakalayan okul olarak göze çarpmaktadır. Darulmuallimin öğrencileri genel olarak başarılı bir performans göstermiştir.

Tablo 21. Darulmualliminlerin Ayrıntılı Öğrenci Başarı Oranları²⁵⁸

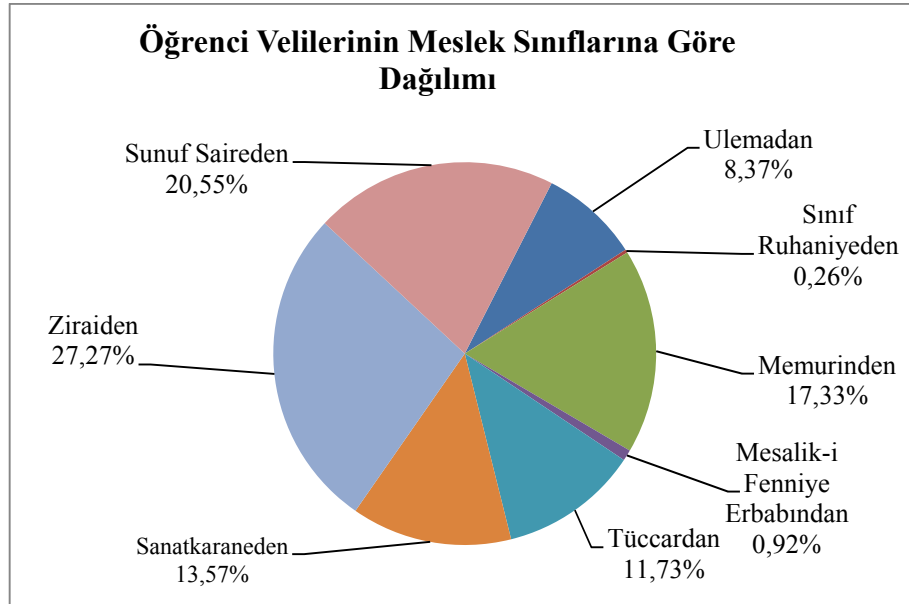
Darulmuallimin Adı	Öğrenci Başarı Oranı (%)
Edirne Darulmuallimini	
İzmir Darulmuallimini	93,39
Adana Darulmuallimini	74,07
Ankara Darulmuallimini	99,01
Bitlis Darulmuallimini	
Bağdad Darulmuallimini	98,86
Beyrut Darulmuallimini	81,82
Haleb Darulmuallimini	87,74
Hüdavendigâr Darulmuallimini	84,35
Diyarbakir Darulmuallimini	75,00
Şam Darulmuallimini	89,47
Sivas Darulmuallimini	76,79
Trabzon Darulmuallimini	89,69
Kastamonu Darulmuallimini	97,27
Konya Darulmuallimini	100,00
Mamuratülaziz Darulmuallimini	89,72
Musul Darulmuallimini	60,98
Ortalama	87,42

Darulmuallimin öğrenci velilerinin hangi mesleğe mensup oldukları ile ilgili istatistikî bilgilerle Levha 7'de karşılaşılmaktadır. 8 ana meslek grubuna ayrılarak veriler işlenmiştir. Bu meslek grupları *Ulema, Ruhani Sınıfı, Memur, Mesalik-i*

²⁵⁸ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.12.

Fenniye, Tüccar, Sanatkârane, Zirai ve Diğer Meslek Sınıfları olarak ayrılmaktadır²⁵⁹.

Darulmualliminlerde okuyan öğrencilerin tamamının velisinin hangi mesleğe mensup olduğu bu levhada görülmektedir. 1518 öğrenci velisinden 414’ü “*Zirai*” Sınıfındandır. 312 öğrenci velisi, “*Sunuf Saire*” olarak ifade edilmiş diğer meslek gruplarına mensuptur. Memurinden 263, Sanatkâraneden 206, Tüccardan 178, Ulemadan 127, Mesalik-i Fenniye Erbabından 14 ve Ruhani Sınıfından 4 öğrenci velisi bulunmaktadır. Malumatı olan 15 darulmualliminde okuyan öğrenci velilerinin meslek grupları Şekil 22’de gösterilmiştir.

Şekil 22. Darulmuallimin Öğrenci Velilerinin Meslek Sınıflarına Göre Dağılımı

Darulmuallimine öğrencisini gönderen birinci sınıf meslek grubu “*Zirai*” dir. Bu oran % 27.27’dir. Bu durum ziraatle uğraşan insanların çocuklarını öğretmen olarak yetiştirme eğilimini göstermektedir. Kastamonu Darulmualliminin velileri (79 veli) en çok ziraat ile iştigal eden veli grubudur ki bu oran % 71,82’dir. Diyarbakir Darulmualliminin velileri (3 veli) en az ziraat ile iştigal eden veli grubudur. Oranı ise % 4,41’dir.

“*Sunuf Saire*” olarak ifade edilmiş, ayrı ayrı gösterilmeyen diğer meslek sınıflarının oranı % 20,55’dir. Adana Darulmualliminin velileri (51 veli) en çok diğer meslek sınıfları ile iştigal eden veli grubudur ki bu oran % 47,22’dir. Kastamonu

²⁵⁹ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.13.

Darulmualliminin velileri (3 veli) en az diğer meslek sınıfları ile iştigel eden veli grubudur. Oranı ise % 2,73'dir.

“*Memurin*” olarak ifade edilmiş, meslek sınıfının oranı ise 17,33'dür. Diyarbakir Darulmualliminin velileri (25 veli) en çok memur olan veli grubudur. Bu oran % 36,76'dır. Kastamonu Darulmualliminin velileri (3 veli) en az memur olan veli grubudur. Oranı ise % 2,73'dür.

“*Sanatkârane*” olarak tanımlanan meslek sınıfından velilerin oranı % 13,57'dir. Trabzon Darulmualliminin velileri (22 veli) en çok *sanatkârane* veli grubudur. Bu oran % 22,68'dir. Diyarbakir Darulmualliminin velileri (2 veli) en az sanatkârane olan veli grubudur. Oranı ise % 2,94'dür.

“*Tüccar*” olarak tanımlanan meslek sınıfından velilerin oranı % 11,73'dür. Beyrut Darulmuallimini velileri (30 veli) en çok tüccar olan veli grubudur. Bu oran % 31,91'dir. Musul Darulmualliminin velileri (2 veli) en az tüccar olan veli grubudur. Oranı ise % 2,44'dür.

“*Ulema*” olarak tanımlanan meslek sınıfından velilerin oranı % 8,37'dir. Hüdavendigâr Darulmualliminin velileri (20 veli) en çok ulema sınıfından olan veli grubudur. Bu oran % 17,39'dir. Mamuratülaziz Darulmualliminin velileri (2 veli) en az ulema sınıfından olan veli grubudur. Oranı ise % 1,87'dir²⁶⁰.

“*Mesalik-i Fenniye Erbabı*”, 0,92; “*Sunuf Ruhani*”, 0,26 oranındadır. Toplam 14 velinin Mesalik-i Fenniyeerbabına mensup olduğunu düşünürsek 9 veli ile İzmir Darulmuallimini öne çıkmaktadır. Ruhani Sınıfından olan veli sayısı sadece 4'dür ki; sadece Haleb (2 veli), İzmir (1 veli) ve Diyarbakir (1 veli) Darulmuallimini velileridir.

3.3.2.2. Darulmualliminlerin Tahsisatı ve Bina Durumları İstatistiği

Darulmualliminlerin tahsisatı hakkında Levha 8'de bilgiler mevcuttur. Ayrıca okul binalarının kıymeti, kira ise kira bedeli, tarihi tesisi ve küşadı başlıklarıyla istatistikî veriler gösterilmiştir. Darulmuallimlere 1.121.640 kuruş maaş, 2.171.710 kuruş masraf tahsisatı olduğu, toplamda ise 3.293.350 kuruşa denk geldiğini görmek mümkündür. Okul çalışanlarının maaşları hakkında Edirne ve Bitlis

²⁶⁰ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.13.

Darulmualliminlerinden bir malumat alınmadığı görülmektedir. Ayrıca Musul Darulmuallimininin tahsisatı hakkında “*Mektebin tahsisatı meclisten bildirilmemiştir.*” açıklaması vardır ki herhangi bir bilgi mevcut değildir. En yüksek maaş ödemesi, İzmir Darulmuallimini yönetici ve öğretmenlerine verilmiştir. 132.600 kuruş tutarındadır. En düşük maaş ödemesi ise 49.440 kuruşla Trabzon Darulmuallimini’ne aittir. Okul başına 80.117,14 kuruş ortalama maaş ödemesi yapılmıştır. Okul masraflarına baktığımızda en yüksek masraf Konya Darulmuallimini’ne aittir. 223.130 kuruş’tur. En düşük masraf ise Mamuratülaziz Darulmuallimine aittir. 102.130 kuruş’tur. Okul başına ortalama 155.122,14 kuruş masraf çıkmıştır. Okul başına tahsisat ortalaması 235.239,28 kuruştur.

Okul binalarının kıymeti başlığı altında beş darulmualliminin hakkında veri vardır. En yüksek değeri olan okul binası Adana Darulmuallimini 750.000 kuruştur. Şam Darulmuallimini 513.000, Ankara Darulmuallimini 200.000, Diyarbakir Darulmuallimini 80.000 ve Sivas Darulmuallimini 70.000 kuruş değere sahiptir. Hüdavendigâr Darulmualliminin hükümete ait olduğu fakat hakkında malumat olmadığı açıklamaları mevcuttur. Bu 5 okul toplam 1.613.000 kuruşluk değere sahiptir²⁶¹.

Kiralık olarak kullanılan okul binalarının kira bedelleri sütununa baktığımızda 8 okul binasının kiralık olduğu anlaşılmaktadır. En yüksek kira bedeli Konya Darulmuallimini’ne aittir. 30.780 kuruşluk kira bedeli vardır. Bağdad Darulmuallimini 18.000, Beyrut Darulmuallimini 16.000, İzmir Darulmuallimini 13.338, Halep Darulmuallimini 9.250, Mamuratülaziz ve Musul Darulmuallimini 6.000 ve Trabzon Darulmuallimini 5.130 kuruşluk kira bedeline sahiptir. Toplam 104.498 kuruşluk kira bedelleri vardır. Bu 8 okul 13.062,25 kuruşluk ortalama kira ödenmiştir. Edirne ve Bitlis Darulmuallimini hakkında hiçbir bilgi yoktur. Kastamonu Darulmuallimini’nin bina kıymeti hakkında malumatın olmadığı yazmaktadır.

Okul binalarının *Tarihi Tesisi ve Küşadı* sütununda sadece Bitlis Darulmuallimini hakkında bir tarih yazmamaktadır. Yazan tarihlerin rumî ya da hicrî olduğu yazmamaktadır. En eski darulmuallimin binası Konya Darulmuallimini’ne

---

²⁶¹1328-1329M.U.N.İhs.M.s.13.

aittir. 1291 tarihi yazmaktadır. En yeni bina ise İzmir Darulmuallimini binasıdır ki; 1327 yılına denk gelmektedir. Adana Darulmuallimini 1909 yılında üç sınıflı gündüzlü bir darulmuallimin olarak tesis edilmiştir²⁶². Bu tarihte rumî olarak 1325 tarihine denk gelmektedir. Rumî tarihlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Okul binalarının tarihi tesisi ve küşadı ile tarih listesi Tablo 16’da gösterilmiştir.

Tablo 22. Darulmualliminlerin Tesis ve Küşad Tarihleri²⁶³

Darulmuallimin Adı	Bina Tesis ve Küşad Tarihi
Edirne Darulmuallimini	1298
İzmir Darulmuallimini	1327
Adana Darulmuallimini	1325
Ankara Darulmuallimini	1326
Bitlis Darulmuallimini ²⁶⁴	
Bağdad Darulmuallimini	1316
Beyrut Darulmuallimini	1325
Haleb Darulmuallimini	1325
Hüdavendigâr Darulmuallimini	1322
Diyarbakir Darulmuallimini	1325
Şam Darulmuallimini	1325
Sivas Darulmuallimini ²⁶⁵	1325
Trabzon Darulmuallimini	1306
Kastamonu Darulmuallimini	1325
Konya Darulmuallimini	1291
Mamuratülaziz Darulmuallimini	1325
Musul Darulmuallimini	1315

3.3.2.3. Darulmuallimin Çalışan İstatistiği

Darulmualliminlerde mevcut olan memur, öğretmen ve müstahdemlerle ilgili istatistikî bilgiler Levha 9’da bulunmaktadır. Memur, öğretmen ve müstahdem sayıları, öğretmenlerin yaş aralıkları, okul yöneticilerinin ve öğretmenlerinin maaşları ayrı ayrı gösterilmiştir. 2 darulmualliminden malumat alınamamış, 15 darulmualliminden malumat alınmış olduğu açıklama sütununda gösterilmiştir. 15

²⁶²Hasan Alî Yücel, *age*, s.524.

²⁶³1328-1329M.U.N.İhs.M.s.13.

²⁶⁴Herhangi bir tarih yazmamaktadır. Bkz. 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.13.

²⁶⁵Talip Mert, Sivas Darulmuallimini’nin 1298/1882’de açıldığından bahsetmektedir. Ayrıca 1325-1326/1909-1910ders yılında üç yıllık bir okul haline getirilmiştir. Üç yıllık bir okul haline getirilme tarihi ile 1325 tarihi uyumludur. Bkz. <http://hayatagacidergisi.com/sivas-ogretmen-okulu/#>, 30.03.2019, 15.03.

darulmualliminde 296 çalışanın olduğu, bunlardan 52'sinin okul yöneticileri, 116'sının öğretmenler, 6'sının müstahdemler, 122'sinin hademeler olduğu yazmaktadır. Malumat alınmış bütün darulmualliminlerde okul yöneticisi, öğretmen ve hademe bulunmaktadır. 6 müstahdemin 5 farklı darulmualliminde bulunduğu, diğer darulmuallimlerde bulunmadığı görülmektedir. Müstahdemin bulunduğu okullar; İzmir (2), Beyrut (1), Hüdavendigâr (1), Diyarbakir (1) ve Konya Darulmuallimini'dir.

Darulmualliminler ortalama 3,47 oranında “*Heyeti İdare*” olarak adlandırılan okul idarecisine sahiptir. Toplam 11 darulmualliminde dörder idare heyeti bulunmaktadır. 4 okulda da ikişer Heyeti İdare vardır. Levha'nın 1 numaralı dipnotunda yer alan “*Darulmualliminlerde heyeti idare müdir, müdir muavini, katib ve anbar memurinden ibaretdir.*” ifadesi kâtip ile anbar memurunun idare heyetinden göstermektedir.

Darulmualliminler ortalama 7,73 ile “*Heyeti Tedrisiye*” olarak adlandırılan, öğretmene sahiptir. En fazla öğretmene 14 öğretmenle Ankara Darulmuallimini sahiptir. Bağdad Darulmuallimini 12, Sivas Darulmuallimini 10 öğretmene sahiptir. Geri kalan okullar ise 5 ile 9 arasında değişen öğretmene sahiptir.

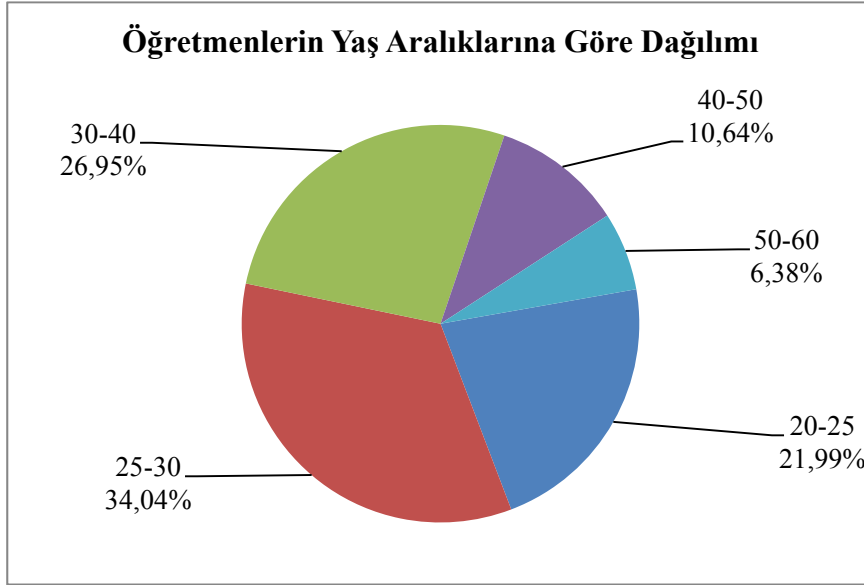
Darulmuallimlerde 8,13 ortalama “*Hademe*” çalıştırılmaktadır. En çok hademesi olan darulmuallimin, Bağdad Darulmuallimini'nin 14 hademesi vardır. Hüdavendigâr ve Diyarbakir Darulmuallimini 12; Adana, Ankara, Beyrut Kastamonu ve Konya Darulmuallimini 10; Sivas Darulmuallimini 8, Adana ve Şam Darulmuallimini 7 hademeye sahiptir. Haleb, Trabzon, Mamuratülaziz ve Musul Darulmuallimini 3'er hademeye sahiptir²⁶⁶.

Darulmualliminlerin bütün çalışanlarının toplamına baktığımızda 11-30 aralığında çalışanı mevcuttur. Bağdad Darulmuallimini 30 çalışaniyla en kalabalık okul konumundadır. Haleb Darulmuallimini ise 11 çalışaniyla en az çalışanı olan okul konumundadır. Her okulda ortalama 19,73 çalışanı vardır.

“*Mualliminlerin Seneleri*” başlığı altında 5 farklı yaş grubuna göre istatistik verilmiştir. Bu beş yaş aralığı; 20-25, 25-30, 30-40, 40-50 ve 50-60 olarak gruplandırılmıştır. 25-30 yaş aralığında 31, 25-30 yaş aralığında 48, 30-40 yaş

²⁶⁶1328-1329M.U.N.İhs.M.s.13.

aralığında 38, 40-50 yaş aralığında 15 ve 50-60 yaş aralığında 9 öğretmenin olduğu görülmektedir.

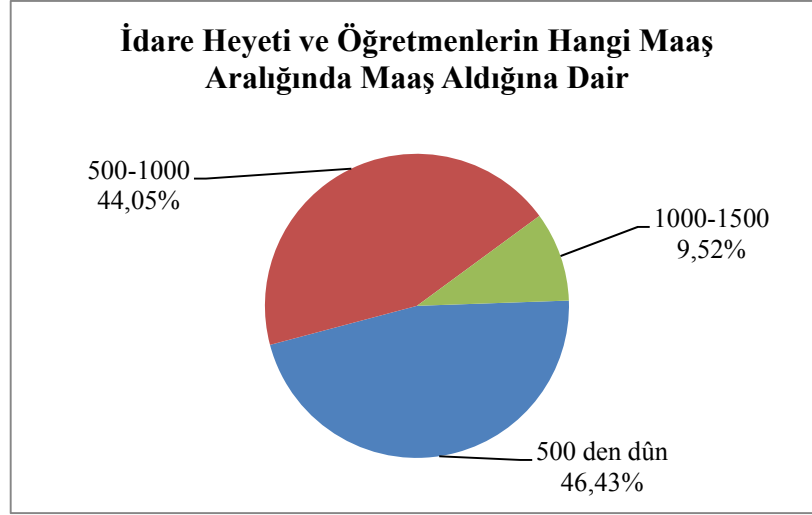

Şekil 23. Darulmuallimin Öğretmenlerinin Yaş Aralıklarına göre Dağılımı²⁶⁷

Toplam öğretmen sayısı 141'dir. Bu sayı 15 darulmuallimine göre bir sayıdır. "Heyeti Tedrisiye" olarak tanımlanan öğretmenlerin 116 olduğu yazmaktadır. Bu sayı da 15 darulmuallimine ait sayıdır. Levha'nın 2 numaralı dipnotu "Muallimliği olan müdir ve müdir muavinleri heyeti tedrisiye sütununda dâhil değildirler fakat muallim olmak itibariyle son sütunlarında gösterilmişlerdir." olarak yazmaktadır. Bu cümleden de anlaşılacağı gibi idare heyetinde gösterilen 25 kişinin öğretmenliğinin de olduğu anlaşılmaktadır. İdare Heyetinin sayısı 52 yazmaktadır ki 25 kişinin (% 48,08) muallimliği olan kişiler olduğu sonucu çıkmaktadır.

"Heyeti İdare ve Tedrisiyenin Maaşatı" başlığı altında 500'den az, 500-1000, 1000-1500 olarak 3 sütunda maaş aralığı verilmiştir. İdare Heyeti ve öğretmenlerin toplam sayısı 168'dir. 78'i 500 kuruştan daha az maaş almaktadır. 74'ü 500-1000 kuruş aralığında maaş almaktadır. 1000-1500 kuruş aralığında 16 çalışan vardır. İdare Heyeti ve öğretmenlerin hangi maaş aralığında maaş aldıkları Şekil 24'de gösterilmiştir.

²⁶⁷ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.13.

Şekil 24. Darulmuallimin İdare Heyeti ve Öğretmenlerinin Maaş Aralıklarına Göre Dağılımı

Görüldüğü gibi idare heyeti ve öğretmenlerin % 44.05'i 500 kuruşun altında maaş almaktadır. % 90,48'i 1000 kuruşun altında maaş almaktadır. Sadece % 9,52'si 1000-1500 kuruş aralığında maaş almaktadır. Burada okul müdür ve muavinlerinin maaşları, öğretmen maaşlarından daha yüksektir. Yüksek maaş alanların önemli bir kısmı idare heyetine mensuptur²⁶⁸.

Haleb Darulmuallimini hariç bütün darulmualliminlerde en az 1 öğretmen 1000-1500 kuruş aralığında maaş almaktadır. Bağdad ve Musul Darulmuallimini'nde bu sayı 2'dir. 500-1000 kuruş maaş alan öğretmenler en fazla 9 kişi ile Ankara Darulmualliminidir. Musul Darulmuallimini öğretmenlerinden ise sadece 2 kişi böyledir. 500'den az maaş alan öğretmenler en fazla Ankara ve Bağdad Darulmuallimlerinde. Bu sayı 8'dir. 500'den az maaş alan öğretmenlerin sayısı en az Konya ve Mamuratülaziz Darulmualliminlerindedir ki sadece 2'şer çalışandır.

Levha 10 darulmualliminlerde mevcut öğretmenlerin hangi okul kökenli olduğuna dair istatistikî veri sunmaktadır. Burada 15 okul hakkında veri olduğu, 2 okul hakkında veri olmadığı anlaşılmaktadır. 17 farklı okul, sütun başlıklarında sıralanmıştır. Darulfünun'un 6 şubesi, bu sütunlara dâhildir. Ayrıca İzmir

²⁶⁸ Öğretmen maaşları 1913'de asgari 1000 kuruş olarak yazmaktadır. Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu'na göre beşinci sınıf darulmuallimin ve darulmuallimat öğretmeni 500 kuruş, birinci sınıf öğretmeni 1000 kuruş maaş alacaktır. Her sınıf yükseldikçe 100 kuruş artacaktır. Muavinler derecesine göre 750-1100 kuruş, müdürler derecesine göre 1200-1400 kuruş maaş aacaklardır. Değerlendirilen veriler Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu çıkmadan oluşan verilerdir. Bkz. *1328-1329 M.U.N.İhs.M.* s.13; Reşat Özalp, *age*, 95-96.

Darulmuallimini öğretmenlerinden bir kişi Mekteb-i Mülkiye'den, Sivas Darulmuallimini öğretmenlerinden bir kişi de Sanayi-i Nefise Mektebi'ndendir. Tablo 23'de 19 farklı okul türünün adları ve öğretmen menşeleri verilmiştir²⁶⁹.

Tablo 23. Darulmuallimin Öğretmenlerinin Menşei Olan Okullar ve Sayıları

Öğretmenin Menşei Olan Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğretmenin Menşei Olan Okul Adı	Öğretmen Sayısı
Darulfünun Ulum-ı Şeriye Şubesi	1	Darulmuallimini Aliye	14
Darulfünun Ulum-ı Edebiye Şubesi	7	Darulmuallimini Rüşdiye	32
Darulfünun Riyaziyat Şubesi	1	Darulmuallimini İbtidaiye	16
Darulfünun Tabiyat Şubesi	1	Dersten Mücaz	4
Darulfünun Hukuk Şubesi	0	Mekatib-i İdadiye	25
Darulfünun Tıp Fakültesi	1	Mekatib-i Rüşdiye	5
Mektebi Harbiye	3	Mekatib-i Hususiye	2
Mektebi Mülkiye	1	Hususi Tahsil Gören	3
Sanayi-i Nefise Mektebi	1	Mekatibi Saire	20
Halkalı Ziraat Mektebi	4		

Darulmualliminlerde çalışan öğretmenlerin 62'si öğretmen yetiştiren bir okuldan geldiği anlaşılmaktadır. Bu sayının öğretmenlerin % 43.97'sine denk geldiğini düşünürsek öğretmen yetiştiren okullarda, öğretmen yetiştiren okul kökenlilerin yarısı bile oluşturamaması, dönem açısından önemli bir sorun teşkil etmiş olabileceğidüşünülebilir²⁷⁰.

3.3.3. Sultaniler

Sultaniler hakkındaki istatistikî veriler Levha 11 ile Levha 18 arasındaki 8 levhada gösterilmiştir²⁷¹. Levhaların ilk sütunlarında toplam 11 sultanînin adı yer almaktadır. İstanbul ile Edirne Sultanileri satırlarının sonunda açıklama kısmında

²⁶⁹ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.14.

²⁷⁰ Bahsettiğimiz niceliksel sorunun aynı zamanda niteliksel boyutu da vardır. Bu çerçevede Satı Bey'in Kasım 1909'daki Ehliyetli Muallimler Yetiştirmek hakkındaki layihası ile Şubat 1910'daki Maarif Islahatı hakkındaki layihasında muallim yetiştirmekteki sorunlara niteliksel bakış açısını sunmuştur. Bu lahiyalar, dönemin nazırları Nail Bey ile Emrullah Efendi'ye ithafen yazılmıştır. Ehliyetli muallim yetiştirmekteki maksadın iki kısma ayrılmak iktiza ettiğini; birincisi yeni ve ehliyetli muallimler yetiştirmek, ikincisi mevcut muallimleri ifa'yı vazifeye daha ehliyetli hale getirmek...bkz. Uğur Ünal, Seçkin Birbudak, *Mustafa Satı Bey ve Eğitime Dair Lahiyaları*, Murat Kitabevi, Ankara, 2010, s.41-71.

²⁷¹ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.15-18.

“malumat alınamamıştır” ibaresiyle hiçbir bilginin olmadığı görülmektedir. Bu sultaniler, Tablo 24’de gösterilmektedir²⁷².

Tablo 24. 1912-1913 Ders Yılında Açık Olan Sultaniler²⁷³

Sultaninin Adı		Sultaninin Adı	
1	Galata Sultanisi	7	Beyrut Sultanisi
2	İstanbul Sultanisi ²⁷⁴	8	Haleb Sultanisi
3	Edirne Sultanisi ²⁷⁵	9	Trabzon Sultanisi
4	İzmir Sultanisi	10	Kastamonu Sultanisi
5	Adana Sultanisi	11	Mamuratülaziz Sultanisi
6	Bursa Sultanisi		

Levha 11, 12 ve 13’de bilgi verirken öğrencilerin hangi cemaate mensup olduğu ile ilgili sütun başlıkları konmuştur. Cemaatler; *Müslim, Rum, Ermeni, Musevi ve Milel-i muhtelif*e olarak başlıklarla ayrılmıştır. Cemaat başlıklarının altında *leyli ve nehari* alt başlıklarıyla öğrencilerin yatılı mı gündüzlü mü olduğu ile ilgili istatistikî bilgiler mevcuttur.

3.3.3.1. Sultanî Öğrenci İstatistiği

1912-1913 ders yılında malumatı bulunan 9 sultanîye toplam 1.127 öğrenci kaydolmuştur. Bu öğrencilerin 587’si yatılı, 540’ı gündüzlü öğrencidir. Kayıt olan

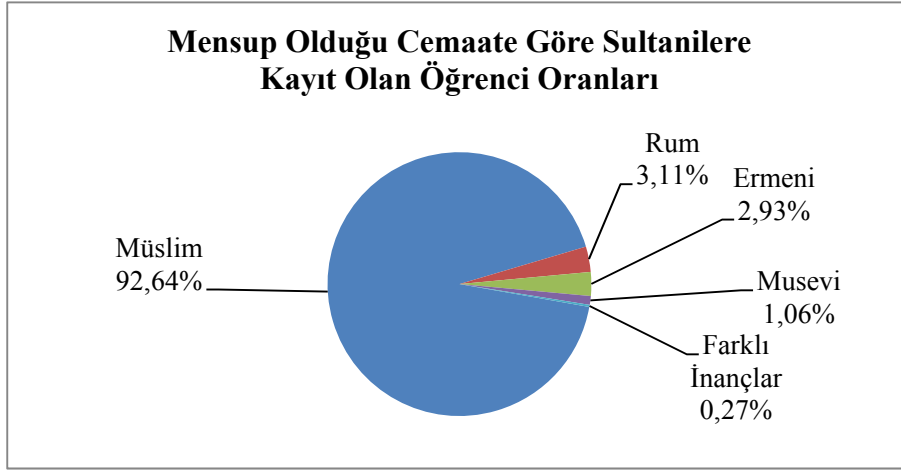
²⁷²1328-1329M.U.N.İhs.M.s.16-18.

²⁷³Selanik ve Kosova’da da 1912-1913 ders yılının başlangıcında sultaniler mevcuttu. Bu iki okul, Balkan Savaşları sebebiyle ders yılı sonunu görememiştir. Selanik Sultanisi’nin, 1912 yılı sonlarında Balıkesir’e nakledilmesi kararlaştırılmış, Nisan 1913’de sınavları bitirilerek Edremit’e gönderilen Karesi İdadisi’nin binasına Nisan-Mayıs 1913’de resmen taşınmıştır. Bütün idari kadro, öğretmenler ve öğrenciler Selanik Sultanisi’nden getirilerek, Balıkesir Sultanisi 1912-1913 ders yılı sonlarında açılmıştır. 1329-1330 ders yılı İhsaiyat Mecmuası’nda da 1328-1329 ders yılında 13 sultaninin olduğundan bahsetmektedir. Bkz.1323-1324 kısmen 1325-1326 İst.M., s.23; 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.48, 59; 1329-1330 M.U.N.İhs.M.s.44; Mustafa Murat Öntuğ, Kamil Uygun, “İdadi’nin Son Yıllarından Liseye; Karesi Sultanisi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.15, Sayı 28-1, Balıkesir, 2012, s.136-137.

²⁷⁴ İstanbul Sultanisi verileri hakkında hiçbir malumat bulunamamıştır. Mustafa Selçuk, Balkan Savaşlarından dolayı Darulfünun’un kapalı olduğuna dair bir belgede İstanbul Sultanisi’nin de savaş şartlarından dolayı kapalı olduğunu söylemektedir. Bkz. 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.16-18; Mustafa Selçuk, *İstanbul Darulfünunu Edebiyat Fakültesi (1900-1933)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012, s.85.

²⁷⁵ Edirne Sultanisi öğrenci verileri hakkında hiçbir bilginin olmaması, Balkan Savaşlarının etkisiyle ve 26 Mart 1913 tarihinde Bulgarların Edirne’yi işgal etmesiyle 1912-1913 ders yılında eğitime ara verilmiş olması sebebiyledir. Bu dönemde okul binası hastane olarak hizmet vermiştir. Bkz. 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.16; <http://ogm.meb.gov.tr/yuz-tarihi-lise/1857-EDIRNE-LISESI.html>, 17.03.2019, 14.12.

öğrencilerin 1.044'ü Müslim, 35'i Rum, 33'ü Ermeni, 12'si Musevi'dir. 3'ü ise Milet-i Muhtelif olarak görülmektedir²⁷⁶.

Şekil 25. Mensup Olduğu Cemaate Göre Sultanilere Kayıt Olan Öğrencilerin Dağılımı

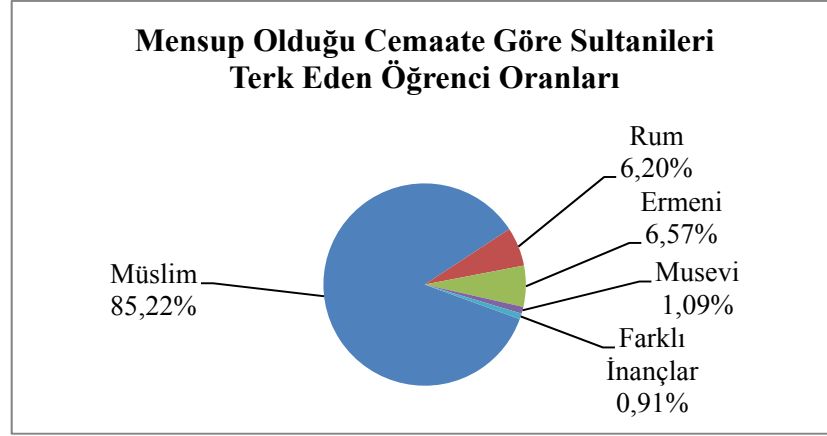
Şekil 25'e göre Müslim öğrenciler % 92,64'lük bir orandadır. Gayrimüslim öğrencilerin tamamı 81 öğrenci ile % 7,36'lık orana sahiptir.

En fazla öğrenci kaydeden okul, Galata Sultanisi'dir. 268 öğrenci kaydetmiştir. Bursa Sultanisi 176, Trabzon Sultanisi 156, İzmir Sultanisi 151, Beyrut Sultanisi 109 ve Kastamonu Sultanisi 103 öğrenci kaydetmiştir. Haleb, Kastamonu ve Adana Sultanileri ise çok daha az öğrenci kaydetmiştir. Haleb Sultanisi 70, Mamuratülaziz Sultanisi 64 ve Adana Sultanisi 30 öğrenci kaydı gerçekleştirmiştir. Ortalama olarak sultanilere 125,22 öğrenci kaydı yapılmıştır.

1912-1913 ders yılında sultanileri terk eden öğrenci sayısı 548 olarak belirtilmiştir. Bu öğrencilerin 273'ü yani % 49,82'si yatılı kısım, 275'i yani % 50,18'i ise gündüzlü kısım öğrencisidir. Okulu terk eden öğrencilerin mensup olduğu cemaatle göre dağılımına bakıldığında 467 öğrenci Müslim, 34 öğrenci Rum, 36 öğrenci Ermeni, 6 öğrenci Musevî ve 5 öğrenci Milet-i Muhtelif'e mensup olarak çıkmaktadır²⁷⁷. Öğrenci sayılarının oranları Şekil 26'da gösterilmiştir.

²⁷⁶ 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.16.

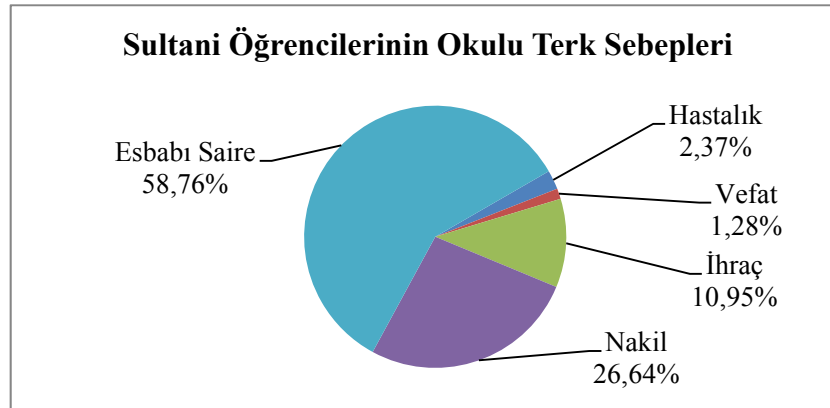
²⁷⁷ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.s.16.

Şekil 26. Mensup Olduğu Cemaate Göre Sultanileri Terk Eden Öğrencilerin Oranları

En fazla öğrencinin terk ettiği okul, İzmir Sultanisi'dir. Bu okulu 116 öğrenci terk etmiştir. Galata Sultanisi terk eden öğrenci sayısı 86, Bursa Sultanisi'ni terk eden öğrenci sayısı 85'dir. Ez az öğrencinin terk ettiği okul ise 21 kişi ile Halep Sultanisi'dir. Ortalama olarak sultanileri 60,89 öğrenci terk etmiştir.

Sultanileri terk sebepleri sütunlarında beş başlık halinde veriler gösterilmiştir. Hastalık sebebiyle 13 öğrenci, vefat sebebiyle 7 öğrenci, ihraç sebebiyle 60 öğrenci, nakil sebebiyle 146 öğrenci okullarını terk etmişlerdir. 322 öğrencinin terk sebebi "*Esbab-ı saire*" olarak gösterilmiştir²⁷⁸.

Şekil 27. Sultanilerde Okuyan Öğrencilerin Okulu Terk Sebepleri

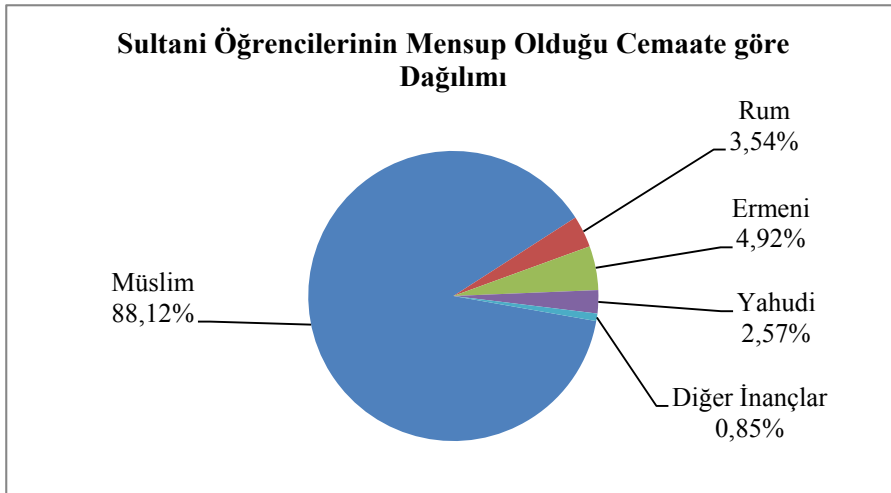
Levha 12'de sultanilerde sene sonu imtihanları öncesi, cemaat bazlı sütunlar halinde yatılı ve gündüzlü öğrencilerin, ücretli ve ücretsiz olduklarına göre istatistikî

²⁷⁸ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.16.

verilerini görebilmek mümkündür. Ayrıca öğrencilerin sultanîlerin ibtidaiye ve taliye sınıflarına taksimleri de sütunlar halinde verilmiştir.

İstatistikî verisi olan 9 sultanide toplam 2.602 öğrencinin okuduğu görülmektedir. Bu öğrencilerin 1.491'i yatılı öğrenci, 1.111'i gündüzlü öğrenci olarak verilmiştir. Yatılı 1.491 öğrencinin 764'ü ücretli, 727'si ücretsiz öğrencidir. Gündüzlü 1.111 öğrencinin 604'ü ücretli, 507'si ücretsiz öğrencidir.

Sultanilerde okuyan öğrencilerin mensup olduğu cemaate göre dağılımına bakıldığında Müslim öğrencilerin çokluğu göze çarpar. 2.293 öğrencinin Müslim, 92 öğrencinin Rum, 138 öğrencinin Ermeni, 67 öğrencinin Yahudi ve 22 öğrencinin Milel-i Muhtelif olarak görülmektedir²⁷⁹. Öğrenci sayılarının oranları Şekil 28'de gösterilmiştir.

Şekil 28. Sultani Öğrencilerinin Mensup Olduğu Cemaate Göre Dağılımı

Sultani öğrencilerinin % 88,12'sinin Müslim, % 11,88'inin ise gayrimüslim öğrenciler olduğu anlaşılmaktadır.

Sultanilerin sınıflara taksimine bakıldığında, eğitim kademelerinin sürelerinin de ne kadar olduğu görülmektedir. Sultanilerde eğitim 12 yıl olarak uygulanmaktadır. “Mekâtib-i Sultaniye Talimatnâmesi” doğrultusunda sultanilerin ilk beş yılı ibtidai sınıfları, “Kısm-ı Evvelî” olarak kabul edilmiştir. Geri kalan yedi yıl ise tali sınıflar, “Kısm-ı Talî” olarak kabul edilmektedir. Tali sınıflar iki devredir.

²⁷⁹ Emrullah Efendi'nin Osmanlı birliği için bütün Osmanlı fertlerinin bir okulda öğretim görmesini istediği, bu doğrultuda 1910 yılında açılan 12 adet sultaniye 330 öğrenci kaydettirdiği, bu durumun 1912-1913 ders yılında da devam ettiği görülmektedir. 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.16; Mustafa Ergün, *age.*, s.324.

İlki “*Devre-i Ulâ*” olarak adlandırılır. Dört yıllık bu devreden sonraki devre ise “*Devre-i Saniye*” olarak bilinen üç yıllık devredir. Bu devre, Fünun ve Edebiyat Şubelerinden oluşmuştur²⁸⁰. 12.sınıf seviyesinde öğrencisi olan tek sultani, Galata Sultanisi’dir. Sultanilerde sınıf başına düşen öğrenci sayıları Tablo 25’de verilmiştir.

Tablo 25. Sultanilerde Sınıf Başına Düşen Öğrenci Oranları²⁸¹

	Sınıflar	Öğrencisi Olan Sultani Sayısı	Öğrenci Sayıları	Sınıf Başına Düşen Öğrenci Oranı
İbtidai Sınıflar	Birinci Sınıf	7	293	41,86
	İkinci Sınıf	3	143	47,67
	Üçüncü Sınıf	2	90	45
	Dördüncü Sınıf	1	4	4
	Beşinci Sınıf	1	2	2
Tali Sınıflar	Altıncı Sınıf	9	548	60,89
	Yedinci Sınıf	9	402	44,67
	Sekizinci Sınıf	9	445	49,44
	Dokuzuncu Sınıf	3	132	44
	Onuncu Sınıf	9	342	38
	On birinci Sınıf	7	173	24,71
	On ikinci Sınıf	1	28	28

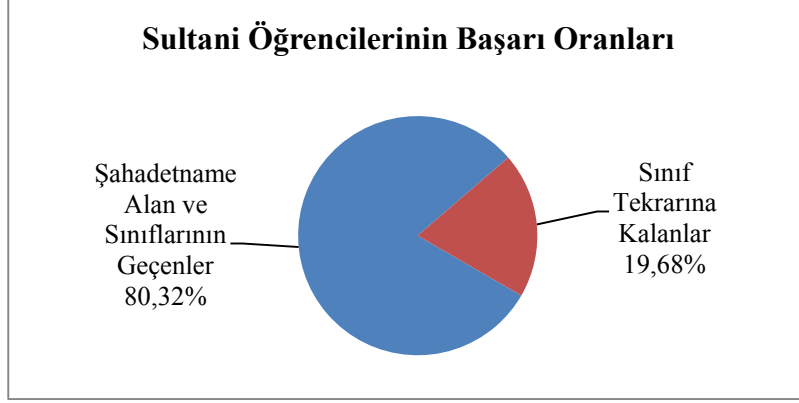
Sultanilerde şahadetname alan, sınıfını geçen ve sınıf tekrarına kalan öğrencilerin istatistikî verileri Levha 13’den takip edilebilmektedir. Levha 13’e göre 26 öğrenci şahadetname almayı hak etmiştir. Galata Sultanisi dışındaki bütün sultanilerin 1910 yılında açılmasından dolayı, şahadetname alan öğrencilerin tamamı Galata Sultanisi öğrencileridir. Müslim öğrencilerden 16’sı, Rum öğrencilerden 2’si, Ermeni öğrencilerden 2’si, Musevi öğrencilerden 6’sı şahadetname almıştır²⁸².

2.064 öğrenci sınıflarını geçmiş, 512 öğrenci ise sınıf tekrarına kalmış görünmektedir. Şahadetname alan ve sınıflarını geçen 2.090 öğrencinin başarılı olduğunu görmek mümkündür. Sultani öğrencilerinin başarı oranları Şekil 29’da gösterilmiştir.

²⁸⁰ Mustafa Ergün, *age*, s.325.

²⁸¹ 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.16.

²⁸² Vahdettin Engin, 1913 itibariyle Galata Sultanisinden mezun olan 20 öğrencinin isimlerini vermiştir. Bu öğrencilerin 17’si Müslim, 3’ü gayri müslim’dir. Ayrıca 3 öğrenci Türkçe Ehliyetname, 11 öğrenci Fransızca Ehliyetname almıştır. Bkz. Vahdettin Engin, *age.*, s.346-347.

Şekil 29. Sultani Öğrencilerinin Başarı Oranları

Sultani öğrencilerinin başarı durumlarına bakıldığında şahadetname alan ve sınıfını geçen öğrencilerin % 80,32'lik bir oran yakaladıkları görülmektedir. Galata Sultanisi en başarılı olan okul olarak % 95,97 oranını tutturmuşken, Trabzon Sultanisi % 61,10'luk oranıyla en düşük başarıyı yakalayan okul olarak göze çarpmaktadır. Adana Sultanisi de en başarılı sultanilerdendir. İstanbul ve Edirne Sultanileri hakkında bir veri olmadığından değerlendirmeye dâhil edilmemiştir. Başarı oranı % 92,44'tür²⁸³.

Tablo 26. Sultanilerde Öğrenci Başarı Oranları

Sultani Adı	Öğrenci Başarı Oranı (%)
Galata Sultanisi	95,97
İstanbul Sultanisi ²⁸⁴	
Edirne Sultanisi ²⁸⁵	
İzmir Sultanisi	66,67
Adana Sultanisi	92,44
Bursa Sultanisi	69,38
Beyrut Sultanisi	77,98
Haleb Sultanisi	89,47
Trabzon Sultanisi	61,10
Kastamonu Sultanisi	78,14
Mamuratülaziz Sultanisi	77,78
Ortalama	80,32

Levha 14'e bakıldığında sultanilerde okuyan öğrencilerin velilerinin hangi mesleğe mensup oldukları ile ilgili istatistikî verilerle karşılaşılmaktadır. 8 ana meslek grubuna ayrılarak bilgiler işlenmiştir. Bu meslek grupları *Ulema, Ruhaniye*

²⁸³ 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.16.

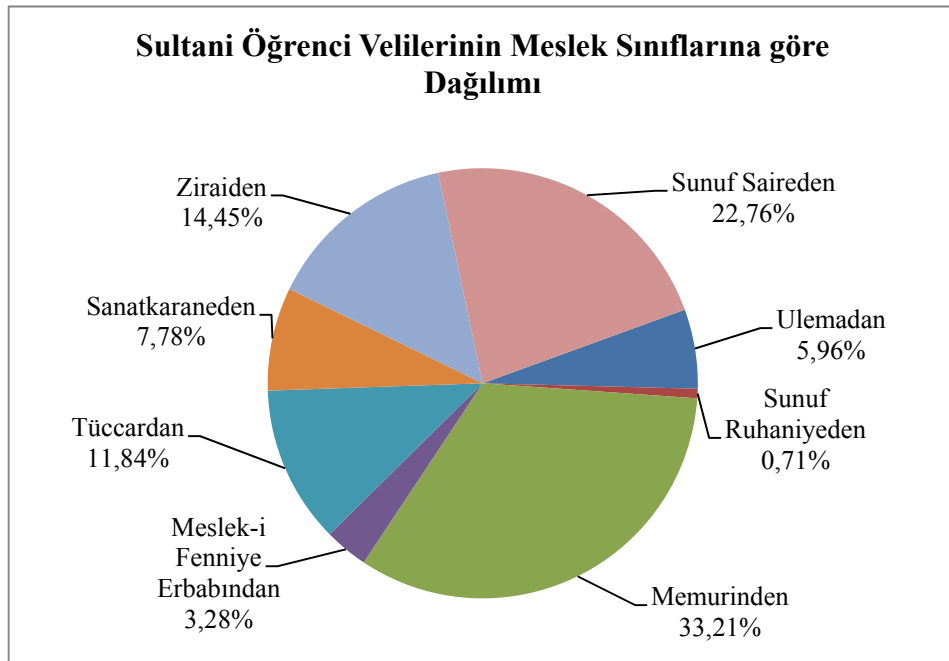
²⁸⁴ Mecmuada malumat olmadığı belirtilmektedir. Bkz. 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.16.

²⁸⁵ Mecmuada malumat olmadığı belirtilmektedir. Bkz. 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.16.

Sınıfı, Memur, Mesalik-i Fenniye, Tüccar, Sanatkârane, Zirai ve Sunuf Saire olarak ayrılmaktadır.

İstanbul ve Edirne Sultanilerinde okuyan öğrencilerin velileri hakkında “*malumat yoktur*” açıklaması yapılmıştır. İzmir ve Bursa Sultanilerinin açıklama satırında “*Sene-i dersiyeye bidayetindeki mevcuda göre tertib idilmiştir.*” cümlesi yer almaktadır.

2.803 öğrenci velisi hakkında malumat vardır. 931 öğrenci velisi, *Memurin* sınıfındandır. 638 öğrenci velisi *Sunuf saire* olarak ifade edilmiş diğer meslek sınıflar denebilecek bir kategoridedir. *Ziraiden* 405, *Tüccardan* 332, *Sanatkâraneden* 218, *Ulemadan* 167, *Mesalik-i Fenniyye Erbabından* 92 ve *Ruhani Sınıfından* 20 öğrenci velisi bulunmaktadır. Malumatı olan 9 sultanide okuyan bütün öğrenci velilerinin meslek sınıfları Şekil 30’da gösterilmiştir²⁸⁶.

Şekil 30. Sultani Öğrenci Velilerinin Meslek Sınıflarına Göre Dağılımı

Sultanilere öğrencisini gönderen birinci sınıf meslek grubu “*Memurin*” sınıfı’dır. Bu oran 33,21’dir. Galata Sultanisi’nin velileri (355 veli) en çok memur sınıfındaki veli grubudur. Bu oran % 51,08’dir. Velilerinin yarısından fazlasının memur sınıfından oluşu durumu, Osmanlı Devleti’nin proje okulu olarak açtığı Galata

²⁸⁶ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.s.17.

Sultanisi'ne okumuş ve bilinçli bir kitlenin çocuklarını gönderme eğilimiyle açıklanabilir. Başkent İstanbul'un bürokrasinin de merkezi olması da ayrıca değerlendirilebilir. Adana Sultanisi velilerinden memur sınıfında ise düşük bir sayı (14 veli) vardır ki oranı sadece % 8,14'dür.

“*Sunuf Saire*” olarak ifade edilmiş, ayrı ayrı gösterilmeyen diğer meslek sınıflarının oranı % 22,76'dır. Trabzon Sultanisi velileri (153 veli) en çok diğer meslek sınıfları ile iştigal eden veli grubudur ki bu oran % 44,09'dir. Adana Sultanisi'nin velileri (8 veli) en az diğer meslek sınıfları ile iştigal eden veli grubudur. Oranı ise % 4,65'dir.

“*Zirai*” olarak ifade edilmiş, meslek sınıfının oranı ise 14,45'dür. Adana Sultanisi velileri (136 veli) en çok memur olan veli grubudur. Bu oran % 79,07'dir. Galata Sultanisi'nin velileri (9 veli) en az memur olan veli grubudur. Oranı ise % 1,29'dur²⁸⁷.

“*Tüccar*” olarak tanımlanan meslek sınıfından velilerin oranı % 11,84'dür. Mamuratülaziz Sultanisi'nin velileri (28 veli) en çok tüccar olan veli grubudur. Bu oran % 18,30'dur. Adana Sultanisi'nin velilerinden hiç biri tüccar sınıfından değildir.

“*Sanatkârane*” olarak tanımlanan meslek sınıfından velilerin oranı % 7,78'dir. Kastamonu Sultanisi'nin velileri (32 veli) en çok sanatkâr olan veli grubudur. Bu oran % 14,88'dir. Halep Sultanisi'nin velileri (8 veli) en az sanatkâr olan veli grubudur. Oranı ise % 3,51'dir.

“*Ulema*” olarak tanımlanan meslek sınıfından velilerin oranı % 5,96'dır. Mamuratülaziz Sultanisi'nin velileri (25 veli) en çok ulema sınıfından olan veli grubudur. Bu oran % 16,34'dür. Adana Sultanisi'nin velileri (2 veli) en az ulema sınıfından olan veli grubudur. Oranı ise % 1,16'dir.

“*Mesalik-i Fenniye Erbabı*” olarak tanımlanan meslek sınıfından velilerin oranı % 3,28'dir. Mamuratülaziz Sultanisi'nin velileri (27 veli) en çok ulema sınıfından olan veli grubudur. Bu oran % 12,39'dur. Adana Sultanisi'nin velilerinden hiç biri tüccar sınıfından değildir.

---

²⁸⁷1328-1329M.U.N.İhs.M.s.17.

“*Sunuf Ruhani*” meslek grubuna mensup velilerin sayısı 20, oranı 0,71’dir. Ruhani Sınıfından olan velilerin 15’i Trabzon Sultanisi velisidir. Bunun oranı % 4,32’dir. Bursa Sultanisi’nde 2 öğrenci velisi; Adana, Haleb ve Kastamonu Sultanilerinde 1’er öğrenci velisi Ruhani Sınıfındadır.

3.3.3.2. Sultanilerin Tahsisatı ve Bina Durumları İstatistiği

Levha 15, sultanilerin tahsisatı hakkındadır. Ayrıca okul binalarının kıymeti, kira ise kira bedeli, tarihi tesisi ve küşadı başlıklarıyla istatistikî veriler gösterilmiştir. Sultanilere 4.901.040 kuruş maaş, 3.969.549 kuruş masraf tahsisatı olduğu, toplamda ise 8.870.589 kuruşa denk geldiği görülmektedir. Okul yönetimleri ile öğretmenlerin maaşları hakkında sadece İstanbul Sultanisi hakkında malumat alınamadığı belirtilmiştir.

En yüksek maaş ödemesi, Galata Sultanisi yönetici ve öğretmenlerine yapıldığı anlaşılmaktadır. 1.434.840 kuruş tutarındadır. Diğer sultanilere yapılan maaş ödemeleri 338.050 kuruş ile 397.800 kuruş arasındadır. Ortalama olarak 490.104 kuruş maaş ödemesi yapılmıştır.

Sultanilerin masraflarına baktığımızda en yüksek meblağ Galata Sultanisi’ndedir. 1.206.191 kuruşluk masrafları vardır. Diğer sultanilerin 179.517 ile 419.258 kuruş aralığında masrafları vardır. Ortalama olarak da 396.955 kuruş masrafları çıkmıştır. Okul başına tahsisat ortalaması 887.059 kuruş olarak hesaplanmıştır²⁸⁸.

Okul binalarının kıymeti başlığı altında 7 sultani hakkında veri vardır. Hiç bir malumatın olmadığı İstanbul Sultanisi’ne ek olarak “*Mekteb binasının kıymeti hakkında malumat alınamamıştır*” açıklamalarıyla Galata, Adana ve Trabzon Sultanileri binalarının kıymetleri hakkında bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Sultani binalarının tamamının devlete ait olduğu görülmektedir. Bu durum, darulmualliminlerde ve idadilerde farklıdır. Kiralık okul binalarının sayısı çok olmakla beraber, sultanilere daha iyi eğitim ortamı sağlandığını bize göstermektedir. En yüksek değeri olan okul binası, İzmir Sultanisi binasıdır. 3.078.000 kuruş değeri vardır. Haleb Sultanisi binası 1.790.610, Edirne Sultanisi binası 1.539.000, Bursa Sultanisi binası 1.487.700, Mamuratülaziz Sultanisi binası 1.370.008 kuruş

²⁸⁸ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.17.

değerindedir. En düşük değere sahip sultani binaları ise 600.000 kuruş ile Kastamonu Sultanisi binası ve 513.000 kuruş ile de Beyrut Sultanisi binasıdır. Malumat alınan bu 7 sultani binasının toplam değeri ise 10.378.318 kuruştur²⁸⁹.

Sultanilerin tarihi, tesisi ve küşadı başlığına baktığımızda ise Galata Sultanisi 1285 (1868) tarihiyle en eski olarak bilinmektedir. Diğer bütün sultaniler 1326 tarihli²⁹⁰.

3.3.3.3. Sultanilerin Çalışan İstatistiği

Levha 16 sultanilerde mevcut olan memur, öğretmen ve müstahdemlerle ilgili istatistikî bilgi vermektedir. Memur, öğretmen ve müstahdem sayıları; öğretmenlerin yaş aralıkları ile okul yönetici ve öğretmenlerinin maaşları ayrı ayrı gösterilmiştir.

Malumat alınamamış bir sultani mevcuttur. O sultani de İstanbul Sultanisi'dir. 10 sultaniden malumat alınmıştır. 10 sultanide 735 çalışanın olduğu, bunlardan 172'sinin okul yöneticileri, 263'ünün öğretmenler, 29'unun müstahdemler, 271'sinin hademeler olduğu yazmaktadır. Malumat alınmış bütün sultanilerde okul yöneticisi, öğretmen, müstahdem ve hademe bulunmaktadır.

Sultaniler ortalama 17,20 "Heyeti İdare"ye sahiptir. Galata Sultanisi'nde 48 idareci bulunmaktadır²⁹¹. Diğer sultanilerin 7'sinde 14'er, 2'sinde 13'er idare heyeti bulunmaktadır.

Sultaniler ortalama 26,30 ile "Heyeti Tedrisiye" olarak adlandırılan, öğretmene sahiptir. En fazla öğretmene Galata Sultanisi sahiptir. Galata Sultanisi 81²⁹² öğretmenle eğitimini devam ettirirken, diğer sultaniler 18 ile 22 aralığında

²⁸⁹ 1 Eylül 1868 tarihinde eğitime başlamıştır. Açıldığında 341 öğrencisi vardı. İlk müdürü Mösyö De Salve'dir. Yardımcıları ise Mösyö Levistal ile Mustafa Efendi'dir. Bkz. Adnan Şişman, "Galatasaray Mektebi Sultanisi", TDV İslam Ansiklopedisi, C.13, İstanbul, 1996, s.324; Seza Sinanlar Uslu, *Basın Kaynaklarıyla Galatasaray Tıbbiyesi'nden Mekteb-i Sultani'ye Eğitimde Yenilik ve Gelenek*, Domingo Yayınevi, İstanbul, 2017, s.33; Vahdettin Engin, *Mekteb-i Sultani*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016, s.38-39.

²⁹⁰ Mustafa Ergün, Eylül 1910 yılında 12 sultaninin açıldığını ve "Lise" dendiğini söylemektedir. 1323-1324 kısmen 1325-1326 İstatistik Mecmuasında ise bu sultanilerin 1 Teşrinievvel 1326 tarihinde tesis edildiği yazmaktadır. Bu tarihte 14 Aralık 1910 tarihine denk gelmektedir. Bkz. *1323-1324 kısmen 1325-1326 İst. M.*, s.23; *1328-1329 M.U.N.İhs.M.* s.17; Mustafa Ergün, *age.*, s.321.

²⁹¹ Galata Sultanisinin 1912-1913 Ders Yılı idare kadrosu şu kişilerden oluşmaktadır; Müdür Salih Arif Bey, İkinci Müdür Faik Bey, Başmubassır Mösyö Moskos, Başmubassır Muaivini Mösyö Laurent. Müdür Salih Zeki Bey, 22 Aralık 1912 tarihinde bu göreve gelmiştir. Bkz. Vahdettin Engin, *Mekteb-i Sultani*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016, s.341-342.

²⁹² Galata Sultanisinin 1912-1913 Ders Yılında öğretmen kadrosuna 10 kişi dahil olmuştur. Bu isimler şunlardır; İngilizce Öğretmeni Mösyö Barsamyan, Edebiyat Öğretmeni Celal Sahir Bey, Türkçe

öğretmenle eğitimi sürdürmüştür. Bursa ve Beyrut Sultanileri 22, İzmir ve Mamuratülaziz Sultanileri 21, Haleb ve Trabzon Sultanileri 20, Edirne ve Kastamonu Sultanileri 19 ve Adana Sultanisi 18 öğretmene sahiptir.

Sultanilerde müstahdem 2,9 ortalama ile bulunmaktadır. Galata ve Adana Sultanileri 4; Edirne, İzmir, Beyrut Haleb ve Trabzon Sultanileri 3; Bursa, Kastamonu ve Mamuratülaziz sultanileri 2 müstahdeme sahiptir.

Sultanilerde 27,10 ortalama hademe çalıştırılmaktadır. En çok hademesi olan sultani Galata Sultanisi'dir. 94 hademesi vardır. Edirne Sultanisi 24, İzmir ve Beyrut Sultanileri 23, Bursa Sultanisi 21, Haleb ve Kastamonu Sultanileri 20 hademeye sahiptir. Mamuratülaziz Sultanisi 14 ve Adana Sultanisi 13 hademe ile en az hademesi olan okullar konumundadırlar.

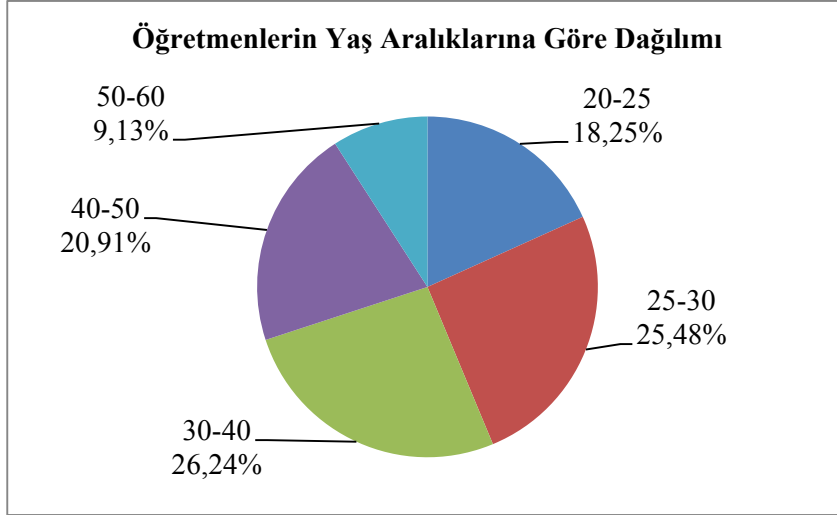
Sultanilerin bütün çalışanlarının toplamına baktığımızda 48-227 aralığında çalışan mevcuttur. Galata Sultanisi 227 çalışanıyla en kalabalık okul konumundadır. Adana Sultanisi ise 48 çalışanıyla en az çalışanı olan okul konumundadır. Her okulda ortalama 73,50 çalışan vardır. Galata Sultanisi dışındakilerin 56,44 ortalama çalışana mensup olduğunu düşünürsek, 4 kat (4,02) daha fazla personelle çalışan bir okuldan bahsetmek mümkündür²⁹³.

Muallimlerin Seneleri başlığı altında 5 farklı yaş grubuna göre istatistik verilmiştir. 20-25, 25-30, 30-40, 40-50 ve 50-60 yaş aralığı olarak belirtilmiştir. 25-30 yaş aralığında 48, 25-30 yaş aralığında 67, 30-40 yaş aralığında 69, 40-50 yaş aralığında 55 ve 50-60 yaş aralığında 24 öğretmenin olduğu görülmektedir.

Öğretmeni Faik Bey, Türk Edebiyatı Fehmi Bey, Kur'an Öğretmeni Hafız Rıza Efendi, Tarih Öğretmeni İhsan Şerif Bey, Arapça Öğretmeni Selim Bey, İktisat Öğretmeni Servet Bey, Fıkıh Öğretmeni Musa Kazım Efendi ve Matematik Öğretmeni Şerif Bey. Bkz. Vahdettin Engin, age., s.342.

²⁹³ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.17.

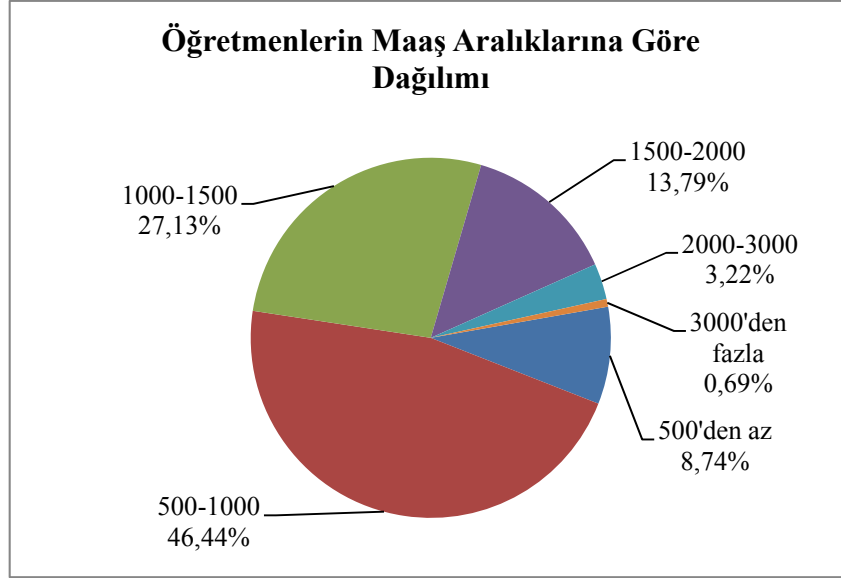

Şekil 31. Sultani Öğretmenlerinin Yaş Aralıklarına Göre Dağılımı

Galata Sultanisi öğretmenlerinin yarısı 40 yaş üzeri (%50,62) iken, diğer bütün sultanilerde 40 yaş üzeri sadece % 20,88'dir. İzmir Sultanisinde 40 yaş üzeri hiçbir öğretmen mevcut değildir.

“*Heyeti İdare ve Tedrisiyenin Maaşatı*” başlığı altında 500'den az, 500-1.000, 1.000-1.500, 1.500-2.000, 2.000-3.000 olarak 5 sütunda maaş aralığı verilmiştir. Ayrıca Galata Sultanisi satırında açıklama sütununda “*üç kişi de üçbinden fazla maaş almaktadır*” ifadesi ile sadece 3 öğretmenin, 3.000'den fazla maaş aldığı bilgisiyile, ayrı bir sütun açmaya gerek duyulmadığı anlaşılmaktadır. İdare Heyeti ve öğretmenlerin toplam sayısı 435'dir. 38'i 500 kuruştan daha az maaş almaktadır. 202'si 500-1000 kuruş aralığında maaş almaktadır. 1.000-1.500 kuruş aralığında 118 kişi vardır. 1.500-2.000 aralığında 60, 2.000-3.000 aralığında 14 kişi maaş almaktadır. İdare Heyeti ve öğretmenlerin hangi maaş aralığında maaş aldıkları Şekil 32'de gösterilmiştir²⁹⁴.

²⁹⁴ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.17.

Şekil 32. Sultani Öğretmenlerinin Maaş Aralıklarına Göre Dağılımı

Sultanilerde idare heyeti ve öğretmenlerin % 55,18'i 1.000 kuruşun altında maaş almaktadır. 1.000-2.000 aralığında maaş alanlar ise % 40,92 oranındadır. Yüksek maaş diyebileceğimiz 2.000 kuruş üzerinde % 3,91'lik bir öğretmen kesimi vardır.

3.000 kuruş üzeri maaş alan 3 öğretmen, Galata Sultanisi'nde bulunmaktadır. 2000-3000 kuruş aralığında Galata Sultanisi'nde 5 öğretmen varken, diğer bütün sultanilerde 1'er öğretmen vardır. 1.500 kuruşun üzerinde maaş alanlar Galata Sultanisinde 12 öğretmen iken, diğer sultanilerde 7 ya da 8 öğretmendir. 1000-1500 kuruş aralığında maaş alanlar Galata Sultanisi 23 iken, diğer sultaniler 9 ile 11 arasında değişen sayıda öğretmene sahiptir. Yığılmanın olduğu maaş aralığı 500-1000 kuruş aralığıdır ki 202 öğretmenin 73'ü Galata Sultanisi'ndedir. Diğer sultaniler 12 ile 15 arasında değişen sayıda öğretmene sahiptir. 500 kuruştan az alan öğretmenlerde Galata Sultanisi 21 iken, diğer sultaniler 1 ile 3 arasında öğretmene sahiptir. Kastamonu Sultanisi'nde 500 kuruştan az maaş alan öğretmen yoktur²⁹⁵.

Levha-17'ye bakıldığında sultanilerde öğretmenlerin tedris ettikleri dersler itibariyle miktarı üzerinden istatistikî veriler verilmiştir. 10 sultani öğretmenin tedris ettikleri dersler itibariyle miktarı hakkında bilgi varken, 1 sultani hakkında

²⁹⁵ 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.16.

malumatın olmadığı açıklama sütunundan anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin tedris ettikleri dersler itibariyle miktarı Tablo 27’de gösterilmiştir²⁹⁶.

Tablo 27. Sultanilerde Öğretmenlerin Tedris Ettikleri Dersler İtibariyle Mikdarı²⁹⁷

<u>Öğretmenlerin Tedris Ettikleri Dersler İtibariyle Mikdarı</u>		
1	Sunuf İbtidaiye Dersleri	40
2	Ulum-ı Diniyye ve Fıkhiye	14
3	Türkçe ve Kitabet	23
4	Edebiyat ve Mantık ve Felsefe	12
5	Riyaziyat	26
6	Ulum-ı Tabiiye ve Sıhhiye ve Hakimiye ²⁹⁸	23
7	Tarih ve Coğrafya	24
8	Arabî	13
9	Farisi	11
10	Fransızca	32
11	Almanca ve İngilizce	12
12	Malumatı Medeniye, Ahlakiye ve Hukukiye	10
13	Resim, Resim Hattı, Hüsn-i Hat	22
14	Gina (Musiki)	3
15	Terbiye-i Bedeniye	10

Galata Sultanisi öğretmenlerinin sayısının 81 olduğu, lakin Levha 17’de toplam 93 yazdığı ile ilgili şu açıklama, açıklamalar sütununda bulunmaktadır; *“Baladaki cedvelde muallimin mikdarı seksenbir olduğu halde bu yekünün doksanüç olması kısım ibtidai muallimlerinden bazılarının sunufu taliyeden dersi bulunması esbabından menbaisdir.”*

15 farklı dersin olduğu sultani programlarına bağlı olarak, bütün branşların neredeyse tamamında eksik olmadığı görülmektedir. Gina (Musikî) ders öğretmeninde problem olduğu, hakkında veri olan 10 okulun sadece 3’ünde öğretmen olduğu görülmektedir. Galata, Bursa ve Beyrut Sultanilerinde Gina

²⁹⁶ 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.17.

²⁹⁷ Sultanilerin tali sınıfların haftada 30 saat ders verilmektedir. Hangi dersin kaç saat verildiği sınıf seviyelerine göre değişmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Alî Yücel, *age*, s.151-152.

²⁹⁸ Kastamonu Sultanisinde 1913 yılında bir takım olaylar olmuştur. Bu olaylardan birinde öğrenciler, Darwin’i anlatan Tabiiye Öğretmeni’ni mahkemeye vermişlerdir. Bkz. Mustafa Ergün, *age.*, s.324.

(Musikî) öğretmeni mevcuttur. Ayrıca Adana Sultanisi'nde Sunuf İbtidai Dersleri Öğretmeni, Beyrut Sultanisinde Malumatı Medeniye, Ahlakiye ve Hukukiye Öğretmeni ve Kastamonu Sultanisi'nde Terbiye-i Bedeniye öğretmeni eksiktir.

Bütün branş öğretmenlerinde Galata Sultanisi, diğerlerinden daha fazla öğretmene sahiptir.

Levha 18, sultanilerde mevcut öğretmenlerin hangi okul kökenli olduğuna dair istatistikî veri sunmaktadır. Burada 10 okul hakkında veri olduğu, 1 okul hakkında veri olmadığı anlaşılmaktadır. Bu okul da İstanbul Sultanisi'dir. 10 farklı okul, sütun başlıklarında sıralanmıştır. Darulfünun'un 6 şubesi, bu sütunlara dâhildir. Darulmuallimini Aliye'nin Edebiyat ve Fünun Şubeleri de ayrı ayrı gösterilmiştir. Tablo 28'de 22 farklı okul türünün adları ve öğretmen menşeleri verilmiştir²⁹⁹.

Tablo 28. Sultanilerde Çalışan Öğretmenlerin Menşei olan Okullar ve Sayıları

<u>Öğretmenin Menşei Olan Okul Adı</u>	<u>Öğretmen Sayısı</u>
1 Darulfünun Ulum-ı Şeriye Şubesi	4
2 Darulfünun Ulum-ı Edebiye Şubesi	9
3 Darulfünun Riyaziyat Şubesi	7
4 Darulfünun Tabiyat Şubesi	3
5 Darulfünun Hukuk Şubesi	11
6 Darulfünun Tıp Fakültesi	2
7 Eczacı Mektebi	1
8 Mektebi Harbiye	6
9 Mektebi Mülkiye	10
10 Halkalı Ziraat Mektebi	1
11 Darulmuallimini Aliye Edebiyat Şubesi	10
12 Darulmuallimini Aliye Fünun Şubesi	8
13 Darulmuallimini Rüşdiye	4
14 Darulmuallimini İbtidaiye	23
15 Memaliki Ecnebiye Mekatibi	56
16 Galatasaray Sultanisi	5
17 Darüşşafaka	2
18 Dersten Mücaz	25
19 Mekatib-i Sultaniye	2
20 Mekatib-i İdadiye	46
21 Mekatib-i Ecnebiye ve Gayri Müslime	6
22 Mekatibi Saire	19

²⁹⁹ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.s.18.

Sultanilerde çalışan 260 öğretmenin sadece 45'i (% 17,31) darulmualliminlerden mezun konumundadır. İdadi mezunu öğretmen sayısı bile daha fazladır. 46 (% 17,69) öğretmen idadi mezunudur. 56 öğretmen ise “*Memalik-i Ecnebiye Mekatibi*” mezunudur. Bu öğretmenlerin 31'i Galata Sultanisi öğretmenidir. Diğer bütün sultanilerde en az bir öğretmen “*Memalik-i Ecnebiye Mekatibi*” mezunudur. Bu sayı 1 ile 6 arasında değişmektedir. Ayrıca 36 öğretmen Darulfünun mezunudur³⁰⁰.

3.3.4. İdadiler

1912-1913 ders yılında idadiler hakkındaki istatistikî veriler, Levha 19 ile Levha 26 arasında bulunan 8 levha ile gösterilmiştir. Levhalarda 69 idadi adı geçmektedir. Bu idadilerden 11'inin bulunduğu satırlarda hiçbir verinin olmadığı, açıklama kısmında “*Malumat alınamamıştır*” ifadesi ile gösterilmeye çalışılmıştır³⁰¹. Dipnot olarak 7 idadi hakkında malumat alınamadığı görülmektedir. Dipnotta adı geçen idadiler ise: Erzurum, Erzincan, Bayazıd, Van, Sana, Taiz ve Basra İdadileridir. Buradan hareketle 1912-1913 ders yılında toplam 76 idadi'nin eğitim-öğretime devam ettiği anlaşılmaktadır. Kız öğrenciler için tek bir idadi vardır. Bu idadi de *İstanbul İnas İdadisi*'dir³⁰².

Malumatı bulunan idadilerin 55 adedi, 18 vilayete dağılmış durumdadır. 14 adet idadi ise, “*Elviye-i Gayri Mülhaka*” olarak bilinen doğrudan merkeze bağlı livalarda yer almaktadır³⁰³. Vilayetlere ve merkeze bağlı livalara göre idadilerin dağılımı Tablo 29'da gösterilmiştir.

³⁰⁰ 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.18.

³⁰¹ Kırk Kilise, Tekfur Dağı, Yozgat, Bitlis, Siirt, Muş, Trablusşam, Nablus, Gümüşhane, Çatalca ve Kale-i Sultaniye İdadileridir. Gümüşhane İdadisi'nin aynı yıla ait demirbaş listesi, bina planı ve bina resmi bulunmaktadır. Bkz. 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.19; BOA, MF.TLY.348-52-H-12-B-1331.

³⁰² Bu idadi ilk kız idadisi olması nedeniyle eğitim tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Bkz. Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Kızların Eğitimi*, TTK, Ankara, 2013, s.232-242.

³⁰³ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.s.21-27.

Tablo 29. Vilayetlere ve Merkeze Bağlı Livalara Göre İdadilerin Dağılımı

İdadi Bulunan Vilayetler	İdadi Sayısı	İdadi Bulunan Vilayetler	İdadi Sayısı
İstanbul	7	Sivas	4
Edirne	3	Trabzon	2
Adana	1	Kastamonu	2
Ankara	4	Konya	5
Aydın	4	Mamuratülaziz	1
Bitlis	3	Musul	3
Bağdat	1	Erzurum	3
Beyrut	4	Van	1
Halep	1	Yemen	2
Hüdavendigâr	4	Basra	1
Diyarbakir	4	Merkeze Bağlı Livalar	14
Suriye	2	TOPLAM	76 ³⁰⁴

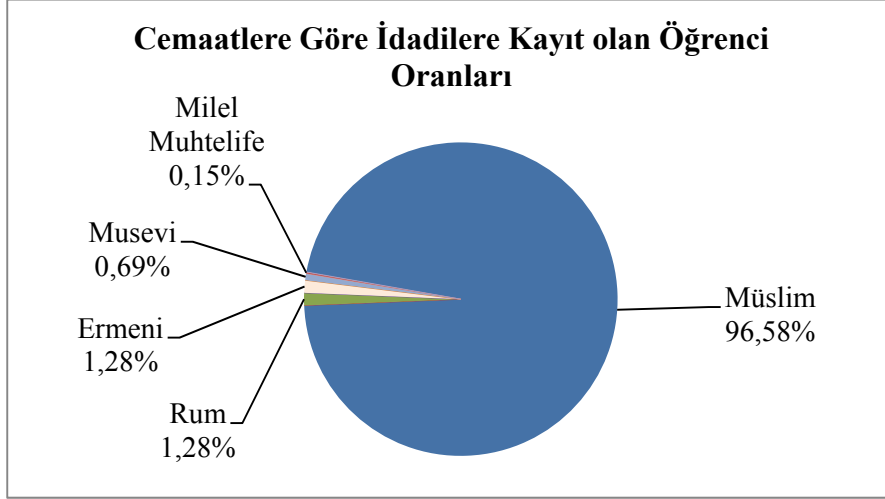
Levha 19, 20 ve 21’de bilgi verilirken öğrencilerin hangi cemaate mensup olduğu ile ilgili sütun başlıkları konmuştur. Bu cemaatler; *Müslim, Rum, Ermeni, Yahudi ve Milel-i muhtelif*e olarak ayrı ayrı sütunlarda gösterilmiştir. Cemaat başlıklarının altında *leyli ve nehari* alt başlıklarıyla öğrencilerin yatılı mı gündüzlü mü olduğu ile ilgili istatistikî bilgiler mevcuttur.

3.3.4.1. İdadi Öğrenci İstatistiği

1912-1913 ders yılında idadilere kayıt olan öğrenci sayısı 3.971 olarak belirtilmiştir. Bu öğrencilerin 63’ü yani yüzde 1,59’u yatılı kısma, 3908’i yani yüzde 98,41’i ise gündüzlü kısma kayıt olmuştur. Kayıt olan öğrencilerin cemaatlere dağılımında Konya İdadisi satırında “*Müfredat hakkında malumat yokdur*” ifadesi yer alarak sadece toplam öğrenci sayısı 77 olarak verilmiştir. İdadilere ders yılı içerisinde kayıt olan 3.971 öğrenciden 3.892’sinin mensup olduğu cemaatlere dağılımına bakıldığında 3.761 öğrenci Müslim, 50 öğrenci Rum, 50 öğrenci Ermeni,

³⁰⁴ 1913-1914 ders yılında 23 adet 7 yıllık vilayet idadisi, sultaniye çevrilmiştir. 6 adet yeni idadi açılmıştır. 1913-1914 ders yılına 59 idadi ile başlanmıştır. 1913’de yeni açılan idadiler: Dersaadet Kız Sanayi Mektebi, Ordu, Giresun, İnebolu, Ayıntab ve Edremit İdadileridir. Bkz.1329-1330 M.U.N.İhs.M.s.59.

27 öğrenci Musevi ve 6 öğrenci Milel-i Muhtelif'e'dir³⁰⁵. İdadilere kayıt olan öğrencilerin mensup oldukları cemaatlere göre birbirine oranı Şekil 33'de gösterilmiştir.

Şekil 33. Mensup Olduğu Cemaate Göre İdadilere Kayıt Olan Öğrencilerin Oranları

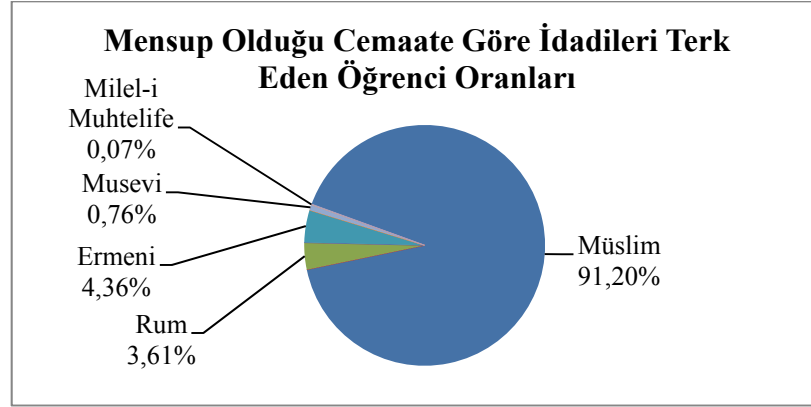
En fazla öğrenci kayıt eden idadi, İstanbul Davud Paşa İdadisi'dir. Toplam 266 öğrencinin kaydını yapan idadiyi, 237 öğrenci ile İzmir Nehari İdadisi, 171 öğrenciyle Kabataş İdadisi takip etmektedir. Toplam 8 İdadi 100'den fazla öğrenci kaydetmiştir. Bu idadilerden 5'i İstanbul'da bulunmaktadır. Diğerleri ise İzmir Nehari İdadisi'nden başka Ankara ve Karahisar-ı Sahip İdadileridir. Ergani İdadisi sadece 1 öğrenci kaydetmiştir. Ergani İdadisi haricinden diğer bütün idadiler, en az 20 öğrenci kaydetmiştir.

1912-1913 ders yılında idadileri terk eden öğrenci sayısı 2.920 olarak belirtilmiştir. Bu öğrencilerin 28'i (% 0,96'sı) yatılı kısım, 2.892'si (% 99,04'ü) ise gündüzlü kısım öğrencisidir. İdadileri terk eden öğrencilerin mensup olduğu cemaate göre dağılımında Konya İdadisi'nin yazılı olduğu satırda "*Müfredat hakkında malumat yokdur*" ifadesi yer alarak, sadece toplam öğrenci sayısı verilmiştir. Bu sayıda 10'dur. Ayrıca toplam sütunun altında "*Şakirdanı gösterilmeyen Konya İdadisi şakirdanı 353*" yazmaktadır. İdadileri terk eden 2.920 öğrencinin 2.910'unun cemaatlere dağılımına bakıldığında 2654 öğrenci Müslim, 105 öğrenci Rum, 127 öğrenci Ermeni, 22 öğrenci Musevi ve 2 öğrenci Milel-i muhtelif'e'ye mensuptur³⁰⁶.

³⁰⁵ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.s.21.

³⁰⁶ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.s.21.

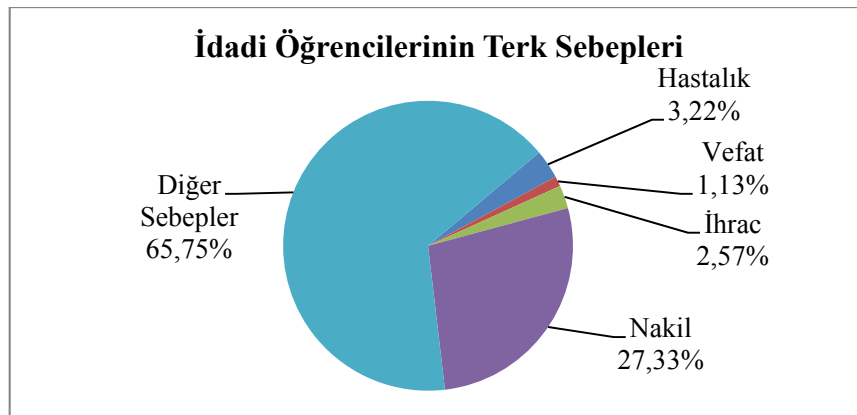
İdadileri terk eden öğrencilerin mensup oldukları cemaatlere göre birbirine oranı Şekil 34’de gösterilmiştir.

Şekil 34. Mensup Olduğu Cemaate Göre İdadileri Terk Eden Öğrenci Oranları

En fazla öğrencinin terk ettiği idadi, İstanbul Davud Paşa İdadisi’dir. Toplam 366 öğrencinin terk ettiği İstanbul Davud Paşa İdadisi’ni, 248 öğrenciyle Kabataş İdadisi, 198 öğrenci ile İzmir Nehari İdadisi takip etmektedir. Toplam 4 idadiyi 100’den fazla öğrenci terk etmiştir. Bu idadilerden 3’i İstanbul’da bulunmaktadır. Diğeri ise biraz önce ifade edilen İzmir Nehari İdadisi’dir.

İdadileri terk sebepleri sütunlarında beş başlık halinde veriler gösterilmiştir. Bu başlıklar *hastalık*, *vefat*, *nakil*, *ihraç* ve *esbabı saire* olarak sınıflandırılmıştır. *Hastalık* sebebiyle 94 öğrenci, *vefat* sebebiyle 33 öğrenci, *ihraç* sebebiyle 75 öğrenci, *nakil* sebebiyle 798 öğrenci okullarını terk etmişlerdir. 1.920 öğrencinin terk sebebi “*Esbab-ı saire*” olarak gösterilmiştir³⁰⁷.

Şekil 35. İdadi Öğrencilerinin Okulu Terk Sebepleri

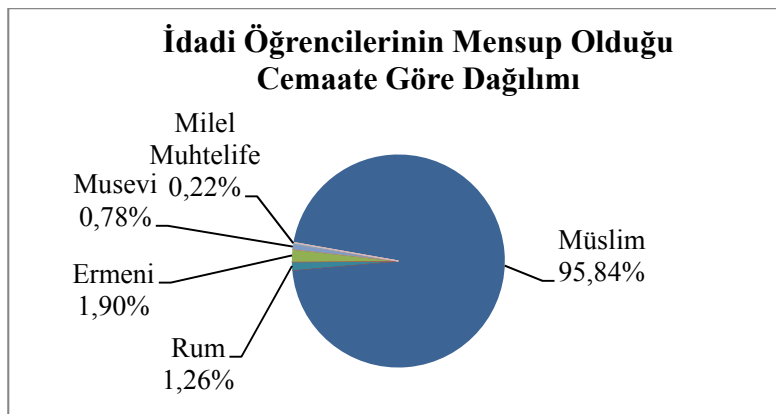
³⁰⁷ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.s.21.

Levha 20’de sene sonu imtihanları öncesi mensup olduğu cemaatlere göre yatılı ve gündüzlü öğrencilerin ücretli ve ücretsiz istatistikî verilerini görebilmek mümkündür. Ayrıca öğrencilerin idadilerin ibtidaiye ve taliye sınıflarına taksimleri de sütunlar halinde verilmiştir.

Malumat alınabilmiş 58 idadide toplam 10.671 öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrencilerin 301’i yatılı öğrenci, 10.007’si gündüzlü öğrenci olarak verilmiştir. Yatılı 301 öğrencinin 125’i ücretli, 176’sı ücretsiz öğrencidir. Gündüzlü 10.007 öğrencinin 2.052’si ücretli, 7.955’i ücretsiz öğrencidir³⁰⁸. Levha sonunda “*Sunuf ibtidaiye nehari talebesi ücrete tabi değildir.*” dipnotu mevcuttur. Buradan da ücretli öğrencilerin tamamının tali sınıf öğrencisi olduğu sonucu çıkmaktadır.

Yatılı öğrenciler dört önemli vilayet merkezindeki idadilerde okumaktadırlar. Bunlar Ankara, Diyarbakir, Şam ve Sivas İdadileridir. 301 öğrencinin 100’ü Ankara İdadisi’nde, 34’ü Diyarbakir İdadisi’nde, 106’sı Şam İdadisi’nde ve 61’i Sivas İdadisinde bulunmaktadır.

İdadilerde okuyan öğrencilerin cemaat bazlı dağılımına bakıldığında Müslim öğrencilerin çokluğu göze çarpar. 9.889 öğrencinin Müslim, 130 öğrenci Rum, 196 öğrenci Ermeni, 80 öğrenci Yahudi ve 23 öğrenci Milel-i Muhtelife’ye mensuptur. Açıklama sütununda Musul İdadisi’nde bulunan *Milel-i muhtelife* olarak adlandırılan öğrencilerin üçü keldanî, biri yakubî’dir. Kerkük İdadisinde bulunan 8 öğrenci ise keldani olarak açıklanmıştır. Öğrenci sayılarının oranları Şekil 36’da gösterilmiştir.

Şekil 36. İdadi Öğrencilerinin Mensup Olduğu Cemaate Göre Dağılımı

³⁰⁸ 5 Mart 1910 tarihinde, Mekatib-i İdadiye Nehari talebesiyle Mekatib-i Aliye talebesinden fakr ve zaruretleri mütehakkık olanların ücretten istisnasına dair kanun yayınlanmıştır. Bkz. *Düstur*, Tertib-i Sani, 2.C., s.159.

İdadilerin “İbtidai ve Tali” sınıflarında kaçar öğrenci olduğu da Levha 20’de gösterilmiştir. Malumat alınan 58 idadiden İstanbul’da bulunan Mercan, Vefa, Gelenbevi ve Üsküdar İdadilerinin ibtidai sınıflarında öğrenci bulunmamaktadır. “284 şakirdanı gösterilmeyen Davut Paşa İdadisi şakirdanıdır.” notu toplam sütununun altına yazılıdır. Lakin ibtidai sınıflarına taksimi verilmemiştir. 54 idadide ise 6.654 ibtidai öğrencisi mevcuttur. Birinci sınıflarda 2.864, ikinci sınıflarda 2.029 ve üçüncü sınıflarda 1.477 öğrenci mevcut olduğu gösterilmektedir.

İdadilerin tali sınıflarında ise 4.017 öğrenci mevcuttur. Dördüncü sınıfında 1.707, beşinci sınıflarında 1.230, altıncı sınıflarında 663 ve yedinci sınıflarında 417 öğrenci mevcuttur³⁰⁹. Sayılardaki farkların idadilerin özellikleri ile ilgilidir. Eğitim süreleri açısından vilayet idadileri yedi yıl, taşra idadileri ise beş yıldır³¹⁰. Ayrıca İstanbul İnas İdadisi’nin süresi altı yıldır³¹¹. Vilayet idadilerinin son dört yılı, taşra idadilerinin son iki yılı ve İstanbul İnas İdadisi’nin son üç yılı tali sınıflardan oluşmuştur. Tablo 30’da sınıf başına düşen öğrenci sayıları verilmiştir.

Tablo 30. İdadilerde Sınıf Başına Düşen Öğrenci Sayıları

Sınıflar	Öğrencisi Olan İdadi Sayısı	Öğrenci Sayıları	Sınıf Başına Düşen Öğrenci Oranı
Birinci Sınıf	54	2864	53,03
İkinci Sınıf	54	2029	37,57
Üçüncü Sınıf	54	1477	27,35
Dördüncü Sınıf	58	1707	29,43
Beşinci Sınıf	57	1230	21,57
Altıncı Sınıf ³¹²	12	663	55,25
Yedinci Sınıf ³¹³	11	417	37,91

³⁰⁹ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.21.

³¹⁰ Mustafa Ergün, *age.*, s.308-312.

³¹¹ Satı Bey, Fransa’daki örneklerine bakarak idadiye, başlangıç olarak üç yıllık bir rüşdiyenin ilhak edilmesi, idadi kısmının eğitim süresinin üç yıl olmasını önermişti. Ders programının da buna göre düzenlenmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bu önerilerin dikkate alınarak İstanbul İnas İdadisi’nin 6 yıl olarak düzenlendiği ifade edilmektedir. Bkz. Yasemin Tümer Erdem, *age.*, s.239.

³¹² Altıncı sınıflar, vilayet idadileri ile İstanbul İnas İdadisi’nde mevcuttur.

³¹³ Yedinci Sınıflar, vilayet idadilerinde mevcuttur.

İbtidai sınıflarında öğrenci sayılarının düşüşün sınıf tekrarı, nakil gidiş, hastalık, vefat, ihraç ve farklı sebeplere dayandığı görülmektedir. Altıncı ve yedinci sınıflarda genel öğrenci sayılarının, idadilerin yeni yaygınlaşmaya başlamasıyla ilişkili olduğu ve birçok idadinin henüz öğrenci mezun edecek noktada olmadığı görülmektedir. Altıncı ve yedinci sınıflarda öğrencisi olan idadilere bakıldığında İstanbul dışında büyük vilayet merkezlerindeki idadiler olduğunu görmektedir. İstanbul dışındaki bu idadiler: Ankara, Bağdat, Şam, Sivas, Diyarbakir ve Konya İdadileri'dir.

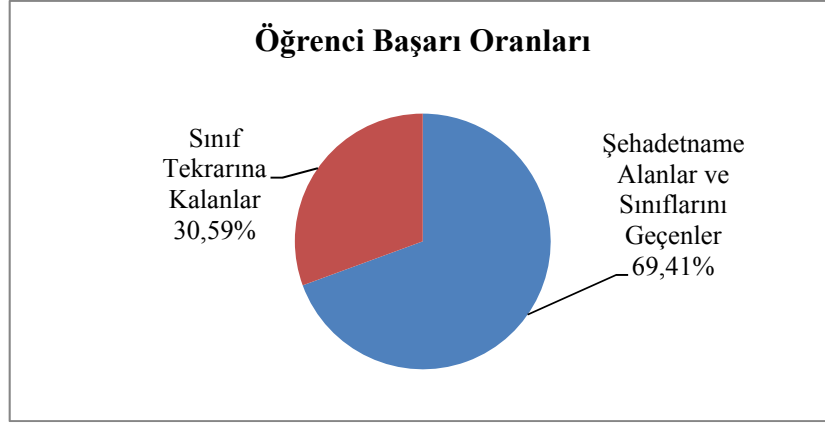
İdadilerde bulunan öğrenci sayılarına da baktığımızda başkent İstanbul başta olmak üzere büyük vilayet merkezlerindeki idadilerin öğrenci sayıları çok daha fazladır. En çok öğrencinin bulunduğu idadi, Şam İdadisi'dir ki 531 öğrenciye sahiptir. Bağdat İdadisi 490, Vefa İdadisi 399, Ankara İdadisi 388 ve Sivas İdadisi 386 öğrenci mevcuduna sahiptir. 100'den daha az öğrenciye sahip idadi sayısı 9'dur. 31 öğrenciyle en az öğrenci Süleymaniye İdadisi'ndedir. İdadilerden 33'ü 100 ile 200 öğrenci sayısı aralığındadır. 7 İdadi 200 ile 300, 7 İdadi 300 ile 400 öğrenci sayısı aralığındadır.³¹⁴

Levha 21 şahadetname alan, sınıfını geçen ve sınıf tekrarına kalan öğrencilerin istatistikî verilerini kapsamaktadır. Levha 21'e göre 936 öğrenci şahadetname almayı hak etmiştir. Müslim öğrencilerden 837'si, Rum öğrencilerden 19'u, Ermeni öğrencilerden 22'si, Yahudi öğrencilerden 11'i ve Milel-i Muhtelif'e mensup öğrencilerden 4'ü şahadetname almıştır.

6471 öğrenci sınıflarını geçmiş, 3254 öğrenci ise sınıf tekrarına kalmış görünmektedir. Şahadetname alan ve sınıflarını geçen 7407 öğrencinin başarılı olduğunu görebiliriz. İdadilerdeki öğrenci başarı oranları Şekil 37'de gösterilmiştir.

---

³¹⁴ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.22.

Şekil 37. İdadi Öğrencilerinin Başarı Oranları

Öğrencilerin başarıları bağlamında bir değerlendirmeye bakılırsa Kerkük İdadisi'nin % 96,27'lik başarısı olduğu görülmektedir. Başarısı en düşük idadi, Çorum İdadisi'dir. % 50'lik bir başarı söz konusudur. Bütün idadilerde başarı oranı % 50 ve üzerinde çıkmaktadır. % 50 ile % 60 aralığında başarısı olan idadi sayısı 10, % 60 ile %70 aralığında başarısı olan idadi sayısı 18, % 70 ile % 80 aralığında başarısı olan idadi sayısı 19, % 80 ile % 90 aralığında başarısı olan idadi sayısı 10'dur.

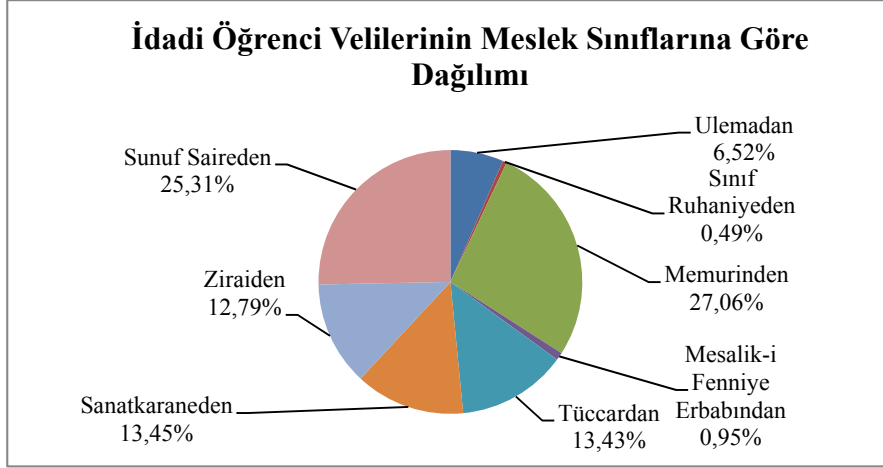
Levha 22'ye bakıldığında idadilerde okuyan öğrencilerin velilerinin hangi mesleğe mensup oldukları ile ilgili istatistikî bilgilerle karşılaşılmaktadır. 8 ana meslek grubuna ayrılarak bilgiler işlenmiştir. Bu meslek grupları *Ulema, Ruhani Sınıfı, Memur, Mesleki Fenni, Tüccar, Sanatkârane, Zirai ve Diğer Meslek Sınıfları* olarak ayrılmaktadır³¹⁵.

13 idadide okuyan öğrencilerin velileri hakkında *malumat yoktur* açıklaması yapılmıştır. Levha'nın altında şu not düşülmüş "*Bu cedvelin yeküni ve kablel imtihan mevcud talebenin mikdarı arasındaki fark bazı mekteb idarelerinin bu cedveli sene-i dersiyeye bidayetindeki mevcuda göre tertib itmelerinden ve iki mektebden de bu babda malumat alınamamasından menbaisdir.*" Bu not, okul idarelerinin Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından gelen yazıların yanlış yorumlandığını veya anlaşıldığını göstermektedir. Burdur İdadisi'nin satırının sonunda bulunan açıklamada da "*Sene-i dersiyeye ibtidaisindeki mevcuda göredir*" ibaresi bu durumu desteklemektedir.

³¹⁵ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.23.

Toplam 10.640 öğrenci velisi hakkında malumat vardır. 2.879 öğrenci velisi *Memur* sınıfındandır. 2.693 öğrenci velisi diğer sınıflar diyebileceğimiz bir kategoridedir. *Sanatkâraneden* 1.431, *Tüccardan* 1.629, *Ziraiden* 1.361, *Ulemadan* 694, *Mesalik-i Fenniye Erbabından* 101 ve *Ruhani sınıftan* 52 öğrenci velisi bulunmaktadır. Malumatı olan 56 idadide okuyan öğrencilerin velilerinin meslek sınıfları Şekil 38’de gösterilmiştir.

Şekil 38. İdadi Öğrenci Velilerinin Meslek Sınıflarına Göre Dağılımı³¹⁶

İdadilere öğrencisini gönderen birinci sınıf meslek grubu memurlardır. Bu oran 27.06’dır. Eğitim-öğretim geçmişi olan memur sınıfının çocuklarını okutmak gibi bir gayretleri olduğu görülmektedir. Memur sınıfından öğrencisi olan velilerin sayıları, İstanbul Vilayeti’ndeki idadilerde diğer vilayetlerdeki idadilere nazaran çok yüksek orandadır. Bu oran % 48,31’dir. İstanbul idadilerinde okuyan öğrencilerin yarısına yakınının velisinin memur sınıfından olması, başkent İstanbul’un bir bürokrasi ve memur şehri kimliğini de bize göstermektedir. Tüccar sınıfında tam tersi durum görünmektedir. İstanbul Vilayeti’ndeki öğrenci velilerinin sadece % 6,39’u tüccar sınıfına mensuptur. Ülke ortalaması 13,43’tür. Ticaretin yoğun olarak görüldüğü liman ve ticari yol kavşaklarında bulunan şehirlerde idadilere öğrencilerini gönderen veli sayısının ülke ortalamasının üzerine çıktığı görülmektedir. Hama İdadisinde bu oran %58,30’dur. Rize İdadisi 33.58, Kerkük İdadisi 31.06, Kayseri İdadisi 29,56, Malatya İdadisi 28.51, Eskişehir 26.37, Lazkiye İdadisi 25,71 oranında tüccar veli profiline sahiptir.

³¹⁶ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.23.

Sanatkârane olarak tanımlanan meslek sınıfından velilerin, tarım ve hayvancılık ürünlerinin işlenmiş mamül ya da yarı mamül haline getiren önemli bir meslek grubunu teşkil ettiği bilinmektedir. Bu çerçeveden bakınca idadilere öğrencisini gönderen sanatkârların en çok olduğu idadi, İzmir Nehari İdadisi'dir. % 46,20'lik bir oranda bu okullara öğrenci göndermektedirler. Sırasıyla % 43,59 ile Menteşe İdadisi, % 37,79 ile Antalya İdadisi, % 28,87 ile Ankara İdadisi, % 28,02 ve Eskişehir İdadisi gelmektedir.

Zirai işlerle iştilal eden veli profilinde Siverek İdadisi % 47.73 ve Malatya İdadisi % 47,51'lik oranla öne çıkmaktadır. Aydın İdadisi % 34.83, Söğüt İdadisi % 34.18, Karahisar İdadisi 29.79 oranlarla idadilere en çok öğrenci gönderen veliye sahip olarak görülmektedir³¹⁷.

3.3.4.2. İdadi Tahsisatı ve Bina Durumları İstatistiği

Levha 23 idadilerin tahsisatı hakkındadır. Ayrıca okul binalarının kıymeti, kira ise kira bedeli, tarihi tesisi ve küşadı başlıklarıyla istatistikî veriler gösterilmiştir. İdadilere 6.744.806 kuruş maaş, 1.143.499 kuruş masraf tahsisatı olduğu, toplamda ise 7.888.305 kuruşa denk geldiği görülmektedir. Okul yönetimleri ile öğretmenlerin maaşları hakkında 9 idadiden malumat alınmadığı görülmektedir. En yüksek maaş ödemesi İstanbul Mercan İdadisi yönetici ve öğretmenlerine verilmiştir. 402.000 kuruş tutarındadır. İstanbul Vilayeti'nde bulunan idadilerle büyük vilayet merkezlerinde maaş ödeme tutarları daha yüksek olmuştur. Bunun sebebi de büyük vilayet idadilerinin personel sayısında yatmaktadır.

İdadilerinin masraflarında, yatılı öğrenci alan 4 idadi: Ankara, Diyarbakir, Şam ve Sivas İdadisi'dir. Konya İdadisi'nin masrafları da yüksek görünmektedir. Yatılı öğrenci olup olmadığı görünmemektedir. Ayrıca İstanbul İnas İdadisi'nin masrafları da bu bağlamda yüksektir. Bu 6 idadinin masrafı 963.954 kuruş iken geri kalan 54 idadinin masrafı 179.545 kuruştur. Sadece Ankara İdadisi'nin (195.843) masrafları bu sayının üzerindedir. Buradan hareketle Maarif-i Umumiye Nezareti'nin yatılı kalan öğrencilerinin giderleri bağlamında yüksek meblağlara ulaşan masrafının olduğu görülmektedir.

---

³¹⁷1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.23.

İdadi binalarının kıymeti hakkında 27 idadinin bilgisi mevcuttur. Bu 27 idadi binası 6.331.959 kuruş değerindedir. Ortalama 234.517 kuruş kıymetinde olan idadi binalarının en değerlisi, Sivas İdadisi binasıdır. 1.231.000 kuruşluk değeri ile öne çıkan Sivas İdadi binasını, Aydın İdadi binası 1.000.000 kuruş ile takip etmektedir. İzmit İdadi binası ise 600.000 kuruş olarak kıymetli okul binalarındandır. Toplam 5 idadi binası 500.000 kuruş değerinin üzerindedir. 8 idadi binası 100.000-500.000 kuruş aralığındadır. 14 İdadi binasının değeri 100.000 kuruş ya da daha düşüktür. Bilecik İdadi binası 20.000 kuruş ile en kıymeti düşük olarak göze çarpmaktadır.³¹⁸

13 idadi binasının kira olduğu ve ödenen kira bedellerinin 120.000 kuruş olduğu belirtilmiştir. 9230,77 kuruş ortalama kira bedelleri olan idadi binaları arasında, Mercan İdadi binası 51.000 kuruş ile en yüksek olanıdır. Kira bedellerinde binanın bulunduğu muhit, yapı özelliği, mimari değeri, tefrişatı ve yeniliği gibi unsurlar devreye girmektedir. Mercan İdadisi'nin İstanbul'da oluşu ve bulunduğu muhit itibariyle önemi kira bedelinin yüksekliğini göstermektedir. Diğer idadilerin kira bedelleri 2.280 ile 15.000 kuruş arasında değişmektedir.

İdadilerin tesis tarihi ve küşadı sütununda, tarihler verilmiştir. 10 idadi tarihi ile ilgili bilgi mevcut değildir. En eskisi 1301, en yenisi 1327 olarak gösterilmiştir. 27 yıllık zaman diliminde 59 idadinin faaliyete geçirildiği görülmektedir. Her yıl ortalama 2,18 idadi açılması istikrarlı bir eğitim politikası olarak göze çarpmaktadır. Sadece 1304, 1312 ve 1320 yıllarında herhangi bir idadi açılmadığı, 1308 ve 1326 yıllarında 9'ar idadi açıldığı anlaşılmaktadır. Bu yıllar miladi olarak 1892 ile 1910 yıllarına denk gelmektedir.

Balıkesir, Bolu ve Şam İdadileri 1301 yılında açılan ilk idadilerdir. Ergani, Gelenbevi ve İstanbul İnas İdadisi 1327 yılıyla en yeni idadiler olarak ortaya çıkmaktadır.

3.3.4.3. İdadi Çalışan İstatistiği

Levha 24 idadilerde mevcut olan *Memur, Öğretmen ve Müstahdem*lerle ilgili istatistikî bilgi vermektedir. Memur, öğretmen ve müstahdem sayıları, öğretmenlerin yaş aralıkları, okul yöneticilerinin ve öğretmenlerinin maaşları ayrı ayrı gösterilmiştir. 9 idadiden malumat alınamamış, 60 idadiden malumat alınmış olduğu

³¹⁸ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.24.

açıklama sütununda gösterilmiştir. 60 İdadide 1.071 çalışanın olduğu, bunlardan 256'sının okul yöneticileri, 596'sının öğretmenler, 21'inin müstahdemler, 198'inin hademeler olduğu yazmaktadır. Malumat alınmış bütün idadilerde okul yöneticisi, öğretmen ve hademe bulunmaktadır. 21 Müstahdem'in 11 farklı idadide bulunduğu, diğer idadilerde bulunmadığı görülmektedir.

İstanbul'da bulunan 6 idadi (Mercan, Vefa, Kabataş, Gelenbevi, Üsküdar ve Davud Paşa) ile Ankara, Bağdad, Diyarbakir, Sivas ve Konya İdadilerinde müstahdem bulunmaktadır. Diğer idadilerde bulunmamaktadır³¹⁹.

İdadiler ortalama 4,27 "*Heyeti İdare*"ye sahiptir. Toplam 46 idadide 3'er idare heyeti bulunmaktadır. Vefa İdadisi 15 idareciyle en çok idareciye sahip konumdadır. İstanbul İnas İdadisi (4 idare heyeti) hariç diğer İstanbul İdadileri 8 ile 15 aralığında idareciye sahiptir. Büyük taşra idadileri olan İzmir Nehari İdadisi (4 idareci) hariç Ankara, Diyarbakir, Şam, Sivas, Konya İdadileri 8 idare heyetine, Bağdad İdadisi 7 idare heyetine sahip görünmektedir.

İdadiler, ortalama 9,93 ile "*Heyeti Tedrisiye*" olarak adlandırılan, öğretmene sahiptir. Levha 24'ün sonundaki notta "*Muallimliği olan Müdür, Müdür Muavini ve Katibleri Heyeti Tedrisiye sütununda dâhil değildir fakat muallim olmak itibariyle son sütuna dâhil idilmiştir.*" Buradan da idare heyetinin muallimliği olanlarında derslere girerek öğretmenlik yaptığı anlaşılmaktadır. İstanbul'da bulunan 7 idadi ortalama 21,5 öğretmene sahiptir. Gelenbevi İdadisi 26 öğretmenle en çok öğretmene sahip idadi olarak öne çıkmaktadır. İstanbul idadilerinde en az öğretmen Davud Paşa İdadisi'ndedir ki ülke ortalamasının çok üzerinde olarak 17'dir.

Büyük vilayet idadileri 11 ile 19 aralığında öğretmene sahiptir. Bağdad İdadisi 19, Şam İdadisi 14, Sivas ve İzmir Nehari İdadisi 13 öğretmenle en çok öğretmen bulunan idadilerdendir. Ergani İdadisi 6 öğretmenle en az öğretmeni olan idadi konumdadır. Ergani İdadisi ile ilgili "*Fransızca ve Tarih Coğrafya Muallimliği münhaldır.*" açıklaması da öğretmen açığı yaşadıkları göstermektedir. 14 idadide 7, 27 idadide de 8 öğretmen vardır. 3 idadide ise 9 öğretmen bulunmaktadır.

---

³¹⁹ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.25.

İdadilerde 3,3 ortalama *hademe* çalıştırılmaktadır. En çok hademesi olan idadiler büyük vilayet idadileri olarak öne çıkmaktadır. Sivas İdadisi 15 hademe bulundururken, Ankara ve Konya İdadileri 11, Diyarbakir ve Şam İdadileri 10 hademe bulundurmaktadır. İstanbul İdadilerin 4 ile 8 arasında değişen hademe sayıları: Bağdad'ta 5, diğer bütün idadilerde 2'dir.

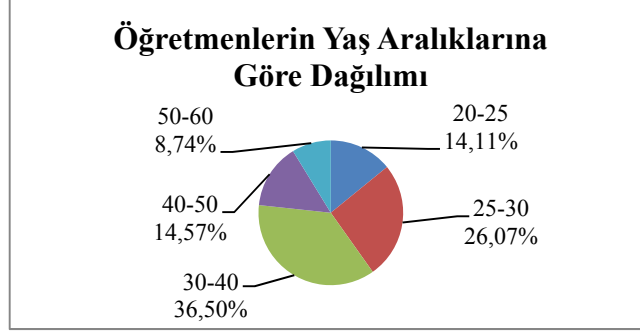
İdadi çalışanlarının toplamına bakıldığında İstanbul idadileri 27-48 aralığında çalışana mensuptur. Vefa İdadisi 48 çalışanı ile ilk sırada yer almaktadır. Kabataş İdadisi 44, Mercan ve Gelenbevi İdadisi 41 çalışanı ile en çok olanlar arasındadır. Vilayet idadilerinde diğer idadilere nazaran daha çok çalışanı ile göze çarpar. Sivas İdadisi bu bağlamda 37 çalışanı ile öne çıkmaktadır. Ankara, Bağdad, Diyarbakir, Şam ve Konya İdadilerinde bu sayı 32-34 aralığındadır. İzmir Nehari İdadisi (19 çalışanı) hariç, diğer bütün idadiler ise 10-14 aralığında çalışana sahiptir. Ergani İdadisi 10 çalışanı ile en az çalışanı olan idadidir³²⁰.

Muallimlerin Seneleri başlığı altında 5 farklı yaş grubuna göre istatistik verilmiştir. 20-25, 25-30, 30-40, 40-50 ve 50-60 yaş aralığı olarak belirtilmiştir. 25-30 yaş aralığında 92, 25-30 yaş aralığında 170, 30-40 yaş aralığında 238³²¹, 40-50 yaş aralığında 95 ve 50-60 yaş aralığında 57 öğretmenin olduğu görülmektedir. Burada İstanbul İnas, Kırk Kilise ve Mardin İdadilerinin "*Mualliminin seneleri hakkında malumat alınamamıştır*" açıklamasıyla 57 idadi hakkında öğretmenlerin yaş aralıklarıyla ilgili istatistikî veriler kullanılmıştır. Öğretmenlerin % 36,5'inin 30-40 yaş aralığında olması genç ve tecrübeli öğretmen grubunun idadilerde çalıştığını bize göstermektedir.

---

³²⁰ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.25.

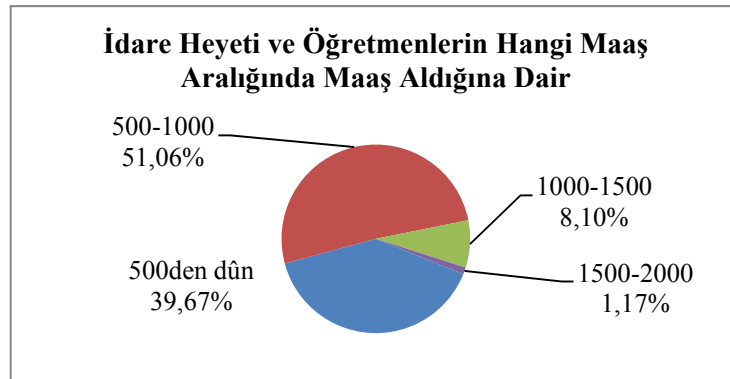
³²¹ Levhada 236 yazmaktadır. Topladığımızda 238 çıkmıştır. Sehven yazılmış olabilir.

Şekil 39. İdadi Öğretmenlerinin Yaş Aralıklarına Göre Dağılımı

İdadilerde toplam 652 öğretmen bulunmaktadır. Bu sayı 57 idadiye ait sayıdır. “Heyeti Tedrisiye” olarak tanımlanan öğretmenlerin 596 olduğu yazmaktadır. Bu sayı da 60 idadiye ait sayıdır. İstanbul İnas, Kırk Kilise ve Mardin İdadileri öğretmenlerinin sayısı 29’dur. 29 öğretmen sayısı, 596’dan çıkarıldığındaki fark 85 olmaktadır. İdare Heyetinden muallimliği olanların 85 gibi bir sayı olduğu anlaşılmaktadır. İdare Heyetinin % 33.20’sinin muallimliği olan kişiler olduğu yorumu da çıkmaktadır.

“Heyeti İdare ve Tedrisiyenin Maaşatı” başlığı altında 500’den az, 500-1000, 1000-1500 ve 1500-2000 olarak 4 sütunda maaş aralığı verilmiştir. İdare heyeti ve öğretmenlerin toplam sayısı 852’dir. 338’i 500 kuruştan daha az maaş almaktadır. 435’i 500-1000 kuruş aralığında maaş almaktadır. 1000-1500 kuruş aralığında 69, 1500-2000 kuruş aralığında 10 kişi vardır. İdare Heyeti ve öğretmenlerin hangi maaş aralığında maaş aldıkları Şekil 40’da gösterilmiştir³²².

Şekil 40. İdadilerde İdare Heyeti ve Öğretmenlerin Hangi Maaş Aralığında Maaş Aldığına Dair Karşılaştırma

³²² 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.25.

Görüldüğü gibi idare heyeti ve öğretmenlerin % 51.06'sı 500 kuruşun altında ücret almaktadır. % 90,73'ün ise 1000 kuruşun altında bir maaş aldığı anlaşılmaktadır³²³. % 9,27'si 1000-2000 kuruş aralığında maaş almaktadır. 1500-2000 kuruş aralığında maaş alan 10 kişiden 7'si İstanbul'da bulunan İstanbul İnas, Mercan, Vefa, Kabataş ve Davut Paşa İdadilerinde çalışmaktadır. Diğer 3 kişi ise vilayet idadileri olan Ankara, Bağdad ve Diyarbakir'de bulunmaktadır. İstatistikî verisi olan 60 idadinin tamamında 1000 kuruş üzerinde maaş alan en az bir kişinin olduğu görülmektedir.

Levha 25'e bakıldığında idadilerdeki öğretmenlerin tedris ettikleri dersler itibariyle miktarı üzerinden istatistikî bilgiler verilmiştir. 60 idadi öğretmenin tedris ettikleri dersler itibariyle miktarı hakkında bilgi varken, 9 idadi hakkında malumatın olmadığı açıklama sütunundan anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin tedris ettikleri dersler itibariyle miktarı Tablo 31'de gösterilmiştir³²⁴.

---

³²³ Yahya Akyüz, Meşrutiyet Döneminin ilk yıllarında idadi öğretmenlerinin 500 kuruş maaş aldığını, 1913'de asgari 1000 kuruş maaş aldığını söylemektedir. Ethem Nejat'ın öğretmen okulları ve idadilerde en az maaşın 200 kuruş ile Beden Eğitimi öğretmenin aldığı söylediğini ifade etmektedir. 1914'de İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasının istatistiklerine göre İstanbul'da bir aile asgari 1161 kuruş ile geçinebilmektedir. Buradan hareketle idadi öğretmenlerinin % 90'nından fazlası asgari geçim tutarının altında bir maaşla geçimini sürdürmüştür. Bkz. Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri(1839-1950)*, Pegem Akademi, 2.Baskı, Ankara, 2012, s.185-188.

³²⁴ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.26.

Tablo 31. İdadi Öğretmenlerinin Girdikleri Dersler İtibariyle Miktarı

<u>Öğretmenlerin Tedris Ettikleri Dersler İtibariyle Miktarı</u>		
1	Sunuf İbtidaiye Dersleri	14
2	Ulum-ı Diniyye ve Fıkhiye	70
3	Arabi ve Farisi	18
4	Türkçe ve Kitabet	67
5	Edebiyat ve Mantık ve Felsefe	10
6	Riyaziyat	75
7	Malumatı Ticariye ve Usulü Defteri	6
8	Ulum-ı Tabiiye ve Sıhhiye ve Hakimiye	74
9	Dürus Eşya	1
10	Ziraat	0
11	Tarih ve Coğrafya	73
12	Fransızca	68
13	Malumatı Medeniye, Ahlakiye ve Hukukiye	56
14	Resim, Resim Hattı, Hüsn-i Hat	106
15	Gina (Musiki)	3
16	Terbiye-i Bedeniye	46

Levha 25'in açıklamalar sütunuyla, dipnotlarında ders öğretmeni bulunmayan derslere hangi öğretmenlerin girdiği ifade edilmektedir. İdadiler, ders öğretmeni açığını kendi okulu içerisinde, branşı yakın ders öğretmenleriyle tamamlama yoluna gitmiş, tedrisin aksamasını engellemeye çalışmış görünmektedir.

1 numaralı açıklamada “*Arabî ve Farisi dersleri sütununda hizalarında rakam vaz olmayan mekteplerde o dersler Ulum-ı Diniyye Muallimleri uhdesindedir*” ifadesiyle sadece 18 öğretmeni bulunan arapça ve farsça derslerinin açığının, arapça ve farsça bilen din dersleri öğretmenleri ile kapatıldığını anlaşılmaktadır. Aynı şekilde 2 numaralı açıklamada “*Malumat-ı Ticariye ve Usul-i Defteri Dersleri sütununda hizalarında rakam vaz olmayan mekatibde o dersler Ulum-ı Diniye Muallimleri uhdesindedir.*” ifadesiyle sadece 6 öğretmeni bulunan Malumat-ı Ticariye ve Usul-i Defteri Dersleri açığının, Ulum-ı Diniye Öğretmenleri ile kapatıldığı görülmektedir.

3 ve 4 numaralı açıklamada “*Dürus Eşya ve Ziraat dersleri umumiyetle Ulum-ı Tabiiye muallimleri uhdesindedir.*” ifadesiyle Eşya ve Ziraat derslerinin (Eşya dersi öğretmeni sadece 1, Ziraat dersi öğretmeni 0) öğretmen açığını Ulum-ı Tabiiye öğretmeniyle karşılamaya çalışıldığı görülmektedir. Uyarı olarak yazılmış açıklamada ise “*Liva İdadilerinin ekserisinde Müdürin uhdesinde Malumat-ı Medeniye ve Kâtibin uhdesinde Hüsn-i Hat Muallimliği olan Müdür ve Katibler dahi bu cedvele dâhildir.*“ ifadesi bulunmaktadır. Liva idadi müdürlerinin genel olarak Malumat-ı Medeniye dersine girdikleri görülmektedir. Liva idadi kâtiplerine de – mesleğine en uygun ders olarak düşünülmüş olabilir- Hüsn-i Hat dersinin verilmesi dikkat çekmektedir. Malumat-ı Medeniye (56 öğretmen) ve Hüsn-i Hat (106 öğretmen) ders öğretmenlerinin sayılarının yeterli olarak algılanmasının sebebi yine bu açıklamadan anlaşılmaktadır.

Levha 25’in açıklama sütununda 14 farklı idadide bazı derslere farklı branş öğretmenlerinin girdiği anlaşılmaktadır. Bu idadiler ve hangi derse hangi branş öğretmenin girdiği Tablo 32’de gösterilmiştir³²⁵.

---

³²⁵ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.26.

Tablo 32. İdadilerde Öğretmen Bulunmayan Derslere Hangi Branş Öğretmeninin Girdiğine Dair Liste³²⁶

<u>İdadinin Adı</u>	<u>Dersin Adı</u>	<u>Hangi Branş Öğretmeninin Girdiği</u>
1 Davud Paşa İdadisi	Malumat-ı Medeniye	Türkçe
2 Ankara İdadisi	Malumat-ı Medeniye	Türkçe
3 Aydın İdadisi	Terbiye-i Bedeniye	Riyaziye
4 Eskişehir İdadisi	Terbiye-i Bedeniye	Coğrafya
5 Ergani İdadisi	Terbiye-i Bedeniye ve Hüsn-i Hat	Malumat-ı Medeniye
6 Karahisar İdadisi	Terbiye-i Bedeniye	Coğrafya
7 Konya İdadisi	Malumatı Medeniye	Türkçe
8 Niğde İdadisi	Türkçe Dersinin Bir kısmı	Malumat-ı Medeniye
9 Burdur İdadisi	Terbiye-i Bedeniye	Resim
10 Nevşehir İdadisi	Resim, Riyaziye ve Terbiye-i Bedeniye	Coğrafya
11 Antalya İdadisi	Resim	Türkçe
12 Balıkesir İdadisi	Malumatı Medeniye	Türkçe
13 Karahisarı Sahib İdadisi	Resim	Ulum-ı Tabiiye
14 Menteşe İdadisi	Terbiye-i Bedeniye	Coğrafya Öğretmeni

İstanbul İnas İdadisinin açıklama kısmında *İdare-i Beytiyye, Biçki ve Dikiş ve El İşleri* derslerini okutan birer öğretmen olduğu yazılmaktadır³²⁷.

Levha 26 İdadilerde çalışan öğretmenlerin hangi okul kökenli olduğuna dair istatistikî veri sunmaktadır. Burada 59 idadinin öğretmenleri hakkında veri olduğu, 11 idadi öğretmenleri hakkında veri olmadığı anlaşılmaktadır. 23 farklı okul sütun başlıklarında sıralanmıştır. Darulfünun'un 7 şubesiyle, Darulmuallimini Aliye'nin 2

³²⁶ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.26.

³²⁷ 1912-1913 ders yılında İstanbul İnas İdadisi'nin Rüşdiye kısmı Lisan-ı Osmanî derslerini Naciye Hanım, Coğrafya Öğretmeni Sadiye Hanım, Nakiye Hanım'ın sorumluluğunda İdare-i Beytiyye dersine Huriye Hanım, Terbiye-i Etfal dersine Cevriye Hanım, Resim dersine Madam Rafael, Biçki ve Dikiş dersine Marika Hanım vermektedir. 6 yıllık hazırlanmış ders programı haftada 24 saat ders üzerinden düzenlenmiştir. Bkz. Yasemin Tümer Erdem, *age.*, s.236-237,241-242.

şubesi bu sütunlara dâhildir. Tablo 33'de bu 23 farklı okul türünün adları ve öğretmen menşeleri verilmiştir³²⁸.

Tablo 33. İdadilerde Çalışan Öğretmenlerin Menşei Olan Okullar ve Sayıları³²⁹

<u>Öğretmenin Menşei Olan</u>	<u>Öğretmen</u>	<u>Öğretmenin Menşei Olan</u>	<u>Öğretmen</u>
<u>Okul Adı</u>	<u>Sayısı</u>	<u>Okul Adı</u>	<u>Sayısı</u>
Darulfünun Ulum-ı Şeriye Şubesi	25	Darulmuallimini Aliye Fünun Şubesi	53
Darulfünun Ulum-ı Edebiye Şubesi	51	Darulmuallimin Rüşdiyesi	28
*Darulfünun Riyaziyat Şubesi	26	Darulmuallimin İbtidaiyesi	37
Darulfünun Tabiyat Şubesi	19	Galatasaray Sultanisi	9
Darulfünun Hukuk Şubesi	18	Darüşşafaka	5
Darulfünun Tıp Fakültesi	12	Dersten Mücaz	12
Darulfünun Eczacı Mektebi	7	Mekatibi Sultaniye	6
Mektebi Harbiye	31	Mekatibi İdadiye	117
Mektebi Mülkiye	28	Mekatibi Ecnebiye Gayri	
Sanayii Nefise Mektebi	5	Müslime	20
Halkalı Ziraat Mektebi	2	Hususi Tahsil Gören	15
Darulmuallimini Aliye Edebiyat Şubesi	17	Mekatibi Saire	108

Levha 26'da bulunan sütunlar arasında ifade edilmemiş ama açıklama kısmında 7 farklı idadi ile ilgili farklı menşei öğretmen sayılarından bahsedilmiştir. Ankara İdadisi öğretmenlerinden biri Ticaret Mektebi, Maraş ve Urfa İdadileri öğretmenlerinden birer kişi Baytar Mektebi menşelidir. Bilecik İdadisi öğretmenlerinden biri Bahriye Ticaret Kapudan Mektebi, Rize İdadisi öğretmenlerinden biri ise Darulfünun Lisan Şubesi mezunudur. Söğüt İdadisi öğretmenlerinden biri Galatasaray Sultanisi, Niğde İdadisi öğretmenlerinden biri ise

³²⁸ 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.27.

³²⁹ 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.28.

Darulfünun Tabiiyat Şubesi tasdiknamesiyle öğretmenlik yapmakta olduğu anlaşılmaktadır.

“*Dersten Mücaz*”³³⁰ ifadesiyle medreseden mezun olup icazet alan, öğretmenliğe uygun vasıfları taşıyan öğretmenlerinde bulunduğu görülmektedir ki, 12 öğretmenin menşei bu şekilde gösterilmiştir. Yabancı okul mezunlarının da öğretmenlik yaptığı, bu şekilde 20 öğretmenin olduğu da görülmektedir. Hususi tahsil gören öğretmenlerin de 15 kişi olduğu da görülmektedir³³¹.

3.3.5. Özel Ortaöğretim Kurumları

“*Mekatib-i Taliye-i Hususiye*” olarak ifade edilen özel ortaöğretim kurumları hakkında istatistikî veriler, 27. Levha ile 34. Levha arasındaki 8 levha ile gösterilmeye çalışılmıştır. 56 adet özel ortaöğretim okulunun ismi levhalarda geçmektedir³³².

Mecmuada 12 vilayetten 42 adet, merkeze bağlı livalardan da 14 adet okul ismi yer almaktadır. Ayrıca levha listelerinde yer almayan, Levha-28'nin dipnotunda bahsi geçen, İstanbul Vilayeti'nde bulunan 8 adet Rum cemaatine ait okul hakkında öğrenci ve öğretmen sayıları verilmiştir. Bu okullar: *Beyoğlu'nda Rum Lisesi, Zoğrafyon, Elsin ve Ticaret İdadileri, Zapyon Leyli İnas İdadisi, Rum Mekteb-i Kebiri, Yuvakimyon İnas İdadisi ve Heybeliada Leyli Ticaret İdadisi'dir*. Levhalarda yer alan 56 özel ortaöğretim okulu sayısı, bu 8 okulla beraber 64'e çıkmaktadır.

Özel ortaöğretim kurumlarının vilayetlere göre dağılımları Tablo 34'de gösterilmektedir³³³.

³³⁰ Medreseden mezun olup icazet alan talebe bkz. Yahya Akyüz, *age*, s.498.

³³¹ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.s.27.

³³² Özel Ortaöğretim Kurumu sayısının 56 olması eksik bir bilgi olduğu muhakkaktır. Sebebi ise 1913-1914 ders yılına ait İhsaiyat Mecmuasında 1913'den önce açılmış 78 okuldan bahsetmektedir. Ayrıca Sivas Vilayetinde 3 okul ismi geçmektedir ki; Merzifon Mohakyan İdadisi bir sonraki mecmuada geçmediğinden, Sivas Amerikan Koleji hakkında bilgilerin olmasından dolayı sayı aynı görünmektedir. Gerçek fark 23'tür. 23 adet okul hakkında bilginin bir sene sonraki mecmuada olması, istenen istatistik cetvellerinin zamanında gelmediği anlamını çıkartmaktadır. Bkz.1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.31-38; 1329-1330 M.U.N.İhs.M., s.61-70.

³³³ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.s.31-38.

Tablo 34. Özel Ortaöğretim Kurumlarının Vilayetlere Dağılımı

Özel Ortaöğretim Okulu Bulunan Vilayetler	Okul Sayısı	Özel Ortaöğretim Okulu Bulunan Vilayetler	Okul Sayısı
İstanbul ³³⁴	16	Halep ³³⁵	1
Edirne	1	Sivas ³³⁶	3
Aydın ³³⁷	8	Konya	2
Bağdat	3	Mamuratülaziz	7
Beyrut ³³⁸	1	Musul	2
Diyarbakır ³³⁹	1	Merkeze Bağlı Livalar	14
Suriye	5	TOPLAM	64

Levha 27’de özel ortaöğretim okullarının 21 adedi Ermeni cemaatine aittir. 10 adet özel ortaöğretim okulu müslümanlara ait olduğu görülmektedir. Rum cemaatine ait okul sayısı 9 olarak görülmektedir. Levhalarda yer almayan 8 Rum okuluyla bu sayı 17’ye çıkmaktadır. Ayrıca 1 adet okul da Rum Ortodoks olarak ifade edilmiştir. Rum ve Rum Ortadoks cemaatlerine ait toplam 18 okul olduğunu ifade edilebilir. 7 adet okulun da Amerikan vakıflarına ait olduğu da anlaşılmaktadır.³⁴⁰ 4 adet Musevî cemaatine, 1 adet Süryani cemaatine, 1 adet Keldani cemaatine ait okul ismi zikredilmektedir.

³³⁴ 1913-1914 ders yılına ait İhsaiyat Mecmuasında 1913 yılından önce açılan 25 okul adı geçmektedir. 9 okul eksiktir. *1329-1330 M.U.N.İhs.M.* s.61-70.

³³⁵ 1913-1914 ders yılına ait İhsaiyat Mecmuasında 1913 yılından önce açılan 3 okul adı geçmektedir. 2 okul eksiktir. *1329-1330 M.U.N.İhs.M.* s.61-70.

³³⁶ 1913-1914 ders yılına ait İhsaiyat Mecmuasında 1913 yılından önce açılan okul sayısında bir farklılık yoktur. 1913-1914 ders yılına ait İhsaiyat Mecmuasında 1913 yılından önce açılan 3 okuldan biri olan Sivas Amerikan Koleji 1912-1913 ders yılına ait İhsaiyat Mecmuasında yoktur. 1912-1913 ders yılına ait İhsaiyat Mecmuasında yer alan Merzifon Mohakyan İdadisi ise 1913-1914 ders yılına ait İhsaiyat Mecmuasında yoktur. Bkz. *1328-1329M.U.N.İhs.M.s.31-38; 1329-1330 M.U.N.İhs.M.* s.61-70.

³³⁷ İzmir’de bulunan Müslim ve gayrimüslim okullar hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Bkz.Halil Özeçoğlu, *Modernleşme Sürecinde İzmir’de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitime Karşılaşmaları Bir Yaklaşım (1856-1908)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009,

³³⁸ 1913-1914 ders yılına ait İhsaiyat Mecmuasında 1913 yılından önce açılan3 okul adı geçmektedir. 2 okul estiktir. *1329-1330 M.U.N.İhs.M.* s.61-70.

³³⁹ Diyarbakır Vilayetine bağlı sadece Mardin Amerikan İdadisi görülmektedir. Mardin Amerikan İdadisinin öğrencilerinin tamamı “*Milel-i muhtelif*” olarak anılmaktadır. Bu öğrencilerin Süryani cemaatine mensup olma ihtimali yüksektir. Çünkü Mardin, Süryani cemaatinin en yoğun yaşadığı yerlerden biridir. Bu okul, Mardin Kız Okulu olarak geçmektedir. Öğretim dili Arapçadır. Bkz. *1328-1329M.U.N.İhs.M.s.31-38; Özgür Yıldız, Anadolu’da Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015, s.204-205.

³⁴⁰ 1810 yılında Amerika Birleşik Devleti’nin dış ülkelere yönelik protestan misyonerliği faaliyetlerini yürütmek için kurulan Amerikan Board Teşkilatı, Osmanlı Devleti’ni özellikle 1856 İslahat fermanından sonra bir ağ gibi sarmış; okullar, yetimhaneler, kiliseler, hastaneler açmıştır. 1903’te mahalle mektepleri ile birlikte 237 okula sahiptir. 1910 yılında ise 430 okula sahiptir. 1906’da 2.698, 1910’da 23.474 öğrenci sayısına sahiptir. Bu okulların önemli bir kısmı ortaöğretim düzeyindedir. Mecmuada bulunan Amerikan okul sayısı çok eksiktir. Bkz. Özgür Yıldız, *age*, s.24-25,102-106.

Açıklama sütununda 5 okula ait malumat olmadığı zikredilmektedir. Bu okullar Alman Uber Real Şule, Avusturya Sen Jorj Mektebi, Adapazarı Ermeni Merkez İdadisi, Ermeşe Ruhban Mektebi ve Bafra Rum Zükur İdadisidir. Adapazarı Ermeni Merkez İdadisi ve Ermeşe Ruhban Mektebi'nin Ermeni cemaatine, Bafra Rum Zükur İdadisininin Rum cemaatine ait olduğu yazmaktadır.

Alman Uber Real Şule ve Avusturya Sen Jorj Mektebi³⁴¹ hakkında her hangi bir cemaate ait olup olmadığı yazılmamıştır. Bu okullar hakkında bilgiler 1329-1330 Sene-i Dersiyesine ait İhsaiyat Mecmuası'nda görülmektedir. Alman Uber Real Şule Alman Devletine, Avusturya Sen Jorj Mektebi'nin de Avusturya Devletine ait olduğu açıklaması mevcuttur. Ayrıca bu mecmuada mensup olduğu cemaat sütununda şahsa mı ya da kilise, cemaat, manastır, vakıf ve devlet büro yönetimlerine mi ait olup olmadığı da yazılmaktadır. Bu mecmuada 56 okuldan 16 adedinin şahsa ait olduğu da anlaşılmaktadır. Diğer 40 okulun da bir kuruma (cemaat, vakıf, devlet ve kilise gibi) ait olduğu görülmektedir³⁴².

Özel ortaöğretim okullarının 3 adedi *darulmuallimin* ve *darulmuallimat* olarak isimlendirilmektedir. Bu okullar: Aydın Umberiyon Rum Darulmuallimatı, Nasra Rus Darulmuallimini (Rum Ortadoks Cemaatine ait) ve Kuds-i Şerif'te Haleşefrayn Darulmuallimini'dir. 45 adet okul ise "idadi" olarak isimlendirilmişlerdir. 5 adet okul, "Mekteb"; 2 adet okul, "kolej" olarak isimlendirilmişlerdir. Alman Uber Real Şule, almanca bir ifade ile yazılıdır. *Şule*, almanca okul demektir³⁴³.

3.3.5.1. Özel Ortaöğretim Kurumları Öğrenci İstatistiği

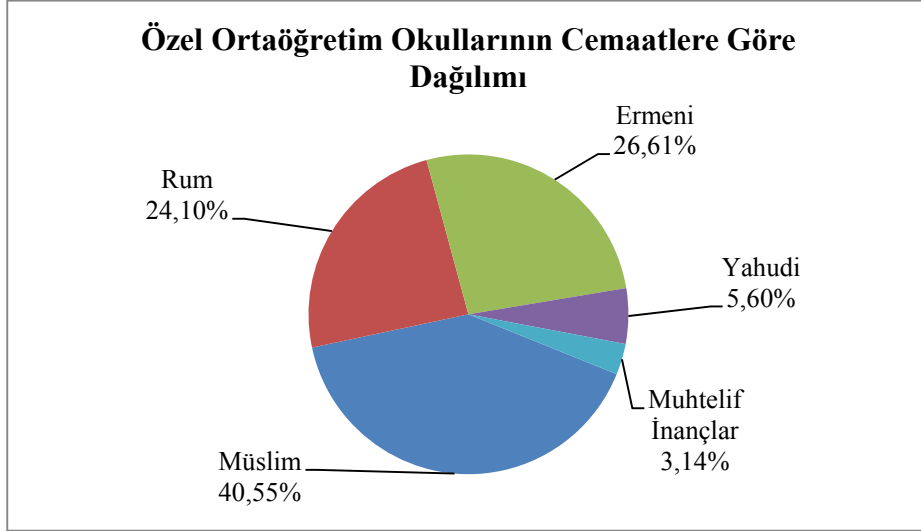
Levha 27'de 1912-1913 ders yılında özel ortaöğretim okullarına kaydedilen öğrenciler, mensup olduğu cemaatlere ayrılarak ifade edilmiştir. *Müslim*, *Rum*, *Ermeni*, *Musevi* ve *Milel-i Muhtelif*e olarak cemaat isimleriyle gösterilmiştir. Toplamda 50 özel ortaöğretim okuluna 4.079 öğrencinin kayıt olduğunu

³⁴¹ Günümüzde Sankt Georg Avusturya Lisesi olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. St.Georg Kilisesi'nin içinde bulunduğu, bina kompleksi 1882 Kasım ayında almanca konuşan Katolik çocuklar için ilkokul ve yetimhane olarak açılmıştır. "*Lazaristen ve Barmherzige Schwestern*" adlı dini kuruluş yönetimindeki okula sonradan orta ve lise kısımları eklenmiştir. Lise ilk mezunlarını 1913'de vermiştir. <http://www.sg.k12.tr/okul-hakkında/tarihce/?L=1>, 03.04.2019, 16.51.

³⁴² 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.31.

³⁴³ Almanca yazılışı "schule" şeklindedir. <https://www.almancaozluk.net/index.php?q=okul>, 30.03.2019, 18.04.

görülmektedir. Bu öğrencilerin mensup olduğu cemaatlere göre dağılımı Şekil 39’da gösterilmiştir. Malumatı olmadığı ifade edilen 5 okuldan başka Sivas Aramyan İdadisi’nin, her hangi bir öğrenci kaydına dair veri yazmamaktadır.

Şekil 41. Özel Ortaöğretim Okullarının Cemaatlere Göre Dağılımı

Ayrıca yatılı ve gündüzlü eğitim alanlar da ayrı ayrı yazılmıştır. Bu öğrencilerin 1.172’si yatılı, 2.907’si gündüzlü öğrencidir. Tablo 35’e bakıldığında yatılı müslim öğrenci oranı diğer cemaat mensubu öğrencilerden daha fazladır³⁴⁴.

Tablo 35. Özel Ortaöğretim Okullarının Yatılı/Gündüzlü Dağılımı

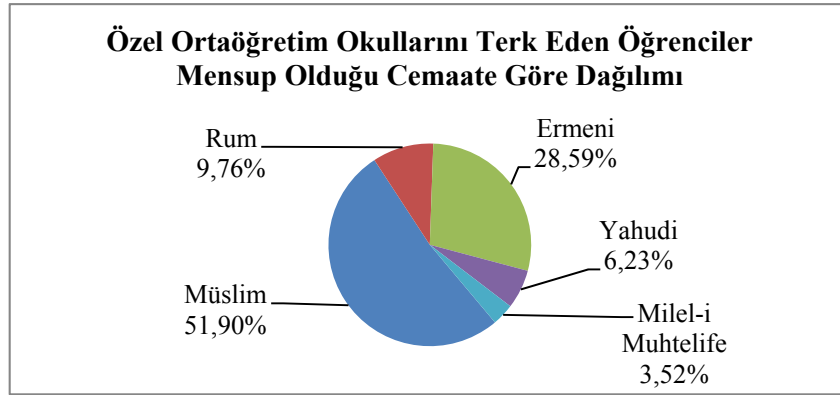
Cemaat	Yatılı Öğrenci Sayısı	Cemaate ait öğrenci sayısına oranı	Gündüzlü Öğrenci Sayısı	Cemaate ait öğrenci sayısına oranı
Müslim	704	42,62	948	57,38
Rum	99	10,03	888	89,97
Ermeni	349	32,20	735	67,80
Musevi	5	2,19	223	97,81
Milel-i muhtelif	15	11,72	113	88,28
Toplam	1172	28,73	2907	71,27

³⁴⁴ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.31.

Müslim okulların ağırlıklı olarak İstanbul, Aydın, Suriye ve Bağdat Vilayetlerinde olduğu görülmektedir. 1.652 Müslim öğrencinin sadece 50'si gayrimüslim okullarda öğrenim görmektedir.

En fazla öğrenci kaydeden okul, 372 öğrenciyle Hadika-i Meşveret İdadisi'dir. Bu öğrencilerin 6'sı gayrimüslim, 366'sı Müslim'dir. Aydın Kendrignon Partenoguyon İdadisi ise 322 rum öğrenciyle en fazla öğrenci kaydedenler arasındadır. 15 özel ortaöğretim okulu, 100'den fazla öğrenci kaydetmiştir. 10 okul 50 ile 100 arası öğrenci kaydetmişken, 25 okul ise 50'den daha az öğrenci kaydetmiştir. Okul başına 81,58 öğrenci düşmektedir.

1912-1913 ders yılında özel ortaöğretim okullarını terk eden öğrenci sayısı 1.476 olarak belirtilmiştir. Bu öğrencilerin 526'sı (% 35,64) yatılı kısım, 950'si (%64,36) ise gündüzlü kısım öğrencisidir. Okullarını terk eden öğrencilerin mensup olduğu cemaatlere göre dağılımı: 766 öğrenci Müslim, 144 öğrenci Rum, 422 öğrenci Ermeni, 92 öğrenci Musevi ve 52 öğrenci Milel-i Muhtelif olarak görülmektedir³⁴⁵. Öğrenci sayılarının birbirine oranı Şekil 42'de gösterilmiştir.

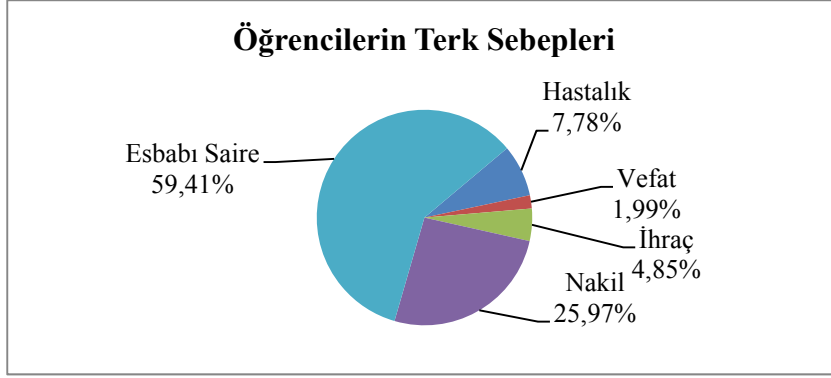
Şekil 42. Özel Ortaöğretim Okullarını Terk Eden Öğrenciler Mensup Olduğu Cemaate Göre Dağılımı

En fazla öğrencinin terk ettiği özel ortaöğretim okulu, Şam İttihat ve Terakki Ticaret İdadisi'dir. Toplam 226 öğrencinin terk ettiği idadiyi, 198 öğrenciyle İstanbul Hadika-i Meşveret İdadisi, 83 öğrenci ile Sivas Aramyan İdadisi takip etmektedir. Toplam 2 özel ortaöğretim okulunu 100'den fazla öğrenci terk etmiştir. 50 ile 100 arasında öğrencisi terk eden özel ortaöğretim okulu 7 adettir. Geri kalan 41 okul ise 50'den daha az öğrencinin terk ettiği okullardandır.

³⁴⁵ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.31-32.

Özel ortaöğretim okullarını terk sebepleri sütunlarında beş başlık halinde veriler gösterilmiştir. *Hastalık* sebebiyle 98 öğrenci, *vefat* sebebiyle 25 öğrenci, *ihraç* sebebiyle 61 öğrenci, *nakil* sebebiyle 327 öğrenci okullarını terk etmişlerdir. 749 öğrencinin terk sebebi “*esbabı saire*” olarak gösterilmiştir. Ayrıca 9 özel ortaöğretim okulunu terk sebepleri, “*esbabı terke dair yokdur*” açıklamasıyla bir verinin olmadığını söylemektedir. Bu şekilde 217 öğrenci vardır³⁴⁶.

Şekil 43. Özel Ortaöğretim Okulları Öğrencilerinin Okulu Terk Sebepleri

Şekil 43’de 41 özel ortaöğretim okulu öğrencilerinin okulu terk sebeplerine bakıldığında en yüksek oran “*esbab-ı saire*” olarak adlandırılmış diğer sebepler olarak görülmektedir. % 59,41 oran ile en fazla okulu terk sebebidir. Nakil ile okulunu terk eden öğrenciler ise % 25,97 oranla ön plana çıkmaktadır.

Levha 28’de özel ortaöğretim okullarında sene sonu imtihanları öncesi cemaat bazlı sütunlar halinde yatılı ve gündüzlü öğrencilerin ücretli ve ücretsiz olduklarına dair istatistikî verileri görmek mümkündür. Öğrencilerin sınıflarına taksimleri de sütunlar halindedir.

Levha’da yer alan 56 özel ortaöğretim okullarının tamamında toplam 12.610 öğrenci bulunmaktadır. Ayrıca levhanın dipnotunda yer alan açıklamadan da anlaşıldığına göre 2.958 öğrenci de 8 Rum okulu daha yer almaktadır. Öğrenci sayısı bu okullarla 15.568 sayısını bulmaktadır. Bu öğrencilerin 3.496’sı yatılı öğrenci, 12.072’si gündüzlü öğrenci olarak verilmiştir. Yatılı 3.496 öğrencinin 1.865’i ücretli, 1.631’i ücretsiz öğrencidir. Gündüzlü 12.072 öğrencinin 8.288’i ücretli, 3.784’ü ücretsiz öğrencidir.

³⁴⁶ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.31.

En çok öğrenciye sahip okul, Avusturya Sen Jorj Mektebi'dir. 698 öğrenciye sahiptir. Ücretsiz hiçbir öğrencinin olmadığı, gündüzlü bir okuldur. 616 öğrenciye sahip Alman Uber Real Şule'de ücretsiz hiçbir öğrenci bulundurmamaktadır. Rum öğrencileri yatılı kalırken, diğer öğrencileri gündüzlüdür. Bağdad Alliance İsrailite İdadisinde ise 605 öğrenci mevcuttur. 17 öğrencisi ücretli müslim öğrencidir. Diğer 588 öğrencisi ücretli ve ücretsiz olarak yahudi cemaatindedir. En çok öğrenciye sahip özel müslim okulu ise Şam İlmiye-i Vataniye İdadisi'dir. 431 öğrenciye sahiptir. Başka cemaatlerden hiç öğrencisi yoktur. Rum okullarından Aydın Kendrigon Partenoguyon İdadisi öğrencilerinin tamamı Rum'dur. En çok öğrencisi olan Rum Okulu konumundadır. 425 öğrenciye sahiptir. Merzifon Mohakyan İdadisi ise Ermeni Okulları arasında en çok öğrencisi olan okul konumundadır. Toplam 460 öğrencisi bulunmaktadır. Sadece 9 öğrencisi Müslim'dir. Diğer bütün öğrencileri ermenidir. Gündüzlü bir idadidir³⁴⁷.

Tablo 36. Özel Ortaöğretim Okulları Öğrencilerinin Cemaatlere Göre Dağılımı

Mektebin ait olduğu cemaatyada devlet	Mektep Sayısı	Öğrencilerin Mensup Olduğu Cemaate Göre Dağılımı										Toplam
		Müslim	%	Rum	%	Ermeni	%	Yahudi	%	Milel-i muhtelif	%	
Müslim	10	3137	98,80	16	0,50	11	0,35	11	0,35	0	0,00	3175
Rum	10	8	0,40	1823	90,83	0	0,00	0	0,00	176	8,77	2007
Ermeni	21	15	0,44	53	1,57	3299	97,84	3	0,09	2	0,06	3372
Amerikan	7	53	4,07	245	18,80	910	69,84	16	1,23	79	6,06	1303
Yahudi	4	24	1,85	0	0,00	0	0,00	1169	90,27	102	7,88	1295
Süryani	1	0	0,00	0	0,00	7	8,24	0	0,00	78	91,76	85
Keldani	1	5	8,47	3	5,08	0	0,00	0	0,00	51	86,44	59
Almanya	1	59	9,58	64	10,39	20	3,25	201	32,63	272	44,16	616
Avusturya	1	36	5,16	192	27,51	0	0,00	211	30,23	259	37,11	698
Toplam	56	3337	26,46	2396	19,00	4247	33,68	1611	12,78	1019	8,08	12610

Tablo 36'da Levha 28'inin dipnotta yer alan 8 Rum okulunda bulunan 2.958 öğrencinin 164'ü erkek yatılı, 1194'ü erkek gündüzlü, 127'si kız yatılı ve 1473'ü kız gündüzlü olduğu yazmaktadır ki öğrencilerin çoğunluğunun rum cemaatine mensup olduğu muhtemeldir. Diğer cemaatlere mensup öğrencilerin bu okullarda olup olmadığı ile ilgili bir bilgi yazmamaktadır.

³⁴⁷ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.32.

Özel ortaöğretim okullarının mensup olduğu cemaatle, öğrencinin mensup olduğu cemaat arasındaki ilişki çok net bir şekilde anlaşılmaktadır. Müslim okullarındaki Müslim öğrenciler % 98,80, Rum okullarındaki Rum öğrenciler % 90,83, Ermeni okullarındaki Ermeni öğrenciler % 97,84, Yahudi okullarındaki Yahudi öğrenciler % 90,72, Süryani okulundaki süryani öğrenciler % 91,76 ve Keldani okulundaki Keldani öğrenciler % 86,44 oranını oluşturmaktadır. Bu da gösteriyor ki her cemaat okulunun hedefindeki kitle kendi cemaatine mensup öğrencilerdir.

Yabancı okullar olarak nitelendirilebilecek Amerikan, Alman ve Avusturya okullarında cemaat bazlı dağılım değişmektedir. Bu mekteplerin buldukları vilayetlerdeki demografik duruma göre öğrenci profilleri değişmektedir. Amerikan okullarındaki öğrencilerin % 69,84 Ermeni, % 18,80'i Rum cemaatine mensuptur. Burada da Amerikan okullarının açıldığı vilayetlerle ilişkisi göze çapmaktadır. Aydın vilayetindeki Uluslararası Koleji öğrencileri ağırlıklı olarak Rum, Mamuratülaziz vilayetindeki Harput Amerikan Zükur Fırat ve Harput Amerikan İnas Fırat İdadileri öğrencileri ağırlıklı olarak Ermeni cemaatine mensuptur. Bağçecik Amerikan İdadisi, Talas Amerikan Zükur İdadisi ve Maraş Türkiye Kızlar Koleji öğrencileri ağırlıklı olarak yine Ermeni cemaatine mensuptur. Mardin Amerikan İdadisinde bulunan 47 öğrencinin Milel-i Muhtelif sütünuyla gösterilmektedir ki Süryani cemaatine mensup olması muhtemeldir.

Alman Uber Real Şule'de okuyan öğrencilerde Yahudi ve diğer farklı inançlar olarak nitelendireceğimiz cemaatlere mensubiyet öne çıkmaktadır. Yahudi öğrenci % 32,63, diğer farklı inançlar % 44,16 oranındadır. Az sayıda da olsa Müslim, Rum ve Ermeni öğrenci bulunmaktadır.

Avusturya Sen Jorj Mektebi: Rum, Yahudi ve Milel-i Muhtelif cemaatlerine mensup öğrencileri buldurmaktadır. % 5,16 oranında Müslim öğrenci vardır. Ermeni cemaatine mensup hiçbir öğrenci bulunmamaktadır³⁴⁸.

---

³⁴⁸ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.32.

Tablo 37. Sınıf Başına Düşen Öğrenci Sayıları ve Oranları

Sınıflar	Öğrencisi Olan Özel Orta Mektep Sayısı	Öğrenci Sayıları	Sınıf Başına Düşen Öğrenci Oranı
Birinci Sınıf	24	868	36,17
İkinci Sınıf	27	882	32,67
Üçüncü Sınıf	43	1403	32,63
Dördüncü Sınıf	46	1329	28,89
Beşinci Sınıf	45	1314	29,20
Altıncı Sınıf	49	1319	26,92
Yedinci Sınıf	45	1222	27,16
Sekizinci Sınıf	40	990	24,75
Dokuzuncu Sınıf	36	794	22,06
Onuncu Sınıf	20	410	20,50
On birinci Sınıf	18	326	18,11
On ikinci Sınıf	11	181	16,45

Özel ortaöğretim okullarından sadece 8 adedinde her sınıf seviyesinde öğrenci bulunmaktadır. Alman Uber Real Şule, Avusturya Sen Jorj Mektebi ve Sivas Aramyan İdadisi öğrencilerinin sınıflara taksimatıyla ilgili hiçbir veri bulunmamaktadır³⁴⁹.

Levha 29'a bakıldığında şahadetname alan, sınıfını geçen ve sınıf tekrarına kalan öğrencilerin istatistikî verileri ile karşılaşılmaktadır. 35 özel ortaöğretim okulundan 581 öğrenci şahadetname almayı hak etmiştir. 21 okulda ise şahadetname alan öğrenci olmadığı görülmektedir. Müslim öğrencilerden 101'i, rum öğrencilerden 160'ı, ermeni öğrencilerden 267'si, yahudi öğrencilerden 26'sı ve diğer farklı inançlara mensup öğrencilerden 27'si şahadetname almıştır. En çok şahadetname veren okul, 44 öğrenciyle İzmir Kendrigon Partenoguyon İdadisi'dir. İstanbul Mekteb-i Tefeyyüz İdadisi 35 öğrenciyle en çok şahadetname veren okullardandır. Mamuratülaziz Vilayetine bağlı mezrada yer alan Katolik Lusovariçyan İnas ve

³⁴⁹ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.32.

Zükur İdadilerinde sırasıyla 3 ve 2 öğrenci şehadetname almıştır. Özel ortaöğretim okullarından ortalama olarak 16,6 şehadetname alınmıştır.

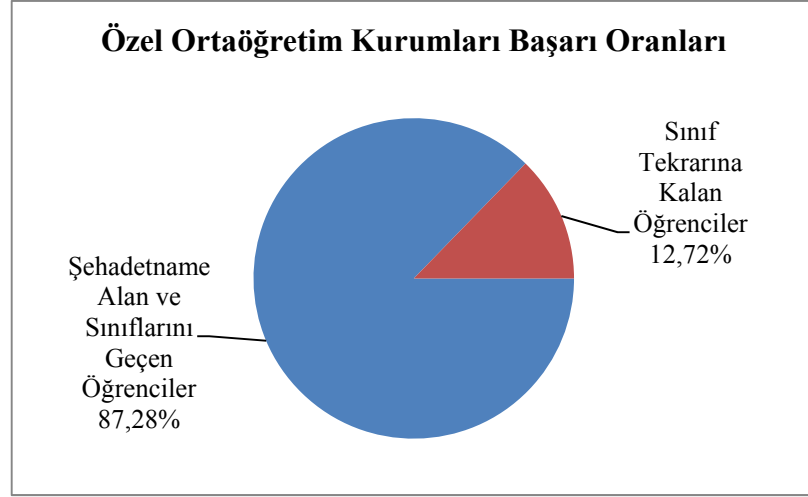
Sınıflarını geçen öğrencilere baktığımızda da 49 okulda 8.899 öğrencinin sınıflarını geçtikleri görülmektedir. 7 okulla ilgili herhangi bir veri yoktur. Müslim öğrencilerden 2.683'ü, Rum öğrencilerden 1.642'si, Ermeni öğrencilerden 3.073'ü, Musevi öğrencilerden 1.083'ü ve Milel-i Muhtelif'e mensup öğrencilerden 407'si sınıflarını geçmişlerdir. Bağdad Alliance İsrailite İdadisi 557 öğrenciyle en çok sınıfını geçen öğrenciye mensuptur. Şam İlmiye-i Vataniye İdadisi öğrencilerinden 416'sı sınıfını geçmiştir. Mardin Amerikan İdadisi 31 öğrenciyle en az öğrencinin sınıfını geçtiği okul olurken, 38 öğrenciyle Kayseri Miyastal Osu Menazat Agobyan İdadisi izlemektedir. Özel ortaöğretim okulunda ortalama 181,61 öğrenci sınıfını geçmiştir.

Sınıf tekrarına kalan 44 okuldaki öğrenci sayısı 1381'dir. Müslim öğrencilerden 457'si, Rum öğrencilerden 135'i, Ermeni öğrencilerden 694'ü, Musevi öğrencilerden 41'i ve Milel-i Muhtelif'e mensup öğrencilerden 54'ü sınıf tekrarına kalmıştır. En çok sınıf tekrarına kalan öğrenci Aydın Mesropyan İdadisi'ndedir. 204 öğrenci sınıf tekrarına kalmıştır. Hadika-i Meşrevet İdadisi'nde en çok sınıf tekrarına kalan öğrenciye mensup okullardandır. 125 öğrenci sınıf tekrarına kalmıştır. En az sınıf tekrarına kalan öğrenci ise 4'er öğrenciyle Aydın Vilayeti Protipon İdadisi, Mamuratülaziz Vilayetine bağlı mezrada yer alan Katolik Lusovariçyan İnas ve Zükur İdadileridir.

Şehadetname alan ve sınıflarını geçen 9.480 öğrencinin başarılı olduğu, 1.381 öğrencinin de başarısız olduğu anlaşılmaktadır. Özel ortaöğretim okullarındaki öğrenci başarı oranları Şekil 44'de gösterilmiştir³⁵⁰.

---

³⁵⁰ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.33.

Şekil 44. Özel Ortaöğretim Kurumları Öğrenci Başarı Oranları

Başarılı okulların % 87,28'lik bir oran yakalaması, dikkat çekicidir. 6 özel ortaöğretim okulu % 100'lük başarı yakalamıştır. Bu okullar; Ermeni Yeni İdadi, Umberiyon Rum Darulmuallimatı, Mardin Amerikan İdadisi, Humus El Külliyyetü'l İlmîyyeti'l İslamiye İdadisi, Rum Rahiban İdadisi ve Bafra Rum Zükur İdadisi'dir. % 90'dan yüksek başarı yakalayan okul sayısı 30'dur. % 80 ile % 90 aralığında başarı yakalayan 13 okul vardır. % 70 ile % 80 aralığında başarı yakalayan 4, % 60 ile % 70 aralığında başarı yakalayan 2 okul bulunmaktadır. % 50 ile % 60 aralığında başarı yakalayan 1 okul vardır. % 50'nin altında sadece 1 okul vardır ki; başarı oranı % 25,27 ile Bolu Devrek Mesropyan İdadisi'dir.

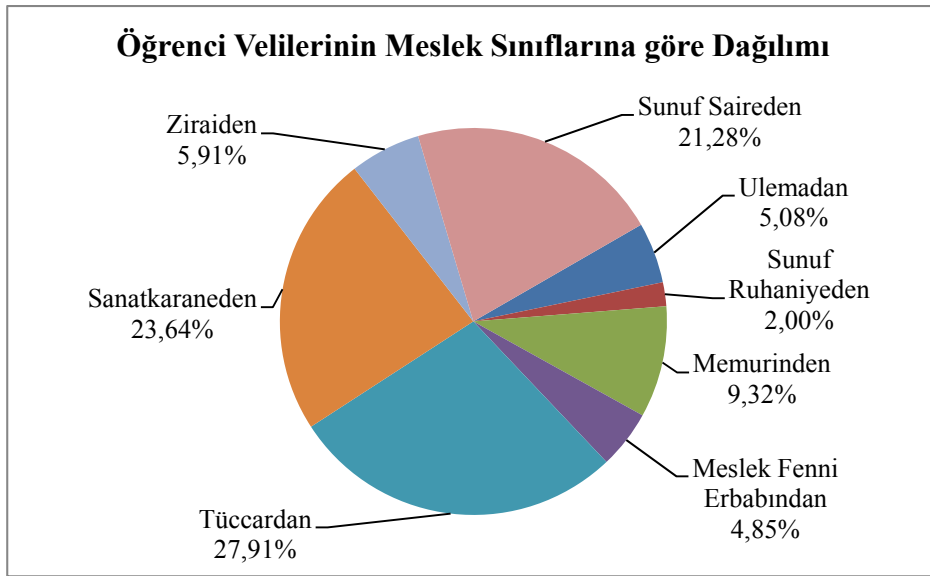
Levha 30'a bakıldığında özel ortaöğretim okullarında okuyan öğrencilerin velilerinin hangi mesleğe mensup oldukları ile ilgili istatistikî bilgilerle karşılaşılmaktadır. 8 ana meslek grubuna ayrılarak bilgiler işlenmiştir. Bu meslek grupları Ulema, Ruhani Sınıfı, Memur, Mesalik-i Fenniye, Tüccar, Sanatkârane, Zirai ve Diğer Meslek Sınıfları olarak ayrılmaktadır³⁵¹.

8 özel ortaöğretim okulunda okuyan öğrencilerin velileri hakkında malumat yoktur açıklaması yapılmıştır. Levha'nın altında şu not düşülmüş "*Bu cedvelin yeküni ve kablel imtihan mevcud talebenin mikdarı arasındaki fark bazı mekteb idarelerinin bu cedveli sene-i dersiyeye bidayetindeki mevcud talebeye göre tertib itmelerinden ve bazı mekatibden de bu babda malumat alınamamasından menbaisdir.*" Ayrıca açıklama sütununda Humus İttihad-i Vatani İdadisi ve Yafa

³⁵¹1328-1329M.U.N.İhs.M.s.33.

Cimnazya Abrit Mektebi açıklamasında da “*Sene-i dersiyeye ibtidaisindeki mevcuda göredir.*” ibaresi bu durumu desteklemektedir. Açıklama sütununda Edirne Rum İdadisinin 33, Kayseri Rum Rahiban İdadisinin 24 öğrencisinin yetim olduğu bildirilmektedir.

Toplam 10.199 öğrenci velisi hakkında malumat vardır. 518 öğrenci velisi ulemadan, 204 öğrenci velisi ruhani sınıfından, 951 öğrenci velisi memur sınıfından, 495 öğrenci velisi meslek fenni erbabından, 2.847 öğrenci velisi tüccardan, 2.411 öğrenci velisi sanatkaranedenden, 603 öğrenci velisi ziraiden ve 2.170 öğrenci velisi diğer meslek sınıflarındandır. Malumatı olan 48 özel ortaöğretim okulunda okuyan öğrenci velilerinin meslek sınıfları Şekil 45’de gösterilmiştir³⁵².

Şekil 45. Özel Ortaöğretim Okulları Öğrenci Velilerinin Meslek Sınıflarına Göre Dağılımı

Özel ortaöğretim okuluna öğrencisini gönderen birinci sınıf meslek grubu *Tüccar* sınıfıdır. Bu oran % 27.91’dir. İstanbul Torosyan İdadisi velilerinin % 69,08’i tüccardır. Kayseri Surp Karabet İdadisi velilerinin oranı ise % 65,29’dur. 5 okul velisinin yarısından fazlası tüccardır. İzmit Ermeşe Ruhban Mektebi’ne hiçbir veli öğrencisi göndermezken, Bolu Mesropyan İdadisi velilerinden sadece % 11,48’i tüccardır.

³⁵² 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.34.

Sanatkârane olarak tanımlanan meslek sınıfından velilerin oranı % 23,64'tür. Merzifon Mohakyan İdadisi'nin velilerinin önemli bir oranı (% 69,78) sanatkârane sınıfındandır. Harput Getronogan İdadisi velilerinin % 63,82'si yine sanatkârane sınıfındandır. Umberiyon Rum Darulmuallimatı velilerinin hiçbirisi sanatkârane sınıfından değildir. Kendrigon Partanoguyan öğrenci velilerinin (2 veli) sadece % 0,47'si sanatkârane sınıfındandır.

“*Sunuf Saire*” olarak ifade edilmiş diğer sınıf meslek mensubu velilerin oranı da bir hayli fazladır. % 21,28'lik bir orandadır. Kendrigon Partanoguyan İdadisi öğrenci velilerinin % 72,24'ü bu şekildedir. Bağdat Terakki Caferi İdadisi öğrenci velilerinin de % 64,55 diğer meslek sınıfındandır. 4 okul öğrenci velilerinin hiç biri diğer meslek sınıfı olarak nitelendirilen mesleklerden değildir.

Özel ortaöğretim okullarına öğrencisini gönderen sınıf meslek gruplarından *Memurin* oranı % 9,32'dir. Müslim özel ortaöğretim okullarında memur veli profili öne çıkmaktadır. Aydın İttihad ve Terakki İdadisi (% 43,89), İstanbul Hadika-i Meşveret (%43,49) ve Mekteb-i Tefeyyüz (%38,42) İdadileri velilerinin önemli bir oranı memur sınıfındandır. İstanbul Torosyan, Bağdat Teavün, Tokat Oskiyans, Kayseri Miyastal Osu Menazat Agobyan ve Surp Karabet, Samsun Rum Zükur İdadileri ve Yafa Cimnazya Abrit Mektebi öğrenci velilerinden hiç biri memur sınıfından değildir.

Zirai meslek sınıfından öğrenci velisi oranı % 5,91'dir. Zirai sınıfından en çok öğrenci velisi Ermeşe Ruhban Mektebidedir. Oranı % 46,67'dir. Mamuratülaziz Vilayeti'nde Mezrada Katolik Lusovariçyan Zükur İdadisi velileri % 31,91 oranındadır. İstanbul Berberyan ve Torosyan İdadileri, Umberiyon Rum Darulmuallimatı, Bağdat Teavün ve Alliance İsrailite İdadileri, Harput Getronogan İdadisi, Musul Keldani Katolik İdadisi ve Ermeşe Ruhban Mektebi öğrenci velilerinden zirai sınıfından hiçbir veli bulunmamaktadır³⁵³.

Ulemadan öğrenci velisi % 5,08 oranındadır. % 29,82 oranıyla Humus İttihad-ı Vatani İdadisi velisi ulemadandır. Bu okulu Şam İttihad ve Terakki Ticaret İdadisi % 24,13 ile takip etmektedir. 34 okul velisinin ulemadan olmadığı hiçbir veri olmadığından anlaşılmaktadır.

---

³⁵³ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.34.

Mesalik-i Fenniye Erbabından veli oranı % 4,85'dir. Nasra Rum Darulmuallimini (% 21,43) ve İstanbul Ermeni Yeni İdadi (% 20,65) öğrenci velileri diğerlerine göre daha fazladır. 15 okul velisinin hiç biri *Mesalik-i fenniye erbabından* değildir.

Ruhani Sınıfından velilerin oranı % 2'dir. Nasra Rum Darulmuallimini velilerinin % 12,86'sı, Halefşefrayn Darulmuallimini velilerinin % 12,50'si ruhani sınıfındandır. 16 okulun velilerinde ruhani sınıfından kimse yoktur³⁵⁴.

3.3.5.2. Özel Ortaöğretim Kurumları Tahsisatı ve Bina Durumları İstatistiği

Levha 31 özel ortaöğretim okullarının sarfiyatı hakkındadır. Ayrıca okul binalarının kıymeti, cihet aidiyeti, tarihi tesisi ve küşadı başlıklarıyla istatistikî veriler gösterilmiştir. Özel ortaöğretim okullarında 4.884.818 kuruş maaş, 2.872.731 kuruş masrafatı olduğu, toplamda ise 8.091.916 kuruşa denk geldiğini görmekteyiz. Özel Ortaöğretim Okullarının sarfiyatı hakkında malumat alınamayan 3 mektep vardır. Bu okullar; Şam İttihad-ı Terakki Ticaret İdadisi, Adapazarı Ermeni Protestan İnas İdadisi ve Bağçecik Amerikan İdadisidir.

Alman Uber Real Şule'ye ait sarfiyat, açıklama satırında mark ile gösterilmiştir. Alman Uber Real Şule, 224.539 mark *Sarfıyatı Seneviyye*'ye sahiptir. 1914 mark kuruna göre 1.217.014 kuruşa denk gelmektedir. Mayıs 1913-Temmuz 1914 döneminde enflasyonun düşük seyretmesinden dolayı 1913 yılındaki bu meblağa yakın bir sarfiyata sahip olması mümkündür. Alman Uber Real Şule, sarfiyatı en yüksek özel ortaöğretim okuludur³⁵⁵.

Avusturya Sen Jorj Mektebi ile ilgili sarfiyat açıklama sütununda Osmanlı lirası ile gösterilmiştir. 4.800 Osmanlı Lirası olarak gösterilen meblağ, 480.000 kuruşa denk gelmektedir. Bağdat Alliance İsrailite İdadisi açıklama sütununda maaşlar ve masraflar beraber gösterilmiştir.

En yüksek "*Maaşat*" ödemesi Adapazarı Ermeni Merkez İdadisi'nde yapılmıştır. 870.000 kuruş tutarındadır. En düşük maaş ödemesi ise Kudsi Şerif Mary

³⁵⁴ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.34.

³⁵⁵ Yılmaz Öztuna, "Osmanlı Türkiyesinde Enflasyon", *Tarih ve Medeniyet*, 5.Sayı, İstanbul, 1994, s.75-77.

Dimteri İdadisi'nde 2.500 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Özel ortaöğretim okulları, ortalama 97.696,36 kuruşluk maaş ödemesi ygerçekleştirmiştir³⁵⁶.

En yüksek “*Masaraf-ı Seneviyye*”si çıkan okul, Harput Amerikan Zükur Fırat İdadisi'dir. 333.000 kuruşluk masraflarını, 268.348 kuruşla Hadika-i Meşveret İdadisi takip etmiştir. 500 kuruş masrafla en düşük masrafı olan okul ise Bolu Mesropyan İdadisi'dir. Özel Ortaöğretim Okullarının, ortalama 57.454,62 kuruşluk yıllık masrafları çıkmıştır.

En yüksek “*Sarfıyat-ı Seneviyye*”, Adapazarı Ermeni Merkez İdadisi'ne aittir. 900.000 kuruştur. En düşük yıllık sarfıyat ise Kudsi Şerif Mary Dimteri İdadisinde 3.500 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Özel ortaöğretim okulları, ortalama 161.838,32 kuruşluk yıllık sarfıyatları çıkmıştır.

Özel ortaöğretim okullarının binalarının kıymeti hakkında 25 okul bilgisi mevcuttur. Bu 25 okul binası 5.426.000 kuruş değerindedir. Ortalama 217.040 kuruş kıymetinde olan okul binalarının en değerlisi, Bolu Mesropyan İdadi binasıdır. 800.000 kuruşluk değeri ile öne çıkan Bolu Mesropyan İdadi binasını, Nasra Rus Darulmualimini binası 600.000 kuruş ile takip etmektedir. Toplam 5 okul binası 500.000 kuruş değerinin üzerindedir. 12 okul binası 100.000-500.000 kuruş aralığında değere sahiptir. 8 okul binasının değeri 100.000 kuruştan daha düşüktür. Mamuratülaziz Mezrada Katolik Lusovariçyan İnas İdadisi ve İzmit Ermeşe Ruhban Mektebi binası 30.000 kuruş ile en kıymeti düşükler olarak göze çarpmaktadır.

“*Cihet aidiyeti*” sütun başlığı altında, özel ortaöğretim okullarının kime ya da nereye ait olduğu gösterilmektedir. Sadece 17 okul hakkında bilgi vardır. 1329-1330 ders yılına ait İhsaiyat Mecmuasında diğer okullardan 36 adedi hakkındaki bilgilere de ulaşabilmek mümkündür. Sadece Merzifon Mohakyan, Samsun Rum Zükur ve Bafra Rum Zükur İdadilerinin aidiyetleri hakkında bilgi yoktur. 16 okul şahıslara, 37 okul çeşitli kuruluşlara aittir. Nasra Rus Darulmuallimini, 1328-1329 İhsaiyat Mecmuası'nda “*ahaliye*”, 1329-1330 ihsaiyat mecmuasında “*eşhasa*” olarak aidiyeti ifade edilmiştir. Suriye El Osmaniye lede'l-Meşkiye İdadisi'nde ise 1328-1329 Ders Yılı İhsaiyat Mecmuasına göre “*evkafa*”, 1329-1330 ders yılı İhsaiyat

---

³⁵⁶ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.35.

Mecmuası'nda “eşhasa” olarak aidiyet ifade edilmiştir. İki mecmuada bulunan aidiyete dair bilgiler genel olarak tutarlılık göstermektedir³⁵⁷.

Müslim 10 özel ortaöğretim okulunun 8'i şahıslara, 1'i evkafa, 1'i müslime şeklinde dağılmıştır. Rum 10 özel ortaöğretim okulunun ise 2'si şahıslara, 3'ü rum cemaatine, 1'i Kudüs patrikhanesine, 1'i kiliseye ve 1'i mektep müdürlüğüne aittir. 2 mektebin aidiyeti hakkında bilgi mevcut değildir. Ermeni 21 özel ortaöğretim okulunun ise 3'ü şahıslara, 6'sı kilise vakfına, 6'sı ermeni cemaatine, 1'i Mihitarist Manastırına, 2'si ermeni kilisesine, 1'i ermeni protestan cemaatine, 1'i patrikhaneye aittir. 1 okulun aidiyeti hakkında bilgi mevcut değildir. Musevi 4 okulun 2'si şahıslara, 1'i musevi mektebine ve 1'i musevi cemaatine aittir.

Amerikan okullarının 2'si Amerikan Büro Heyetine, 2'si Amerikan Protestan Cemiyetine, 2'si Amerikan mektebine ve 1'i Amerika'ya aittir. Alman Uber Real Şule, Alman devletine aittir³⁵⁸. Avusturya Sen Jorj Mektebi Avusturya Devletine aittir³⁵⁹. Süryani Katolik İdadisi vakfa, Keldani Katolik İdadisi Keldani Patrikliğine aittir³⁶⁰.

Özel ortaöğretim okullarının tarihi tesisi ve küşadı ile ilgili 46 okul hakkında tarih verilmiştir. 6 okulun tarihi ile bilgiler, 1329-1330 ders yılına ait İhsaiyat Mecmuası'nda tespit edildi³⁶¹. 4 okul tarihi ile ilgili bir bilgi yoktur. 10 okulun tarihi miladi olarak verilmişken, 42 okulun tarihi rumî ya da hicrî olarak verilmiştir.

Müslim özel ortaöğretim okulları, diğer cemaatlere göre daha geç açılmaya başlamıştır. Mecmuaya göre Mekteb-i Tefeyyüz İdadisi 1896'da açılarak, ilk Müslim

---

³⁵⁷ 1329-1330M.U.N.İhs.M.s.70.

³⁵⁸ Almanya'nın misyonerlik çalışmaları doğrultusunda Osmanlı Devleti bünyesinde 1914 yılı itibariyle 23 adet okulu vardı. Bu okullarda 3000 öğrenci okumaktaydı. Bkz. Mustafa Ergün, *age.*, s.528,532-533.

³⁵⁹ 1329-1330M.U.N.İhs.M.s.70.

³⁶⁰ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.35.

³⁶¹ 1329-1330M.U.N.İhs.M.s.70-71.

özel ortaöğretim okulu özelliğini taşımaktadır³⁶². Bir sene sonra 1897’de Menba-i Füyuzat İdadisidir³⁶³. Diğer Müslim okullar 1900’den sonraki yıllarda açılmıştır³⁶⁴.

Kendrigon Partanoguyan İdadisi 1830 gibi eski bir tarihe denk gelen bir Rum okuludur. Aydın Aroni İdadisi 1853³⁶⁵, Kudsi Şerif Mary Dimteri İdadisi 1855 tarihlidir. Diğer rum okulları 1881 ve sonrası tarihlidir. 1 adet bulunan Rum Ortadoks Nasra Rus Darulmuallimini 1886 tarihlidir.

Ermeni okulları arasında en eski tarihli okul, Aydın Mesropyan İdadisi³⁶⁶ için 1785 tarihi yazmaktadır. Adapazarı Ermeşe Ruhban Mektebi 1815 tarihini, İstanbul Ermeni Katolik Mihitarist İdadisi 1830 tarihini göstermektedir. Diğer Ermeni Okulları 1860 sonrasına tarihlenmektedir.

Musevi 4 okuldan en eskisi Bağdad Alliance İsrailite İdadisi’dir³⁶⁷. 1865 tarihlidir. Diğer 3 okul 1902 ve sonrası tarihlenmektedir.

Amerikan okullarına bakıldığında 1857-1890 tarih aralığında açıldıklarını görmek mümkündür. 7 okulun en eskileri Harputta 1857’de açılan Amerikan Zükur ve İnas Fırat İdadileridir³⁶⁸.

Alman Uber Real Şule 1869 tarihli, Musul Keldani Katolik İdadisi 1893 tarihli, Musul Süryani Katolik İdadisi 1909 tarihlidir. Avusturya Sen Jorj Mektebi’nin tarihi yazmamaktadır³⁶⁹.

---

³⁶² 29 Haziran 1873 tarihinde ”yoksul ve yetim müslüman çocukların eğitim almasını sağlamak” amacıyla açılan *Darüşşafakat’ül İslamiye* günümüze kadar Türk Eğitimine kesintisiz olarak katkıda bulunan ilk Müslim Özel Mektebi’dir. Darüşşafaka hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Güçtekin, *İstanbul’daki Müslim Özel Mektepleri (1873-1922)*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s.98-104.

³⁶³ 16 Eylül 1897 tarihinde İşkodralı Mahmud Nedim Efendi tarafından açılmıştır. Bkz. Halil Özeçoğlu, *agtez*, s.102.

³⁶⁴ *1328-1329 M.U.N.İhs.M.* s.35.

³⁶⁵ Nikolaos Aronis tarafından kuruldu. Açılış tarihi, 1857 olarak geçmektedir. Okulun açılış tarihini Mihail 1854 olarak vermektedir. Bkz. Halil Özeçoğlu, *agtez*, s.169.

³⁶⁶ 1799 tarihinde kurulduğunu Rauf Beyru söylemektedir. Bkz. Halil Özeçoğlu, *agtez*, s.207.

³⁶⁷ Musevilerin Osmanlı Devleti bünyesinde eğitimde ilerlemelerinde 1860’da Paris’te kurulan “*Alliance İsrailite Universelle*” denilen yahudi örgütünün payı büyüktür. Eğitim dili Fransızca’ydı. Bu okulların çoğu sanayi, ticaret ve ziraat eğitimine ağırlık vermişti. Osmanlı topraklarında 60’dan fazla Alyans İsrailite okulu açılmıştır. Mecmuada sadece Bağdat’taki okulla ilgili bilgiler mevcuttur. Bkz. Mustafa Ergün, *age.*, s.513-514.

³⁶⁸ Özgür Yıldız, Harput Amerikan Koleji, 1878’de Ermeni Koleji olarak açılmış olduğunu ve 16 Şubat 1888 tarihinde, yakınında akan Fırat nehrine izafeten “Fırat Koleji” adını aldığını ifade etmektedir. Burayı bitiren öğrencilerin Beyrut’ta tıp ve eczacılık eğitimi almaya gittiklerini söylemiştir. Bkz. Özgür Yıldız, *age.*, s.216-218.

³⁶⁹ 1882 tarihinde kurulmuştur. Bkz. <http://www.sg.k12.tr/okul-hakkinda/tarihce/?L=1>, 03.04.2019, 16.51.

3.3.5.3. Özel Ortaöğretim Kurumları Çalışan İstatistiği

Özel ortaöğretim okullarında mevcut olan memur, öğretmen ve müstahdemlerle ilgili istatistikî bilgiler Levha 32’de bulunmaktadır. Memur, öğretmen ve hademe sayıları, öğretmenlerin yaş aralıkları, okul yöneticilerinin ve öğretmenlerinin maaşları ayrı ayrı gösterilmiştir. Levha 32’de yer alan 56 okulun tamamı hakkında bir veri mevcuttur. Sadece Avusturya Sen Jorj Mektebinin öğretmen sayıları verilmiş, öğretmen yaş aralıkları ve maaşları hakkındaki veriler eksiktir. 56 özel ortaöğretim okulunda 1282 çalışanın olduğu, bunlardan 190’nının okul yöneticileri, 845’inin öğretmenler, 247’sinin hademeler olduğu belirtilmiştir. 7 okulun okul yöneticisi belirtilmemişken, 4 okulun hademeleri belirtilmemiştir. Bütün okulların en az bir öğretmeni bulunmaktadır.

16 okulun açıklama satırında “*Heyeti idarede muallimdir*” ifadesi bulunmaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere de okul yöneticilerinin bazı okullarda, aynı zamanda öğretmen oldukları anlaşılmaktadır. Yaş aralıkları ile ilgili sütunlarda ve maaş ile ilgili sütunlarda sayılar bunu doğrulamaktadır. Okul yöneticisi ve öğretmen sayılarıyla, öğretmen yaş aralıkları ile ilgili sütunlarda ve maaş ile ilgili sütunlarda sayılar aynı çıkmaktadır. 14 okulun açıklamasında da “*Heyeti idare fahridir*” ifadesi yer almaktadır. Maaşsız, gönüllü olarak okul idaresinde çalışıldığı, okul idaresinde boşluk olduğu sonucu çıkmaktadır³⁷⁰.

Öğretmen yaş aralıkları ile ilgili sütunlarda ve maaş ile ilgili sütunlarda sadece öğretmen sayısına denk gelen bir dağılım söz konusudur. İstanbul Berberyana İdadisi açıklama sütununda “*Dersi fahridir*” yazmaktadır. Bu okulun 3 idare heyeti ve 22 öğretmeni olduğu ama maaş sütunda sayıda 21 sayısına ulaştığımızdan 3 idareci ile 1 öğretmenin fahri olarak çalıştığını anlaşılmaktadır. Sadece ders ifade edildiği için de fahri çalışan bir öğretmenin açıklanmaya çalışıldığı görülebilir. Mardin Amerikan İdadisi açıklamasında “*Üçü fahridir*” yazmaktadır. İdareci sayısı 2 ve öğretmen sayısı 7’dir. Maaş sütunlarında 6 sayısı görülmektedir. Buradan 2 idare heyeti ve 1 öğretmenin fahri olarak çalıştığı sonucuna ulaşılabilmektedir.

Özel ortaöğretim okulları, ortalama 3,39 *Heyeti İdareye* sahiptir. Toplam 49 okuldaki idare heyetinde en az bir kişi bulunmaktadır. İnternasyonal Kolej 12

---

³⁷⁰ 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.36.

idareciyle en çok idare heyetine sahip konumundadır. Yafada Cimnazya Abrit Mektebi 11 idare heyetine sahiptir. Akşehir İstebanos İdadisi ise 10 idare heyetine sahiptir. İdare heyetinde hiçbir kimsenin olmadığı okullar ise şunlardır; Avusturya Sen Jorj Mektebi, Edirne Rum Mektebi, Aydın Protipon İdadisi, Bağdat Teavün İdadisi, Bağdat Alliance İsrailite İdadisi, Devrek Ermeşe Ruhban Mektebi, Talas Amerikan Zükur Mektebi ve Kudsi Şerif Mary Dimteri İdadisidir.

Özel ortaöğretim okulları, ortalama 15,09 öğretmene sahiptir. Bütün okullarda en az 2, en çok 46 öğretmen mevcuttur. 46 öğretmene sahip okul ise, İstanbul Hadika-i Meşveret İdadisi'dir. Alman Uber Real Şule, 37 öğretmenle en çok öğretmene sahip olan okullardandır. Aydın Kendrigon Partenoguyon İdadisi ise 28 öğretmenle öğretmen sayısı çok olan okullar kategorisinde değerlendirilebilir. Bolu Mesropyan İdadisi 2, İzmit Ermeşe Ruhban Mektebi 5 ve Bafra Rum Zükur İdadisi 6 öğretmenle en az öğretmen olan okullardandır.

Özel ortaöğretim okulları, ortalama 4,41 *hademeye* sahiptir. Hademesi olan 52 okul ise en az 1, en çok 32 hademe ile çalışmaktadır. 7 okulun 1'er hademesi vardır. Kayseri Rum Rahiban İdadisi'nin ise 32 hademesi vardır. Hadika-i Meşveret İdadisinin de 26 hademesi vardır. Hademesi olmayan okullar; Avusturya Sen Jorj Mektebi, Harput Getronogan İdadisi, Harput Gürcü Bek İnas Simpadyan İdadisi ve Musul Keldani Katolik İdadisi'dir.

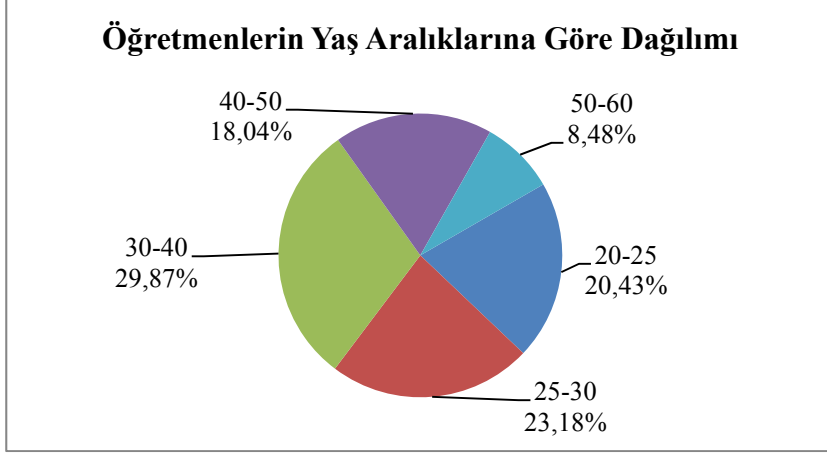
Personel sayılarına genel olarak bakıldığında her okul ortalama 22,89 çalışana sahiptir. 75 personeliyle Hadika-i Meşveret İdadisi en çok çalışana sahip konumdadır. Ermeşe Ruhban Mektebi ise sadece 7 personele sahiptir³⁷¹.

Muallimlerin Seneleri başlığı altında 5 farklı yaş grubuna göre istatistik verilmiştir. 20-25, 25-30, 30-40, 40-50 ve 50-60 yaş aralığı olarak belirtilmiştir. 25-30 yaş aralığında 171, 25-30 yaş aralığında 194, 30-40 yaş aralığında 250, 40-50 yaş aralığında 151 ve 50-60 yaş aralığında 71 öğretmenin olduğu görülmektedir.

Avusturya Sen Jorj ve Aroni Mektebi öğretmenlerinin seneleri hakkında veri yazmamaktadır. Öğretmenlerin % 29.87'sinin 30-40 yaş aralığında olması genç ve tecrübeli öğretmen grubunun çalıştığını bize göstermektedir. Öğretmenlerin yaş aralıklarına göre dağılımı Şekil 46'da gösterilmiştir.

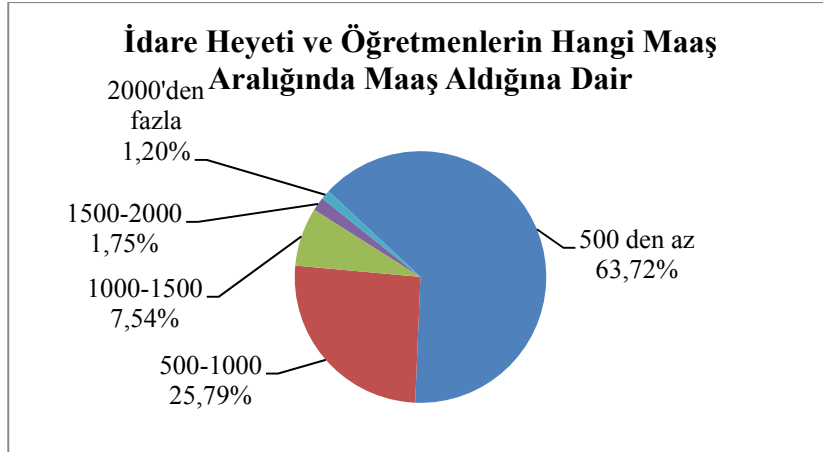
---

³⁷¹1328-1329M.U.N.İhs.M.s.36.

Şekil 46. Özel Ortaöğretim Okulları Öğretmenlerinin Yaş Aralıklarına Göre Dağılımı

“Heyeti İdare ve Tedrisiyenin Maaşatı” başlığı altında 500’den az, 500-1000, 1000-1500 ve 1500-2000 olarak 4 sütunda maaş aralığı verilmiştir. Ayrıca 1500-2000 başlığının yanına, herhangi bir sütun ekleme gereği duyulmadığı anlaşılmaktadır, “2000 den efvân” yazmaktadır. 2000’den fazla maaş alan öğretmenler, 1500-2000 sütununda yan yana verilmiştir. İdare Heyeti ve öğretmenlerin toplam sayısı 915’dir. 583’ü 500 kuruştan daha az maaş almaktadır. 236’sı 500-1000 kuruş aralığında maaş almaktadır. 1000-1500 kuruş aralığında 69, 1500-2000 kuruş aralığında 16 kişi vardır. 2000 kuruştan fazla alan sayısı 11’dir. İdare Heyeti ve öğretmenlerin hangi maaş aralığında maaş aldıkları Şekil 47’de gösterilmiştir³⁷².

Şekil 47. Özel Ortaöğretim Okulları İdare Heyeti ve Öğretmenlerin Hangi Maaş Aralığında Maaş Aldığına Dair

³⁷² 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.36.

Şekil 47’de görüldüğü gibi idare heyeti ve öğretmenlerin % 63.72’si 500 kuruşun altında maaş almaktadır. % 89,51’i 1000 kuruşun altında bir maaş almaktadır. % 7,54’ü 1000-2000 kuruş aralığında maaş almaktadır. 1500-2000 aralığında ve 2000’den fazla maaş alanlar sadece % 2,95 oranındadır. Yüksek maaş alan toplam 27 idareci ve öğretmenden 12’si, Alman Uber Real Şule personelidir³⁷³.

Levha 33’e bakıldığında özel ortaöğretimokulları öğretmenlerinin tedris ettikleri dersler itibariyle miktarı üzerinden istatistikî veriler verilmiştir. 48 okul öğretmenin tedris ettikleri dersler itibariyle miktarı hakkında bilgi varken, 8 okul hakkında malumatın olmadığı görülmektedir. Açıklama sütunundan “*Dersler muallimin arasında münkesimdir/taksim edilmiştir.*” ifadeleri yazmaktadır. Derslerin ne şekilde taksim edildiği bilgisi mevcut değildir³⁷⁴.

Tablo 38. Özel Ortaöğretim Okulları Öğretmenlerinin Tedris Ettikleri Dersler İtibariyle Miktarı

Öğretmenlerin Tedris Ettikleri Dersler İtibariyle Miktarı		
1	Sunuf İbtidaiye Dersleri	121
2	Ulum-ı Diniyye ve Fıkhiye	49
3	Türkçe ve Kitabet	63
4	Edebiyat ve Mantık ve Felsefe	48
5	Riyaziyat	68
6	Ulum-ı Tabiiye ve Sıhhiye ve Hakimiye	42
7	Tarih ve Coğrafya	47
8	Arabi ve Farisi	25
9	Fransızca	65
10	Almanca ve İngilizce	26
11	Malumatı Medeniye, Ahlakiye ve Hukukiye	25
12	Dürus Eşya	21
13	Malumatı Ticariye ve Usulü Defteri	28
14	Malumatı Sanayi	9
15	Fenni Terbiye	7
16	Resim, Hüsn-i Hat	29
17	Musiki (Gina)	19
18	Terbiye-i Bedeniye	17

³⁷³ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.36.

³⁷⁴ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.37.

Levha 33'ün açıklamalar sütununda, Aydın İnternasyonal Koleji'nde 1 Rumca, 1 Ermenice öğretmenin olduğu yazmaktadır. Ayrıca Harput Amerikan Zükur ve İnas Fırat İdadileri, Kayseri Miyastal Osu Menazat Agobyan İdadisi 1'er Ermenice öğretmeni bulundurmaktadır³⁷⁵.

Levha 34 Özel ortaöğretim okullarında mevcut öğretmenlerin hangi okul kökenli olduğuna dair istatistikî veri sunmaktadır. Burada 54 okuldaki 798 öğretmen hakkında veri olduğu, 4 okul öğretmeni hakkında veri olmadığı anlaşılmaktadır³⁷⁶.

Tablo 39. Özel Ortaöğretim Okullarında Çalışan Öğretmenlerin Menşei Olan Okullar ve Sayıları³⁷⁷

<u>Öğretmenin Menşei Olan Okul Adı</u>	<u>Öğretmen Sayısı</u>	<u>%</u>	
Mekatib-i Aliyeden	86	10,78	
Mekatib-i Taliyeden	65	8,15	
Darulmualliminden	32	4,01	
Mekatib-i Hususiye-i Gayri Müslimeden	355	44,49	
Mekatib-i Hususiye-i Ecnebiyeden	19	2,38	
Memaliki Ecnebiye Mekatibinden	Almanya	21	2,63
	İsviçre	8	1,00
	Avusturya	5	0,63
	Fransa	16	2,01
	İngiltere	6	0,75
	Rusya	11	1,38
	İtalya	6	0,75
	Yunanistan	9	1,13
	Amerika	8	1,00
	Hususi Tahsil Gören	36	4,51
Mekatib-i Saire	115	14,41	

Yabancı ülke okullarından mezun olanlar % 9,52'lik bir orana denk gelmektedir.

³⁷⁵ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.37.

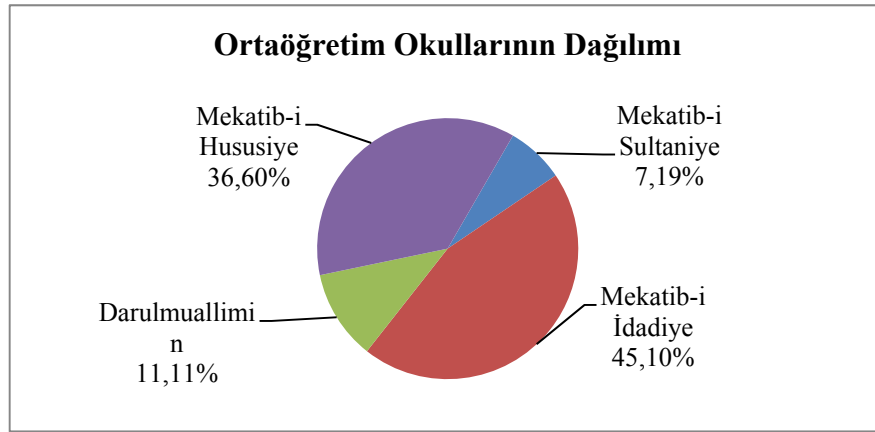
³⁷⁶ 1328-1329M.U.N.İhs.M.s.38.

³⁷⁷ 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.38.

3.3.6. Ortaöğretim Kurumları İstatistiği'nin Değerlendirilmesi

Levha 35'de ortaöğretim kurumlarına ait "*Bilumum Mekatib-i Taliye'nin İcmali*" yer almaktadır. 23 vilayet ve 15 merkeze bağlı liva ilköğretim okullarına ait okul, öğrenci, öğretmen sayıları toplu olarak verilmiş, ortaöğretim okullarının ibtidai sınıflarında yer alan öğrenci sayıları da ayrı bir sütun başlığıyla eklenmiştir³⁷⁸.

Levha 35'e göre 1912-1913 ders yılı sonu itibariyle Osmanlı Devleti bünyesinde 153 ortaöğretim okulu bulunmaktaydı. Bu okulların 17'si darulmuallimin³⁷⁹, 11'i sultani, 69'u idadi ve 56'sı özel ortaöğretim okulu'dur. Ortaöğretim okulu bulunmayan hiçbir vilayet bulunmamaktadır. En çok ortaöğretim okulu 17 okulla İstanbul'dur. 14 okul Aydın Vilayeti'nde, 10 okul Mamuratülaziz Vilayeti'ndedir.³⁸⁰

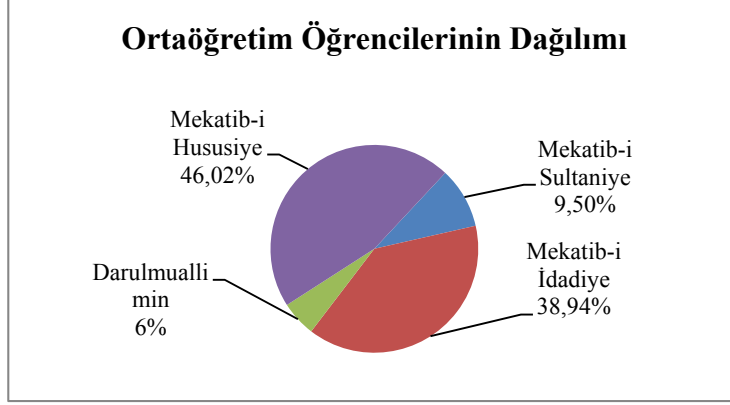
Şekil 48. Ortaöğretim Okullarının Dağılımı

Ortaöğretim öğrencilerin toplam sayısı 27.401'dir. 2.602 öğrenci sultani, 10.671 idadi, 1.518 darulmuallimin ve 12.610 özel ortaöğretim okulu öğrencisidir. En çok ortaöğretim öğrencisinin bulunduğu vilayet 4.966 öğrenciyle İstanbul Vilayeti'dir. Aydın Vilayeti 3.356, Suriye Vilayeti 2.557 öğrenciyle en çok öğrencisi olan vilayetlerdendir. 279 öğrenciyle en az öğrencisi bulunan vilayet, Edirne Vilayeti'dir.

³⁷⁸ 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.39.

³⁷⁹ "*İstanbul Darulmuallimini Mekatibi Aliye Cedveline Derç İdilmiştir*" dipnotu yer almaktadır. Bkz. 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.39.

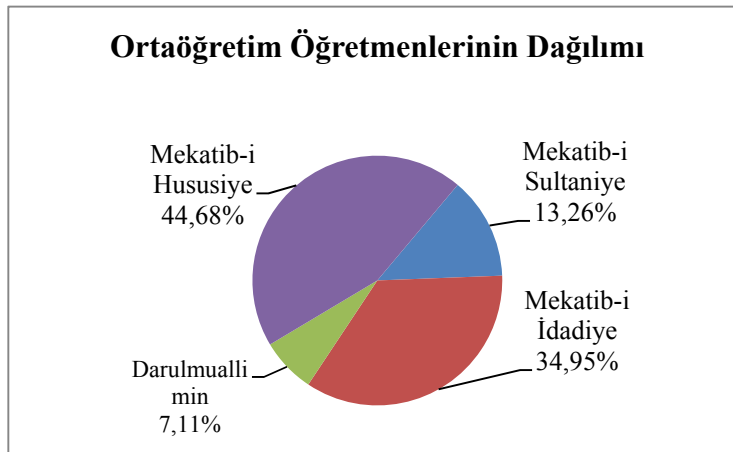
³⁸⁰ Ortaöğretim ile ilgili tablolarında yer almayan, tabloların dipnotlarında adı, öğrenci sayısı, öğretmen sayısı verilen okulların bu toplama dâhil edilmediği görülmektedir. 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.10-39.

Şekil 49. Ortaöğretim Öğrencilerinin Dağılımı

Ortaöğretim okullarında 1.983 öğretmen bulunmaktadır. Bu sayıya “*Heyeti İdareden Muallimliği olanlar bu cedvele dâhildir*” açıklamasıyla okul idarelerinde çalışan öğretmenlik yetkisi olan öğretmenlerin de dâhil olduğu dipnot olarak yazmaktadır.

263’ü sultani, 693’ü idadi, 141’i darulmuallimin ve 886’sı özel ortaöğretim okullarında bulunmaktadır. En çok öğretmeni olan vilayet, 426 öğretmenle İstanbul Vilayeti’dir. 241 öğretmen Aydın Vilayeti’nde, 137 öğretmen Suriye Vilayeti’nde, 111 öğretmen Mamuratülaziz Vilayeti’nde ve 106 öğretmen Sivas Vilayeti’nde çalışmaktadır. Diğer bütün vilayetlerde 100’ün altında sayıda öğretmen bulunmaktadır. En az öğretmen ise 35 öğretmenle Adana Vilayeti’nde bulunmaktadır³⁸¹.

Şekil 50. Ortaöğretim Öğretmenlerinin Dağılımı

³⁸¹ 1328-1329 M.U.N.İhs.M. s.39.

3.4. Yükseköğretim

1912-1913 ders yılında Maarif-i Umumiye Nezareti'ne bağlı yüksekokullara dair istatistikî veriler İhsaiyat Mecmuası'nın 36., 37. ve 38. levhalarında “*Mekatib-i Aliye*” başlığıyla verilmiştir³⁸².

Tablo 40. 1912-1913 Ders Yılında Açık Olan Yükseköğretim Kurumları³⁸³

1	Darulfünun Ulum-i Şer'îye Şubesi	12	Dişçi Mektebi
2	Darulfünun Ulum-i Edebiye Şubesi ³⁸⁴	13	Mektebi Mülkiye
3	Darulfünun Ulum-i Tabiiye Şubesi	14	Darulmuallimin-i Aliye
4	Darulfünun Ulum-i Riyaziyat Şubesi	15	Darulmuallimat-ı Aliye
5	Darulfünun Ulum-i Hukuk Şubesi	16	Sanayi Nefise Mektebi Mimari Şubesi
6	Konya Hukuk Mektebi	17	Sanayi Nefise Mektebi Resim Şubesi ³⁸⁵
7	Bağdad Hukuk Mektebi	18	Sanayi Nefise Mektebi Heykeltraş Şubesi ³⁸⁶
8	Darulfünun Tıp Fakültesi	19	Sanayi Nefise Mektebi Hakk Şubesi
9	Darulfünun Tıp (Askeri Talebe) ³⁸⁷	20	Sanayi Nefise Mektebi İhtiyat Sınıfı
10	Şam Tıbbiyesi	21	Sanayi Nefise Mektebi Talebe-i Gayri Aslıyesi ³⁸⁸
11	Eczacı Mektebi	22	Ticaret Mektebi

*Darulfünun*³⁸⁹, un beş şubesi ve tıp fakültesi ile Sanayi-i Nefise Mektebi'nin dört şubesi ve ihtiyat sınıfı³⁹⁰ ayrı ayrı ve diğer bütün yüksekokullar 22 satırda

³⁸² Mekatib-i Aliye kısmında gayrimüslim ve ecnebi olarak adlandırılan hiçbir okuldan bahsedilmemektedir. 1329-1330 ders yılı İhsaiyat Mecmuasında ise “*Mekatib-i Aliye-i Hususiye*” başlığıyla iki okuldan bahsetmektedir. Bu okullar, Ticaret Bahriye Kapudan ve Çarhçı Mektebi Kısmı Alisi ve Robert Kolec Mühendis Mektebi'dir. Ayrıca 1867'de Beyrut Amerikan Tıp ve Eczacılık Okulu ile 1883'de Beyrut Fransız ve Katolik Tıp Fakültesi kurulmuştur. Bkz. *1329-1330 İhs.M.*, s.82; Ekmeleddin. İhsanoğlu, *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999. s. 31-34.

³⁸³ *1328-1329 M.U.N.İhs.M.*,s.41.

³⁸⁴ 1910 yılının şubat ayında açılan Elsin Şubesi, 1912 yılı kasım ayında kapatılmış, dil dersleri Edebiyat Şubesine aktarılmıştır. Bkz. Mustafa Ergün, *age.*,s.364,371.

³⁸⁵ Mühendishane'de yetişmiş 4.kuşak ressamlardan Halil Paşa 1911-1913 yıllarında hocalık yapmıştır. Bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Ssiteminin Oluşumu ve Dönüşümü, TTK, 2.Baskı, Ankara, 1999, s.192.

³⁸⁶ Türkiye'de ilk heykel eğitimini alan kişi İhsan ÖZSOY'dur. 1912-1913 ders yılında Sanayii Nefise Mektebi'nde Heykeltraş hocalığı yapmaktadır. Bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, *age.*, s.193.

³⁸⁷ Sadece 36.Levha'da yer almaktadır. Bkz. *1328-1329 M.U.N.İhs.M.*,s.41.

³⁸⁸ Sadece 36.Levha'da yer almaktadır. Bkz. *1328-1329 M.U.N.İhs.M.*,s.41.

³⁸⁹ 1912-1913 ders yılı Balkan Savaşlarının en şiddetli yaşandığı bir döneme denk gelmiştir. Savaşın bütün şiddetiyle yaşandığı 1912 yılının kasım ayından itibaren bütün yüksekokullar ve Darulfünun tatil edilmiştir. Okul binaları cepheden gelen yaralılar için Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından kullanılmıştır. Savaştan dolayı aksayan eğitim-öğretim Mart 1913'den itibaren yaz tatili yapılmayarak devam ettirilmiştir. Ayrıca Darulfünun hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, “*Darulfünun*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.8, İstanbul, 1993, s.521-525; Mustafa Ergün, *age.*, s.360-390; Mustafa Selçuk, *age.*, s.84-86.

gösterilmiştir. *Darulmuallimini Aliye*³⁹¹ ile *Darulmuallimat-ı Aliye*³⁹² öğretmen yetiştiren yüksekokullar olarak yer almaktadır. *Darülfünun Tıp Askeri Talebeleri*'ne ve *Sanayi-i Nefise Mektebi Talebe-i Gayri Asliyesi*'ne ait veriler sadece 36.levhada mevcuttur.

3.4.1. Yükseköğretim Kurumları İstatistik Verilerinin Kaynağı

Maarif-i Umumiye Nezareti bünyesinde yükseköğretim kurumları olan Darülfünun'a bağlı tüm şubeler (Ulum-ı Şeriyye, Ulum-ı Edebiye, Ulum-ı Tabiiye, Ulum-ı Riyaziyat ve Ulum-ı Hukuk) ve fakülteler (Tıp Fakültesi, Şam Tıbbiyesi), Eczacı ve Dişçi Mektepleri, Konya ve Bağdat Hukuk Mektepleri, Mekteb-i Mülkiye, Darulmuallimin-i Aliye, Darulmuallimat-ı Aliye, Sanayi-i Nefise Mektebi ve Ticaret Mektebi hakkında istatistikî veriler toplanırken pratik ve işlevsel cetveller kullanıldığı görülmektedir. Okullardaki yönetici ve öğretmenlerin doldurmaları gereken tablolar, gerekli açıklamalarla anlaşılması kolay hale getirilmiştir. Mecmuada Yükseköğretim Kurumları ile ilgili levhalarda da yer alan ayrıntılı verilerin tek bir cetvelle hazırlanarak istendiği Mekteb-i Mülkiye'ye ait bir istatistik cetvelinden anlaşılmaktadır. Mekteb-i Mülkiye'ye ait bu istatistik cetveli "*132...-132... sene-i dersiyesine aiddir. Maarif-i Umumiyye Nezareti – İstatistik İdaresi*" başlığı ile tanzim edilmiştir. Standart bir cetvel olduğu, ders yılı kısmında kullanışı kolaylaştıracak, son rakamı boş olacak şekilde tarihine uygun hazırlanarak, okullardan doldurulması istenildiği açıktır. Sütun başlıklarının da bu doğrultuda açık ve anlaşılır olmasının, istenilen veriye çabuk ulaşılmasının amaçlandığı düşünülebilir³⁹³.

---

³⁹⁰ Sanayi-i Nefise Mektebi hakkında bkz. Fatma Ürekli, "Sanâyi-i Nefise Mektebi" TDV İslam Ansiklopedisi, C.36, İstanbul, 2009, s.93-97.

³⁹¹ 17 Temmuz 1912 tarihli bir İrade-i Seniyye ile İstanbul Darulmualliminin "Darulmuallimin-i Aliye" namıyla Mekatib-i Aliye'den add'olunduğu, bunun sebebinin de Tedrisat-ı Taliye Mekatibi ile Vilayat Darulmualliminlerine öğretmen yetiştirmek olduğu yazmaktadır. 20 Temmuz 1912 tarihli bir belgede bu irade-i seniyyeyi desteklemektedir. Bkz. *BOA*, İ.MF..20-1-H-02-08-1330; *BOA*, BEO-304775- H-05-08-1330; *Düstur*, 2. Tertip 4.cilt, s.568; Reşat Özalp, *age.*, s.105.

³⁹² Cemil Öztürk, "*Darulmuallimat-ı Aliye*", TDV İslam Ansiklopedisi, C.8, İstanbul, 1993, s.549-550.

³⁹³ Cetvelin başlığında tarih ile boşluklar doldurulmamıştır. Belgenin alt kısmında 17 Şubat 328 tarihi yer almaktadır. Bu tarih 1 Mart 1912 tarihine denk gelmektedir. 1327-1328/1911-1912 ders yılına ait olduğu anlaşılmaktadır. bkz. *BOA.MF.İST.00013-058/059-R-17-Ş-1328*.

İstatistik cetveli, öncelikli olarak okulun künyesini ortaya çıkarmaya dönüktür. Okulun bulunduğu *Liva, Kaza, Karye ve Mahalle* başlıklarıyla konumunu belirtmek birinci esastır.

Okul hakkındaki genel bilgiler için; tedrisatın kaç sene olduğu, mektebin mensup olduğu cemaat ve milleti, mektebin tarihi tesisi ve küşadı, resmi ya da hususi olduğu başlıklarıyla hüviyetini ve mektebin adı başlığıyla resmi adını öğrenmeye dönük veriler sayesinde ki mektep hakkında net bir bilgiye ulaşmak mümkündür.

Okula ait istatistik cetvelinde okulun yatılı mı gündüzlü mü olduğunu; erkek, kız ya da karma eğitim verip vermediği; Müslim ya da gayrimüslim öğrencilerin bu yapıdaki mevcudiyeti veri olarak da istenmektedir.

Okul öğrencileriyle ilgili veriler de, okuldaki mevcut talebenin sayısını ayrıntılı görmek için olduğu anlaşılmaktadır. Ders yılının başlangıcında ve bitişinde yatılı veya gündüzlü öğrencilerin; erkek, kız ve karma eğitim içinde, Müslim ve gayrimüslim olarak sayıları istenmektedir. Ders yılının başlangıcında ve bitişinde mevcut öğrenci sayılarının farkının sebebinin de öğrenmek istendiği; hastalık, vefat, ihraç ve farklı sebepler başlıklarıyla öğrencilerin okuldan ayrılma sebeplerinin istatistikî olarak ortaya çıkmasının istendiği açıktır.

Öğrencilerin babalarının ne işle iştigal ettiğinin verisinin istenmesi de eğitim-toplum ilişkisi anlamında önem taşımaktadır. 1912-1913 ders yılı İhsaiyat Mecmuası'nda yer verilmeyen bu başlık; Osmanlı eğitim sisteminin kitlelerce ne şekilde benimsendiğinin de fotoğrafını çekmektedir.

İstatistik cetveline göre de öğrenci babalarının meslek grupları şu şekilde listelenmiştir:

Tablo 41. Yükseköğretim Kurumlarının Kullandığı İstatistik Cetvelinde Yer Alan Öğrenci Velisi Meslek Sınıfları³⁹⁴

Ulema	Vükela-i Devai	Zirai
Zabitan ve Memurin	Muallimin	Hidmetkârane
Etıbba	Tüccar	Sınıf Saire
Mühendisın	Sanatkârane	

³⁹⁴BOA.MF.İST.00013-058/059-R-17-Ş-1328.

İstatistik cetvelinde öğrencilerin yaş aralıkları verilerek, hangi yaş aralığında olduğu veri olarak istenmiştir. Beşerli yaş aralıkları oluşturularak, *5 ile 10; 11 ile 15; 16 ile 20 ve 21'den fazla olanlar* sütun başlıkları altında sayısal olarak istenmiştir.

İstatistik cetvelinde öğrencilerin köylü ya da şehirli olmaları da veri olarak istenmiştir. Osmanlı demografik verilerini de destekleyen bu veri; eğitim-toplum ilişkisini anlamaya da hizmet etmektedir.

İstatistik cetvelinde bir başka istenen veri ise, İdare ve Tedris Heyeti ile ilgili verilerdir. Tedris Heyetinden Muallimin ve Muallimin Muavinleri; İdare Heyetinden Erkek ve Kadın olarak Yöneticiler, Mubassır ve Hademeler hakkında veri istenmektedir. Eğitim kadrosunu genel olarak bilinmesinin amaç olduğu anlaşılabilir.

Son olarak istenen veri ise okul binasıyla ilgili bilgilerdir. Okul binasının devlete ait olup olmadığı, devletin ise yaklaşık kıymeti, kira ise senelik kirası öğrenilmek istendiği görülmektedir. Mecmua da da bu bilgilere yer verilmiştir.

İstatistik cetvelinin alt kısmında da “*İhtar*” başlığıyla açıklamalar yer almaktadır³⁹⁵.

3.4.2. Yükseköğretim Kurumları İstatistiği

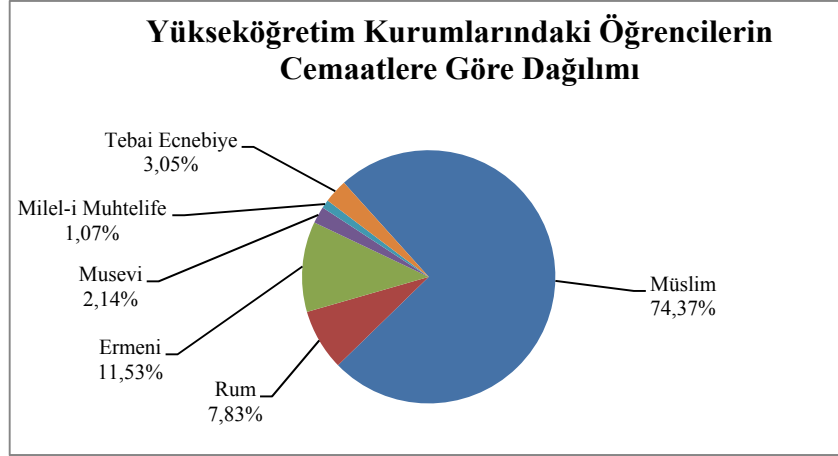
3.4.2.1. Yükseköğretim Kurumları Öğrenci İstatistiği

Yükseköğretim Kurumlarında okuyan öğrencilerle ilgili veriler, öğrencinin mensup olduğu cemaate göre hazırlanmıştır. Bu cemaatler: *Müslim, Rum, Ermeni, Yahudi, Milel-i muhtelif ve Tebayi Ecnebiye* sütun başlıklarıyla verilmiştir. Toplamda 6.816 öğrencinin yüksekokullarda öğrenim gördüğü görülmektedir. Toplam sayısı 6.677 olarak yazmaktadır. Açıklama sütununda “*Ecnebi talebe yeküne dâhil değildir.*” ve dipnot olarak 139 yabancı öğrencinin toplama yazılmadığı anlaşılmaktadır. Bu öğrenciler Darulfünun Tıp Fakültesi ile Ulum-ı Diniyye, Ulum-ı Edebiye ve Ulum-ı Tabiiye şubelerinin öğrencileridir³⁹⁶.

Yüksekokullarda okuyan 6.816 öğrencinin 5.069'u Müslim öğrencidir. Rum öğrenci sayısı 534, Ermeni öğrenci sayısı 786, Yahudi öğrenci sayısı 146 ve Milel-i Muhtelif öğrenci sayısı 73'dür. 208 yabancı öğrenci bulunmaktadır.

³⁹⁵ *BOA.MF.İST.00013-058/059-R-17-Ş-1328.*

³⁹⁶ *1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.41.*

Şekil 51. Yükseköğretim Kurumlarındaki Öğrencilerin Cemaatlere Göre Dağılımı

Darülfünun'un beş şubesi (Ulum-ı Şeriyeye, Ulum-ı Edebiye, Ulum-ı Tabiiye, Ulum-ı Riyaziyat ve Ulum-ı Hukuk Şubesi)'nde 3.705 öğrenci mevcuttur. Bu öğrencilerin % 78,52'si Müslim öğrencidir. Darülfünun Tıp Fakültesindeki öğrencilerin % 60,04'ü Müslim'dir. Darülfünun Tıp Askeri öğrencilerin % 89,74'ü Müslim'dir. Darülfünun'a bağlı Şam Tıbbiyesi'nin öğrencilerinin % 78,65'i Müslim'dir. Dönemin Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin 1912 yılında hazırladığı, 1913'de yürürlüğe konan Darülfünun yönetmeliğinde Şam Tıbbiyesi³⁹⁷ ve Konya ve Bağdat Hukuk Mektepleri Darülfünun'a, Eczacı ve Dişçi Mektepleri de Tıp Fakültesine bağlanmıştır³⁹⁸.

Konya Hukuk Mektebi öğrencilerinin % 53,20'si, Bağdat Hukuk Mektebi öğrencilerinin % 54,93'ü Müslim'dir. Mülkiye Mektebi ise % 98,77 ile en çok Müslim öğrenci bulunduran yükseköğretim kurumu hüviyetindedir³⁹⁹.

Darulmuallimin-i Aliye'nin 294 öğrencisinin % 92,18'i ve Darulmuallimat-ı Aliye'nin 145 öğrencisinin % 93,10'u Müslim öğrencidir.

Müslim öğrencilerin nerede ise yarısı olan % 48,16'sı Hukuk mektebine yönelmiş durumdadır. Sağlık alanları olarak düşünülen tıp, eczacılık ve dişçilik

³⁹⁷ 31 Ağustos 1903 tarihinde açılan Şam Mekteb-i Tıbbiyesi'nin adı, 1912 yılında "Dârülfünûn-ı Osmanî Şam Tıp Fakültesi" olarak değiştirilmiştir. bkz. Ekmeleddin. İhsanoğlu, *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999. Syf. 40,45.

³⁹⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, 1993, s.524; Mustafa Ergün, *age* s.372.

³⁹⁹ 1911-1912 ders yılında ise 237 müslim, 5 gayrimüslim öğrencisi mevcuttur. Müslim öğrencilerin çoğu göze çarpar. Bkz. BOA. MF.İST.00013-058-R-17-Ş-1328.

mekteplerine % 20,91'lik yönelme olduğu görülmektedir. Öğrencilerin % 8,01'i öğretmen okullarına yönelmişken, % 1,60'ı Sanayi Nefise Mektebi'ne yönelmiştir⁴⁰⁰.

Müslim öğrencinin azınlık durumunda olduğu okul, Sanayi-i Nefise Mektebi'dir. Toplam dört şubesi vardır. Bunlar Mimarî, Resim, Heykeltıraş ve Hakk şubeleridir. Mimari Şubesinin 44, Resim şubesinin 17, Heykeltıraş şubesinin 5 ve Hakk şubesinin 4 öğrencisi vardır. 191 öğrencinin % 42,41'i olan 81 öğrenci Müslim'dir. Özellikle Mimari Şubesi'nin Müslim öğrenci sayısı % 29,55 gibi düşük bir orandadır. İhtiyat Sınıfında⁴⁰¹ ise 51 öğrencisi vardır. Bu öğrencilerden 24'ü yani % 52,94'ü Müslim'dir. Sanayi-i Nefise Talebe-i Gayri Asliyesi olarak da 70 öğrencisi mevcuttur⁴⁰².

Mektebi Mülkiye'de okuyan 163 öğrencinin 161'i Müslim öğrenci olarak dikkat çekmektedir. Diğer iki öğrencinin biri Rum, biri Ermeni'dir⁴⁰³.

Ermeni cemaatine mensup öğrencilerin diğer cemaatlere nazaran daha fazla yükseköğretim görme eğiliminde olduğu görülmektedir. % 11,77'lik bir oranla yükseköğretimde okuyan 786 öğrencinin % 39,95'i Hukuk, % 45,29'u Sağlık, %8,14'ü Güzel Sanatlara yönelmiş durumdadır. Geri kalan öğrencilerde diğer yükseköğretim kurumları arasında dağılmıştır.

Rum cemaatine mensup 534 yükseköğretim öğrencisinin % 63,67'si hukuk, % 31,09'u sağlık alanında bir eğitim almaktadır. % 5,24'lük bir öğrenci grubu da diğer yükseköğretim kurumlarına dağılmış durumdadır.

Musevi cemaatine mensup 146 yükseköğretim öğrencisinin % 50'si hukuk tahsili görürken, % 34,24'ü sağlık alanından eğitim görmektedir.

---

⁴⁰⁰ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.41.

⁴⁰¹ Hazırlık sınıfı hüviyetinde olan İhtiyat Sınıfı hakkında şu ifadeler yer almaktadır “Mekteb-i Aliye'den olan Sanayi-i Nefise mektebi dört şubeye münkesim olub şubabı mezkureye mahrec olmak üzere bir ibtidai sınıf bulunmaktadır. Mektebe yazılmak isteyen talebenin ibtidai bu sınıfa girmesi şarttır. Müddet-i tahsilîyesi bir sene olan bu sınıfta karakalem resim; eşkali hendesiye (geometri şekilleri) üzerine talim ve bu meyanda gölgeye ait nazariyatı fenniye izah edilir ve basit ve girift muhtelif üsluplar ile yaprak, çiçek ve meyve gibi alçı modelleriyle resim takliti yaptırılır. Hendese-i Hattiyeye ve Cebir okunur. İşte ibtidai bu sınıfta hazırlanan öğrenci imtihansız diğer istediği şubeye geçebilir.” Bkz. 1323-1324 kısmen 1325-1326 İst.M., s.12.

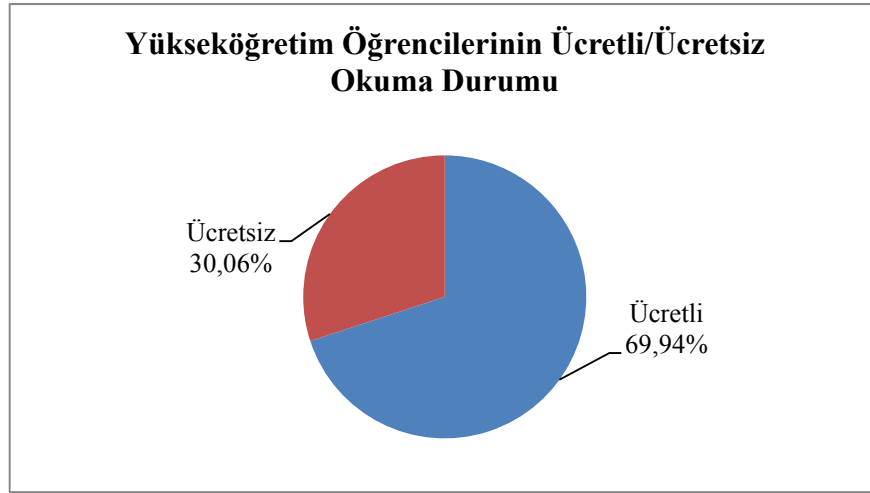
⁴⁰² 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.41.

⁴⁰³ Okulun normal öğrenci sayısı, İkinci Meşrûtiyet döneminde büyük dalgalanmalara uğradığı, baştan sınavsız olarak 400'den fazla öğrenci alınarak, sonra sınavla 100 öğrenci alınması gibi sıçramalardan sonra 1912'de tekrar 40 öğrenci alınmaya başlandığı ifade edilmektedir. 1912'de 242, 1913'de öğrenci sayısı 163, 1914'de 102 kişi olmuştur bkz. 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.41; 1329-1330 M.U.N.İhs.M.,s.75-78; BOA.MF.İST.00013-058/059-R-17-Ş-1328; Mustafa Ergün, age., s.393.

*Milel-i muhtelif*e olarak ifade edilen diğer cemaatlere mensup öğrencilerin % 41,1'i Ticaret Mektebine, % 37'si ise hukuk mektebine gitmektedir.

Yabancı öğrencilerin % 43,75'i Darülfünun Ulum-ı Şeriye Şubesinde okumaktadır ki müslüman ülkelerden gelen öğrenciler olması muhtemeldir. Yabancı öğrencilerin % 19,71'i tıp eğitimi almaktadır. % 16,8'lik bir oranda ise “*Sanayi-i Nefise Mektebi Talebe-i Gayri Asliyesi*” olarak ifade edilen, güzel sanatlar öğrencileridir.

Toplama dâhil edilmeyen öğrencilerin değerlendirme dışı tutularak öğrencilerin ücretli/ücretsiz okudukları ile ilgili verilere baktığımızda ise 4670 öğrenci ücretli, 2.007 öğrenci ücretsiz yükseköğretimde bulunmaktadır⁴⁰⁴.

Şekil 52. Yükseköğretim Öğrencilerinin Ücretli/Ücretsiz Okuma Durumu

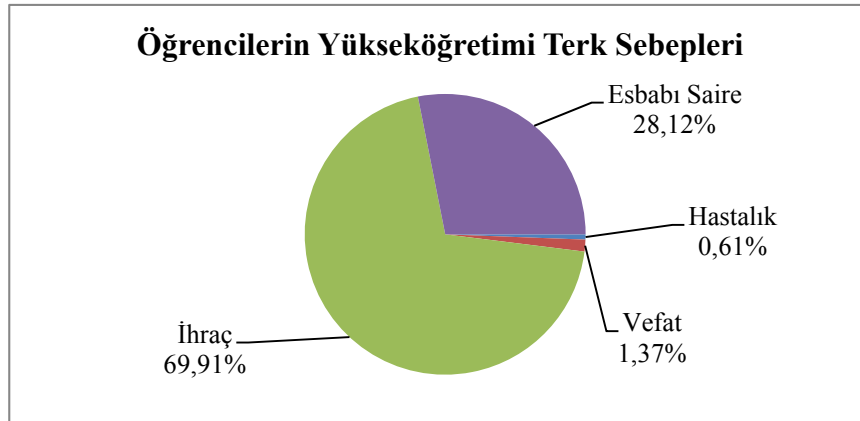
Darülfünun Tıp askeri talebeleri, Darulmuallimini Aliye, Darulmuallimatı Aliye, Sanayi-i Nefise ve Ticaret Mekteplerinin talebeleri ücretsiz okumaktadır. Şam Tıbbiyesi öğrencilerinin tamamı da ücretlidir.

Öğrencilerinin okudukları sınıflara dağılımına bakıldığında eksikliklerin olduğunu şu ifadeden anlaşılmaktadır “*Darulmuallimini Aliye'nin (294) ve Tıp Fakültesi'nin (1.203) şakirdiyle Sanayi Nefise'nin gayri asliyesi olan (70)ki cem'a (1.567) talebenin sunuf üzerine taksimatı irae idilemediğinden bu yekünde sınıf mevcudları mecmûndan (1.567) fazla görülmektedir.*” İstatistik verisi olan yükseköğretim kurumlarında bulunan 5.110 öğrencinin, 2.219'u birinci sınıf; 1.003'ü

⁴⁰⁴ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.41.

ikinci sınıf; 1.040'ı dördüncü sınıf talebesidir. Birinci sınıfa başlayan öğrencilerin 1912-1913 yılında ciddi bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Yükseköğretimin eğitim süreleri değişkenliğini burada görmek mümkündür. 805 dördüncü sınıf öğrencisi varken, 15 beşinci sınıf, 28 altıncı sınıf öğrencisi vardır. 28 kişilik 6.sınıf öğrencisinin, altı yıllık bir eğitim olan tıp eğitimine tâbi öğrenciler olduğu da görülmektedir. Sanayi-i Nefise Mektebi Resim Şubesi'nin de beşinci sınıfında üç öğrencisi mevcuttur⁴⁰⁵.

1912-1913 ders yılında 658 öğrencinin yükseköğretimi terk ettiği yazmaktadır. Buradan hareketle dört farklı terk sebebi üzerinde durulduğu ve verilerinin yazıldığı anlaşılmaktadır. *Hastalık, Vefat, İhraç ve Esbabı Saire* olarak belirtilen terk sebeplerinde öne çıkan terk sebebi, ihraç'tır. 460 öğrencinin ihraç edildiği görülmektedir. Bunun oranı ise % 69,91'dir. İhraç edilen öğrenci sayısının çokluğunun 8 Nisan 1912'de çıkan "*Darülfünun ve Şuabatının İnzibatına Dair Nizamname*"nin yürürlüğe girmesinin etkisi olarak görmek mümkündür⁴⁰⁶.

Şekil 53. Öğrencilerin Yükseköğretimi Terk Sebepleri

Esbabı Saire olarak ifade edilen diğer sebepler, % 28,12 oranındadır. *Vefat* % 1,37; *hastalık* ise % 0,61 oranındadır.

⁴⁰⁵ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.41.

⁴⁰⁶ "Bu nizamname Darülfünun'a bağlı bütün yüksekokullardaki idarî işlerle kuruluşları yeniden düzenledi; Fakülte Reisleri, Fakülte Meclis-i Muallimleri, Fakülte Katib-i Umumileri ve Darülfünun Meclis-i Umumisinin kuruluş ve görevleri, disiplin işleri aynı zamanda şubelere fakülte ismi verilmesi gibi..." bkz. *Düstur*, 2.Tertib, 4.Cilt, s.460-463.

Yükseköğretim kurumlarında uygulanan sene sonu sınavları neticelerine dair veriler, “*Mekatib-i Aliye'nin 1328-1329 Sene-i Dersiyesi İmtihan-ı Umumiyesi Netaici*” Levha 37 olarak gösterilmiştir⁴⁰⁷.

Yükseköğretim kurumlarının tamamında “*Şahadetname*” alan öğrenci sayısı 932'dir. Şahadetname vermeyen Sanayi-i Nefise Mektebi Heykeltıraş Şubesi ile Ticaret Mektebi olarak görülmektedir. Darülfünun Tıp Fakültesi'nin Şahadetname almayı bekleyen 21 öğrencisi vardır.

Darülfünun Hukuk Şubesi, 506 öğrenci ile en fazla Şahadetname veren okul olarak öne çıkmaktadır. Konya ve Bağdat Hukuk Mektepleri ile beraber, ülke genelinde hukuk şahadetnamesi alan öğrenci sayısı 563 olmaktadır. Bu da şahadetname alan öğrencilerin % 60,41'ine denk gelmektedir. Hukuk eğitimi gören öğrencilerin yükseköğretim gören öğrencilere oranı % 47,07'e denk gelmektedir.⁴⁰⁸

Darülfünun Tıp Fakültesi öğrencilerinden 76'sı, Şam Tıbbiyesi öğrencilerinden 28'i şahadetname⁴⁰⁹ olarak toplamda 104 öğrenci tıp mesleğini yapacak yeterliliğe sahip olmuştur. Darülfünun Tıp Fakültesi'nin Şahadetname almayı bekleyen 21 öğrencisinin daha sonraki durumu hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Ayrıca Tıp Fakültesi bünyesindeki Eczacı Mektebi öğrencilerinden 31 ve Dişçi Mektebi öğrencilerinden 11 öğrencinin Şahadetname aldığı anlaşılmaktadır.

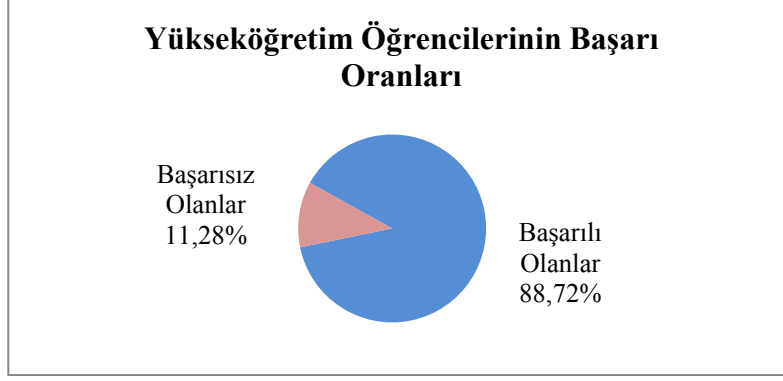
Yükseköğretim öğrencilerinden istatistik verisi olan 3.537 öğrencinin başarılı olarak değerlendirebileceğimiz şahadetname alanlar, şahadetname almak üzere olanlar ve sınıfını geçenler olarak 3.138 öğrenci olduğu, ikmale kalanların ise 399 öğrenci olduğu yazmaktadır.

---

⁴⁰⁷ *1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.41.*

⁴⁰⁸ *1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.41*

⁴⁰⁹ Şam Tıbbiyesi bünyesinde ayrıca Eczacı Mektebi bulunduğu, ilk mezununu 1906'da verdiği, toplamda 1906-1919 arası 289 eczacı mezun ettiği, mecmuamızın ders yılı olan 1912-1913 ders yılı sonu itibarıyla 31 öğrenci mezun ettiği yazmaktadır. Ayrıca Şam Tıbbiyesinin ilk mezununu 1909'da verdiği, 1909-1919 arası 240 tabip mezun ettiği ve mecmuamızın ders yılı olan 1912-1913 ders yılı sonu itibarıyla 22 öğrenci mezun ettiği yazmaktadır. 1912-1913 ders yılı İhsaiyat Mecmuasında ise 28 tabibin mezun olduğu yazmaktadır. 6 kişilik bir fark olduğu anlaşılmaktadır. Eczacı Mektebinden bahsedilmemektedir. Bkz. *1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.41*; Ekmeleddin. İhsanoğlu, *age.*, s.60.

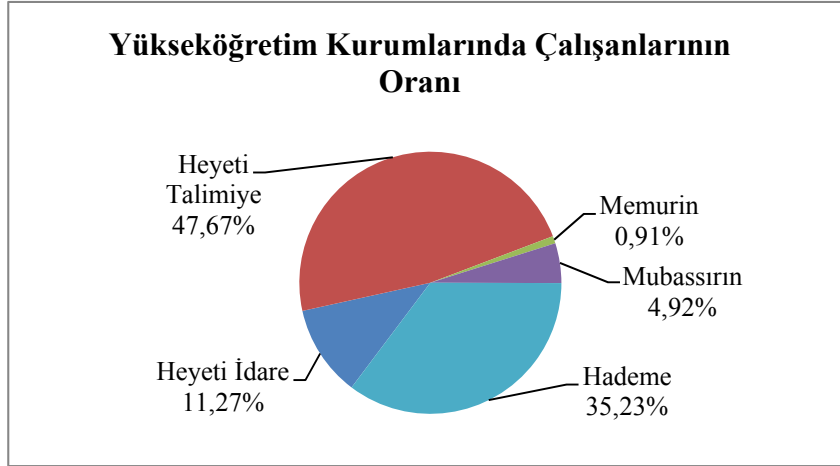

Şekil 54. Yükseköğretim Öğrencilerinin Başarı Oranları

Yükseköğretimde % 88,72'lik başarılı öğrenci oranının olduğu da anlaşılmaktadır. En başarılı öğrenci grubunun Darulfünun Hukuk Şubesinde % 100 olduğu, en başarısız öğrenci grubunun ise Darulmuallimat-ı Aliye'de % 71,01 olduğu görülmektedir.

3.4.2.2. Yükseköğretim Kurumları Çalışan İstatistiği⁴¹⁰

1912-1913 ders yılında toplam 772 çalışanın bulunduğu yükseköğretim kurumlarında; Heyeti İdare 87, Heyeti Tâlimiye 368, Memurin 7, Mubassırın⁴¹¹ 38 ve Hademe 268 kişidir. Yükseköğretim çalışanlarının oranları Şekil 55'de verilmiştir.

Şekil 55. Yükseköğretim Kurumlarında Çalışanların Oranı

Yükseköğretim kurumlarının tamamının en az 2 idare heyetinden çalışmanı bulunmaktadır. 2 idare heyeti bulunan okullar Ticaret Mektebi ile Darulfünun

⁴¹⁰ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.41.

⁴¹¹ Mubassır: Okullarda öğrencilerin durum ve davranışlarını denetlemekle görevli memura verilen isimdir. Bkz. Yakya Akyüz, *age.*, s.498.

Tabiiye ve Riyaziyat Şubelerindedir. Darülfünun Tıp Fakültesi hariç diğer bütün okulların İdare Heyeti 2 ile 12 kişi arasında değişmektedir. Darülfünun Tıp Fakültesi'nde 32 kişi Heyeti İdare'dendir. Ayrıca Eczacı ve Dişçi Mektebi'nin 5 kişiden oluşan Heyeti İdare bulunmaktadır. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin tüm şubelerinin idare heyeti 3 kişi⁴¹² olarak görülmektedir⁴¹³.

Yükseköğretim kurumlarının tamamında en az 5 *Heyeti Talimiyeden* çalışan bulunmaktadır. 5 Talimiye Heyeti olan okul ise Dişçi Mektebi'dir. Darülfünun Tıp Fakültesi hariç diğer bütün okulların Talimiye Heyeti 5 ile 35 kişi arasında değişmektedir. Bütün yüksekokulların talimiye heyeti ayrı ayrı gösterilmişken, Sanayi-i Nefise Mektebi istisna olarak, tüm şubelere tek bir sayıyla Talimiye Heyeti sayısı verilmiştir. Bu sayı 14'tür.

Darülfünun Tıp Fakültesi'nde 91 kişi Talimiye Heyeti'ndendir. Açıklama sütununda Darülfünun Tıp Fakültesi'ndeki Talimiye Heyeti'nden 11 kişinin asistan olduğu yazmaktadır. Aynı şekilde Şam Tıbbiyesi Talimiye Heyeti'ndeki 26 kişinin içinde 3 kişinin asistan olduğu yazmaktadır.

Yükseköğretim kurumları bünyesinde 7 memurun çalıştığı görülmektedir. Bunlardan 4'ü Şam Tıbbiyesi'nde, 32'ü Eczacı Mektebi'nde bulunmaktadır.

Mubassır sayısı, memur sayısına nazaran daha fazladır. 38 mubassırın bulunduğu Yükseköğretim Kurumlarından Eczacı Mektebi'nde 13 kişi mubassırdır. Konya Hukuk Mektebi, Bağdat Hukuk Mektebi, Darülfünun Tıp Fakültesi, Şam Tıbbiyesi ve Darulmuallimin-i Aliye'de mubassır bulunmazken, diğer bütün okullarda en bir mubassır bulunmaktadır.

Hademe sayısı ise 272'dir. Darülfünun Tıp Fakültesi'nde 174 hademe bulunmaktadır. Hademelerin % 69,97'si Darülfünun Tıp Fakültesi'nde bulunduğu sonucu çıkmaktadır. Eczacı ve Dişçi Mekteplerinde ise hiç hademe

---

⁴¹²Osman Hamdi Bey'in kardeşi Halil Ethem Bey, okulun müdürüdür.(25 Şubat 1910 - 25 Nisan 1917) bkz.Fatma Ürekli,*ağmad.* s.95.

⁴¹³“1908 yılında İstanbul Darülfünunu kurulduktan sonra “Eczacı Sınıfı” Eczacı Mekteb-i Alisi”ne dönüştürülmüş ve aynı yıl kurulan Dişçi Mekteb-i Alisi ile birleştirilerek “*Darülfünun-i Osmani Eczacı ve Dişçi Mekteb-i Alisi*” adı verilmiştir. Menemenli Mustafa Paşa Konağının üst katı bu mektebe tahsis edilmiştir.” Bkz. <http://eczacilik.istanbul.edu.tr/tr/content/fakultemiz/tarihce> 08.03.2019,13.57.

bulunmamaktadır. Diğer bütün yükseköğretim kurumlarında 3 ile 27 arasında değişen hademe bulunmaktadır.

Yükseköğretim kurumlarına dair yıllık masrafların miktarı “*Mektebin Sarfiyatı Senevi-yesi*” sütun başlığında verilmiştir. Darülfünun Ulum-ı Şeriyye ve Edebiye, Darülfünun Tıp Fakültesi ve Ticaret Mektebi’ne ait masraf miktarı gösterilmemiştir. “*Sarfiyat-ı seneviyesine dair malumat alınamamıştır.*” açıklaması da mevcuttur. Yükseköğretim Kurumlarının 5.567.412 kuruş, masraflarının olduğu belirtilmiştir. 1.675.257 kuruşluk masrafiyla en yüksek masrafa sahip okul, Darulmuallimin-i Aliye’dir. Darulmuallimin-i Aliye’yi, 785.855 kuruşla Şam Tıbbiyesi ve 584.000 kuruşla Darulmuallimat-ı Aliye izlemektedir. En düşük masrafa sahip okul ise, Dişçi Mektebi’dir. 138.800 kuruşluk masrafı belirtilmiştir. Diğer okulların masrafları da 158.000 ile 500.000 kuruş arasında değişmektedir. Masrafların farklılıkları okulların özellikleri, zaruri giderlerinin değişkenliği gibi faktörlere bağlıdır. Darülfünun şubelerinin ayrı ayrı masrafları verilmişken, Sanayi-i Nefise Mektebi’nin bütün şubelerinin tek bir masraf meblağı gösterilmiştir. Buradan hareketle *Umum-i İcmal* tablosu olan Levha 39’da 17 yükseköğretim kurumunun olduğunun yazılmış olması, Darülfünun’un bütün şubelerinin ayrı birer okul, Sanayi Nefise Mektebi’nin tek bir okul olarak değerlendirildiğini sonucunu çıkarmaktadır. Bağımsız birer bütçeye sahip olmak, bakanlık nezdinde istatistik açısından ayrı bir okul olarak değerlendirildiğini göstermektedir⁴¹⁴.

Yükseköğretim kurumlarının binalarının kime ait olduğu bilgisine bakıldığında ise Konya Hukuk Mektebi ve Mekteb-i Mülkiye binaları (kiralıktır) hariç bütün binalara devlete aittir. Yalnız Darulmuallimini Aliye binası ile ilgili “*Kısmen hükümete aittir*” ifadesi yer almaktadır.

“*Mektebin Tarihi Tesisi*” sütun başlığında okulların tesis tarihleri yazmaktadır. Tarihler verilirken rumi mi, hicri mi belirtilmemiştir. Burada Yükseköğretim kurumlarından Darülfünun için 1316 tarihi verilmiştir. Darülfünun’un açılışının 31 Ağustos 1900 tarihinde Sultan II. Abdulhamid’in 25.cüls yıldönümüne denk getirildiği bilinmektedir. Bu tarih rumi olarak 18 Ağustos 1316’ya, hicri olarak 5 Cemaziyelevvel 1318’e denk gelmektedir.

---

⁴¹⁴ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.41.

Darülfünun Tıp Fakültesi için ise 1242 tarihi verilmiştir. 14 Mart 1827 yılında kurulmuştur. Bu tarihte hicri olarak 15 Şaban 1242⁴¹⁵ tarihine denk gelmektedir.

Tablo 42. Yükseköğretim Kurumlarının Tarihi Tesisi⁴¹⁶

Yükseköğretim Kurumunun Adı	Tarihi	Yükseköğretim Kurumunun Adı	Tarihi
Darülfünun Ulum-i Şer'iyeye Şubesi	1316	Dişçi Mektebi	1325
Darülfünun Ulum-i Edebiye Şubesi		Mektebi Mülkiye	1293
Darülfünun Ulum-i Tabiiye Şubesi		Darulmuallimin-i Aliye	1264
Darülfünun Ulum-i Riyaziyyat Şubesi		Darulmuallimat-ı Aliye	1326 ⁴¹⁷
Darülfünun Ulum-i Hukuk Şubesi	1296	Sanayi Nefise Mektebi Mimari Şubesi	1299 ⁴¹⁸
Konya Hukuk Mektebi	1323	Sanayi Nefise Mektebi Resim Şubesi	
Bağdad Hukuk Mektebi	1324	Sanayi Nefise Mektebi Heykeltraş Şubesi	
Darülfünun Tıp Fakültesi	1242	Sanayi Nefise Mektebi Hakk Şubesi	
Şam Tıbbiyesi ⁴¹⁹	1319	Sanayi Nefise Mektebi İhtiyat Sınıfı	
Eczacı Mektebi	1282	Ticaret Mektebi ⁴²⁰	1310

⁴¹⁵ Sultan II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması ardından modern bir orduya sahip olma hedefinin bir parçası olarak yeni orduya (Asakir-i Mansure-i Muhammediye) nitelikli hekim ve cerrah yetiştirilmesi için Vezneciler'deki Tulumbacılar Konağı'nda bir askeri okul niteliğindeki Tıbhane-i Âmir'e'yi kurdurdu. Okul, 14 Mart 1827 (15 Şaban 1242)'de faaliyete geçti. Bu okul, ülkemizde modern anlamda açılan ilk tıp okuludur. Bu kurum, daha sonra farklı adlar olsa da eğitime aralıksız ve kendisini geliştirerek devam etmiştir. Bu nedenle 14 Mart 1827 tarihi, ülkemizde modern tıp eğitiminin başlangıcı kabul edilmekte ve Tıp Bayramı olarak kutlanmaktadır. Ayrıca 1827 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, Fransız Doktor Clot Bey'e Tıp Mektebi kurdurmuştur. Bkz. Ekmeleddin. İhsanoğlu, *age.*, s.30; <http://istanbultip.istanbul.edu.tr/tr/content/tarihce/istanbul-tip-fakultesi-kisa-tarihcesi>, 08.03.2019, 16.06.

⁴¹⁶ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.41.

⁴¹⁷ İstanbul Darulmuallimatı ilk olarak 26 Nisan 1870 tarihinde Ayasofya'da açılmıştır. Nehari olan okul 1892 tarihinde eğitimi 3 yıl olarak düzenlenerek "Aliye" adını almıştır. 1910 yılında Leyli Darulmuallimatı olarak yeniden düzenlenerek, 1910-1911 ders yılında Fatih Çarşamba'da bulunan Leyli Kız sanayi Mektebi'nin bünyesinde taşradaki rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek üzere açılmıştır. Mecmua'daverilmiş tarih, bu tarihe gönderme olmuştur. Bkz. Yasemin Tümer Erdem, *age.*, s.283-288.

⁴¹⁸ "1 Ocak 1882'de yüksek dereceli olarak açıldı. Resmi adı Mek- . teb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane olmakla birlikte daha çok Sanayi-i Nefise Mektebi-i Aısi diye anılan bu okulda resim, heykel, mimarlık ve hakkaklık olmak üzere dört sanat dalında öğretim yapılacaktır. Osman Harndi Bey okulun müdürlüğüne tayin edildi." Buradan hareketle hicri tarih olarak 1299 verildiği görülmektedir. bkz.Fatma Ürekli, *agmad.* s.95.

⁴¹⁹ 31 Ağustos 1903 (18 Ağustos 1319) günü Yıldız Sarayı Baş Mabeyn Başkitabeti, Şam Valiliğine padişahın iradesine havi gönderdiği bir telgraf ile mektep müdürü Ferik Fevzi Paşa'nın da hazır bulunduğu gösterişli bir merasimle Şam Mektebi-i Tıbbiye-i Mülkiyesi resmen açılmıştır bkz. Ekmeleddin. İhsanoğlu, *age.*, s.40-41.

⁴²⁰ Ticaret Mektebi 16 Kanunisanı 1299'da birinci defa açılmış 1306'da kapanmıştır. 5 Teşrinisanı 1310 (1894) tarihli tezkereyle Beyazıtta Evkaf varidat müdürü Hakkı Bey'in konağı 2200 Osmanlı altını mukabilinde satın alınıp mektebe tahsis olunarak ikinci defa açılmıştır. Bkz. Osman Ergin, *age.*,s.1138-1143.

Açıklama sütununda Darülfünun Tıp Fakültesi için “*fakülteye kalbi 1324*” yazmaktadır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra fakülteye dönüştürülmesine atıfta bulunulduğu açıktır⁴²¹.

3.5. 1912-1913 Ders Yılı İhsaiyat Mecmuası İstatistik Verilerinin Değerlendirilmesi

1912-1913 ders yılı sonu itibariyle Maarif-i Umumiye Nezareti bünyesinde, bulunan her öğretim kademesinin genel toplamı niteliğinde düzenlenmiş Levha 39, “*İcmali Umumi*” başlığıyla yer almaktadır. Tablo 43’de Her kademedeki 13.018 okul, 614.665 öğrenci ve 21.469 öğretmen bulunduğu Tablo 43’de gösterilmiştir.

Tablo 43. 1912-1913 Ders Yılı İcmal Tablosu⁴²²

	İcmali Umumi		
	Mekatib	Şakirdan	Muallimin
İbtidaiye	12848 (1)	596460(2)	19212(3)
Darulmualliminler	17 (4)	1518(5)	141(5)
Taliye	136(6)	10010(7)	1758(7)
Aliye	17	6677	368
Yekün	13018	614665(8)	21469(8)

Mecmua boyunca tablolara yansımayan istatistikî veriler ile ilgili numaralandırılarak açıklama yoluna gidildiği görülmektedir. İlköğretim okulları, darulmualliminler, ortaöğretim ve toplam içerisinde sekiz farklı açıklama gereği duyulduğu görülmektedir.

⁴²¹ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.41.

⁴²² Levha 39’un tamamıdır. Bkz. 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.42.

Tablo 44. 1912-1913 Ders Yılı İcmal Tablosu Açıklamaları⁴²³

<i>(1) Bunlardan (265)i İnas, (954)ü Muhtelitdir</i>
<i>(2) Bunlardan (158529)u İnasdır</i>
<i>(3) Bu mikdarın (2548)i Muallimedir.</i>
<i>(4) Malumat alınmayan Erzurum, Basra, Van, Yemen Darulmualliminleri dâhil hesab değildir. Darulmuallimin ve Darulmuallimat -ı Aliye Mekatibi Aliye meyanındadır</i>
<i>(5) Edirne ve Bitlis Darulmualliminlerinin -mikdarı hakkında malumat alınamayan-talebe ve muallimini bu yekünler haricindedir.</i>
<i>(6) Ahval-ı hazıra dolayısıyla malumat alınamıyan yedi mekatib-i İdadiye bu yekünde dâhil değildir.</i>
<i>(7) İki sultani ile On sekiz İdadinin Şakirdan ve muallimini hakkında malumat alınamadığından onlar dâhil hesab değildir.</i>
<i>(8) Cedvelleri muahharan varid olan (6) zükur ve (2) inas rum mekatibin (1355) Zükur ve (1600) İnas Şakird ile (174) muallim ve (44) muallimesi bu yekünler haricindedir.</i>

3.6. 1913 Yılı Müze-i Hümayun ve Kütüphaneler İstatistiği

3.6.1. Müze-i Hümayun⁴²⁴ İstatistiği

1913 yılında Müze-i Hümayun'u ziyaret edenlerle ilgili veriler Levha-40'ta gösterilmiştir. 12.640 kişinin ziyaret ettiği müze, 63.200 kuruş gelir elde etmiştir. Bu verilerden de ziyaretçi başına 5 kuruş ücret alındığı anlaşılmaktadır. 1914 yılında ise 10.978 kişi ziyaret etmiştir. Ziyaretçi sayısı bir senede 1.662 kişi azalmıştır. 52.140 kuruş 20 pare gelir elde edilmiştir. 1914'de ziyaretçi başına alınan ücret 4 kuruş 30

⁴²³ Levha 39'un altında bulunan bu açıklamalar mecmuada geçtiği gibi alınmıştır. Bkz. 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.42.

⁴²⁴ Tophane-i Amire Müşiri Rodosizade Damat Fethi Ahmet Paşa'nın Sultan Abdulmecid döneminde imparatorluğun çeşitli yörelerinden getirttiği eserler, Mecma-i Esliha-i Atika ve Mecma-i Asar- Atika adlarıyla Aya İrini'de iki bölüm halinde düzenlenmiş, Sadrazam Alî Paşa döneminde Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafında 1869'da ziyarete açılmıştır. Müze-i Hümayun olarak anılan müze, Mahmud Nedim Paşa tarafından kapatılmış, 1872'de Maarif Nazırı Ahmet Vefik Paşa tarafından tekrar açılmıştır. Müze-i Hümayun ile ilgili nizamname düzenlenmiş, Ahmet Cevdet Paşa'nın teklifiyle Çinili Köşk'te bir takım tadilatlar yapılarak, 3 Ağustos 1881'de törenle açılmıştır. İlk müdür Dethier'dir. Onun kısa süre sonraki ölümüyle Ressam Osman Hamdi Bey, müze müdürü olmuştur. bkz. Erdem Yücel, "Müze", TDV İslam Ansiklopedisi, C.32, İstanbul, 2006, s.240-243.

pare'dir. Ziyaret ücreti düşürülmesine rağmen, ziyaretçi sayısının düşmesi manidardır.

Levha 41'deki *Müze-i Hümayun Memurin ve Müstahdemin* sayılarına baktığımızda *Müdür ve Muavin İlmiye*, 11 personelin olduğu görülmektedir. 8 personel ise *İdare Memurini*'dir. 31 *hademe* ve 7 *gece bekçisi* bulunan Müze-i Hümayun'un toplam 57 personeli vardır. 1914 yılı içinde çalışan sayıları aynıdır⁴²⁵.

“*Müze-i Hümayunun 1329 Senesi Mahsusatıyla Varidat ve Masarafatı*” başlığıyla düzenlenen Levha 42'de “*Mahsusat-ı Seneviyye*”, “*Varidat-ı Seneviyye*”, “*Masarafat-ı Seneviyye*” ve “*Mülahazat*” sütun başlıklarında veriler sunulmuştur. Müze-i Hümayun, 1.007.200 kuruş “*Mahsusat-ı Seneviyye*” sahiptir. Aylık olarak 83.933 kuruşa denk gelmektedir. “*Varidat-ı Seneviyye*” ise 146.076 kuruş 21 pare'dir. “*Masarafat-ı Seneviyye*” sütunu iki alt başlıkta gösterilmiştir: “*Maaş*” ve “*Masraf*”. Senelik “*Maaş*” tutarı 583.533 kuruş'tur. Senelik “*Masraf*” tutarı ise 93.299 kuruş 23 pare'dir. Müze'nin 1914'de mahsusatı 958.600 kuruş'a düşmüştür. Müze'nin varidatı 178.400 kuruş 6 pare'ye çıkmıştır. Maaşlarda artış % 50 oranında gerçekleşmiş, 878.352 kuruş 10 pare'ye ulaşmıştır. Masraflarda da ciddi bir artış olmuştur. % 101'lik bir artış ile 187.651 kuruş 5 pare masrafa çıkmıştır.

Levha 43'de “*1329 Senesinde Müze-i Hümayunda Mahfuz Meskûkât Madalya ve Muhürlerin Mikdar Mücmelidir*” başlığı görülmektedir. 1913 yılında Müze-i Hümayun'da toplam 99.627 eser mevcuttur. 1914 yılında ise 99.858 eser olduğu yazmaktadır. Bir yıllık süre içerisinde 231 eser daha kazandırıldığı anlaşılmaktadır.

Müze-i Hümayun'da “*Muhtelif İslam*” eserlerinin miktarı 59.945 adettir. “*Yunan*” eserlerinin miktarı 8.264, “*Emperyal ve Roma*” eserleri miktarı 13.111, “*Bizantin*” eserleri 6.884, “*Frank*” eserleri 9.979, *Sasani, Gürcü, Ermeni ve saire*” eserler 1.444 adettir.

Levha 44, 1913 yılında Müze-i Hümayun'da “*1329 Müze-i Hümayunda Mahfuz Asar-ı Atikanın Mikdar Mücmelidir*” başlığı altında 30.527 eserin olduğundan bahsetmektedir. 1914 yılında ise bu sayı 30.697'dir. Bir yıl içerisinde 170 eser daha müzeye kazandırılmıştır.

---

⁴²⁵ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.44.

Müze-i Hümayun'da “Yunaniler, Romalılar, Bizantinler, Franklar” eserleri 12.676 adettir. “Asuriler”e ait 6522 eser mevcuttur. “Fenikeliler, İbraniler ve Saire” eserleri 3.656 adet, “Asar-ı İslamiye” eserleri 3.498 adet, “Kıbrıslılar” ait eserler 2.513 adettir. “Kadim Mısırlılar”e ait eserler 955 adet, “Hintliler ve saire” ait eserler 347 adet, “Himyeriler”e ait eserler 224 adet ve Tedmirliler”e ait eserler 136 adettir.

3.6.2. Kütüphaneler İstatistiği

Müze-i Hümayun, Yıldız ve Umumi olarak üç kütüphane istatistiği ile ilgili Levha 45, 46 ve 47 oluşturulmuştur.

Levha 45, Müzeyi Hümayun Kütüphanesi ile ilgilidir. Üç farklı levhada, tek levha numarasıyla gösterilmiştir. İlk ikisinde “1329 Senesine Kadar Müzeyi Hümayun'da Mevcud Kitap ve Resailin Mikdarı” başlığı, Üçüncüsünde ise “1329 Senesine Kadar Müzeyi Hümayun Kütüphanesinde Mevcud Kitap ve Resailin Mikdarı” başlığı bulunmaktadır. Ayrım noktası ilk iki levha, “Kitab-ı Şarkiyeye” ve üçüncü levha “Kitab-ı Garbiyye” olarak alt başlıkta gösterilmiştir⁴²⁶.

Müzeyi Hümayun Kütüphanesi'nde *Kitab-ı Şarkiyeye* olarak 2.804, *Kitab-ı Garbiyye* olarak 13.462 kitap ve risale bulunmaktadır. Toplamda 16.266 kitabın bulunduğu görülmektedir. Müze-i Hümayun Kütüphanesi'nde 1911 yılında 15.260 kitap mevcuttur⁴²⁷. 1911-1913 arası 1.006 kitap ve risalenin kazandırıldığı anlaşılmaktadır. 1914'de ise 16.574 kitap ve risale olduğu görülmektedir ki bir yıl içerisinde de 308 kitap ve risale eklenmiştir. Bu kitapların 40'ı yabancı, 368'i şark kitap ve risaleleridir⁴²⁸.

---

⁴²⁶ 1328-1329 M.U.N.İhs.M.,s.44.

⁴²⁷ 1323-1324 kısmen 1325-1326 İst.M.,s.39.

⁴²⁸ 1329-1330 M.U.N.İhs.M., s.95

Tablo 45. 1913 Yılında Müze-i Hümayun Kütüphanesi'nde Bulunan Şark Kitaplarının Dağılımı⁴²⁹

	Kitap Dili	Kitap Sayısı	Yüzdesi
Yazma Kitaplar	Türkçe	357	43,97
	Arabi	378	46,55
	Farisi	77	9,48
	Yekün	812	100,00
Matbu Kitaplar	Türkçe	1368	68,67
	Arabi	567	28,46
	Farisi	57	2,86
	Yekün	1992	100,00

Kitab-ı Şarkıyye 2.804 kitap, yazma ve matbu sütun başlıklarında *Türkçe*, *Arabi*, *Farisi* ve *Yekun* alt başlıklarıyla 46 tür kitap ve risale, ayrı ayrı gösterilmiştir.

Yazma ve Matbû kitap ve risalelerin 1625'i Türkçe, 945'i Arapça ve 134'ü farsça yazılmıştır. Türkçe yazma kitaplardan en çok olan kitap türleri; *tevarih* (95 adet), *edebiyat ve eşar* (51 adet) ve *devaün* (80 adet)'dür. Türkçe matbu kitaplardan en çok kitap türleri ise; *Kitab-ı Metenevviva* (389 adet), *tevarih* (263 adet) ve *hukuk* (107 adet)'dur.

Arapça yazma kitaplardan en çok olan kitap türleri: *fıkıh* (50 adet), *mushaf-ı şerife* (28 adet) ve *nahv* (33 adet)'dir. Arapça matbu kitaplardan en çok kitap türleri ise; *tevarih* (117 adet), *edebiyat ve eşar* (64 adet), *tıb ve teşrih* (68 adet)'dir.

Farsça yazma kitaplardan en çok olan kitap türleri; *edebiyat ve eşar* (30 adet), *heyet ve nücum* (15 adet) ve *tasavvuf* (12 adet)'dur. Farsça matbu kitaplardan en çok kitap türleri ise: *edebiyat ve eşar* (20 adet), *tevarih* (18 adet), *seyahatname* ve *teracim-i ahval* (6 adet)'dir.

Kütüphanede en fazla bulunan kitap türü "*Tevarih*" adıyla bilinen tarih kitaplarıdır. Sayısı 508'dir. *Kitab-ı Mütenevviva* türü kitaplar ise 389 adettir. 219 kitap ise *edebiyat ve eşar* türündedir. *Taabir* kitap türünde hiçbir kitap yoktur. *Tefsir Haşiyeler* türü kitaplardan ise sadece 1 adet mevcuttur. *Fen* türü kitaplardan 2 adet, *Kitab-ı Mukaddes*, *Kıraat* ve *Tecvid* kitaplarından da sadece 3'er tane vardır.

Kitab-ı Garbiyye olarak ifade edilen yabancı 13.462 kitap, 18 tür halinde yazılmıştır. *Tarih ve Şabanî* türü kitaplar 2.608 adet olarak en çok bulunan türdür. *Kitab-ı Mevkuta* (2.160 adet), *Arkeoloji "Usul Asar-ı Atika"* (1.322 adet) ve *Seyahat*

⁴²⁹ 1328-1329 M.U.N.İhs.M., s.45.

(1.235 adet) türleri en çok kitap ve risale bulunan türlerdendir. *Felsefe* (48 adet) ve *Epigrafi* (91 adet) türü kitaplar ise en az bulunan kitap ve risale türüdür.

Levha 46’da “1329 Senesine Kadar Yıldız Kütüphanesinde Mevcud Kitap ve Resailin Mikdarı” başlığı bulunmaktadır. 41 farklı kitap çeşidine dair istatistikî veri sunmaktadır. *Yazma ve Matbu Kitaplar* sütun başlıkları altında *Türkçe, Arapça, Farsça ve Yekün* alt başlıkları altında hiçbir bilgi yazılmamışken, sadece “*Mecmû*” başlığı altında sayılar verilmiştir⁴³⁰.

Yıldız Kütüphanesi’nde 1913 yılı itibariyle 31.319 kitap ve risale mevcuttur. 1882’de kurulduğu kabul edilen, binasının 1893’de tamamlandığı Yıldız Sarayı Kütüphanesi, binasına taşındığında büyük boy 22 ciltlik kataloga sahipken, II.Abdulhamid’in tahttan indirilmesi ile Maarif-i Umumiye Nezareti’ne geçen Yıldız Sarayı Kütüphanesi’nde tekrar kitap sayımı yoluna gidilmiştir⁴³¹. 20.535 yazma ve basma kitabın adları, konuları, numaraları, cilt ve sayfa sayısı, basım yılı, telif tarihi, dili, mütercimi ve açıklamalar şeklinde 1911’de düzenlenen dört defterde (toplam 1118 yaprak) kayıt altına alınmıştır⁴³². 1911 yılında çıkan istatistik mecmuasında 22.766 kitaptan bahsedilmektedir⁴³³. 1914 yılında kitap sayısı 31.319 olarak görülmektedir. 1913 ile 1914 arasında hiçbir fark görülmemektedir. 1914’de yeni bir sayım yapılmadığı, mevcut kitap sayısının aynı şekilde yazıldığı anlaşılmaktadır⁴³⁴.

Yıldız Kütüphanesi’nde 1913 yılı itibariyle bulunan 31.319 kitap ve risalenin 7129’u yazma, 24.190’ı matbu kitaptır. Kütüphanede en fazla bulunan kitap türü “*Kitab-ı Ecnebiye*” adıyla bilinen yabancı kitaplardır. Sayısı 8.858’dir. Derdest Tasnif Kitab-ı İslamiyye türü kitaplar ise 4.051 adettir. 1962 kitap ise roman türündedir. En az kitap türü ise “*Cehriye*” olarak adlandırılan türdür. Sadece 11 kitap mevcuttur. *Kitab-ı Mukaddes*’de en az bulunan kitap türlerindedir. 27 adettir.

⁴³⁰ 1328-1329 M.U.N.İhs.M., s.45.

⁴³¹ Yıldız Sarayı Kütüphanesi hakkında Abdurrahman Şeref Bey’in vakanüvis ve ayan üyesi sıfatıyla 18 kasım 1909 tarihinde sadret makamına bir takrir yazarak Yıldız Sarayı Kütüphanesi hakkında görüşme ve önerileri doğrultusunda çalışmalar yapılmıştır. Dış Kütüphane ve Hususi Kütüphane için bir komisyon oluşturularak sayım yapılmış ve Maarif Nezareti’ne devri gerçekleştirilmiştir. Bkz.Murat Candemir, Yıldız Sarayı Kütüphanesi; Saray’da Üniversite’ye, *Tarih Dergisi*, Sayı 45, İstanbul 2008,s.123-153.

⁴³² Tuba Çavdar Karatepe, “*Yıldız Sarayı Kütüphanesi*”, TDV İslam Ansiklopedisi, 43.C., İstanbul, 2013, s.544-545.

⁴³³ 1323-1324 kısmen 1325-1326 İst.M.,s.39.

⁴³⁴ 1328-1329 M.U.N.İhs.M., s.45; 1329-1330 M.U.N.İhs.M., s.95.

Levha 47, “1329 Senesine Kadar Kütübhaneye-i Umumi⁴³⁵’de Mevcud Kitap ve Resailin Mikdarı” başlığıyla. 42 farklı kitap çeşidine dair istatistikî veri sunmaktadır. *Yazma ve Matbu Kitaplar* sütun başlıkları altında *Türkçe*, *Arapça*, *Farsça* ve *Yekün* alt başlıkları altında hiçbir bilgi yazılmamışken, sadece “*Mecmû*” başlığı altında sayılar verilmiştir.

Kütübhaneye-i Umumi’de 1913 yılı itibariyle 23.320 kitap ve risale mevcuttur. 27 Eylül 1882’de tesis edilen, 25 Haziran 1884’de devlet erkânının katılımıyla açılan bu ilk devlet kütüphanesi kitap sayısı açısından; kuruluşunun üçüncü yılında 4.164’e, dördüncü yılında 4.764’e, 1888 tarihinde 7.768’e ulaşmıştır⁴³⁶. 1895’de 8.054⁴³⁷, 1911’de 34.500⁴³⁸ kitap bulunmaktadır⁴³⁹. 1911’e kadar düzenli bir artış varken, 2 sene içerisinde 11.180 kitap eksikmiş görülmektedir. 1914 yılı itibariyle de 23.320 kitap sayısından bahsedilmektedir⁴⁴⁰.

Kütübhaneye-i Umumi’de en fazla kitap türü “*Kitab-ı Ecnebiye*” adıyla bilinen yabancı kitaplardır. Sayısı 8.200’dür. Bu sayı % 35,16’lık bir orana denk gelmektedir. “*Roman ve Risaili Mevkuta*” türü ise 3.500 kitaptan oluşmaktadır. Bu kitaplar da % 15,01’lik bir orana denk gelmektedir. *Tevarih-i Seyahatname* ve *Teracim-i Ahval* türü kitaplar ise 1.200 kadardır.

Kitap varlığı açısından *Taabir* türü kitaplardan sadece 18 adet, *Resim ve Hüsn-i Hat* türü kitaplar 20 adet, *Ziraat ve Sanayi* türü kitaplar 30 adettir⁴⁴¹.

3.7. Haritalar ve Grafikler

1912-1913 Ders Yılı İhsaiyat Mecmuası’nı önemli kılan özelliklerden birisi renklendirilmiş haritalar ve grafiklerin bulunmasıdır. Haritalar ve grafikler

⁴³⁵ 1884’deki açılışını müteakip yıllarda bulunduğu yere izafen Bayezid Umumi Kütüphanesi adıyla adlandırılmıştır. 1961’de Beyazıt Devlet Kütüphanesi olarak adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti eliyle kurulan ve kuruluşundan günümüze ayrıntılı olarak bilinen ilk kütüphanedir. Bkz. Hasan Duman, “*Bayezit Devlet Kütüphanesi*”, TDV İslam Kütüphanesi, 6.C., İstanbul, 1992, s.51-52.

⁴³⁶ Hasan Duman, *agmad.*, s.51.

⁴³⁷ 1310-1311 *İst.M.*, s.24.

⁴³⁸ 1323-1324 kısmen 1325-1326 *İst.M.*, s.39.

⁴³⁹ Hasan Duman, bu kütüphane ile ilgili 1300 (1883) tarihli bir vesika ile, *telif ve tercüme olarak yayımlanan her eserden bir nüshanın kütüphanede toplanmasının öngörüldüğünü*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nin millî kütüphane olma amacıyla kurulduğunu söylemektedir. Ayrıca “*Balkan Savaşı yıllarında kaybedilen Osmanlı topraklarından kaçırılan kitapların Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nde depolandığını* söylemektedir. Bkz. Hasan Duman, *agmad.*, s.51.

⁴⁴⁰ 1329-1330 *M.U.N.İhs.M.*, s.95.

⁴⁴¹ 1328-1329 *M.U.N.İhs.M.*, s.45.

mecmuaya görsel veri zenginliği katmıştır. 1'den 12'ye kadar numaralandırılmıştır. 10 adedi Osmanlı Devleti'nin vilayet ve liva sınırlarının da gösterildiği genel haritalardır. 1/ 4.000.000 ölçekli haritalar, 1917 yılında Matbaa-i Amire'de basılmıştır. 2 adet ise sütun grafikle gösterilmiş, vilayet bazında hazırlanmış, istatistikî karşılaştırmalardır⁴⁴².

Fihristte yer almayan, hiçbir numaralandırılması bulunmayan 1 adet *İstanbul Vilayeti Maarif Haritası* 11.harita olarak karşımıza çıkmaktadır.1/200.000 ölçüsünde bir haritadır. Basım tarihi ve yılı yazmamaktadır⁴⁴³.

1 numaralı sayfa "*Her Livada mevcut Mekatib-i İbtidaiye Resmîyenin merbuları vasıtasıyla mikdarını gösterir harita*" olarak isimlendirilmiştir. Haritanın başlığı "*1328-1329 Sene-i Dersiyesi Memalik-i Osmaniye'de Mevcud Zükur, İnas, Muhtelit Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiye (Resmîye)'nin Mikdarını Liva İtibariyle Merbularıyla Gösterir Haritadır*" şeklindedir.

2 numaralı sayfa "*Her Liva dâhilindeki zükur nüfus ile zükur mekatibi arasındaki nisbeti, gösterir harita*" olarak isimlendirilmiştir. Haritanın başlığı "*1328-1329 Sene-i Dersiyesi Zükur Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiye (Resmîye) ile Nüfus-ı Umumiye Arasındaki Nisbeti Gösterir Haritadır*" şeklindedir.

3 numaralı sayfada "*Her Liva dâhilinde beher beş bin zükur nüfusa kaç zükur mekatibi isabet itdiğini, gösterir harita*" bulunmaktadır. Haritanın başlığı "*1328-1329 Sene-i Dersiyesi Her Livanın Zükur Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiye (Resmîye)'siyle Beher 5000 Nüfus Arasındaki Nisbeti Gösterir Haritadır*" şeklindedir.

4 numaralı sayfada "*Her Liva dâhilinde bulunan mekatibi resmîye ile mekatibi mezkureye müdavim itfal arasındaki nisbeti, gösterir harita*" bulunmaktadır. Haritanın başlığı "*1328-1329 Sene-i Dersiyesi Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiye (Resmîye) ile bu Mekatiblere Müdavim Etfal Arasındaki Nisbeti Gösterir Haritadır*" şeklindedir.

5 numaralı sayfada bir sütun grafik yer almaktadır. Bu grafik "*Vilayat ve Elviye-i Gayri Mülhaka'da bulunan mekatibin zükur, inas ve muhtelit olarak adedini taksimatlı sütunlarla ira'e eder levha*" olarak isimlendirilmiştir. Grafiğin başlığı "*1328-1329 Sene-i Dersiyesinde Mevcud Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiye (Resmîye)*" şeklindedir.

⁴⁴² 1328-1329 M.U.N.İhs.M., "1-12 No'lu Harita ve Grafik".

⁴⁴³ 1328-1329 M.U.N.İhs.M., "İstanbul Vilayeti Maarif Haritası"

Karşılaştırmada muhtelit siyah, inas sarı, zükur yeşil ve mecmû kırmızı renkle gösterilmiştir.

6 numaralı sayfa “*Her Liva dâhilindeki zükur nüfus ile Mekatib-i Resmîye müdavim itfal arasındaki nisbeti gösterir harita*” olarak isimlendirilmiştir. Haritanın başlığı “*1328-1329 Sene-i Dersiyesi Her Livanın Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiye (Resmîye)sine Müdavim Talebe ile Beher 1000 Zükur Nüfus Arasındaki Nisbeti Gösterir Haritadır*” şeklindedir⁴⁴⁴.

7 numaralı sayfada “*Her Liva dâhilindeki İnas nüfus ile Mekatib-i Resmîye müdavim talebat arasındaki nisbeti*” bulunmaktadır. Haritanın başlığı “*1328-1329 Sene-i Dersiyesi Her Livanın Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiye (Resmîye)sine Müdavim Talebat ile Beher 1000 İnas Nüfus Arasındaki Nisbeti Gösterir Haritadır*” şeklindedir.

8 numaralı sayfada “*Her Liva dâhilindeki Mekatib-i mezkureye müdavim talebe ile talebat arasındaki nisbeti gösterir harita*” bulunmaktadır. Haritanın başlığı “*1328-1329 Sene-i Dersiyesi Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiye (Resmîye)’ye Müdavim Zükur ve İnas Etfal Arasındaki Nisbeti Gösterir Haritadır*” şeklindedir.

9 numaralı sayfada “*Her Liva dâhilindeki zükur nüfus ile ibtidai muallimleri arasındaki nisbeti gösterir harita*” bulunmaktadır. Haritanın başlığı “*1328-1329 Sene-i Dersiyesi Her Livanın Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiye (Resmîye)si Muallimini ile Zükur Arasındaki Nisbeti Gösterir Haritadır*” şeklindedir.

10 numaralı sayfa “*Her Liva dâhilindeki inas nüfus ile mekatib-i ibtidaiye muallimatı arasındaki nisbeti gösterir harita*” bulunmaktadır. Haritanın başlığı “*1328-1329 Sene-i Dersiyesi Her Livanın Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiye (Resmîye)si Muallimatı ile İnas Nüfus Arasındaki Nisbeti Gösterir Haritadır*” şeklindedir.

11 numaralı sayfada bir sütun grafik yer almaktadır. “*Vilayat ve Elviye-i Gayri Mülhaka’da bulunan Muallimin ve Muallimatın miktarını taksimatlı sütunlarla irae eder levha.*” olarak isimlendirilmiştir. Grafiğin başlığı “*1328-1329 Sene-i Dersiyesi Zarfında Mevcud Muallimin ve Muallimat*” olarak isimlendirilmiştir. Karşılaştırmada muallimin yeşil, muallimat kırmızı renkle gösterilmiştir.

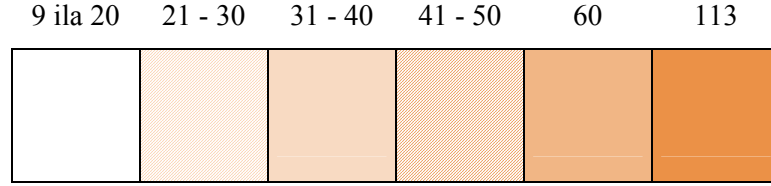
12 numaralı sayfa “*Vilayat ve Elviye-i Gayri Mülhaka’da Mekatib-i İbtidaiyeye müdavim şakirdan ile mekatib-i mezkure Heyet-i Talimiyesi arasındaki nisbeti gösterir*

---

⁴⁴⁴ 1328-1329 M.U.N.İhs.M., “1-6 No’lu Harita ve Grafik”

harita” olarak isimlendirilmiştir. Haritanın başlığı “1328-1329 Sene-i Dersiyesi Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiye (Resmiye)’ye Müdavim Etfal İle Heyeti Tedrisiye Arasındaki Nisbeti Gösterir Haritadır” şeklindedir⁴⁴⁵.

Haritalarda vilayet ve livalar için renklendirilmiş derecelendirmeler bulunmaktadır. Buna örnek olarak 12 numaralı sayfada “*Vasatı olarak bir muallime isabet eden şakirdan:*” açıklamasının altında şu derecelendirme bulunmaktadır:

Şekil 56. 12 No’lu Haritada Bulunan Derecelendirme

Derecelendirmenin altında da “*Malumat alınamayan mahaller beyaz bırakılmışdır.*” açıklaması mevcuttur⁴⁴⁶.

Numaralandırılmamış “*İstanbul Vilayeti Maarif Haritası*” numaralandırılmış 12 sayfanın devamında yer almaktadır. Haritanın başlığı “*1318-1329 Senesinde İstanbul Vilayetinde Bulunan Resmi Mekatib-i İbtidaiyeyi Gösterir Haritadır*” şeklindedir⁴⁴⁷.

En son sayfa olarak “*Hata ve Sevab Cedveli*” yer almaktadır. Mecmuada yer alan hatalı yazımların doğrusunun yer aldığı bu sayfaya göre hatalı yerler düzeltilerek değerlendirilmeler yapılmıştır⁴⁴⁸.

⁴⁴⁵ 1328-1329 M.U.N.İhs.M., “7-12 No’lu Harita ve Grafik”

⁴⁴⁶ 1328-1329 M.U.N.İhs.M., “12 No’lu Harita”.

⁴⁴⁷ 1328-1329 M.U.N.İhs.M., “İstanbul Vilayeti Maarif Haritası”

⁴⁴⁸ 1328-1329 M.U.N.İhs.M., “Hata Sevab Cedveli”

SONUÇ

İhsaiyat mecmuasını hazırlayan tecrübenin izleri Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına kadar gitmektedir. Her yüzyılda devlet ihtiyacının belirlediği sosyo-ekonomik ve askeri koşullara göre istatistik ilmi sahada uygulana gelmiştir. Osmanlı modernleşmesinin yaşandığı 19.yüzyılda da istatistik uygulamalarının zamanın şartlarına uyarak geliştiğini söyleyebiliriz. Sultan II.Mahmud devrinde başlayan nüfus sayımları ile devlet, nezaret ve vilayet salnameleri bu çerçevede modern istatistik uygulamaları olarak bilinmektedir. 19.yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'daki gelişmelerinin paralelinde de istatistik uygulamaları yasal bir yapıya kavuşturulduğu görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin asırlar boyunca süregelen istatistik tutma sisteminin modernleşen bir yüzü de eğitimde kendini göstermiştir. Bu doğrultuda 1892 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti Mektubi Kalemi bünyesinde bir istatistik şubesi açıldığını, faaliyetlerine kuruluşuna müteakip başladığını dönemin resmi yayınlarından ve arşiv belgelerinden anlıyoruz. Bu tez çalışmamıza konu olan istatistik/ihsaiyat mecmualarının yayınlanmasının önemini, 1894-1895 ders yılı ile başlayan 1913-1914 ders yılına kadar aralıklarla da olsa devam eden istatistik mecmualarını şekil ve muhteva bakımından inceleyince daha iyi anlayabiliyoruz.

Osmanlı Devleti'nin Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından yürütülen eğitim faaliyetlerinin niceliksel izdüşümleri olan istatistik mecmuaları şekil ve muhteva açısından incelenmiştir. II.Abdulhamid döneminde yayınlanan iki (1894-1895 ve 1895-1896 ders yılları) ve II.Meşrutiyet döneminde yayınlanan üç (1907-1908 ve kısmen 1909-1910, 1912-1913 ve 1913-1914 ders yılları) istatistik mecmuası bulunmaktadır. Mecmualar kıyaslandığında, araştırmamıza konu olan 1912-1913 ders yılı ihsaiyat mecmuasının farklılıkları ve yenilikleri tespit edilmiştir. Maarif teşkilatının 1914 yılı düzenlemesinde istatistik kaleminin adının arapça karşılığı olan *ihsaiyat* olarak değiştirilmesi, mecmuanın adına da yansımıştır. Bu durum ilk dikkat çeken değişikliktir. Mecmuanın mukaddimesinde ihsaiyat kalemi olarak yeniden teşkilatlandırıldığından da bahsedilmektedir. 1912-1913 ders yılı, mukaddimedeki ifadesiyle “*esas ittihaz*” kılınarak, 1913-1914 ders yılı ihsaiyat mecmuasında istatistikî karşılaştırmada kullanıldığı görülmüştür. Mecmuada mukaddime dışında

hiçbir açıklayıcı metin olmaması bir eksiklik olarak algılanabilir. 1907-1908 ve kısmen 1909-1910 ders yılı istatistik mecmuası ile 1913-1914 ders yılı ihşaiyat mecmuası içerisinde ve bölümleri arasında açıklayıcı metinlere yer verilmiştir. Mecmuada bulunan 47 tablodan ayrıntılı bahseden fihristinin olması, eğitim verilerinin ayrıntılı olarak tablolar halinde sunulması, ilk defa renklendirilmiş harita ve sütun grafiklerin kullanılması dikkat çekmektedir. 1913-1914 ders yılı ihşaiyat mecmuası ise, 1912-1913 ders yılı ihşaiyat mecmuasının sayfa sayısı, tablo sayısı ve kullanılan veriler açısından daha gelişmiş hali konumundadır. 1912-1913 ders yılı ihşaiyat mecmuasındaki haritalar Osmanlı Devleti'nin genel haritası üzerinde vilayet ve livalarını istatistikî derecelendirmelere tabi olarak gösterir özelliktedir. 1913-1914 ders yılı ihşaiyat mecmuasındaki haritalar ise, bütün vilayet ve bağımsız livaların ayrı birer istatistik haritası olarak oluşturulmuştur.

1912 yılındaki maarif teşkilatlanmasında eğitim dairelerinin ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim olarak düzenlenmesi, mecmuanın bölümlere ayrılmasında ölçüt olarak kabul edildiğini fark ettirmektedir. Ayrıca bu düzenlemenin bir neticesi olarak rüştiyelerin lağvedildiğini mecmuada hiç bahsedilmemesinden anlıyoruz. 1912 öncesi devlet ve maarif salnamelerinde ve istatistik mecmualarında rüştiye başlığı altında bilgiler ve istatistikî veriler bulunmaktadır. 1912-1913 ders yılı dair arşivlerde açık rüştiyelerin olduğunun anlaşılmasına rağmen verilerinin ihşaiyat mecmuasında ilköğretim verilerine derç edildiği anlaşılmaktadır.

1912-1913 ders yılı İhşaiyat Mecmuası'nda içerik açısından bazı eksiklikler de göze çarpmaktadır. Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile kaybedilen vilayetlerle ilgili hiçbir bahis geçmemektedir. Doğu Trakya'da yer alan vilayet ve livalara dair istatistikî verilerinin önemli bir kısmının yer almadığı dikkat edilerek istatistikî değerlendirmeler yapılmıştır. Yine bazı vilayet ve livaların istatistik verilerinin cetvellere eksik veya yanlış doldurulduğunun açıklama sütununda yada dipnotlarda ifade edildiği görülür. Bazı cetvellerin nezarete ulaşamadığı da arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

İlköğretim okulları ile ilgili istatistik verilerinin ülke çapındaki tüm vilayetler ve livaların ayrı ayrı eğitim istatistiği verileri olarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Arşivlerde her ilköğretim okulunun cetvelinin standart olduğunu, mecmuadaki

verilere nazaran daha ayrıntılı bilgileri ihtiva ettiğini tespit ettik. Bir örneğini de tezin ekine koymuş bulunmaktayız. Tüm vilayetler ve livaların eğitim istatistiği ile ilgili tablolara daha önce yayınlanan 1894-1895 ve 1895-1896 ders yılları istatistik mecmualarında, bir de 1910 devlet salnamesinde rastlanılmaktadır. 1907-1908 ve kısmen 1909-1910 ders yılı istatistik mecmuasında ise İstanbul Vilayeti ve bütün diğer vilayetler olarak verilerin iki başlık altında sunulduğunu görüyoruz. Mecmuamızda her livada bulunan okulların cemaat bazında erkek, kız ve karma olup olmadığına dair sayıları ile öğrencilerin ve öğretmenlerin cinsiyetlerine göre sayıları farklı sütunlarda verilmiştir. Genel, özel müslim ve gayrimüslim ilköğretim okulları ayrı tablolarda gösterilmesini dikkate alarak, bu okullarının hangi vilayet ve livada erkek, kız ya da karma oluş eğilimlerini, öğrencilerin cinsiyete göre oranlarını, erkek-kadın öğretmen oranlarını tespit etmeye çalıştık. Aynı sonuçlar gayrimüslim ilköğretim okullarının cemaatlere göre dağılımına göre de ortaya konmuştur. Ayrıca genel ilköğretim okulları ile ilgili yıllık masrafların kaynağının dağılımı da gösterilmiştir.

Ortaöğretime dair veriler ilköğretime ve yükseköğretime nazaran daha teferruatlı ele alınmıştır. Arşivlerde bulunan eğitimin bütün kademelerinin istatistik cetvellerini incelediğimizde, mecmuada bulunan ortaöğretim kurumları ile ilgili veri başlıklarının aynalarına rastlanılmıştır. Ortaöğretim okulları olan darulmualliminler, sultaniler, idadiler ve özel ortaöğretim okulları ile ilgili mecmuada; okula kayıt olan, okulu terk eden öğrenciler, sene sonu itibariyle mevcut öğrenciler, öğrencilerin sınıflarına taksimi ve öğrenci başarı durumları mensup olunan cemaat bağlamında tablo ve grafiklerle gösterilmiştir. Öğrenci velilerinin meslek sınıflarına göre dağılımı, okul binalarının tarihi tesisi ve küşadı, okulların yıllık masrafları, okul binalarının maddi değerleri, okul çalışanlarının dağılımı, öğretmenlerin yaş aralıkları ve hizmet yılları, öğretmenlerin mezuniyet menşeleri ve girdikleri derslere göre dağılımı başlıkları kendi içinde karşılaştırılarak gösterilmeye gayret edilmiştir.

Yükseköğretim okulları ile ilgili eğitim istatistikleri öncelikle öğrencinin mensup olduğu cemaat bağlamında değerlendirilmiştir. Yükseköğretim okullarına kayıt olan, okulları terk eden öğrenciler, sene sonu itibariyle mevcut öğrenciler, öğrencilerin sınıflarına taksimi ve öğrenci başarı durumları tablo ve grafiklerle gösterilmiştir. Okul binalarının tarihi tesisi ve küşadı, okulların yıllık masrafları, okul

binalarının aidiyeti, okul çalışanlarının dağılımı başlıkları, arşivlerdeki cetvellerle paralellik arz etmektedir. Müze-i Hümayun ile İstanbul'da bulunan Müze-i Hümayun, Yıldız ve Umumi Kütüphane istatistiği tabloları incelenerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Tarih araştırmalarında istatistikî veri, geçtiği döneminin gelişmeleriyle beraber değerlendirildiğinde kuru bir bilgi olmaktan çıkarak anlam kazanır. Tez çalışmamızda bu hususa dikkat ettik. Mesela 1912-1913 ders yılı İhsaiyat Mecmuası'nda Karesi Livası'nda bir idadi olduğu verisi vardır. 1913-1914 ders yılı İhsaiyat Mecmuası'nda ise, Balıkesir Sultanisi ile Edremit İdadisi'nin verisi vardır. Bu istatistikî bilgiler önemlidir. Selanik Sultanisi'nin savaş nedeniyle bütün öğretmen ve öğrencileriyle Karesi İdadisi binasına taşınarak Balıkesir Sultanisi'ni oluşturduğunu, Karesi İdadisi'nin bu sebeple Edremit'e taşındığını bildiğiniz anda istatistikî bilgiler anlam kazanmış olacaktır. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Nicel verilerin kullanıldığı araştırmalarda maarif salnamelerine odaklanılarak istatistik mecmualarının önemi ve değeri yeterince anlaşılamamıştır. İstatistik mecmualarının ve istatistikî veri kaynaklarının anlaşılmasının ve günümüz araştırmalarına taşınmasının yararları vardır. Maarif-i Umumiye Nezareti'nin bütün kalemlerinin özellikle de İstatistik Kalemi'nin arşiv kayıtlarında 1892-1922 yılları arasında kalan 30 eğitim-öğretim yılına ait önemli oranda istatistikî veriye dair belge ve istatistikî cetvel bulunmaktadır. Özellikle de Osmanlı Devleti'nin son yılları olan, savaş ve mütareke yıllarında hazırlanan 1912-1913 ve 1913-1914 ders yıllarına ait İhsaiyat Mecmuaları, eğitim istatistiğine ne kadar önem verildiğini bizlere göstermektedir. Eğitimin süreklilik içinde bir bütün olduğunu kavramış Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, cumhuriyetin ilan edildiği ders yılı olan 1923-1924 ders yılına dair istatistik mecmuası hazırlamıştır. Mirasını aldığı eğitim istatistiği birikimini devam ettirmesini bilmiştir. Osmanlı arşivlerinde bulunan eğitim istatistiği verilerinin titiz araştırmalarla günümüze taşınması, gerekirse mecmua haline getirilmesi eğitim ve istatistik tarihi araştırmalarına farklı bir boyut katacaktır. Yaşanan savaşların, göçlerin ve travmaların sosyolojik, kültürel ve ekonomik açıdan eğitime yansımalarını görmeyi kolaylaştıracaktır.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Kaynakları

Baba-ı Ali Evrak Odası (BOA)

Dosya ve Gömlek No: 304775- H-05-Ş-1330

Dâhiliye Nezareti İradeleri (İ.DH.)

Dosya ve Gömlek No: 1252-98240-0-H-14-Ra-1309

Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Odası (Kalemî) Belgeleri(MKT.MHM.)

Dosya ve Gömlek No: 347-28-H-09-Ş-1282.

Maarif Nezareti İradeleri (İ.MF.)

Dosya ve Gömlek No: 20-1-H-02-Ş-1330

Maarif Nezareti İstatistik Kalemî Evrakı(MF.İST.)

Dosya ve Gömlek No: 13-158,159,160,161,162,163,164-H-8-R-1329; 13-58-H-9-M-1332;13-59-H-28-M-1332;14-039,040-11-Ca-1332;13-058,059-R-17-Ş-1328.

Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Evrakı(MF.MKT.)

Dosya ve Gömlek No: 501-33-R-18-Ni-1316; 121929-H-23-Za-1334; 1238122-H-28-N-1337.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı Taliye Kalemî Evrakı (MF. TLY.)

Dosya ve Gömlek No: 348-52-H-12-B-1330.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı Hususiye Kalemî Evrakı (MF. HUS.)

Dosya ve Gömlek No: 18-560-H-1330.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidai Kalemî Evrakı(MF. İBT.)

Dosya ve Gömlek No: 435-55-H-16-B-1331

Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği Evrakı(MF. MGM.)

Dosya ve Gömlek No: 9-36-H-18-N-1331; 9-38-R-15-A-1329; 09-214/218-R-25-H-1329; 9-259-R-18-T-1329.

Düstur

Birinci Tertib, 4.C., s.670-672.

Tertib-i Sani, 4.C., s.167-173.

Tertib-i Sani, 4.C., s.460-463.

Tertib-i Sani 4.C., s.568.

Tertib-i Sani, 6.C., s.1036-1041.

Salnameler ve Mecmualar

Salnameler

Ankara Vilayeti Salnamesi 1325, Ankara Vilayet Matbaası.

Haleb Vilayeti Salnamesi 1322,1323,1326,Haleb Vilayeti Litografya Matbaası.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, H-1263, H-1264, H-1265, H-1266, H-1267, H-1268, H-1269, H-1270, H-1271, H-1272, H-1273, H-1274, H-1275, H-1276, H-1277, H-1278, H-1279, H-1300, H-1301, H-1302, H-1303, H-1304, H.1311, H.1312, H.1313, H.1314, H.1315, H.1316, H.1316, H.1317, H.1318, H.1319, H.1320, H.1321, H.1322, H.1323, H.1324, H.1325, H.1326, R.1326, R.1327, R.1328, R.1333-1334.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, H.1316, H. 1317, H. 1918, H. 1319, H. 1321.

Salname-i Vilayeti Konya 1322, Konya Vilayet Matbaası.

Sivas Vilayeti Salnamesi 1325, Sivas Vilayeti Matbaası.

Mecmualar

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi, İstatistik Umumi İdaresi, Âlem Matbaası, İstanbul, 1316.

Maarif-i Umumiyye Nezareti-i celilesi idaresinde bulunan mekatib-i ibtidaiye, rüşdiye, idadiye, aliye ile Mektaib-i hususiye ve ecnebiyyenin ve Dersaadet'de tahriri icra kılınan ve taşrada mevcut bulunan kütüphanelerin istatistiği, 1310-1311 sene-i dersiyeye-i maliyesine mahsus, Maarif-i Umumiyye Nezareti, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet.

Maarif-i Umumiyye Nezareti idaresinde bulunan mekatib-i ibtidaiye, rüşdiye, idadiye, aliye ile Dersaadet'de tahriri icra kılınan ve taşrada mevcut bulunan kütüphanelerin istatistiği, 1311-1312 sene-i dersiyeye-i maliyesi, Maarif-i Umumiyye Nezareti, Matbaa-i Amire, Darü'l-hilafeti'l Aliye, 1318.

Maarif-i Umumiyye Nezareti İstatistik Müdiriyeti, Dersaadet ve vilâyâтта kâin mekâtib-i resmiye ve hususiyeye ve Dersaadette bulunan medaris-i islâmiye ile kütüphanelere dair istatistik mecmuası, 1323-1324 ve kısmen 1325-1326

- sene-idersiyelerine aid malûmat teşkil etmektedir, İlan-ı Meşrutiyetten sonra ilk defa neşredilmiştir, Matbaa-i Amire, Darü'l-hilafeti'l Aliye, 1327.
- Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemi, 1328-1329 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuasıdır, Haritalı olarak ikinci defa neşrediliyor, Matbaa-i Amire, Darü'l-hilafeti'l Aliye, 1334.
- Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemi, 1329-1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsaiyat Mecmuası, Haritalı olarak ikinci defa neşrediliyor, Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemi, Matbaa-i Amire, Darü'l-hilafeti'l Aliye, 1336.
- 1328 Senesi İstanbul Beldesi İhsâiyât Mecmuası. Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet, 1328.
- 1329 Senesi İstanbul Beldesi İhsâiyât Mecmuası, Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet, 1330.
- 1330 Senesi İstanbul Beldesi İhsâiyât Mecmuası, Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet, 1331.
- 1335 Senesi İstanbul Beldesi İhsâiyât Mecmuası, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet, 1337.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti İhsaiyat Müdüriyeti, 1339-1340 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, , Matbaa-i Amire, İstanbul, 1341 (1925).
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, 1340-1341; 1924-1925 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1927.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, 1926-1927 İstatistik Yıllığı, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928, Matbuat-ı Müdüriyeti Umumiye Neşriyatı, İstanbul,
- Türkiye Cumhuriyeti İhsai Yıllık, Merkez İstatistik Müdüriyeti Umumisi Neşriyatından, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1928.

Araştırma ve İncelemeler

- ALKAN Mehmet Ö., “Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri”, (Ed. Halil İnalçık, Şevket Pamuk) *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s.125-145.
- ALKAN Mehmet Ö., *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924.*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000.
- AKKUTAY Ülker, *Enderun Mektebi*, Gazi Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1984.
- AKYILDIZ Ali, “Maarif-i Umumiyye Nezareti”, TDV İslam Ansiklopedisi C.27, İstanbul, 2003, s.274.
- AKYILDIZ Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2015.
- AKYÜZ Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, 28.Baskı, Ankara, 2015.
- AKYÜZ Yahya, *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri*, PEGEM Akademi, 2.Baskı, Ankara, 2012.
- AYDIN Bilgin, “Salname”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 36, 2009, s. 51-54.
- BARKAN Ömer Lütfi, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 2, İstanbul, 1940, s.20-59.
- BEHAR Cem (Haz.), *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1996.
- BEHAR Cem, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri Ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Ankara, 2000, s.61-72.
- CANDEMİR Murat, “Yıldız Sarayı Kütüphanesi; Saray’da Üniversite’ye”, *Tarih Dergisi*, Sayı 45, İstanbul 2008,s.123-153.
- ÇETİN Emrah, *İstatistiğin Kurumsal Tarihi: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e*, Gece Kitaplığı, Birinci Basım, Ankara, 2017.
- DEMİREL Ömer, “1700-1730 Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı”, *BelletenC. LIV 60.*, TTK, Ankara, 1990, s.945-961.
- DEVELİOĞLU Ferit, “Temettu”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 17.Baskı, Ankara, 2000, s.1073.
- DEVELİOĞLU Ferit, “Temettuat”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 17.Baskı, Ankara, 2000, s.1073.

- DİLAVER Hüseyin, II. Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Bir İstatistik Mecmuasına Göre Osmanlı Maarifi, *Türkler Cilt 15*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.115-136.
- DOĞAN Mehmet (Hazırlayan), “İstatistik”, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, 11.Basım, İstanbul, 1996, s.555.
- DUMAN Hasan, *Osmanlı Salnameleri ve Nevsalleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.1, Ankara, 1999.
- DUMAN Hasan, *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986.
- DUMAN Hasan, “Bayezıt Devlet Kütüphanesi”, TDV İslam Kütüphanesi, 6.C., İstanbul, 1992, s.51-52.
- ENGİN Vahdettin, *Mekteb-i Sultani*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016.
- ERDEM TÜMER Yasemin, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Kızların Eğitimi*, TTK, Ankara, 2013.
- ERGİN Osman, *Türk Maarif Tarihi*, 1.C., İstanbul, 1977.
- ERGÜN Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara, 1996.
- ERKEK Mehmet Salih, “II. Meşrutiyet Devri Maarif Nazırları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII, Uşak, 2003, s.385-416.
- GÜÇTEKİN Nuri, *İstanbul'daki Müslim Özel Mektepleri(1873-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.
- GÜRAN Tevfik, “19.Yüzyıl Temettuat Tahrirleri”,(Ed. Halil İnalçık, Şevket Pamuk)*Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Ankara, 2000, s.73-94.
- GÜRAN Tevfik (Haz.), *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler (1841-1918)*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2003.
- GÜRAN Tevfik (Haz.), “Önsöz”, *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1997, s.XVII-XXI.
- GÜVENEN Orhan, “Sunuş”, (Haz. Cem Behar), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1996, s.VIII.

- İHSANOĞLU Ekmeleddin, "Darulfünun", TDV İslam Ansiklopedisi, C.8, İstanbul, 1993, s.521-525.
- İHSANOĞLU Ekmeleddin, *Suriye’de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- İNALCIK Halil, "Osmanlıda İstatistik Metodu Kullanıldı mı?", (Ed. Halil İnalcık, Şevket Pamuk)*Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s.1-13.
- İNALCIK Halil, "Sunuş", *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler (1841-1918)*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2003, s.XIII-XIV.
- İNALCIK Halil, "Tarihi İstatistikler Dizisine Başlarken", *Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1996, s.IX-XI.
- KANSU Nafi Atuf, *Türkiye Eğitim Tarihi*, (Haz. Levent Eraslan, Umut Karadoğan), Nobel Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2016.
- KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Devletinde İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2.Baskı, 1997.
- KARATEPE Tuba Çavdar, "Yıldız Sarayı Kütüphanesi", TDV İslam Ansiklopedisi, 43.C., İstanbul, 2013, s.544-545.
- KAZICI Ziya, "Emrullah Efendi", TDV İslam Ansiklopedisi, 11.C., İstanbul, 1995, s.165-166.
- KOÇER Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, 1.Basılış, İstanbul, 1970.
- KODAMAN Bayram, *II. Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara, 1991.
- KUNERALP Sinan, *Son Dönem Osmanlı Devlet ve Erkan Ricali 1839-1922*, İSİS, İstanbul, 1999.
- Mahmud Cevad İbn-i Eşşeyh Nafi; *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1338
- Mehmed Cavid, *İhsâiyyât*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1325.
- Muallim Cevdet, "Darulmualliminin Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem*

- Üzerine Makaleler* (Haz. Mustafa Gündüz), Doğu Batı Yayınları, 2.Basım, Ankara, 2015, s.497-533.
- MUTÇALI Serdar, “İhsaiyat”, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s.175.
- MUTLU Şamil, “II. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim”, *Belgeler*, TTK 21, Ankara, 1996, s.127-144.
- ORTAYLI İlber, “Kadı”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.24, İstanbul, 2001, s.73.
- ÖNTUĞ Mustafa Murat, UYGUN Kamil, İdadi'nin Son Yıllarından Liseye; Karesi Sultanisi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.15, Sayı 28-1, Balıkesir, 2012, s.129-156.
- ÖZ Mehmet, “Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler”, (Ed. Halil İnalçık, Şevket Pamuk), *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s.15-32.
- ÖZALP Reşat, *Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, Birinci Basılış, İstanbul, 1982.
- ÖZEÇOĞLU Halil, *Modernleşme Sürecinde İzmir'de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitimine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (1856-1908)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009.
- ÖZEL Oktay, “Avarız ve Cizye Defterleri”,(Ed. Halil İnalçık, Şevket Pamuk), *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s.33-50.
- ÖZTUNA Yılmaz, “Osmanlı Türkiyesi'nde Enflasyon”, *Tarih ve Medeniyet*, 5.Sayı, İstanbul, 1994, s.75-77.
- ÖZTÜRK Cemil, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, TTK, 2.Baskı, Ankara, 2007.
- ÖZTÜRK Cemil, “Darulmuallimat-ı Aliye”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.8, İstanbul, 1993, s.549-550.
- PAKALIN Mehmet Zeki, "Ruznamçe", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s.60.
- PAKALIN Mehmet Zeki, “Salname”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, MEB, İstanbul, 1993, s.106.

- PALALI İlhan, “Osmanlı Salnameleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Değeri”, *İktibas/Citation*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 23, Şanlıurfa, 2010, s.1-14.
- PAMUK Şevket, “19. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaret İstatistikleri” *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s.113-124.
- SAYIN Vahap, *İstanbul Şehremaneti’nin Şehir İstatistiği Çalışmaları: 1919 Yılı İhsaiyat Mecmuası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.
- SOMEL Selçuk Akşin, *Osmanlı’da Eğitim’in Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2015.
- SELÇUK Mustafa, *İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi (1900-1933)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012.
- ŞİŞMAN Adnan, “Galatasaray Mektebi Sultanisi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.13, İstanbul, 1996, s.324.
- USLU Seza Sinanlar, *Basın Kaynaklarıyla Galatasaray Tıbbiyesi’nden Mekteb-i Sultani’ye Eğitimde Yenilik ve Gelenek*, Domingo Yayınevi, İstanbul, 2017.
- ÜNAL Mehmet Ali, “Arazi ve Vergi Düzeni”, *Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, Eskişehir, 2012, s.107-127;
- ÜNAL Uğur Ünal, BİRBUDAK Seçkin, *Mustafa Satı Bey ve Eğitime Dair Lahiyaları*, Murat Kitabevi, Ankara, 2010.
- ÜLKEN Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 12.Basım, İstanbul, 2013.
- ÜREKLİ Fatma, “Sanâyi-i Nefise Mektebi” TDV İslam Ansiklopedisi, C.36, İstanbul, 2009, s.93-97.
- TEKELİ İlhan, İLKİN Selim, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, 2.Baskı, Ankara, 1999.
- TOPRAK Zafer, “Osmanlı Devleti’nde Sayısallaşma ya da Çağdaş İstatistiğin Doğuşu”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s.95-112.
- TÜRE İskender, KAYNAR Salim(Haz.), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 4.Baskı, İstanbul, 2017.

- YILDIZ Hatip, *Diyarbakir Darülmualimininin Tarihçesi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 4, Sayı,8, Diyarbakır, 2012.s.133-158.
- YILDIZ Özgür, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.
- YÜCEULUĞ Ratip, *Türkiye'de İstatistik Öğretimi Ve İstatistik Çalışmaları İmparatorluk Ve Cumhuriyet Devirlerinde*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, Ankara, 1949, s.291-326.
- YÜCEULUĞ Ratip, *Türkiye'de İstatistik Tarihi ve Teşkilatı*, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Doğu Matbaası, Ankara, 1947.
- YÜCEL Hasan Alî, *Türkiye'de Ortaöğretim*, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994.
- YÜCEL Erdem, "Müze", TDV İslam Ansiklopedisi, C.32, İstanbul, 2006, s.240-243.

İnternet Kaynakları

- <http://eczacilik.istanbul.edu.tr/tr/content/fakultemiz/tarihce> 08.03.2019,13.57.
- <http://hayatagacidergisi.com/sivas-ogretmen-okulu/#>, 30.03.2019, 15.03.
- <http://istanbultip.istanbul.edu.tr/tr/content/tarihce/istanbul-tip-fakultesi-kisa-tarihcesi>, 08.03.2019, 16.06.
- <http://ogm.meb.gov.tr/yuz-tarihi-lise/1857-EDIRNE-LISESI.html>., 17.03.2019, 14.12.
- <http://www.sg.k12.tr/okul-hakkinda/tarihce/?L=1>, 03.04.2019, 16.51.
- <https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/tarihce>, 26.03.2019, 16.03
- <https://www.almancaozluk.net/index.php?q=okul>, 30.03.2019, 18.04.

(Ek: 1'in Devamı)

1328-1329 Sene-i Dersiyesine Aid İstatistik Cedvelidir

Liva	Kaza	Nahiye	Karye	Mektebin Derecesi	Tedrisatı kaç sene üzerine tertib olduğu	Mektebin Tarımı Tesisi	Mektebin ismi	Sene-i Tedrisiye-i İbtidasında Mevcud Talebe					Sene-i Tedrisiye-i Nihayetinde Mevcud Talebe				Yekün
								Zükur		İnas		Yekün	Zükur		İnas		
								Müslim	Gayri müslim	Müslim	Gayri müslim		Müslim	Gayri müslim	Müslim	Gayri müslim	
Hama	.	.	.	İbtidai	4, Dört Sene	320	Muzafferî	28	2	.	.	30	89	2	.	.	91

Talebinin Mektebi Esbabı Terki					Talebinin Pederlerinin Sanat ve Sıfatı										Talebinin Sene İtibariyle Adedi					Talebeden Köylü Olanlar		Talebeden Şehirli Olanlar		Heyeti Tedrisiye ve İdare		Mektebin Devlet Malı Olup Olmadığı		
Hastalık	Vefat	İhraç	Esbabı Saireden	Yekün	Ulemadan	Zabit ve Memurinden	Etibbadan	Mühendisinden	Vükelayı Devaiden	Mualliminden	Tüccardan	Sanatkaranedan	Ziraatden	Hidmetkaranedan	Sınıf Saireden	Yekün	Sene 5 ila 10	Sene 11 ila 15	Sene 16 ila 20	Yirminin Fevkinde	Yekün	Talebeden Köylü Olanlar	Talebeden Şehirli Olanlar	Heyeti Tedrisiye			Heyeti İdare	
.	.	30	31	61	3	.	.	.	.	3	2	35	9	6	33	91	45	40	6	.	91	11	80	Şeyh Abdullah	Şeyh Arif			

(Ek: 1'in Devamı)

Mekteb Şakirdanlarının İmtihanlarına Aid İstatistik Cedvelidir																			
Mektebin Maaş ve Masarafatı	Birinci Sene				İkinci Sene				Üçüncü Sene				İhtiyat				Yekün	Talebeden imtihana Dahil Olanlar	Talebeden imtihana Dahil Olmayanlar
	Zükur		İnas		Zükur		İnas		Zükur		İnas		Zükur		İnas				
	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim			
Guruş	33	.	.	.	20	.	.	.	10	2	.	.	26	.	.	.	91	30	61
1440 Muallimi Evvel Seneviye																			
960 Muallimi Sani Seneviye																			
900 Hademe Seneviye																			
3300																			
120																			
3420 Yekün																			

İmtihanda Terfi Sınıf İdenler	İmtihanda Terfi Sınıf İdemeyenler	İmtihanda İkmale Kalanlar	Şehadetname Alanlar	Umum Derslerden Kazanılan Doğruların Vasatısı
28	.	.	2	1066

Suriye Vilayeti celilesi mülhakı Hama Sancağı Nefs-i Hama Kasabasında kain Muzafferi Mektebi İbtidaiye Şakirdanı 1328-1329 sene-i tedrisiyesine mahsuba muayyen ve ihtibarları acizanemizle icar olunarak nizam ve hakkaniyet dairesinde takrir olunan numeruların badelmuharrer isimleri hizasında terkim idilmek olmağla işbu cedvel batemhid tasdik olunur.

Muallimi Sani Muallimi Evvel

Talebe-i Ulumdan

Talebe Ulumdan

Talebe Ulumdan

Talebe Ulumdan

Tasdik olunur. 25 Haziran 329 Hama Müdürlüğü

Ek: 2. Darüşşafakat'ül İslamiye 1328-1329 Ders Yılına Ait İstatistik Cetveli⁴⁵⁰

سنة ١٣٢٨ - ١٣٢٩ شهر ربيع

حصان كوربه نظارتي - امصالب سيريني

شماره	نام و نام خانوادگی	تاریخ تولد	تاریخ وفات	سبب فوت	شماره		شماره		شماره		شماره		شماره		شماره		شماره		شماره		
					اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم	هفتم	هشتم	نهم	دهم	یازدهم	بیستم	سی و یکم	سی و دوم	سی و سوم	سی و چهارم	سی و پنجم
١	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...

توضیحات: ...

حصان كوربه نظارتي - امصالب سيريني

والعلماء والبركات كتاب نالي به موصود

شماره	نام و نام خانوادگی	تاریخ تولد	تاریخ وفات	سبب فوت	شماره		شماره		شماره		شماره		شماره		شماره		شماره		شماره		
					اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم	هفتم	هشتم	نهم	دهم	یازدهم	بیستم	سی و یکم	سی و دوم	سی و سوم	سی و چهارم	سی و پنجم
١	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...

توضیحات: ...

⁴⁵⁰ BOA. MF. IST. 14-039,040-11-Ca-1332.

Şakirdanın Pederlerinin Sıfatı ve Sanatı								Memurin, Muallimin ve Müstahdem				Mualliminin Seneleri					Heyeti İdare ve Talimiyenin Maaşatı					Mualliminin Menşeleri					
Ulemadan	Sınıf Ruhaniyeden	Memurinden	Mesalik-i Fenniye Erbabından	Tüccardan	Sanatkaranedden	Ziraatten	Sunuf Saireden	Heyeti İdare	Heyet-i Tedrisiye	Müstahdem Saire	Hademe	Yekün	20 ila 25	25 ila 30	30 ila 40	40 ila 50	50 ila 65	500 den dūn	500 ila 1000	1000 ila 1500	1500 ila 2000	2000 ila 3000	Mekatib-i Aliyeden Mezun	Darulmuallimini Aliyeden Mezun	Darulmuallimini İbtidaiyeden Mezun	Mekatab-ı Sunam ve İdadiden Mezun	Mekatib-i Saireden Mezun
5	0	20	10	0	5	125	103	4	50	8	46		16	17	10	8	3	26	28	7	8	1	8	2	5	19	20

Mualliminin Tedris İtdikleri Dürus İtibariyle Mikdarı																		Tahsisatı Seneviye								
Sunuf İbtidaiye Muallimini	Ulum-ı Diniye ve Fikhiye	Türkçe ve Kitabet	Edebiyat, Mantık, Felsefe	Ulum-ı Riyaziye	Ulum-ı Tabiiye ve Sıhiye ve Hakimiye	Tarih ve Coğrafya	Arabi	Farisi	Fransızca	Almanca ve İngilizce	Malumatı Medeniye, Ahlakiye ve Hukukiye	Dürus Eşya	Ziraat	Malumat-ı Sanayii	Malumatı Ticariye ve Usul-i Defteri	Fenni Terbiye	Resim, Resm-i Hattı, Hüsn-i Hat	Gina (Musikî)	Terbiye-i Bedeniye	Maaşat	Masarafat	Yekün	Mektebin Nev'i, Resmi, Hususi, Leyli, Nehari Olduğu	Mektebin Tarihi Tesisi ve Küşadı	Mektep binasının cihet-i aidiyeti ve kıymeti . icare-i seneviye	Mülahazat
8	6	1	3	8	3	8	1	1	4	0	1	1	0	1	1	0	1	1	1	477.940	705.196	1.183.136	Leyli Bir Mütessesse-i Hususi	1286 – 1290	İcareten. .... Bina edilmiştir.	

İhtar:

- 1- İşbu cedvel sultanî ve idadi derecesinde olan Mekatib-i Hususiye-i İslamiye, Gayrimüslim ve Ecnebiyeye dahi mahsusdur.
- 2- “Mekatibin ismi” sonunda mekatibinmensub olduğu millet zikredilerek “farzımuhal ermeni veya rum idadisi” denilecektir.
- 3- “*Milel-i Saire ve Ecnebiye*” sütunlarından her birine Milel Saire veccanibden ne kadar şakird ve mikdarı işaret idilecek ve bunlar muhtelif millet efrad ve tebaasından isimleri mülahazat hanesinde müfredatı gösterilecektir.
- 4- Kenardaki “*Ücretsiz talebe*” sütunları mekatib-i sultaniye-i resmîyeye mahsus olduğundan diğer mekatibler iki sütundan birini çizerek yalnız diğer ücretsiz talebenin mikdarını derç idecektir.
- 5- “*Müstahdemin-i Saire*” sütunu memur, kâtib, mubassır ve saire alt alta yazılıb her birinin altına mikdarı işaret idilecektir.
- 6- “*Mekatibin Nev'i*” sütununa aid idilerekne idadisi olduğu yazıldıktan sonra hususi veya resmi leyli veya nehari olduğu alt alta yazılacaktır.
- 7- “Mualliminin Menşeleri”ne mahsus sütuna menşei “*Mekatib-i Aliye'den mezun*” sütununda her Mekatib-i Ali ve Darülfünunun her şubesi mezununu ayrı ayrı alt alta yazılacak bilfarzen Mülkiye mezunu Darülfünun Edebiyat Şubesi ile ..... denilecek ve Avrupa'da tahsil idenler “Mekatib-i Saire mezununu” sütununu nerede tahsil itdiklerine cihet-i ihtisasları tasrihidilerek menşei falan mahaline ait mekatibinden mezun denilecektir.
- 8- Mekatib-i Sultaniyenin sınıf-ı ibtidaiyesinde bir sınıfın bütün derslerini talim idenler “*Sınıf-ı İbtidaiye Dersleri Muallimini*” sütununa derç idilecektir.

Ek: 3. Lazkiye Livası 1328-1329 Sene-i Dersiyesine Ait Hususi Mektep Listesi⁴⁵¹

The image shows an open handwritten document with two pages. The right page features a large table with multiple columns, likely representing a list of schools with their names, locations, and dates. The left page contains a smaller table with fewer columns, possibly providing additional details or a summary of the schools listed on the right. The handwriting is in Ottoman Turkish script. There are some handwritten notes and signatures interspersed within the tables.

⁴⁵¹BOA.MF.MGM.9-259-R-18-T-1329.

(Ek: 3'ün Devamı)

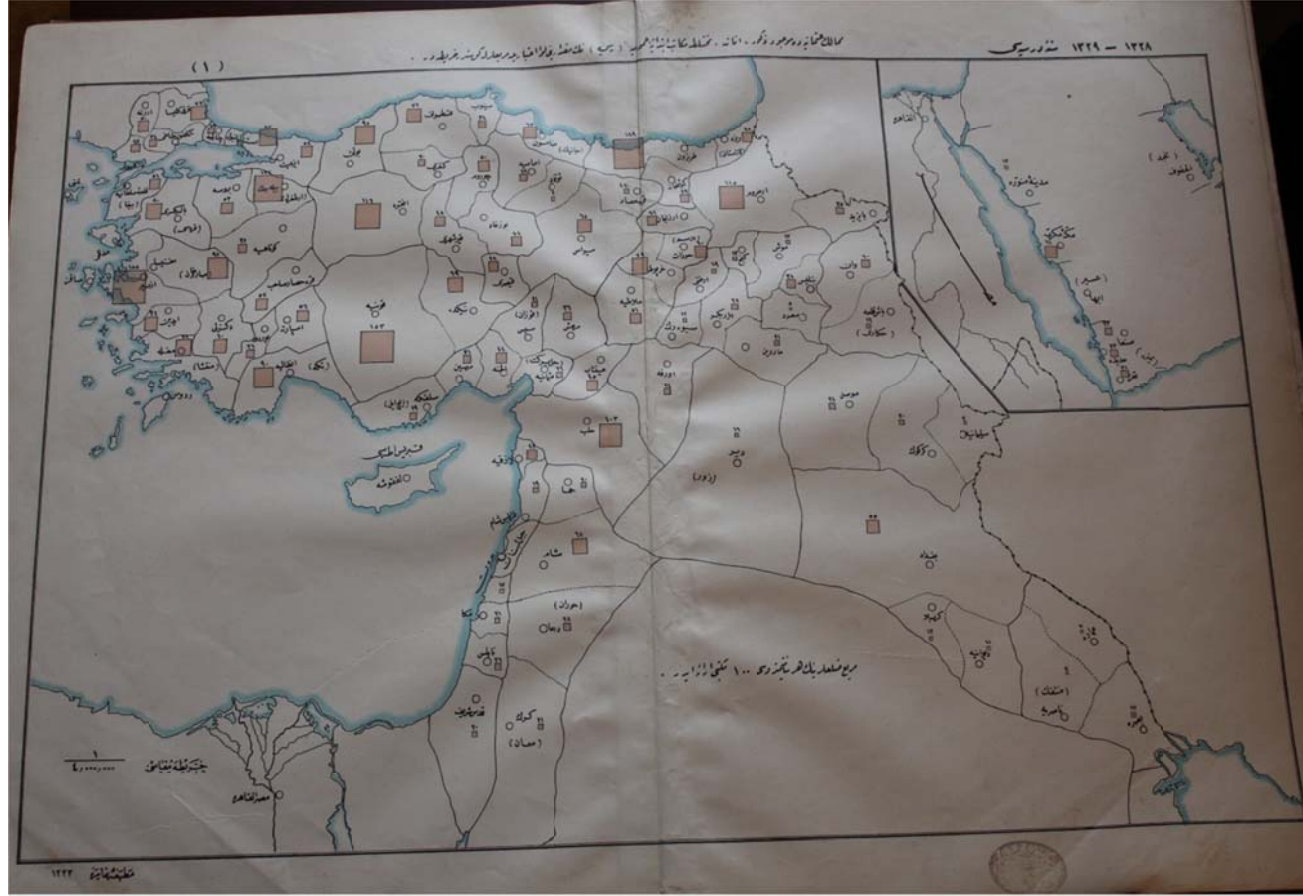
Mektebin Bulunduğu Mahal				Mektebin İsmi	Mektebin Mensub Olduğu Cemaat Mekatib-i Enebiyyeden Olduğu Takrirda Tabiiyeti	Mektebin Derecesi	Zükür veya İnas-ı Mahsusu İddiği	Leyli ve Nehari Olduğu	Tarih Tesisi	Ruhsatname		Sene-i Tahsilyesi	Müessesisi	Tabiiyeti
Liva	Kaza	Karye	Mahalle							Numerusu	Tarihi			
Lazkiye	Lazkiye	.	Hükümet Caddesi	Freir Mektebi	Fransızda	İbtidai, Rüşdi, İdadi	Zükura Mahsusdur	Leyli ve Nehari	305 / 1890	66	27 Şubat 317	Yedi Senedir	Frer Cemaati namına Frer Oniyum tarafından	Fransız
Lazkiye	Lazkiye	.	Hristiyan Mahallesi	Saint Family yani Rahibeler Mektebi	Fransızda	İbtidai, Rüşdi	İnasa Mahsusdur	Leyli ve Nehari	319	.....senede ruhsatlı ad idilmek .....hükümet..... İfadesinden.....		gayri muayyen	Sör Rahiban Cemaati	Fransız
Lazkiye	Lazkiye	.	Hristiyan Mahallesi	Amerikan Misyonerler Mektebi	Amerikanda	İbtidai, Rüşdi	Zükura	Leyli ve Nehari	1859	30	14 Mart 326	gayri muayyen	Daytis, Beti, Metini nam mösyö nedler tarafından?	Amerikan
Lazkiye	Lazkiye	.	Hristiyan Mahallesi	Amerikan Misyonerler Mektebi	Amerikanda	İbtidai, Rüşdi	İnas	Leyli ve Nehari	1859	30	14 Mart 326	gayri muayyen	Daytis, Beti, Metini nam mösyö nedler tarafından?	Amerikan
Lazkiye	Lazkiye	.	Hristiyan Mahallesi	Trasanya Nam Fransız Mektebi	Fransız Cemaatinin	İbtidai	Zükura ve İnasa	Nehari	1772	266	27 Şubat 317	gayri muayyen	Fransızken Cemaati	Fransız
Lazkiye	Lazkiye	.	Hristiyan Mahallesi	Rus Zükür Mektebi	Rus	İbtidai, Rüşdi	Zükura	Nehari	1865	61	11 Mart 318	gayri muayyen	Grandük Sör aleksander Yorç	Rus
Lazkiye	Lazkiye	.	Hristiyan Mahallesi	Rus İnas Mektebi	Rus	İbtidai, Rüşdi	İnas	Nehari	1874	61	11 Mart 318	gayri muayyen	Grandük Sör aleksander Yorç	Rus
Lazkiye	Lazkiye	.	Hristiyan Mahallesi	Trasanya Nam Latin Mektebi	Fransız Cemaatinin	İbtidai	zükura	Leyli ve Nehari	319	Ruhsatı hakkında emir bulunamamıştır		gayri muayyen	Rahibyan Fransızken Cemaati	Fransız Cemaati
Lazkiye	Lazkiye	.	Kale Mahallesi	Ermeni Cemaati Mektebi	Ermeni	İbtidai	Zükura ve İnasa	Nehari	321	olmadığı		Üç Senedir	Kinyas nam Ermeni Murahhası tarafından	Osmanlı

(Ek: 3'ün Devamı)

Müdür-i Mesuli	Tabiiyeti	Mektebin Binasının Mektebe Mahsus veya Mütacer Olduğu	Mektek Olarak mı yoksa Hane Olarak mı İnşa İdildiği	Mektebin İnşasına dair Emri Ali		Mülahazat
				Numerusu	Tarihi	
Freir Lions	Fransız	Mekatibe Mahsusdur	mektek olarak inşa edilmişdit	Restoresi idilmişdir		
Sör Mary Nansi	Fransız	İcarelidir	Fransız Konsolosuna aid Hanedir.	Restoresi idilmişdir		
Mistr Cams İstivaret	Amerikan	Mekatibe Mahsusdur	mektek olarak	Restoresi idilmişdir		
Mis Edgar	İngiliz	Mekatibe Mahsusdur	mektek olarak	Restoresi idilmişdir		
Piyer Louis	İtalyan	Deyr dahilindedir	Deyr dahilindedir	Restoresi idilmişdir		
İsa Davud	Osmanlı	Mektebe mahsus rum evkafına aiddir.	Hane olup elyevm mekteb itihaz edilmişdir.	Restoresi idilmişdir		
Anna	Rus	İcarelidir	Hanedir	Restoresi idilmişdir		
Deyrde Mevcud iki rahib	İtalyan	Deyr olarak	Deyr olarak	Restoresi idilmişdir		
Vahan Ozinyan	Osmanlı	Ermeni evkafına aid bir hane	Olduğu	Restoresi idilmişdir		

Ek: 4. Her Livada mevcut Mekatib-i İbtidaiye Resmiyenin merbuları vasıtasıyla mikdarını gösterir harita⁴⁵²

⁴⁵² 1328-1329 M.U.N.İhs.M., "1 No'lu Harita"

Ek: 6. İstanbul Vilayeti Maarif Haritası⁴⁵⁴

⁴⁵⁴ 1328-1329 M.U.N.İhs.M., "İstanbul Vilayeti Maarif Haritası".

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ömer DUMAN
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 17.08.1979 / SİVAS
e-posta : omerdumanpdr@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Gazi Üniversitesi - Gazi Eğitim Fakültesi – Eğitim Bilimleri Bölümü - Eğitimde Psikolojik Hizmetler	2002
Lisans	Anadolu Üniversitesi - Açıköğretim Fakültesi – Tarih	2015
Yüksek Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü – Tarih Ana Bilim Dalı	2019

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2002	Milli Eğitim Bakanlığı	Öğretmen

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS ( ) ÜDS ( ) TOEFL ( ) EILTS ( )